Henrik Hovmark

Danske retningsadverbier og rumlig orientering

Danske retningsadverbier og rumlig orientering

Ph.d.-afhandling
Københavns Universitet 2007

© Henrik Hovmark
Ømålsordbogen
Afdeling for Dialektforskning
Nordisk Forskningsinstitut
Njalsgade 136
2300 København S
+45 35 32 84 97
hovmark@hum.ku.dk

Vejleder:

Lektor Karen Margrethe Pedersen
Afdeling for Dialektforskning

INDHOLDSFORTEGNELSE

0 INDLEDNING vii

0.1 DANSK RESUME ix
0.2 ENGLISH SUMMARY xi
0.3 SÆRLIGE FORKORTELSER, NOTATIONER M.V. xiii
0.3.1 Forkortelser xiii
0.3.2 Grafiske konventioner, litteraturhenvisninger og citater xiii
0.3.3 Kildeangivelser xiv

1 PROBLEMFORMULERING • 1

1.1 AFHANDLINGENS CENTRALE SPØRGSMÅL • 4
1.1.1 RA i kontekst: kognitiv og kulturel 4
1.1.1.1 Konventionalisering og socio-kulturel kontekst 6
1.1.1.2 Deiktiske centre og socio-kulturel kontekst 7
1.1.1.3 Situationstyper og referencerammer 9
1.1.2 RA som del af en overordnet kognitiv-semantisk ramme 11
1.1.2.1 Subjektivisering 11
1.1.2.2 Motion event 13
1.1.2.3 Billedskemaer og konceptualisering 16

1.2 AFHANDLINGENS GRUNDANTAGELSER • 16
1.2.1 Konstruktion og kontekst 17
1.2.2 Kontekst og betydningspotentiale 20
1.2.3 Instruks og proces 21

1.3 SPROGLIG KODNING AF RUMLIG ORIENTERING • 25

1.4 FORSKNINGSOVERSIGT • 29

2 AFGRÆNSNING • 31

2.1 SEMANTISK AFGRÆNSNING • 31
2.1.1 Konkret rumlig reference 31
2.1.2 Mulig variation 32
2.1.3 Deiktisk potentiale 33

2.2 MORFO-SYNTAKTISK AFGRÆNSNING • 35
2.2.1 Syntaks 35
2.2.2 Bøjningsformer 36
2.2.3 Sammensatte og afledte former 37

3 DATA OG EMPIRI • 39

3.1 BENYTTEDE DATA • 40
3.1.1 Ømålsordbogens samlinger 40
3.1.2 Egne data fra Helnæs 42
3.1.2.1 Dataindsamlingens specifikke formål 42
3.1.2.2 Informanter og lokalitet 43
3.1.2.3 Interview: struktur og forløb 44
3.1.3 Moderne korpora 46
3.1.3.1 Korpus 90/2000 46
3.1.3.2 Google 47

3.2 DATAMATERIALETS STYRKER OG SVAGHEDER • 47
3.2.1 Tid og repræsentativitet 47
3.2.2 Typologi og variation 48
3.2.3 Kontekst: sproglig og kulturel 49

4 RETNINGSADVERBIERNES KERNESEMANTIK • 53

4.1 RA SOM DEL AF EN MOTION EVENT • 53
4.1.1 Motion events og Motion: dynamisk og statisk 54
4.1.2 Statiske Motion-relationer og lokative relationer 56
4.1.3 Elementer i Path: Vector, Conformation og Deictic 58

4.2 RAS BØJNINGSDEL: PROFILERINGER AF EN MOTION EVENT • 60
4.2.1 RAs bøjningsformer 60
4.2.2 RAs fælles paradigmatiske grundbetydning 61
4.2.3 Profilering 68
4.2.3.1 Den processuelle type: medial profilering 70
4.2.3.2 Den statiske type: final profilering 75
4.2.3.3 Den dynamiske type: fuld profilering 80
4.2.4 RAs situationelle betydning 81
4.2.5 Eksempler på default og overruling 84

4.3 LEKSIKALSKE ELEMENTER I RA: PROTOTYPISKE BILLEDSKEMAER • 87

4.4 MODSÆTNINGSFORHOLD OG REFERENCERAMMER • 92
4.4.1 Rumlig referenceramme: retlinet eller koncentrisk 93
4.4.2 Modsætningsforhold 95
4.4.3 CENTRUM som proximalt punkt eller inklusivt lukke 99

4.5 SUBJEKTIVISERING OG DEIKSIS • 102
4.5.1 Indkodning af Taler-perspektiv 103
4.5.2 RA i subjektiviseret brug 107
4.5.3 RAs deiktiske centrum 112

5 INDBYRDES VARIATION MELLEM RETNINGSADVERBIERNE • 119

5.1 FORANKRING AF DET DEIKTISKE CENTRUM: INDIVIDUELT, LOKALT OG OVERLOKALT • 122
5.1.1 Individuelt deiktisk centrum 126
5.1.2 Lokale deiktiske centre 133
5.1.2.1 Lokalt deiktisk centrum 1: Helnæs lokalsamfund 133
5.1.2.2 Lokalt deiktisk centrum 2: Helnæs ø 136
5.1.2.3 Lokalt deiktisk centrum 3: Helnæs som del af (sydvest)fynsk lokalområde 139
5.1.3 Overlokalt deiktisk centrum 141
5.1.4 Etablering af lokalt deiktisk centrum 145

5.2 DEIKTISK CENTRUM VED RA: HER OG NU-SPECIFIKT, GENERALISERET OG TRANSPONERET • 148
5.2.1 Her og nu-specifikt deiktisk centrum ved RA 148
5.2.2 Generaliseret deiktisk centrum ved RA 151
5.2.3 Transponeret deiktisk centrum ved RA 155

5.3 VALG MELLEM FORSKELLIGE RA: FAKTORER OG RESTRIKTIONER • 158
5.3.1 Konventionaliserede konceptualiseringer 159
5.3.2 Forskellige situationstyper, mulighedsrum og restriktioner 167
5.3.3 Det deiktiske mulighedsrum ved RA 170
5.3.3.1 De deiktiske centre og social praksis 170
5.3.3.2 De rumlige forhold – perception og konceptualisering 174

6 VARIATION MELLEM BRUG/IKKE-BRUG AF RETNINGSADVERBIERNE • 179

6.1 BRUG AF RA: FORANKRING, FREMHÆVELSE OG FORGRUND • 179

6.2 BRUG AF RA I BESTEMTE KONSTRUKTIONER • 181
6.2.1 Anaforisk reference med *her(-)/der(-)* 181
6.2.2 Konstruktioner med person- og stednavne 182

6.3 FORGRUND OG BAGGRUND VED DEIKTISK BRUG AF RA • 184

7 OPSAMLING OG DISKUSSION • 191

7.1 KERNESEMANTIK • 191

7.2 SPROG, KULTUR OG KOGNITION • 194
7.2.1 Generelle resultater 195
7.2.2 Specifikke resultater 196

TILLÆG: KONVENTIONALISEREDE FORBINDELSER MED RA – LEKSIKOGRAFISK REPRÆSENTATION OG FUNKTION • 205
T1 Repræsentation af konventionaliserede forbindelser med RA 206
T2 DDO: konventionaliserede forbindelser som særskilt oplysningstype 207
T3 ØMO: konventionaliserede forbindelser som del af definitionen 211

APPENDIKS • 217

EMPIRISK UNDERSØGELSE – HELNÆS 2005 • 219
Udskrivning 219
Interviewguide 220

KORT OVER HELNÆS • 221

LITTERATURLISTE • 225

0 INDLEDNING

Den følgende ph.d.-afhandling er resultatet af et bundet ph.d.-stipendium opslået ved Ømålsordbogen ved Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Jeg skylder afdelingen og instituttet stor tak for de bedste arbejdsvilkår og stor forståelse, både undervejs i forbindelse med indsamling af materiale, deltagelse i konferencer osv. og – ikke mindst – i den afsluttende fase. Jeg har altid mødt stor velvilje, hjælpsomhed og venlig interesse, også ved frokostbordet.

Jeg vil også gerne takke The Max Planck Institute for Psycholinguistics i Nijmegen hvor jeg opholdt mig oktober-november 2004. Det miljø jeg fik mulighed for at snuse til her, var stort, internationalt og intenst. Opholdet var meget inspirerende, også ved frokostbordet. Særligt vil jeg takke Nick Enfield og Günter Senft som var mine værter og bl.a. gav mig mulighed for at låne instituttets field manuals; Anetta Kopecka som jeg delte kontor med; samt Marianne Gullberg og Niclas Burenhult.

Jeg har også været på arkivrejse til Jysk Ordbog – hvor jeg fik genhør med mit eget jyske, også ved frokostbordet.

En række enkeltpersoner bør takkes:

Karen Margrethe Pedersen – for altid omhyggelig og samvittighedsfuld vejledning.
Asgerd Gudiksen – for uartige, grisede og kloge kommentarer; for utrættelig nysgerrighed og for at være gået forbi min dør indtil flere gange.
Finn Køster – for gode eksempler og håndmadder; for at have taget mig med på interview i den gammelkendte provins, hvor kaffen stadig er sort.
Peder Gammeltoft og Bo Nissen Knudsen – for stor hjælp med kort og udskrift.
Børge Jensen – for hjælp med de(t) fynske; og for en uforglemmelig tur på selvbinder.
Holger Juul – for øl og diskussioner og fiffige mails.
Ken Farø – for mange og lange snakke om alt, og for stor hengivenhed.
Kasper Boye – for uvurderlige faglige kommentarer; og for mindst lige så uvurderlige ikke-faglige, både med og uden ski på.
Min mor og far – for enkelthed og sund fornuft.
Min søn Mathias – for kortspil, badminton og ansvar; for at minde mig om hvad livet i virkeligheden handler om.
Og Mikael – for stort og småt og alt det indimellem – typ liksom; *ti sento*.

0.1 Dansk resume

Denne ph.d.-afhandling rummer en undersøgelse af brugen af de danske retningsadverbier (= RA) (*ud, ind, op, ned, hen, over, om* samt *hjem* og *tilbage*) som udtryk for rumlig orientering set ud fra en kognitiv-semantisk synsvinkel (Talmy, Langacker) og med fokus på forholdet mellem sprog, kultur og kognition.

Afhandlingen tager udgangspunkt i variationen i deiktisk brug af RA ved lokalisering af nogen eller noget i landskab, terræn, bygning o.l. og undersøger forskellige mulige rammer og restriktioner der måtte gøre sig gældende i forbindelse med denne variation. Der fokuseres især på at beskrive eventuelle sammenhænge mellem sproglig konceptualisering og kulturel kontekst i brugen af RA.

Afhandlingens undersøgelse falder i to hoveddele: 1) En beskrivelse af RAs kernesemantik på basis af undersøgelser i Ømålsordbogens samlinger, Korpus 2000 og Google. 2) En undersøgelse af variationen i brugen af RA, primært på basis af en række interview med dialekttalende i et sydvestfynsk lokalområde (Helnæs).

Afhandlingens analyse af RAs kernesemantik fokuserer på følgende: 1) en beskrivelse af hvordan RA kan indkode en talers (eller protagonists) synspunkt og dermed et deiktisk centrum i ytringen, 2) RAs rolle som del af Path i en Motion event (jf. Talmy 2000) og 3) en beskrivelse af de konceptualiseringer i form af (basale) billedskemaer der kendetegner RAs leksikalske del. Et væsentligt resultat er beskrivelsen af en samlet paradigmatisk grundbetydning for RAs tre former, nemlig en telisk bevægelse i en såkaldt path event frame samt beskrivelsen af de tre bøjningsformer (*ud-Ø, ud-e, ud-ad/-efter*) som tre forskellige profileringer af en sådan bevægelse: a) den dynamiske type: fuld profilering, b) den statiske type: profilering af det statiske målpunkt for en forudgående fiktiv bevægelse, c) den processuelle type: profilering af bevægelsen i sin uafsluttede proces, dvs. af bevægelsens måde, retning e.l.

Afhandlingens undersøgelse af variation tager udgangspunkt i at danske sprogbrugere normalt har syv (ni) RA til rådighed ved deiktisk brug af RA: *op/ned/ud/ind/hen/over/om til lægen* (*og hjem/tilbage igen*). I afhandlingen antages det at følgende tre overordnede faktorer påvirker sprogbrugernes valg af RA: 1) perception og konceptualisering af de konkrete rumlige forhold i ytringsituationen, 2) de basale konceptualiseringer i RAs kernesemantik (billedskemaer, fx CENTRUM-PERIFERI) og 3) specifikke, kulturelt betingede konventionaliseringer af relationerne mellem bestemte RA og bestemte (prototypiske) lokaliteter (fx *ud på havet, ind til byen*). Med udgangspunkt i det empiriske materiale argumenteres der i afhandlingen for følgende: 1) Brugen af RA og deres basale semantiske kerne (rumlige billedskemaer) er dynamisk, men samtidig stærkt konventionaliseret, dvs. knyttet til socio-kulturelt betingede konceptualiseringer og praksisser. 2) De deiktiske centre der etableres igennem konventionaliserede forbindelser med RA,

er ikke kun knyttet til den enkelte sprogbruger, men afslører også gruppebaserede deiktiske centre, herunder i dialektmaterialet ikke mindst lokale deiktiske centre der står i forhold til lokale gruppebaserede socio-kulturelle praksisser. 3) Brugen af RA viser at sprogbrugerne i den sproglige kodning af rumlig orientering ikke kun opererer med meget abstrakte billedskemaer, men også tager højde for forskellige forhåndskategoriseringer og -konceptualiseringer af typiske rumlige situationstyper og referencerammer.

Endelig rummer afhandlingen et leksikografisk tillæg om konventionaliserede forbindelser som leksikografisk resurse i ensproglige ordbøger med udgangspunkt i praksis i Den Danske Ordbog og Ømålsordbogen.

0.2 English summary

This PhD thesis is an investigation of the semantics and pragmatics of Danish directional adverbs (DDA) (for instance *op* 'up', *ned* 'down', *ud* 'out', *ind* 'in'). The major goal is to explore the relationship between language, culture, and cognition, taking the deictic use of DDA in specific contexts as point of departure. The analysis is made within the framework of Cognitive Linguistics (Talmy, Langacker), and special attention is given to variational and procedural perspectives.

The thesis has two major parts. 1) An attempt is made to define the instructional core meaning of DDA, and describe their contribution to spatial language in Danish, using modern corpora and data from the collection of dialectal material at the Dictionary of the Insular Dialects at the University of Copenhagen. 2) An attempt is made to pin down the factors determining the choice of DDA by language users in specific contexts, using data from interviews with dialect-speaking informants from a local community.

The first part of the thesis contains a thorough description of the basic conceptualizations and semantic use potential of DDA. DDA contribute substantially to the well-known coding of Path in a Motion event, i.e. the construal relation between Figure and Ground (Talmy 2000). DDA comprise three forms: *ud-**Ø**, ud-**e**, ud-**ad**/-**efter***. It is argued that the three forms can be described and explained convincingly as different ways of profiling a telic-dynamic Motion event in an overall path event frame (Talmy 2000). 1) The dynamic form (*ud-**Ø***) can be accounted for as profiling the entire event. 2) The static form (*ud-**e***) can be accounted for as an example of "fictive motion" (Talmy) or "subjectification" (Langacker), used to highlight the locational end-point of a preceding, presupposed or fictive trajectory of the Figure. 3) The procedural form (*ud-**ad**/-**efter***) can be accounted for as a form used to highlight a) the procedural aspect of the Motion event (thus leaving the source and goal of the motion unprofiled within the overall scope), and b) the manner of Path (thus underlining the Manner element in the Motion verb).

The second part of the thesis explores possible factors influencing the choice of DDA: 1) perception and conceptualization of the specific spatial location and surroundings, 2) basic lexicalized conceptualizations (image schemas) in the DDA, and 3) socio-culturally entrenched conventionalizations of relations between specific DDA and specific spatial entities and locations. It is argued: 1) that the choice and use of DDA is dynamic, but also highly conventionalized and tied to socio-culturally based practices within different speech communities; 2) that the different deictic centres established through conventionalized use of DDA can be connected to local communicative practices; and 3) that language users in their perceptually and conceptually based choice of DDA not only take into account the very abstract basic image schemas, but also specific conceptualizations of spatial

situations, based on prior experience and entrenched in conventionalized expressions with DDA.

Finally, the thesis contains a lexicographic appendix investigating the use potential of conventionalized expressions in monolingual dictionaries, taking The Danish Dictionary (2003-2005) and the Dictionary of the Insular Dialects (1992-) as examples.

0.3 Særlige forkortelser, notationer m.v.

0.3.1 Forkortelser

Jeg har tilstræbt at begrænse brugen af forkortelser. Følgende særlige forkortelser er dog anvendt.

DDO = Den Danske Ordbog (jf. litteraturlisten)
INF = infinitiv
JyO = Jysk Ordbog (jf. litteraturlisten)
NGN = nogen
NGT = noget
ODS = Ordbog over det danske Sprog (jf. litteraturlisten)
P = præposition
PP = præpositionsforbindelse
RA = retningsadverbium
VB = verbum eller verbal
ØMO = Ømålsordbogen (jf. litteraturlisten)

0.3.2 Grafiske konventioner, litteraturhenvisninger og citater

Kildebelæg og sprogeksempler bringes i *kursiv*:

> Talmy gengiver således sætningen *the pencil lay on the table* som eksempel på en location-event, altså en statisk Motion event eller situation: *the pencil* er Figuren, *the table* er Grunden, *on* udtrykker Path og *lay* Motion (samt den såkaldte Co-event Manner) (Talmy 2000.II:26).

Citater sættes i ”dobbelt anførselstegn”:

> Det er vigtigt at notere sig at Talmy klassificerer både dynamiske og statiske situationer som Motion events: ”we treat a situation containing motion and the continuation of a stationary location alike as a Motion event”. Og tilsvarende om Motion: ”The component of Motion (with a capital M) refers to the presence per se of motion or locatedness in the event.” (Talmy 2000.II:25).

Termer vil normalt være markeret med Stort bogstav eller KAPITÆLER:

> Talmy gengiver således sætningen *the pencil lay on the table* som eksempel på en location-event, altså en statisk Motion event eller situation: *the pencil* er Figuren, *the table* er Grunden, *on* udtrykker Path og *lay* Motion (samt den såkaldte Co-event Manner) (Talmy 2000.II:26).

> Fx vil forbindelser som *ind i stuen, ud i køkkenet* eller *ud i gården* udtrykke typiske situationer hvor billedskemaet CENTRUM-PERIFERI i ’ud’/’ind’ aktualiseres.

Betydningsangivelser eller ækvivalenter markeres med 'enkelt anførselstegn':

> Tilsvarende kan *past* analyseres som en kombination af 'VIA (Vector) a point' og 'which is to one side of [a point]' (Conformation), og *across* som en kombination af 'VIA a point' og 'which is (one of the points) of [a line]' (Talmy 2000.II:55f.).

Fremhævelse af en del af et citat eller et sprogeksempel sker med understregning:

(x) *og der gik mig og min moster vi bar den lille kiste halvvejs nede fra Glorup og op til Svindinge kirke* (Sydfyn, 1094, 1915, 1994)

Udeladelser i citater er markeret ved [..], og forklaringer af eller kommentarer til dele af citater er ligeledes sat i kantet parentes:

(x) H4B: *nej der var en seks syv stykker sommetider jo* [udstationerede tyske soldater under 2. verdenskrig]*, for de eh, for de kom nemlig over til os og hentede vand, der var ikke noget vand derovre, så gik de igennem skoven derovre og så kom de over til os og hentede vand*

Litteraturhenvisninger sker på følgende måde:

(Boye 2006)
(Saeed 2003:122)
(Talmy 2000.II:25)
(Talmy 2000.II:138, note 19)

Kildebelæg gengives uredigeret, dvs. med originalens ortografi, tegnsætning osv. Oprindeligt lydskrevne belæg gengives dog i almindelig retskrivning (jf. også kapitel 3 og appendiks om udskriften af interview fra Helnæs).

(x) *og der gik mig og min moster vi bar den lille kiste halvvejs nede fra Glorup og op til Svindinge kirke* (Sydfyn, 1094, 1915, 1994)

(x) *sidder i toget og glor tomt ud af vinduet.. kommer til en togstation og en mand lyder i højtalerne :* Endestationen.. Toget kører tilbageaf igen.. (http://rawenschool.proboards51.com/index.cgi?board=togstation&action=display&thread=1134758841, 1.2.07)

0.3.3 Kildeangivelser

Reference til kilder angives på følgende måde:

Ved belæg fra **ØMO** eller andre publicerede ordbøger:

> [ordbog], [opslagsord], [evt. (under)betydningsnummer]

- DDO, *ind*, 1

Ved belæg fra **ØMOs samlinger**:

[dialektgeografisk område – fx Nordvestsjælland eller Sydfyn, jf. *Ømålsordbogen, tillægsbind*:67, kort 1], [sognenummer], [informantens fødselsår], [optegnelsesår]

- *det [dvs. skibet] lå lige herudfor næsten inde ved land* (Langeland, 1155, 1895, 1975)

Det har i enkelte tilfælde ikke været muligt at finde frem til informantens fødselsår og/eller optegnelsesåret.

Ved belæg fra mine **interview fra Helnæs**:

[Helnæs], [informantkode[belægnummer]]

- H3B: *jeg er født på Lolland, nede omkring ved Nysted ad, noget der hedder Vantore Strandhuse* (Helnæs, H3B[2])

Hvis der er flere belæg på den samme brug af et RA hos informanten, eller hos en eller flere af de andre informanter fra Helnæs, er disse anført efterfølgende efter samme princip, og med anførelse af den specifikke form i kursiv efter belægnummeret (fx *ud/ude/derude..*).

[Helnæs], [informantkode[belægnummer]]; jf. [informantkode[belægnummer]] [specifik form]

- H4B: *jamen jeg siger, det er, ude i Jysk Sengetøjslager, ude i Assens* (Helnæs, H4B[137]; jf. H1[X175] 'ud'; H3A[37] *ude*, [X134] 'ud'; H4A[70] *derude*, [90, 118, 128] *ude*)

- H3A: *nej, vi har nogen venner, oppe i Vrå* (Helnæs, H3A[116]; jf. H3A[120, 214], [K117] *heroppe*, [215] *deroppe*; H3B[118] *oppe*, [K124] *heroppe*, [K125] *herop*)

Hvis der er belæg på at en informant bruger samme RA om flere forskellige lokaliteter inden for det samme geografiske område, eller hvis der er brugt flere forskellige navne om samme geografiske område, er det specifikke lokalitetsnavn anført i kursiv før belægnummeret. I det følgende eksempel refereres der til det samme geografiske område med dels *fyret*, dels *Lindehoved*.

[Helnæs], [informantkode[belægnummer]]; jf. [lokalitetsnavn] [informantkode[belægnummer]] [specifik form]

- H3A: *ja, og så har jeg, og så, tjent ude på, ude på Lindehoved, det er den første gård på, venstre hånd, ud efter fyret* (Helnæs, H3A[27, 28]; jf. *fyret* H3B[X149] 'ud'; jf. *Lindehoved* H3A[K114] *udad*, [X148] 'ud'; H4A[171] *ude*, [K206] *ude*; H4B[17] *ude*)

Et belægnummer kan være tilføjet et foranstillet K, P eller X. Disse refererer til at informanten ved det pågældende belæg henholdsvis har kigget samtidig på et **k**ort (K), har **p**eget eller brugt anden form for gestik (P) eller har svaret på et e**ks**plicit spørgsmål fra mig om hvilket RA der bruges ved en given lokalitet (X) (se videre om interviewene fra Helnæs i kapitel 3).

- H4B: *jamen jeg siger, det er, ude i Jysk Sengetøjslager, ude i Assens* (Helnæs, H4B[137]; jf. H1[X175] 'ud'; H3A[37] *ude*, [X134] 'ud'; H4A[70] *derude*, [90, 118, 128] *ude*)

- H3A: *nej, vi har nogen venner, oppe i Vrå* (Helnæs, H3A[116], jf. H3A[120, 214] *oppe*, [K117] *heroppe*, [215] *deroppe*; jf. H3B[118] *oppe*, [K124] *heroppe*, [K125] *herop*)

Ved belæg fra **Korpus 90/2000**:

[Korpus 90/2000]

- *da hun er kommet næsten hen til politibilen, ser hun sig tilbage* (Korpus 90)

Ved belæg fra **Google**:

[fuld webadresse], [dato]

- *Mod nordøst er der mere roligt, og fra Fynskysten når Katterød Rev næsten over til fladvandet ved Bjørnø* (www.sydforfyn.dk/bjorno.htm, 5.12.06)

Er intet andet nævnt, er der tale om egne, selvopfundne eksempler. Disse forekommer især i kapitel 4 om RAs kernesemantik, normalt for at gøre en semantisk forskel så tydelig som mulig.

1 PROBLEMFORMULERING

nous n'avons au plus qu'une conscience faible et fugitive
des opérations que nous accomplissons pour parler

Émile Benveniste
Problèmes de linguistique générale I:63

Valget af de danske retningsadverbier (herefter: RA) og rumlig orientering som emne er udsprunget af en gammel undren over sammenhængen mellem sprog, kultur og kognition i et helt konkret tilfælde. Jeg er født og opvokset i Thy, og når jeg besøgte min mormor og morfar, der boede ca. 10 km væk, benyttede de jævnligt verdenshjørnerne når de skulle angive hvor noget befandt sig eller bevægede sig hen. Eller måske især hvor *nogen* boede eller arbejdede, skulle hen eller kom fra, fx *de bor dér vester på Djernæs Mark, vi skal lige vester til moster, han gik nord i byen* eller *de boede i den nordost* (dvs. det nordøstre [hjørne]).[1] Jeg husker tydeligt min undren dengang, og jeg undrer mig for så vidt stadigvæk, for jeg er ikke selv i stand til at bruge verdenshjørnerne på den måde. Brugen var derimod en naturlig del af sprogbrugen for mine bedsteforældre og for deres og ældre generationer på landet. Det fremgår tydeligt af belæg i samlingerne ved Ømålsordbogen og Jysk Ordbog (jf. Hovmark 2005).

At brugen af sproget (også) er et kognitivt fænomen, kan påvises på mange måder, men det kommer meget håndgribeligt til udtryk i forbindelse med verdenshjørnerne og andre udtryk for rumlig orientering. Når jeg (og andre) ikke er særlig god til at udtrykke rumlig orientering ved hjælp af verdenshjørnerne, er det jo hverken fordi jeg ikke kan sige *nordefter* eller orientere mig i rummet. Det må have noget at gøre med at de to ting i mit tilfælde ikke er blevet koblet til hinanden og indlejret i et slags kognitivt beredskab. For at kunne foretage en adækvat sproglig kodning af rumlige forhold, fx ved hjælp af verdenshjørner, er man nødt til at have et inkorporeret beredskab for rumlig orientering af denne type, hvor en række indlejrede sproglige mønstre er koblet til og kan aktiveres spontant i relation til den fysiske virkelighed.[2] Man må have en stående og konsekvent forestil-

[1] Eksemplerne er semiautentiske, gengivet som min mor husker dem fra sin barndom (25.9.06). Min mormor og morfar var født henholdsvis 1906 og 1900, og boede hele deres aktive, voksne liv, dvs. næsten 60 år, på et husmandssted i lokaliteten Skårup i udkanten af Sjørring sogn, ca. 2 km nordvest for Sjørring by.

[2] Det er denne erkendelsesinteresse som er blevet forfulgt og undersøgt af en lang række forskere ved Max Planck Instituttet i Nijmegen med Stephen C. Levinson i spidsen. Forskergruppen har

ling om – en slags praktisk sans for – hvor 'nord' er, og hvor noget eller nogen befinder sig i forhold til området 'nord'; og forestillingen må være koblet til det sproglige udtryk *nord*. Min egen eventuelle udnyttelse af verdenshjørnerne er ikke stående eller spontan; den går en analytisk omvej på et bevidst og objektiverende plan hvor jeg trinvist forsøger at placere mig selv og andre personer i rummet i forhold til eller ved hjælp af verdenshjørnerne. En sådan brug er altså af en helt anden kognitiv karakter end mine bedsteforældres spontane brug som var indlejret på deres sproglige og kognitive rygmarv.

Men inkorporeringen og brugen af verdenshjørnerne var så tydeligvis også et kulturelt bundet fænomen. Når min mormor og morfar brugte verdenshjørnerne, var det ofte i forhold til vejrliget og dettes indflydelse på dagligdagen på et lille husmandssted. Livsformen har til stadighed og på afgørende punkter været forbundet med en almindelig daglig opmærksomhed over for konkrete rumlige forhold som solen og vindretningen. Ikke kun hvad angår afgrøder og udbytte i en yderst beskeden husholdning, men også med hensyn til fx transport eller opvarmning. Dette er ikke kun en banal konstatering. Vejrliget spiller en helt anden og mindre rolle for et hypermobilt (sen)moderne (storby)menneske med centralvarme, bil og kontorjob. Verdenshjørnernes tilstedeværelse i dialekterne på landet og i de dialekttalendes kognitive og sproglige beredskab er ikke fuldstændig tilfældig, men er i en eller anden grad motiveret af den fysiske og kulturelle kontekst. Det er denne sammenhæng mellem sprog, kultur og kognition som er den helt overordnede erkendelsesinteresse i afhandlingen.

I Ømålsordbogens samlinger findes også eksempler med verdenshjørner som afviger fra vore dages rigssproglige brug. Som det fremgår, vil afhandlingen imidlertid ikke behandle udtryk med verdenshjørner, men derimod forbindelser med RA. Ordbogens samlinger rummer nemlig også en række udtryk med RA der giver anledning til tilsvarende overvejelser over forholdet mellem sprog, kultur og kognition. Det er fx udtryk som *vi skal ud til Odense* (set fra den lille ø Helnæs sydvest for Fyn), *vi skal ned til Svendborg* (set fra Drejø der ligger i sydvestlig retning i forhold til Svendborg, dvs. at *ned* anvendes om en bevægelse i 'nordøstlig' retning) eller *vinden kommer nede nordfra* (fiskerlejet Bagenkop, jf. Pedersen 2001b:11). Men hvor brugen af verdenshjørnerne i den sproglige kodning (forsimplet) kunne beskrives som noget man enten har inkorporeret eller ikke har, er forholdet måske et lidt andet ved brugen af RA. Her synes de samme semantiske grundbetydninger og det samme kognitive grundberedskab at være til rådighed for alle der taler dansk, men de udnyttes tilsyneladende forskelligt af forskellige sprogbrugere i forskellige sproglige og kulturelle sammenhænge. Det hedder *op*

---

siden sin oprettelse i begyndelsen af 1990'erne foretaget talrige empiriske undersøgelser af sproglig kodning af rumlig orientering i en række af verdens sprog, ikke mindst ikke-indoeuropæiske (jf. senest fx Levinson & Meira 2003 eller Levinson & Wilkins 2006). I særdeleshed har orientering ved hjælp af verdenshjørner (såkaldt absolut orientering) og denne strategis konsekvenser for vores opfattelse af forholdet mellem sprog, kultur og kognition haft gruppens bevågenhed, især i de senere år (jf. fx Majid et al. 2004). Jeg kommer ikke til at gå ind i denne diskussion i detaljer, men kan generelt henvise til Levinson 2003.

til Norge, men hvad nu hvis man skal til Seoul? Vil man da foretrække *ud til Seoul*? Eller *over til Seoul*? Eller noget helt tredje? Brugen af RA giver med andre ord anledning til at beskæftige sig med sproglig variation, og med hvordan et sprogligt udtryk bliver til som resultatet af en sprogbrugers specifikke udnyttelse af bestemte muligheder i en bestemt situationel eller kulturel kontekst. Dialekter er varianter, og da afhandlingens bundne udgangspunkt har været Ømålsordbogens samlinger, har det været oplagt at fokusere på en sådan variationel, processuel og kontekstuel tilgang. Afhandlingen vil således rumme analyser af den indbyrdes variation mellem RA (kapitel 5) og af variationen mellem brug og ikkebrug af RA (kapitel 6), først og fremmest med udgangspunkt i et målrettet indsamlet dialektalt materiale fra Helnæs på Sydvestfyn. Hermed følger også at der i afhandlingen ikke vil blive givet en samlet beskrivelse af alle rumlige betydninger af RA. For at kunne komme i dybden med spørgsmålet om variation, proces og kontekst, vil afhandlingen derimod begrænse sig til en bestemt brug af RA, nemlig disses anvendelse i udtryk for nogets eller især: nogens bevægelse eller placering i landskab, terræn, bygning o.l. (jf. de netop nævnte eksempler, og jf. den nærmere afgrænsning af materialet i kapitel 2).

Det skal understreges at der ikke vil være tale om en psykolingvistisk undersøgelse. Det er klart at biologi, kognition og kultur må hænge sammen.

> ”There is no contradiction between a naturalistic, biologically informed approach to human cognition and the recognition of the constitutive role in it of culture. The contradiction exists only if we insist on either reducing culture to biology, or on denying that biology is relevant to culture.” (Sinha 2002:273)

Denne afhandling vil imidlertid koncentrere sig om relationen mellem kognition og kultur (jf. fx Tomasello 1999, Enfield & Levinson 2006) i form af specifikke eksempler på og analyser af forholdet mellem sproglig konceptualisering og kulturel kontekst. Jeg vil helt konkret undersøge eventuelle sammenhænge mellem konceptuelle elementer og mønstre i sprogbrugernes valg af RA med elementer og mønstre i den sproglige og socio-kulturelle kontekst. En undersøgelse af forholdet mellem biologi og kognition kræver inddragelse af andre metoder (fx eksperimentel psykolingvistik, psykometri eller neurologiske undersøgelser). Dermed ikke være sagt at en kognitiv semantisk analyse ikke kan være værdifuld i en sådan sammenhæng – sproget må trods alt anses for at være en central del af kognitionen, og fx kan man se både Talmys og Langackers teorier udnyttet og også bekræftet af eksperimentel psykolingvistik (Boye & Harder 2007:572; jf. fx Slobin 2003, van der Zee & Slack 2003).

Jeg vil her i kapitel 1 give en koncentreret fremstilling af de specifikke spørgsmål som jeg vil tage op i afhandlingen, og give en beskrivelse af de grundantagelser afhandlingen bygger på. Jeg vil også give en kort definition af rumlig orientering og en karakteristik af den teori og terminologi som jeg primært vil bruge (Talmy 2000). Endelig vil jeg give en kort oversigt over litteratur om danske RA.

1.1 Afhandlingens centrale spørgsmål

Denne afhandling er en analyse af sprog i kontekst. De specifikke spørgsmål og problemstillinger i den forbindelse vil blive formuleret i afsnit 1.1.1. Men i og med at man har defineret analysen som en undersøgelse af 'sprog' i 'kontekst', har man også allerede indført en skelnen mellem to niveauer – et semantisk og et pragmatisk niveau (jeg vil i afhandlingen mere specifikt tale om kernesemantisk niveau og ytringsniveau, men det vil jeg komme tilbage til i afsnit 1.2.3). Ofte vil det være sådan at man i en sådan analyse kan trække på en allerede eksisterende beskrivelse af den sproglige størrelses kernesemantik, eller at beskrivelsen af kernesemantikken alt andet lige er i baggrunden i forhold til det primære mål: analysen af sproget i sin variationistiske, kontekstuelle brug (som eksempel kunne nævnes Enfield 2003). Det har imidlertid kun delvis kunnet lade sig gøre i forbindelse med den følgende analyse. Det viste sig at træk i beskrivelsen af RAs kernesemantik i den allerede publicerede litteratur ikke var tilstrækkelig præcis og specifik, og det har derfor været nødvendigt at være mere udførlig på dette punkt end det oprindelig var hensigten. Afhandlingen vil derfor også give et bud på relevante træk i RAs samlede kernesemantik i kapitel 4. De specifikke spørgsmål i den forbindelse vil blive formuleret i afsnit 1.1.2.

1.1.1 RA i kontekst: kognitiv og kulturel

Jeg vil i denne afhandling undersøge variationen i brugen af RA i én bestemt anvendelse, nemlig i udtryk for nogets eller især: nogens bevægelse eller placering i landskab, terræn, bygning o.l. Jeg vil i dette afsnit specificere denne anvendelse og formulere de konkrete spørgsmål som afhandlingen vil forsøge at svare på.

Danske sprogbrugere kan vælge at markere retningen til et mål i landskab, terræn, bygning osv. (dvs. en lokalitet, en person eller en institution) på syv forskellige måder (i princippet ni når man medregner *hjem* og *tilbage*, men jeg vil i det følgende koncentrere mig om de syv der nævnes i det følgende; den nærmere afgrænsning af gruppen vil ske i kapitel 2 og i en række detaljer i kapitel 4, afsnit 4.4). Skal man til lægen, kan man fx sige:

(1) *jeg tager ud/ind/op/ned/hen/over/om til lægen om lidt*

Og skal man forklare hvor lægen har sin konsultation, kan man fx sige:

(2) *det er ude/inde/oppe/nede/henne/ovre/omme ved kirken*

Man kan i en række tilfælde også helt udelade et RA. Det overordnede spørgsmål som denne afhandling vil prøve at undersøge nærmere, er hvordan sprogbrugerne træffer dette valg? Eller mere specifikt: Under hvilke betingelser træffes valget? Man kan sige at de syv RA danner et rum af muligheder. Hvordan ser dette mulighedsrum ud? Hvilke restriktioner gør sig gældende i det? Og i hvilke kontekster? Konkret vil jeg arbejde ud fra en hypotese om at et samspil mellem følgende

tre faktorer er bestemmende for sprogbrugernes valg af RA (jf. Croft & Cruse 2004:101-104).

1) konceptualiseringen af de konkrete rumlige forhold i ytringsituationen
2) de basale konceptualiseringer i RAs kernesemantik (billedskemaer, fx CENTRUM-PERIFERI ved 'ind'-'ud', jf. afsnit 4.3)
3) specifikke, kulturelt betingede konventionaliseringer af bestemte relationer mellem bestemte RA og bestemte (prototypiske) lokaliteter (fx *ud på havet, ind til byen*)

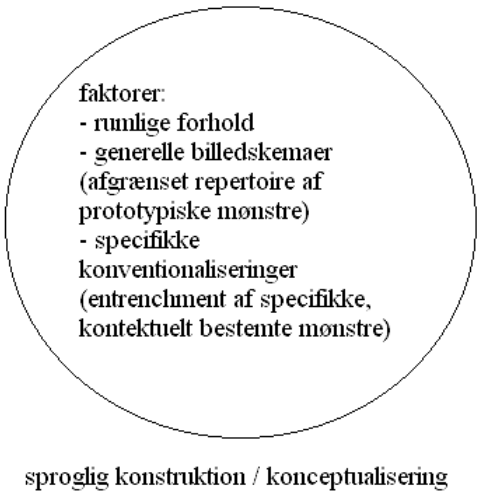

Figur 1: Mulige faktorer og restriktioner ved valg af RA.

Jeg vil undersøge disse faktorers mulige indflydelse nærmere, først og fremmest med udgangspunkt i mit materiale fra Helnæs. Det skal som sagt understreges at der ikke vil være tale om en undersøgelse af det specifikke samspil mellem perception, konception og sprogligt output i mere snæver psykolingvistisk forstand (som det fx kan ses hos Zlatev 2003 eller Bohnemeyer 2003). Materialet giver først og fremmest mulighed for sige noget om hvilke overordnede faktorer der påvirker valget af et RA, herunder især hvordan samspillet er mellem de meget generelle kognitive mønstre (billedskemaer) og de specifikke, kulturelt betingede konventionaliseringer (jf. fx Bickel 1997:66-72). Den specifikke undersøgelse begrænser sig til den nævnte brug af RA, men har forhåbentlig bredere relevans.

Beskæftigelsen med RAs betydning og brug har givet anledning til nærmere at undersøge det store og komplekse spørgsmål om hvilke faktorer der påvirker valget af RA (og om forholdet mellem sprog, kultur og kognition) på følgende tre punkter som vil blive uddybet i det følgende.

1) brugen af RA og deres basale semantiske kerne (rumlige billedskemaer) er dynamisk, men samtidig stærkt konventionaliseret, dvs. knyttet til socio-kulturelt betingede konceptualiseringer og praksisser
2) brugen af RA kan være deiktisk, dvs. indkode et deiktisk udgangspunkt eller centrum i ytringen (jf. afsnit 1.1.2.1 og 4.5); de deiktiske centre der etableres igennem konventionaliserede forbindelser med RA, er ikke kun knyttet til den enkelte sprogbruger, men afslører også gruppebaserede deiktiske centre, herunder i dialektmaterialet ikke mindst lokale deiktiske centre der står i forhold til lokale gruppebaserede socio-kulturelle praksisser
3) brugen af RA viser at sprogbrugerne i den sproglige kodning af rumlig orientering ikke kun opererer med meget abstrakte billedskemaer, men også tager højde for forskellige forhåndskategoriseringer og -konceptualiseringer af typiske rumlige situationstyper og referencerammer

De nævnte punkter gælder alle det indbyrdes valg mellem de enkelte RA. Men sprogbrugerne kan også vælge slet ikke at bruge et RA. Der forekommer altså også en variation mellem brug/ikke-brug af RA.

(3) *jeg kører [Ø] til Farum i morgen*
(4) *jeg kører op/ned/.. til Farum i morgen*

Jeg vil kigge nærmere på denne variationsmulighed i kapitel 6. Er til-/fravalg af RA en ren stilistisk eller ligefrem tilfældig variation? Eller er variationen systematisk og knyttet til forskellig betydning på kernesemantisk niveau eller på ytringsniveau? Jeg vil imidlertid understrege at netop denne del af afhandlingen ikke vil være udtømmende, hverken teoretisk eller empirisk. Spørgsmålet om brug/ikke-brug af RA handler i høj grad om informationsstrukturelle forhold, og det er mit datamateriale ikke godt nok til at kunne belyse fyldestgørende (jf. videre i kapitel 3 om data og empiri). Jeg vil begrænse mig til at beskrive en række interessante træk og mønstre som jeg har iagttaget i mit datamateriale, og på basis heraf formulere en hypotese om betydningsforskellen mellem brug/ikke-brug af RA. Hypotesen knytter sig til de basale træk i RAs kernesemantik som også er væsentlige for analysen af den indbyrdes variation mellem RA i kapitel 5, og bygger i øvrigt videre på iagttagelser hos både Harder et al. 1996, Pedersen, K.M. 1997 og Pedersen, B.S. 1997.

1.1.1.1 Konventionalisering og socio-kulturel kontekst

1) brugen af RA og deres basale semantiske kerne (rumlige billedskemaer) er dynamisk, men samtidig stærkt konventionaliseret, dvs. knyttet til socio-kulturelt betingede konceptualiseringer og praksisser

Dialekter forekommer afvigende i forhold til standardsproget. Som nævnt kan man på Helnæs (og det meste af Fyn) sige *vi skal ud til Odense*, og i fiskerlejet Bagenkop på Langeland kunne man sige at *vinden kommer nede nordfra* (jf. Pedersen 2001b:11). Men det afvigende eksempel peger netop på et generelt træk eller en generel betingelse som må gælde for alle brug af RA, også standardsproglige, og som vil blive forfulgt i denne afhandling, nemlig at konceptualisering i sproget (fx af RA) ikke kun handler om kognition i betydningen snævre psykolingvistiske mentale processer, men at disse processer må stå i relation til kommunikativ og socio-kulturel kontekst.

> ”I further consider it evident that the communicative function of language exerts a major influence on all facets of its structure at all stages of its evolution. Functional considerations properly have a **foundational** role in linguistic investigation, not an **ancillary** one. I would claim, then, that despite its mental focus, **cognitive** linguistics can also be described as **social**, **cultural**, and **contextual** linguistics.” (Langacker 1997:240, Langackers fremhævelser; jf. Kemmer & Barlow 2000:xxi-xxii)

Danske sprogbrugere er vant til at ’op’/’ned’ er koblet til ’nord’/’syd’ ved geografiske lokaliteter (*op til Norge, ned til Gedser*). Men dette er i virkeligheden en kulturelt betinget kobling, dvs. en konventionalisering som er knyttet til ordning og konceptualisering af verden på basis af et kort. De dialektale eksempler hvor ’op’ er knyttet til ’syd’ og ’ned’ til ’nord’, er til gengæld knyttet til ordning og konceptualisering af verden på basis af bevægelser rundt i landskab, terræn og farvand hvor niveauforskelle og strømretninger kan spille en rolle (jf. Pedersen 2001b). De to brug af RA er knyttet til to forskellige, specifikke socio-kulturelle praksisser.

Jeg vil i afhandlingen altså undersøge relationen mellem de basale, abstrakte konceptualiseringer (billedskemaerne) i RAs kernesemantik og de specifikke situationer og socio-kulturelle kontekster som disse konceptualiseringer aktualiseres inden for (jf. fx Kimmel 2005), og jeg vil her ikke mindst interessere mig for de konventionaliserede forbindelser i materialet fra Helnæs, fx *ud til fyret, over på sportspladsen, hen til Hårby, ud til Odense* osv.

1.1.1.2 Deiktiske centre og socio-kulturel kontekst

2) brugen af RA kan være deiktisk, dvs. indkode et deiktisk udgangspunkt eller centrum i ytringen (jf. afsnit 1.1.2.1 og 4.5); de deiktiske centre der etableres igennem konventionaliserede forbindelser med RA, er ikke kun knyttet til den enkelte sprogbruger, men afslører også gruppebaserede deiktiske centre, herunder i dialektmaterialet ikke mindst lokale deiktiske centre der står i forhold til lokale gruppebaserede socio-kulturelle praksisser

Hvis man som ovenfor forklarer hvor lægen har sin konsultation, kan man fx sige:

(5) *det er ude/inde/oppe/nede/henne/ovre/omme ved kirken*

Det er klart at lægens konsultation her ses fra talerens synspunkt. Dermed indkodes taleren og dennes synspunkt som et deiktisk centrum i ytringen. Denne deiktiske brug af RA giver i særdeleshed mulighed for at undersøge relationen mellem sprog og kontekst, da deiksis nærmest i sin definition er kontekst i sprog: "Deixis introduces subjective, attentional, intentional and, of course, context-dependent properties into natural languages." (Levinson 2004:97). Deiktiske udtryk kræver at sprogbrugerne konceptualiserer en forbindelse til en specifik kontekst eller et træk i konteksten.

For det første vil jeg vise 1) hvordan RA i deres deiktiske brug kan etablere forskellige konstruktioner af et deiktisk centrum i ytringen. Når et RA bruges deiktisk, peger det så at sige på et bestemt udgangspunkt som fx kan være kommunikationspartnernes fælles interaktionelle position i ytringssituationen, i det følgende eksempel min og informanten H1s samtaleposition i H1s stue (en nærmere beskrivelse af afhandlingens empiriske materiale og informanter gives i kapitel 3).

(6) hh: *nå, jeg tænkte på, du kunne lige vise mig på et kort hvor det egentlig er henne ad, alle de her, hvis du kan, skal du have nogen briller eller*

H1: *ja men jeg har nogen derovre* [H1 peger over mod en kommode der står lidt til højre bag ved mig, dvs. bordet og jeg er imellem H1 og kommoden] (Helnæs, H1[147]; jf. H1[114])

Men udgangspunktet kan i RAs tilfælde lige så ofte være en generaliseret position, et blivende opholdssted, fx en fast bopæl (et 'hjem'). Jeg vil især give eksempler på dette generaliserede deiktiske centrum i afhandlingen (kapitel 5), da typen er meget almindelig ved deiktisk brug af RA. I det følgende eksempel ses brugsen fra H1s hjem i beskrivelsen af en iterativ handling.

(7) H1: *ja, men det var jo, vi skulle jo helst ikke af med penge for varerne jo, vi skulle jo ikke betale andet end en gang hvert halve år nede i brugsen jo, sådan var det jo* (Helnæs, H1[36])

For det andet vil jeg i afhandlingen undersøge 2) hvordan de konventionaliserede forbindelser med RA i deiktisk anvendelse bruges til at skabe forskellige gruppebaserede deiktiske centre. I det øjeblik en sproggruppe er enige om at relationen til et sted skal ske på én bestemt måde, og denne enighed til stadighed opretholdes gennem fælles praktisk overenskomst, vil gruppen også pege på sig selv som et deiktisk centrum ved brugen af den konventionaliserede forbindelse. Blandt informanterne på Helnæs bruges altid 'op' ved den nærliggende by Ebberup (*op til Ebberup*), og en tilsvarende enighed ses ved andre lokaliteter. Dette er for så vidt ikke anderledes end at alle danske sprogbrugere normalt vil

sige netop *op til Norge*, ikke fx *?ned/?om/.. til Norge*. Det interessante er at dialektmaterialet, herunder de interviewede informanter fra Helnæs, henleder opmærksomheden på at gruppen kan være en anden end alle danske sprogbrugere i deres helhed. De gruppebaserede deiktiske centre kan også være lokale og være forankret i lokal socio-kulturel praksis. Når informanterne på Helnæs udvikler en fælles konvention om relationen til Ebberup, har det bl.a. noget at gøre med at det er dér den eneste tilbageværende lokale købmand har sin butik.

(8) hh: *men hvad så med indkøb og*

H3A: *jamen der,*

H3B: *der, der har, der har vi jo ikke noget købmand herude mere, den blev jo lukket sidste år, og, men der har vi jo så, hende, Spar-, oppe i Ebberup* (Helnæs, H3B[88])

De lokale deiktiske centre er interessante at beskrive nøjere. Det er ikke overraskende at sprogbrugere kan arbejde med flere forskellige sproglige rum relateret til dels et område (både som geografisk og socialt rum), dels sociale fællesskaber (jf. Berthele 2002:47), fra det enkelte individ til hele det standardsproglige Danmark. Materialet fra Helnæs henleder imidlertid opmærksomheden på lokale rum og fællesskaber. Dertil viser materialet hvordan den basale kognitive kategori NÆR/FJERN (jf. Croft & Cruse 2004:45) aktualiseres i konkrete praksisser og konceptualiseringer af steder, aktiviteter og personer som værende mere eller mindre NÆRE/kendte eller FJERNE/fremmede. Jeg vil i afhandlingen give en detaljeret beskrivelse af de forskellige grader af nærhed i de forskellige deiktiske centre og se på hvordan brugen af RA er forskellig i de forskellige centre.

1.1.1.3 Situationstyper og referencerammer

3) brugen af RA viser at sprogbrugerne i den sproglige kodning af rumlig orientering ikke kun opererer med meget abstrakte billedskemaer, men også tager højde for forskellige forhåndskategoriseringer og -konceptualiseringer af typiske rumlige situationstyper og referencerammer

Det sidste specifikke punkt hvor afhandlingen vil beskrive en kobling mellem sprog, kultur og kognition, gælder de kognitive restriktioner der gør sig gældende ved valget af RA. Ovenfor blev det beskrevet at der er syv (ni) RA der kan anvendes deiktisk. I visse situationer er der imidlertid ikke frit valg mellem de syv (ni) RA. Det gælder fx ved lokalisering mellem rum i en bygning, hvor 'ud'/'ind' er næsten enerådende (jf. Hansen 2001a[1980]:194). Hvis man står i stuen og skal udtrykke bevægelse til eller ophold i køkkenet ved siden af, kan man under normale omstændigheder ikke sige **om(me)* eller **over/ovre i køkkenet* og vel heller ikke **hen(ne) i køkkenet*. Og medmindre køkkenet befinder sig på en anden etage

eller forskudt niveaumæssigt, kan man heller ikke sige ***op(pe)*** eller ***ned(e) i køkkenet***.[3] Jeg vil prøve at forklare disse restriktioner med at sprogbrugerne også opererer med en forhåndskategorisering af det rum hvori brugen af RA foregår, og at konceptualiseringen af dette rum lægger nogle restriktioner ind for hvilke RA der kan bruges (jf. "Conventional constraints are not necessarily independent of context: some may operate only in certain contexts", Croft & Cruse 2004:103f.). Restriktionen ved brug af RA mellem rum i en bygning kunne hænge sammen med (forhånds)konceptualiseringen af det pågældende rum, den pågældende rumlige situationstype, som en BEHOLDER (jf. Croft & Cruse 2004:45).

Hvis det er rigtigt, må det betyde at der må forudsættes en anden situationstype, eller en anden konceptuel referenceramme hvis alle syv RA er mulige (jf. Talmy 2000.I:149f.). Jeg vil prøve at indkredse denne situationstype nærmere i afhandlingen, både i kapitel 4 (afsnit 4.4-5) og i kapitel 5 (afsnit 5.3.2 og 5.3.3). Og jeg vil diskutere implikationerne af en sådan mulig referenceramme for den måde RA rent faktisk aktualiseres på i sprogbrugen, nemlig, som antydet, at en given referenceramme også lægger en restriktion ind for hvilke RA der normalt kan bruges i ytringssituationen. Den systematiske brug af RA i forhold til bestemte situationstyper peger på at sprogbrugeren i sit valg af RA må trække på en løbende, fleksibel kategorisering af rummet både perceptorisk og konceptuelt, og at denne kategorisering trækker på forhåndsetablerede strukturer (jf. Talmy 2000.I:149 og 195f. samt fx Bickel 1997:51ff., Haviland 2000:15, Hanks 1990:78f.). Der vil i givet fald være tale om at den kontekst eller konceptuelle ramme som valget af et specifikt tegn i den sproglige kodning foregår inden for og justerer ind efter, i RAs tilfælde kan beskrives mere specifikt som typer af ikke-profilerede referencerammer, dvs. prototypiske konceptualiseringer af rumlige ytringssituationer.

Sprogligt vil den slags referencerammer vise sig i de konventionaliserede forbindelser, der på samme tid indirekte vil angive situationstypen og eksplicitere de konkrete situationer hvor betydningen og dens baggrundsramme typisk aktualiseres. Fx vil forbindelser som *ind i stuen, ud i køkkenet* eller *ud i gården* udtrykke typiske situationer hvor billedskemaet CENTRUM-PERIFERI i 'ud'/'ind' aktualiseres. Konventionaliserede forbindelser vil som sagt spille en meget stor rolle som empirisk materiale i analysen af den kontekstuelle brug af RA (kapitel 5), men jeg vil også kigge nærmere på dem i det leksikografiske tillæg. I leksikografien er den slags forbindelser blevet kaldt typiske samforekomster (jf. *Den Danske Ordbog*, DDO), og jeg vil i tillægget diskutere hvilken funktion de kan have i en videnskabeligt beskrivende ordbog ud fra den måde de bliver repræsenteret på i DDO og *Ømålsordbogen* (ØMO).

[3] Der er dog interessante undtagelser fra netop denne restriktion i dialekterne hvor man fx kan sige *op i øverstestuen*, og hvor bevægelser mellem rum i et hus (en bolig) i det hele taget kan være organiseret i forhold til en konceptuel 'op'/'ned'-akse (jf. Espegaard 1958:98-102).

1.1.2 RA som del af en overordnet kognitiv-semantisk ramme

De danske RA er blevet behandlet udførligt i artiklen Harder et al. 1996 (samt i Nedergaard Thomsen 1998). Indfaldsvinklen i denne artikel er imidlertid RA som del af komplekse prædikater, og især brugen af de dynamiske RA.

> ”The main aim of the article is to give an account of the content-syntactic job of the dynamic adverbs, and in doing so to highlight some pervasive features of the way clausal meaning is carved up and organized in the syntax of Danish.” (Harder et al. 1996:160; jf. også Nedergaard Thomsen 1998:70)

I og med at den funktionelle tilgang lægger vægt på at syntaks også har en indholdsside (”We shall argue throughout that the syntactic relations between the elements cannot be captured satisfactorily within a syntax that does not clearly see syntax as having a content side”, Harder et al. 1996:160), rummer artiklen også en række beskrivelser af RAs semantik, som fx at RAs tre former eller endelser (*-Ø/-e/-ad* som i fx *op/oppe/opad*), svarer til en forskel i ”aktionsart” mellem ”action”, ”state” og ”activity” (Harder et al. 1996:160). Men beskrivelsen af RA er som sagt afgrænset til brug af RA i en specifik syntaktisk konstruktion, og derfor lider den af nogle mangler hvad angår en analyse af RAs betydning og brug som sådan. I den henseende vil denne afhandling udfylde nogle egentlige huller i analysen hos de nævnte forfattere. Men det er derudover min opfattelse at afhandlingen i kraft af sin konsekvente semantiske og funktionelle tilgang til analysen, hvor RA hele vejen igennem anskues som markører af rumlig orientering i en overordnet kognitiv-semantisk ramme (og ikke som en konstituent (af flere mulige) i én bestemt syntaktisk konstruktion (det komplekse prædikat)), kan bidrage til en bedre helhedsforståelse af en række af de specifikke iagttagelser som rent faktisk gøres hos Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998. De konkrete punkter som vil blive beskrevet nøjere i afhandlingens kapitel om RAs kernesemantik er således følgende.

1) en præcis beskrivelse af hvordan RA kan indkode en talers (eller protagonists) synspunkt og dermed et deiktisk centrum i ytringen
2) RAs rolle som del af Path i en Motion event (jf. Talmy 2000)
3) en beskrivelse af de konceptualiseringer i form af (basale) billedskemaer der kendetegner RAs leksikalske del

1.1.2.1 Subjektivisering

1) en præcis beskrivelse af hvordan RA kan indkode en talers (eller protagonists) synspunkt og dermed et deiktisk centrum i ytringen

Som nævnt kan brugen af RA være deiktisk, dvs. indkode en talers eller protagonists synspunkt og dermed også et deiktisk udgangspunkt eller centrum i ytringen

(jf. afsnit 1.1.1.2 og 4.5). Denne brug nævnes også hos Harder et al. 1996, endda som et centralt aspekt ved RAs semantik.

> ”Our main concern here is with the role of especially the transitional set of forms in the structure of clause content in Danish. This subject involves a somewhat intangible aspect of the semantics of these words in Danish, which it is necessary to grasp in order to describe the precise situations in which the spatial adverbs are standardly used. These words reflect a conceptualization of (trans)location as occurring in relation to a presupposed subjective position. Thus, whenever the location designated (which may typically also be signalled by a prepositional phrase, PP) is understood in relation to the speaker’s ‘presupposed domain’, one or another of these words will normally occur. Only when the location is ‘objective’ or ‘unrelated to the speaker’s domain’ can they be left out.” (Harder et al. 1996:162).

På det pågældende sted hos Harder et al. 1996 anføres følgende modsætningspar til illustration.

(9) a. *kaffekanden står ude i køkkenet*
b. *kaffekanden står i køkkenet*

RA (*ude*) indføjer en ”subjektiv position”, men der menes tydeligvis ikke subjektiv i betydningen ’modal’ – RA er jo ikke modale i deres semantik som fx *tydeligvis, måske* osv. Men det beskrives heller ikke præcist hvad der så menes med ”subjektiv position”, og heller ikke hvordan en sådan position specifikt og præcist kan siges at være indkodet i det sproglige tegn (jf. upræcise vendinger som ”somewhat intangible”, ”reflect”, ”is understood” i citatet fra Harder et al. 1996). Eller omvendt: hvad det er for et træk i RA som sproglige tegn der gør at de fremkalder en subjektiv forankring? Der gøres ikke rede for hvorfor og hvordan lige netop RA (fx *ude* i eksempel (9a)), og ikke fx VB eller PP, gør sætningen ”subjektivt forankret” – alle ord i en hvilken som helst ytring må jo nødvendigvis give udtryk for en sprogbrugers specifikke, og dermed subjektive sproglige konstruktion af en situation eller et sagforhold. Det er derfor nødvendigt at give en mere præcis beskrivelse af fænomenet på basis af mere entydige, teoretisk og empirisk forankrede kriterier. Det er det jeg vil prøve at gøre i afhandlingens kapitel 4.

I virkeligheden leverer Harder et al. 1996 selv de fleste af byggeklodserne til en mere præcis beskrivelse. Nøgleord i den beskrivelse jeg vil give, er fx ”position”, ”relation” og ”speaker’s domain”. Det ”eneste” der mangler hos Harder et al. 1996, er at sætte disse iagttagelser ind i en præcis teoretisk ramme. Jeg vil her benytte den kognitive semantik, dels begrebet ”subjectification” (herefter: subjektivisering) hos Langacker (jf. fx Langacker 1998 og afsnit 4.5), dels begreberne ”Motion event”, ”Path” og ”path event frame” hos Talmy (jf. Talmy 2000 og afsnit 4.1). De nævnte begreber giver mulighed for at beskrive træk i RAs

kernesemantik som kan forklare hvordan RA i specifikke sætninger kan indkode talerens "subjektive position" og dermed et deiktisk centrum i en ytring.

Når jeg har følt mig forpligtet til også at forsøge mig med en analyse af RAs kernesemantik, skyldes det også den simple praktiske grund at afhandlingens undersøgelse og den kognitive semantik er (eller bør være) data-styret (usage-based, jf. fx Barlow & Kemmer 2000, Croft & Cruse 2004:3f.), og at jeg har haft brug for at kunne afgrænse det materiale som skulle indgå i undersøgelsen. Jeg har haft brug for mere præcise kriterier for at udskille den deiktiske brug af RA i det empiriske materiale.

Nedergaard Thomsen 1998 nævner ganske kort et andet bud på hvordan den "subjektive position" kan forklares, nemlig som et eksempel på såkaldt "empati" (med reference til Kuno 1976), men dette fænomen forklares ikke nærmere, ud over at det konstateres at RA har "en kraftig interpersonel side: de betegner en subjektiv spatial orientering af en bevægelsesbeskrivelse" (Nedergaard Thomsen 1998:71, Nedergaard Thomsens fremhævelse). Jeg har ikke benyttet denne pragmatisk orienterede model (jf. Croft & Cruse 2004:61) og går ikke ind i en diskussion af dens mulige forudsætninger (de er som sagt ikke ekspliciteret i Nedergaard Thomsen 1998). Jeg vil dog kort anføre at hos Nedergaard Thomsen 1998 regnes en forbindelse uden RA som fx *gå til lægen* for at være subjektiv (i lighed med *gå over til lægen*), hvorimod en forbindelse som *flyve til Mars* regnes for ikke-spatial (jf. Nedergaard Thomsen 1998:72). Jeg vil i modsætning hertil og i lighed med Pedersen, K.M. 1997 argumentere for at *gå til lægen* grupperer sig sammen med *flyve til Mars* som udtryk for (abstrakt) stedbunden handling, mens *gå over til lægen* skiller sig ud som konkret subjektiviseret rumlig lokalisering (dette vil blive uddybet i kapitel 6).

1.1.2.2 Motion event

2) RAs rolle som del af Path i en Motion event (jf. Talmy 2000)

Analysen i denne afhandling tager udgangspunkt i den kognitive semantik (hovedsagelig Talmy, men også Langacker). En kognitiv-semantisk analyse ses også hos Harder et al. 1996, men kun sporadisk. Selvom Harder et al. 1996 selv henviser til Talmy i starten af artiklen (Harder et al. 1996:160) og sammenligner med andre sprogs måder at kode rumlig orientering på, udnyttes denne kognitive tilgang til analysen ikke rigtig i det følgende. Forskellen i forhold til Harder et al. 1996 (og Nedergaard Thomsen 1998) er ikke den teoretiske grundantagelse (begge ser sproget ud fra en funktionel, ikke-formel synsvinkel), men nærmere at analysen i denne afhandling holder fast i RAs overordnede eller basale funktion som sproglige tegn der koder *rumlig orientering inden for en specifik konceptuel ramme* (relationen mellem Figur og Grund i en Motion event). Derved kan man opnå følgende.

For det første giver det specifikt mulighed for 1) at håndtere ”relation” og ”position” terminologisk og teoretisk præcist som henholdsvis ’Path’ og ’Source (udgangspunkt)/Goal (mål)’ i en såkaldt Motion event, dvs. i en bestemt type konceptualisering af rumlige forhold (jf. videre i afsnit 1.3 og i kapitel 4, især afsnit 4.1-2). Dermed får man også mulighed for at give den præcise beskrivelse af RAs deiktiske anvendelse som savnes hos Harder et al. 1996 (og delvis hos Nedergaard Thomsen 1998) – deiktisk brug kan forklares med at udgangspunktet for den bevægelse der kodes implicit i et RA, skifter fra Figur til Taler (dette vil fremgå i detaljer i afsnit 4.5).

For det andet får man også etableret 2) en samlet enkel beskrivelsesramme om de forskellige betydninger og brug af RA. Det er min opfattelse at analysen i denne afhandling kan give nogle forklaringer som er præcise, enkle og helhedsorienterede, og som først og fremmest er tættere knyttet til sprogets funktionelle kerne. Jeg vil i det følgende give et kort eksempel på hvordan denne afhandlings Talmy-baserede analyse afviger fra analysen hos Harder et al. 1996 (og Nedergaard Thomsen 1998).

Danske RA findes som bekendt i tre former (*ud-**Ø***, *ud-**e***, *ud-**ad/-efter/..***).[4] Denne formforskel er af Harder et al. 1996 blevet karakteriseret som sammenlignelig med forskellen mellem tre aktionsarter.

> ”The contrasts between these Danish adverbs correspond to what is usually called aktionsart: static/dynamic and transitional/non-transitional [..]. The tripartite set of oppositions is analogous to the contrasts [..] between ‘states’, ‘activities’ and ‘actions’.” (Harder et al. 1996:160)

Men hvad menes der egentlig med ”correspond” og ”analogous”? Koder RAs former eller formforskelle direkte aktionsart? Talmy og den kognitive semantik giver mulighed for en anden og mere præcis analyse. Jeg vil i afhandlingen gerne argumentere for at RAs former koder tre forskellige *profileringer* af én og samme telisk-dynamiske grundstruktur, nemlig bevægelsen fra udgangspunkt til mål i en dynamisk Motion event (jf. afsnit 4.2). Den dynamiske type kan beskrives som en type der profilerer en fuld telisk bevægelse, den statiske type profilerer målet i en forudgående, fiktiv eller forudsat bevægelse (allerede bemærket indirekte hos Hansen 2001a[1980]:191), og den type jeg i afhandlingen vil kalde den processuelle (*ud-**ad/-efter/..***), profilerer bevægelsen i sin uafsluttede proces, dens retning eller måde.

(10) *ud/-**Ø*** *han kørte <u>ud</u> til lufthavnen*
(11) *ud/-**e*** *båden ligger <u>ude</u> på vandet*
(12) *ud/-**ad/-efter*** *vandet løb <u>udad</u> mod gaden*

[4] Jeg vil i afhandlingen tale om RAs bøjningsformer. Klassifikatorisk er det dog sådan at den statiske type kan beskrives som en afledning, mens den processuelle type er en sammensætning (jf. Diderichsen 1946:20f., § 6 Tillæg. og 74, § 30).

Det "motion concept" som Harder et al. 1996 selv anfører som fælles for den dynamiske og processuelle type (Harder et al. 1996:187), vil jeg altså argumentere for også gælder for den såkaldt statiske type. En sådan analyse giver mulighed for at give en sammenhængende forklaring på en række forhold i RAs betydning og brug. Det gælder fx de stærke restriktioner der ligger i brugen af RA (fx ***vi skal oppe til borgmesteren*** vs. ***vi skal op til borgmesteren*** eller ***hun sad op på skødet*** vs. ***hun sad oppe på skødet***). Analysen kan også give en enkel forklaring på hvorfor den statiske type kan forekomme som frit prædikat ved alle typer aktionsarter. Jeg vil argumentere for disse ting i detaljer i kapitel 4.

På mange måder vil denne afhandlings analyser bygge videre på forskellige, løsrevne iagttagelser hos Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998. I beskrivelsen af forholdet mellem RA og PP hedder det fx hos Harder et al. 1996:

> "because they [dvs. RA] presuppose a specific spatial orientation, they carry an elaboration site which goes with the meaning they add to the whole predicate meaning – they require the content of a PP. The adverb indicates an abstract categorization of the spatial relationship (<u>'path'</u> in Talmy 1985) between the verb meaning (<u>'movement'</u>) and the end-point (<u>'ground'</u>)" (Harder et al. 1996:193, mine fremhævelser)

Man behøver blot tilføje 'udgangspunkt' og 'Figur' til den ovenstående beskrivelse, så har man alle elementerne i Talmys Motion event. Hvis man samtidig tilføjer at der ved brug af RA kan forudsættes en path event frame – som en konceptuel implikation – bliver der mulighed for at arbejde stringent og konsistent med alle forekomster af RA, også de tilfælde hvor udgangspunkt eller mål eller begge dele ikke er ekspliciteret. Ved at tage udgangspunkt i konceptualiseringen af en Motion event i analysen af RA, henledes opmærksomheden også på i hvor høj grad der er tale om etablering af synsvinkler og (deiktiske) positioner ved brug af RA (jf. ovenfor afsnit 1.1.1.2; forholdet blev allerede bemærket af Hansen 2001a[1980]:195f.). Det vil komme til at spille en stor rolle i afhandlingen, ikke mindst i kapitel 5.

I denne afhandlings analyser af danske RA vil der altså blive lagt vægt på at de enkelte specifikke forekomster hele tiden sættes i forhold til den overordnede semantisk-funktionelle eller kommunikative ramme de indgår i, nemlig rumlig orientering og den sproglige konceptualisering af relationen mellem Figur og Grund. Dvs. det forudsættes at en specifik forekomst og brug af et RA netop ikke bruges atomistisk eller løsrevet, hverken konceptuelt eller kommunikativt, men i relation til en generaliseret struktur – i det specifikke tilfælde en path event frame i en Motion event.

1.1.2.3 Billedskemaer og konceptualisering

3) en beskrivelse af de konceptualiseringer i form af (basale) billedskemaer der kendetegner RAs leksikalske del

At afhandlingen må have et større afsnit om RAs leksikalske del (’op’, ’ned’, ’ud’, osv.) er indlysende i og med at det er denne del der rummer den konkrete rumlige information, og det derfor er den del som sprogbrugerne jævnfører med en konstruktion af den rumlige virkelighed i den specifikke ytringssituation. Det er yderligere nødvendigt fordi denne del af RAs semantik kun beskrives meget sporadisk hos Harder et al. 1996. Nedergaard Thomsen 1998 anfører direkte at ”en nøjere ideationel, leksikalsk-semantisk analyse” ikke vil blive forsøgt (Nedergaard Thomsen 1998:70). Her vil afhandlingen altså udfylde et hul. Jeg vil i denne del af afhandlingen beskæftige sig med de konceptualiseringer der kommer til udtryk i RA i form at mere eller mindre basale rumlige billedskemaer (fx OP-NED, CENTRUM-PERIFERI, BEHOLDER). Men beskrivelsen vil også lægge betydelig vægt på modsætningsrelationerne mellem RAs leksikalske del – og her give et mere nuanceret billede af forholdene end de skematiske opstillinger hos både Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998 kan give indtryk af. Det vil fx være helt centralt at beskrive at ’hjem’ faktisk dårligt står i modsætning til ’bort’ (jf. opstillingen hos Harder et al. 1996:161), men derimod til ’ud’ (som det også bemærkes hos Harder et al. 1996:194, note 5). Det interessante – og afgørende for en forståelse af den ”subjektive” eller deiktiske brug af RA – er netop at ’hjem’ i lighed med ’tilbage’ kan være modsætning til en hel række af RA: ’op’, ’ned’, ’ud’, ’ind’, ’hen’, ’over’ og ’om’ (fx *hun tog <u>op</u> til sin fætter i går, men kom <u>hjem</u> igen allerede her til formiddag*).

De basale billedskemaer er meget stabile og udgør en stærk konceptuel restriktion (jf. Croft & Cruse 2004:101f.). Eller rettere: Den konventionelle kobling mellem basale billedskemaer og bestemte leksikaliseringer af rumlige formationer (fx en ø eller en by med et indre og en ydergrænse) er stærk. Det bekræfter det dialektale materiale sådan set, men materialet giver også eksempler på at koblingen er dynamisk og kan variere i de lokale sprogsamfund, dvs. underlægge sig lokale opfattelser af den rumlige virkelighed (jf. afsnit 5.1.2).

1.2 Afhandlingens teoretiske og metodiske grundantagelser

Afhandlingen baserer sig på det der samlet kan kaldes den kognitive lingvistik (jf. Croft & Cruse 2004: *Cognitive Linguistics*; verdensorganisationen International Cognitive Linguistics Association og dennes tidsskrift *Cognitive Linguistics*). Betegnelsen er Cognitive Grammar hos Langacker (Langacker 1987, 1991a: *Foundations of Cognitive Grammar* I-II), mens Talmy i sit opsamlende tobindsværk fra 2000 taler om Cognitive Semantics (Talmy 2000: *Toward a Cognitive Semantics* I-II). Jeg vil i denne afhandling først og fremmest tale om kognitiv semantik. Terminologien er ikke så afgørende, grundantagelserne er formentlig i alt

væsentligt de samme for både Langacker og Talmy. Kemmer & Barlow 2000 anfører fx at følgende grundantagelser gælder for det der overordnet betegnes som *A Usage-Based Conception of Language*.

- The intimate relation between linguistic structures and instances of use of language
- The importance of frequency (entrenchment)
- Comprehension and production as integral, rather than peripheral, to the linguistic system
- Focus on the role of learning and experience in language acquisition
- Linguistic representations as emergent, rather than stored as fixed entities
- Importance of usage data in theory construction and description
- The intimate relation between usage, synchronic variation, and diachronic change
- The interconnectedness of the linguistic system with non-linguistic cognitive systems
- The crucial role of context in the operation of the linguistic system

Den følgende afhandling bekender sig i princippet til alle disse punkter, som er velkendte og velbeskrevne (jf. fx Taylor 2002, Langacker 1997, Langacker 2005). Jeg vil i det følgende afsnit nøjes med kort at præcisere nogle få punkter som har særlig relevans for denne afhandling. Kognitiv lingvistik er efterhånden blevet et uhyre omfattende forskningsfelt inden for lingvistikken, og derfor har der for det første udviklet sig forskellige forgreninger der fokuserer på forskellige aspekter af kognitiv lingvistik (fx det gestalt-psykologiske (fx Talmy og Langacker), prototypeeffekter og metaforer (fx Lakoff, Lakoff & Johnson), det sociolingvistiske eller kulturelt-kontekstuelle (fx Geeraerts, Sinha), jf. Dirven 2005:17-18, hvortil kommer hele den psykologiske beskæftigelse med kognition og kommunikative evner, jf. fx Oller & Griebel 2004, Panagiotaki & Berthoz 2006). Men for det andet er der naturligvis også opstået forskellige opfattelser af forskningsfeltets grundantagelser: hvad er den "rigtige" kognitive lingvistik? og hvad er den "rigtige" måde at udføre kognitiv-lingvistiske undersøgelser på? (jf. Bourdieu & Wacquant 1992:98-101). Jeg vil som sagt nøjes med at pege på et par punkter som er vigtige at understrege i forbindelse med netop denne afhandling. Samtidig vil jeg præcisere nogle enkelte terminologiske valg i afhandlingen.

1.2.1 Konstruktion og kontekst

Denne afhandling er en undersøgelse af konceptualisering i kontekst. Det er et grundsynspunkt i afhandlingen at hvis sprog er konceptualisering, så er sprog og sprogbrug også udtryk for kognitiv konstruktion (hvorfor sprog heller ikke kan beskrives fyldestgørende på basis af formelle sandhedsbetingelser, jf. fx Croft & Cruse 2004:3, Langacker 2000:1-3).

> ”All aspects of the grammatical expression of a situation involve conceptualization in one way or another, including inflectional and derivational morphology and even the basic parts of speech. Whenever we utter a sentence, we unconsciously structure every aspect of the experience we intend to convey” (Croft & Cruse 2004:40)

> ”I wish to emphasize the critical importance to linguistic structure of our multifaceted capacity for construing a conceived situation in alternate ways” (Langacker 2002:23)

Sproglig konceptualisering ses som “construal operations”, dvs. som specifikke konstruktionelle repræsentationer af erfaringer eller situationer baseret på specifikke sproglige tegn (jf. fx begreberne ”attention”, ”salience”, ”categorization”, ”viewpoint”, ”subjectivity”, ”structural schematization”, jf. Croft & Cruse 2004:40-73). Det konstruktivistiske aspekt kan imidlertid være mere eller mindre fremtrædende. Langacker 2005 diskuterer fx tre versioner af Construction Grammar under overskriften: ”cognitive, radical, and less so”. Der er muligvis dele af den kognitive lingvistik som har haft en tendens til at se på konceptualisering som isolerede, konstruktionelle fænomener, og som metodologisk også kan kritiseres for ikke i tilstrækkelig grad at basere sig på empiri (jf. fx en kritik af Croft i Sandra & Rice 1995, Levinsons kritik af dele af den kognitive lingvistik i Levinson 1997, eller Geeraerts 2005). I givet fald ville der blive tale om objektivistisk reduktionisme, dvs. at forskerens konstruktion gøres til sprogbrugerens konstruktion (”the scolastic fallacy”, jf. Bourdieu 1997[1994]:223f., Robinson 1997:254-257).

I denne afhandling vil jeg prøve at leve op til den fordring som Langacker påpeger har været nævnt i Cognitive Grammar lige siden 1987, nemlig at konceptualisering står i relation til forhold og betingelser i ytringskonteksten.

> ”It is both simplistic and just wrong to assume that a focus on cognition implies a view of minds as detached entities which can be studied autonomously. The actual view adopted in cognitive grammar (and cognitive linguistics generally) is just the opposite: that minds are embodied; that mental processing lets us interact with our surroundings and is strongly shaped by these interactions; and that the processing constitutive of language has to be studied and described with reference to that social and contextual interaction of actual language use.” (Langacker 1997:248)

Jeg vil således prøve at undersøge om eller hvordan variation i og betingelser for konceptualisering ved RA kan sættes i relation til konteksten (ytrings- og sociokulturel). Jeg vil også prøve at basere mine analyser på empirisk materiale, både hvad angår RAs kernesemantiske betydning og RAs brug i spontan tale (”you

cannot have a usage-based linguistics unless you study actual usage", Geeraerts 2005:166). Den nærmere beskrivelse af data og empiri er samlet i kapitel 3.

Konteksten gør sig på den ene side hele tiden tilstedeværende i de sproglige tegn, netop fordi der er tale om konstruktioner set fra et bestemt synspunkt. Men på den anden side ser man ikke direkte (på) virkeligheden i den sproglige konstruktion, heller ikke i deiktiske udtryk. Det som den kognitive lingvistik understreger med sine begreber om "construal", er at sproget er udtryk for symbolisering. Sprogets position i forhold til afsender, modtager og kontekst kan fx gengives på følgende måde.

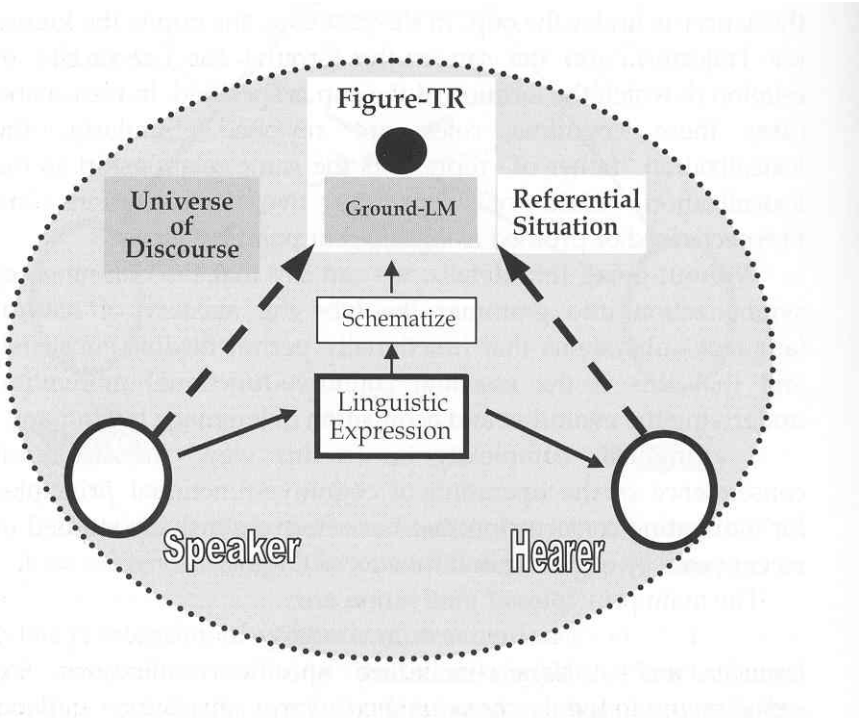

Figur 2: Sprog og kontekst (Figur 12.7 fra Sinha 2004:231).

Den referentielle situation kan fx være lokaliseringen af en Figur i forhold til en Grund i en Motion event, bl.a. ved hjælp af et RA. Spørgsmålet er da om eller hvordan den sproglige symbolisering eller skematisering, herunder valget af RA, står i forhold til det omgivende diskursunivers? Analysen af variation i brugen af RA vil i denne afhandling være orienteret mod at belyse visse socio-kulturelle kontekstuelle betingelser (betydningen af en sprogbrugers bopæl og daglige livsform) – og på hvordan variationen måske står i forhold til restriktioner i RAs kernesemantik. Analysen vil dog i et begrænset omfang også beskrive eksempler på sammenhænge mellem RAs kernesemantik, perceptuelle og kognitive processer og kropsliggjort praksis, fx brugen af gestik i forbindelse med en bestemt brug af RA (jf. afsnit 5.2.1) eller påvisningen af en løbende perceptuelt betinget koncep-

tualisering af det konkrete rum hvor RA skal ytres, og af den position som sprogbrugeren eller protagonisten indtager i dette rum (jf. afsnit 5.3.3.2).

1.2.2 Kontekst og betydningspotentiale

En måde at overskride en utilfredsstillende beskrivelse af sproglige tegn som monolitiske enheder der kan beskrives på basis af "regler" og "nødvendige og tilstrækkelige sandhedsbetingelser", er at inddrage konteksten på forskellige måder, og at fremstille betydning som noget der "opstår" i ytringssituationen (nøgleordet i den kognitive lingvistik er "emergent" (jf. Kemmer & Barlow 2000:xii-xv). Man kan se denne tankegang udviklet i mere eller mindre radikal, undertiden konstruktivistisk retning:

> "words do not really have meaning, nor do sentences have meaning: meanings are something that we construe, using the properties of linguistic elements as partial clues, alongside non-linguistic knowledge, information available from context, knowledge and conjectures regarding the state of mind of hearers and so on." (Croft & Cruse 2004:98)

> "the basic unit of word meaning is the "meaning potential" of the word. The meaning potential is all the information that the word has been used to convey either by a single individual or, on the social level, by the language community. The meaning potential, then, does not result from trying to find a generally valid type meaning for a word; rather, it is the union of individually or collectively remembered uses." (Allwood 2003:43)

Der er ikke noget forkert i de nævnte fremstillinger ud fra et overordnet, usage-based perspektiv. Men i den specifikke analyse står man bare tilbage med et problem: Hvad menes der egentlig med "properties" eller "meaning potential"? Hvilken del af den samlede information som ordet eller det sproglige tegn principielt er blevet forbundet med i en sproglig praksis, er aktuel i lige netop denne eller hin sproglige eller kommunikative kontekst? Og hvilke specifikke kontekstuelle faktorer er det egentlig der gør deres indflydelse gældende ved et specifikt sprogligt tegn (fx RA)?[5]

Der ligger også en fare for at man kommer til at sige at det sproglige tegn B i kombinationen ABC først overhovedet får betydning i den kontekstuelle relation med A og C. Problemet er da bare hvad A og C betyder, for det der gælder for B, må jo også gælde for A og C, nemlig at deres betydning opstår i en kontekstuel

[5] Jf. fx meget brede, overordnede formuleringer af et ords konceptuelle eller associative ramme i Fillmores Frame semantics (jf. "a frame is any coherent body of knowledge presupposed by a word concept", Croft & Cruse 2004:17) eller i Clarks Communal common ground (jf. "All utterances are processed against the background of a vast store of remembered experiences and knowledge, which is capable of affecting the likelihood of particular construals", Croft & Cruse 2004:103).

relation, fx med B i kombinationen ABC. På den måde kan der opstå en cirkelslutning (A+C forklarer B som forklarer A+C), og man står stadig tilbage med spørgsmålet om hvad det specifikt er B betyder (i forhold til A og C). Hvad er det strukturerende og strukturerede element som de sproglige tegn generelt og det enkelte specifikke sproglige tegn (fx RA) bidrager med? Og hvor stort er bidraget i forhold til kontekstuelle faktorer? Man kan komme til at tømme det sproglige tegn for betydning og struktur – bortset måske fra vage begreber som "purport" (som hos Croft & Cruse 2004:100f.) der ikke er særlig anvendelige i en konkret analyse. Man kommer også til at mangle en forklaring på hvorfor sproget i selve sine strukturer og former ikke forandrer sig mere end det gør, og hvordan det lykkes sprogbrugerne at overføre så meget kommunikativt indhold på en så stabil måde som det faktisk er tilfældet. Der må ligge et struktureret og strukturerende indhold i de sproglige tegn – og dette indhold må stå i forhold til bestemte betingelser i den kontekst hvor sproget bruges: "we base our position on the assumption that structure is distilled out of, but simultaneously presupposed by usage, so that actual attested examples are the result of interaction of forces – one of which is the force exerted by pervasive, 'emerged' structural regularities." (Boye & Harder 2007:570).

Denne afhandlings analyser giver udtryk for forsøg på at konkretisere betingelser og restriktioner i den variationelle brug af RA, ikke kun kontekstuelle, men også kernesemantiske – samt ikke mindst prøve at konkretisere og eksplicitere forbindelser mellem de to niveauer (jf. kapitel 5).

1.2.3 Instruks og proces

Jeg vil i denne afhandling arbejde med en analytisk opdeling i to niveauer, et kernesemantisk niveau og et ytringsniveau (også omtalt som ytringssituationen hvor et kernesemantisk element aktualiseres). Opdelingen svarer umiddelbart til den "gamle" opdeling i semantik og pragmatik og ses fx også hos Boye & Harder 2007:

> "For want of a better alternative, we are going to use the word 'level' to distinguish between descriptions applying to an utterance as an actual communicative event (usage-level phenomena) and descriptions of an utterance as an instantiation of the structural patterns of a particular linguistic code (structure-level phenomena)" (Boye & Harder 2007:571)

Der kan imidlertid være grund til at konkretisere hvilket forhold der kan antages at være mellem det kernesemantiske niveau og ytringsniveauet. Jeg vil i afhandlingen opfatte forholdet som dynamisk og dialektisk (jf. "interaction of forces", Boye & Harder 2007:570). Det kernesemantiske niveau kan fx beskrives som instruktionelt, og ytringsniveauet som et niveau hvor sprogbrugeren sætter alle byggeklodserne sammen i relation til det kommunikative behov. Hansen (2006 og i trykken) taler med udgangspunkt i Peirce om to typer "grounds".

> ”At the level of the immediate interpretant, we may understand the ground as the linguistic code (or system). At the level of the dynamic interpretant, the ground represents the concrete context in which the sign is actualized in the dialog between linguistic code and situated use.” (Hansen 2006:3).

Heraf følger også at betydning må forstås som dynamisk og instruktionel, og at ytringen, dvs. den kontekstuelt indlejrede aktualisering som del af en menneskelig, kommunikativ praksis, må inddrages i den sprogvidenskabelige analyse.

> ”Elle [la signification] contient surtout, selon nous, des *instructions* données à ceux qui devront interpréter un énoncé de la phrase, leur demandant de chercher dans la situation de discours tel ou tel type d’information et de l’utiliser de telle ou telle manière pour reconstruire le sens visé par le locuteur” (Ducrot et al. 1980:12).

Tilgangen kan på den måde forklare en række forhold i brugen af RA, fx default-fænomener og at nogle af de i øvrigt stærke restriktioner der kodes i RAs bøjningsformer, undertiden tilsidesættes i ytringssituationen (jf. fx afsnit 4.2.5). I sidste instans skal et systemisk (beskrevet) træk fungere på det aktualiserede ytringsniveau (jf. fx følgende beskrivelse af engelsk *this* og *that*: ”by using THIS and THAT the speaker essentially instructs the hearer to identify and activate a referent entity that is identifiable in terms of its proximal or distal location relative to the speaker”, Klinge 2006:68).

En instruktionel tilgang kan ses som en måde at overskride dikotomien mellem ”statisk system” og ”dynamisk variation”, både teoretisk og metodisk.

> ”In two ways, a focus on input-level properties offers a ’missing link’ in the discussion: it can associate stable properties of language with ’flow management’ (rather than product-level properties), and it can integrate the social and cognitive dimensions of language under a shared perspective, with the speaker’s linguistic ’coping abilities’ at the centre of attention.” (Harder 2007:7; jf. Boye 2007)

Man kan også sige at tilgangen understreger at de sproglige tegn som symbolske fænomener er historiske, kulturelle produkter, dvs. at de er bundet til tid og sted og forandres (jf. fx Andersen 1989). Uanset hvor indarbejdet et sprogligt tegn er, så er det henvist til at opretholde sig selv gennem sprogbrugernes aktive kommunikation i ytringssituationen. Dette kan umiddelbart ses som en måde at forklare sprogets stadige foranderlighed og ”sprogfejl” på. I virkeligheden peger det i lige så høj grad på det faktum at selvom sproget er underkastet lunefulde sprogbrugeres uforudsigelige adfærd i et uendeligt antal ytringskontekster, så er rækken af restriktioner på sprogbrugen ikke kun lang (interne og eksterne, formelle og funktionelle, systemiske og pragmatisk/kontekstuelle), men restriktionerne er også så

stærke at sproget netop ikke forandrer sig mere end det gør (jf. ”conventional constraints ensure that contextual variability remains within certain limits”, Croft & Cruse 2004:104). Det er i høj grad det der vil fremgå i afhandlingens kapitler om variation og konventionaliseringer.

Jeg vil i afhandlingen altså skelne mellem det som foregår eller kan siges at høre hjemme på et kernesemantisk niveau (med forskellige konceptuelle restriktioner og mønstre), og det som kan siges at høre hjemme på og foregå på ytringsniveau (hvor de forskellige kernesemantiske restriktioner og mønstre kan siges at gøre sig gældende som instrukser – og de enkelte instrukser kan trænge sig mere eller mindre i forgrunden afhængigt af talerens valg i ytringssituationen og de kontekstuelle restriktioner der hører til ytringssituationen). Forholdet mellem ”system” og ”aktualisering” ses som dynamisk. Når Taler formulerer sin ytring, sker det ud fra en førbevidst, indlejret, erfaringsbaseret viden om hvad de enkelte sproglige elementer i det sproglige beredskab typisk eller ”normalt” kan bruges til at udtrykke (jf. Hanks 1990:9-15). Jeg vil helt overordnet forstå det sproglige valg som del af en menneskelig handling hvor det styrende for handlingen kan beskrives som en praktisk sans og beredskabet som en del af sprogbrugerens habitus (jf. fx Bourdieu 1980).

I afhandlingens kapitel 4 om RAs kernesemantik vil der være fokus på det sproglige tegn som produkt og på de træk af systemisk art man kan formode gør sig gældende på instrukssemantisk niveau, og som man kan antage er fælles for både Afsenders og Modtagers sproglige beredskab når de kommunikerer og handler i en specifik situation og kontekst. Der vil dog også blive givet eksempler på hvordan det aktualiserede ytringsniveau med dets kommunikative krav kan påvirke valget og brugen og dermed også betydningen af RA. I afhandlingens kapitel 5 vil der derimod blive fokuseret på processen (fra input til output), dvs. på vejen frem mod valget af ét RA frem for et andet, eller af RA frem for intet RA. Det der vil være i centrum her, er altså hvilke faktorer der påvirker sprogbrugerne til at vælge det ene eller det andet, dvs. input til og processen frem mod produktet: den aktualiserede ytring. Heri indgår de systemisk-instruktionelle træk som netop er beskrevet i kapitel 4, naturligvis som en af faktorerne. Processen kan fremstilles grafisk på følgende måde.

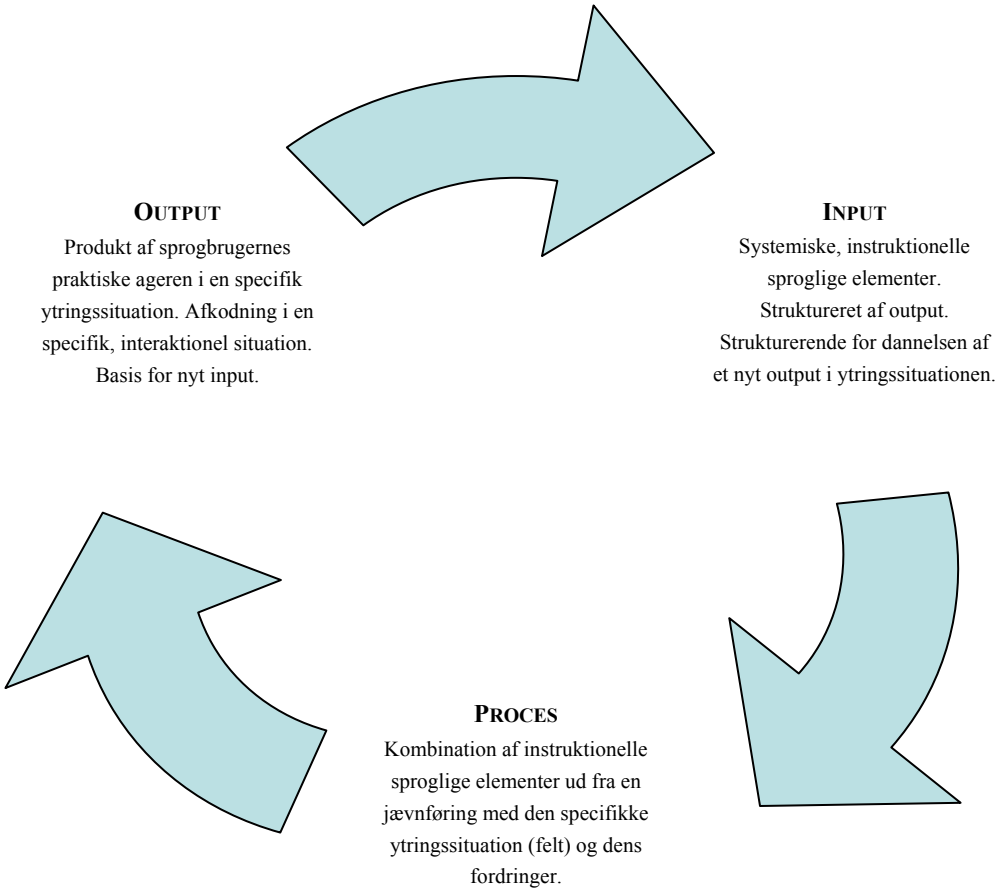

Figur 3: Model af det processuelle sproglige forløb.

Målet med modellen er først og fremmest at anskueliggøre det processuelle og stadigt dialektiske i forholdet mellem det kernesemantiske niveau (structure-level phenomena) og ytringsniveauet (usage-level phenomena).

> ”both usage-level facts and structure-level facts must be taken into consideration and related to each other” [..] The structure-level description is a description of the functional potential of linguistic items and construction. The usage-level description is a description of the actual functions of linguistic items and constructions. The two levels are interrelated in that the actually attested functions described at the usage level lie within (or, occasionally, creatively expand) the functional potential described at the structure level. Or, the other way around: the structure-level description of functional potential

> reflects the fully competent speaker's abstraction which is in accordance with, but not limited to the actually attested functions at the usage level." (Boye & Harder 2007:281)

Sproglige strukturer antages at være et resultat af en stadig re-instantiering i den sproglige praksis. Samtidig antages det at output, den sproglige ytring, ikke er resultatet af en direkte kausalitet, dvs. deterministisk relation mellem de systemiske træk der kan skelnes i sproget og ytringen. Omdrejningspunktet er ytringssituationen som den overordnede ramme, og ytringen ses som resultatet af sprogbrugerens førbevidste praktiske ageren i og vurdering af denne situation (jf. Bourdieu & Wacquant 1992:135).

1.3 Sproglig kodning af rumlig orientering

Denne afhandling handler helt overordnet om sproglig kodning af rumlig orientering – sådan som det kommer til udtryk i brugen af RA i dansk. Rumlig orientering er altså den helt overordnede indholdskategori, og jeg vil derfor kort afgrænse denne kategori og argumentere for valget af Talmys teori og typologi ved analysen af RA.

Alle sprog har tilsyneladende 'hvor'-spørgmål, og når der svares, sker det også på en karakteristisk måde: der skelnes mellem 1) en størrelse der lokaliseres, og 2) noget som denne størrelse lokaliseres i forhold til, ofte kaldet henholdsvis Figur og Grund (i Talmys terminologi, Levinson 2003:64f.). På dette enkle, empirisk baserede grundlag kan man definere sproglig kodning af rumlig orientering som specificeringen af den rumlige relation mellem Figur og Grund ("In all languages, *Where*-questions tend to elicit answers in which the location of the figure is specified as in some relation to the ground", Levinson 2003:65).

I første omgang er dette kun en empirisk baseret konstatering, ikke en kvalifikation af hvad rumlig orientering er, hverken kognitivt eller i den sproglige kodning. Denne afhandling handler om sprog, ikke om neuropsykologi eller psykolingvistik i mere klinisk forstand, og derfor vil jeg ikke beskæftige mig med rumlig orienterings neurofysiologiske eller kognitive status, blot henvise til at rum og rumlig orientering kan tænkes og udtrykkes sprogligt på flere måder. Det kan dog nævnes at man inden for den filosofiske tradition fx har skelnet mellem 'rum' som relationer mellem størrelser (Leibniz) og 'rum' som tredimensionelle, geometriske former i et uafgrænset, abstrakt "tomrum" (Platon; Newton, Kant) (Levinson 2003:6-9, 64f.). I det sidstnævnte tilfælde ville kernen i sproglig kodning af rumlig orientering fx være udtryk for en masses form, fx adjektiver som *rund, bred, lang*, og nyere dele af lingvistikken har faktisk også argumenteret for en sådan typologi (jf. Levinson 2003:6, 64). Spørgsmålet om i hvor høj grad sproglig kodning af rumlig orientering er antropocentrisk og rodfæstet i (konceptualiseringen af) kroppen og kropsliggjorte erfaringer er også central i mange undersøgelser af rumlig orientering, bl.a. hos Levinson selv der opfatter en sådan tilgang som etno-

centrisk (jf. fx Levinson 2003:9-14). Jeg skal heller ikke komme nærmere ind på denne specifikke problemstilling.

Som det er fremgået, vil jeg i denne afhandling grundlæggende følge den kognitive grammatik og semantik (jf. afsnit 1.2), og det betyder at alle sproglige tegn i alle tilfælde koder forskellige måder at konceptualisere de perciperede rumlige forhold på. Og jeg vil holde mig til den indledende, enkle definition af sproglig kodning af rumlig orientering, og anskue denne kodning som udtryk for en konceptuel "construal operation" (jf. Croft & Cruse 2004:40ff.) der tilsyneladende er universel i verdens sprog. Talmys begreber Figur og Grund har i øvrigt deres oprindelse i gestaltpsykologien (termerne svarer til "theme" og "relatum", samt til "projector" og "landmark" hos Langacker, jf. Levinson 2003:65). Dette udgangspunkt er fælles for de to dominerende typologier over sproglig kodning af rumlig orientering, Leonard Talmys (fx Talmy 2000:177-254 og 2005[6]) og Stephen C. Levinsons (fx 2003). Når jeg i denne afhandling primært vil benytte Talmy, skyldes det i høj grad nogle særlige træk som kendetegner RAs semantik, og som allerede er blevet påpeget i problemformuleringen (jf. afsnit 1.1.2). Jeg vil i det følgende kort uddybe relevansen af Talmys typologi i forhold til Levinsons i beskrivelsen af RAs semantik.[7]

RA indgår i den sproglige kodning af en dynamisk relation (path i en Motion event, jf. kapitel 4). Når jeg i det følgende vil benytte mig af Talmys typologi og terminologi, er det fordi Talmy inddrager ikke kun statiske, men også dynamiske relationer. Levinsons typologi er derimod først og fremmest udarbejdet på basis af og afgrænset til statiske relationer (jf. Levinson 2003:95-97). Levinson synes at mene at kodningen af dynamiske relationer er så forskellig fra kodningen af statiske at den førstnævnte kodning kræver en særlig beskrivelse: "the description of motion is partially organized along different lines, and thus raises an additional set of parameters of variation across languages" (Levinson 2003:97). Levinsons fokus kunne dog også skyldes en særlig erkendelsesinteresse i forbindelse med sproglig kodning af rumlig orientering, nemlig spørgsmålet om hvorvidt sproget former menneskers måde at tænke på eller ej (dvs. Whorfs relativitetshypotese, jf. fx Gumperz & Levinson 1996 eller Foley 1997:167-245, især 215-229). I sin klassifikation af forskellige typer af specificeringer af Figurens statiske position i forhold til Grunden, afgrænser han en delmængde bestående af tre basale typer af såkaldte Frames of Reference (FoR): absolut, intrinsisk og relativ. Og af disse to interesserer han sig især for forskellen mellem den absolutte og den relative referenceramme, fordi de to typer kan ses som repræsentanter for henholdsvis en allocentrisk og en egocentrisk konstruktion, der i sidste instans kan bruges til at undersøge om sproget former kognitionen eller tanken. Konkret har Levinson så-

[6] Jeg benytter i denne afhandling primært Talmy 2000. Talmy 2005 – en koncentreret videreudvikling af Talmys typologi – kom desværre først til mit kendskab umiddelbart inden afslutningen af afhandlingen.

[7] Det skal nævnes at Heine 1997 også har en form for typologi over sproglig kodning af rumlig orientering, men Heines undersøgelse har først og fremmest et grammatikaliserings- og udviklingshistorisk perspektiv og vil ikke blive anvendt i denne afhandling.

ledes lavet adskillige undersøgelser med henblik på at undersøge om sprogbrugere der fx kun har den absolutte referenceramme i deres sprog (dvs. lokalisering i forhold til absolutte fikspunkter i landskabet, fx verdenshjørner), også er bundet af denne referenceramme i udførelsen af ikke-sproglige opgaver (jf. Levinson 2003:112-316).

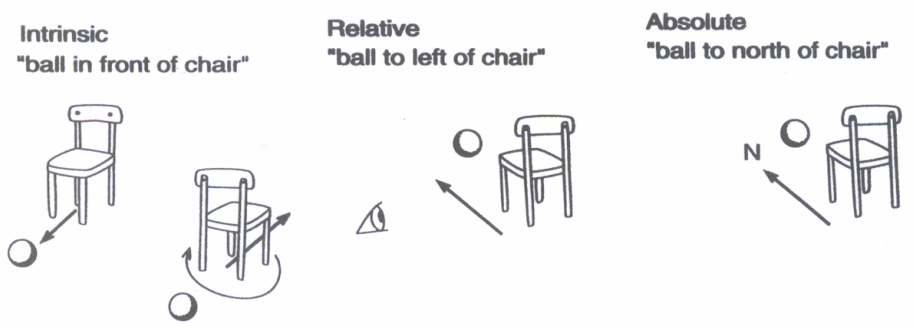

Figur 4: De tre forskellige Frames of Reference hos Levinson (Levinson 2003:52).

Levinsons valg har den konsekvens at man ikke har et præcist begrebsapparat til rådighed til en beskrivelse af RA. Hvis man fx har sætningen *læg hjulet op bag i vognen* (jf. ØMO, *bag* III, 2.3), kan man godt beskrive *bag i vognen* som et eksempel på en intrinsisk referenceramme (i en dynamisk ytring) – hjulets placering i forhold til vognen sker ved at bygge en indre form ind i vognen (’for’, ’bag’, ’side’).[8] Men den dynamiske del af lokaliseringen, der bl.a. indbefatter RA *op*, kan man ikke umiddelbart redegøre for i Levinsons terminologi.

I modsætning til Levinson er det ikke Talmys opfattelse at kodningen af dynamiske og statiske relationer kræver særskilte typologiske beskrivelser. Det centrale og overordnede udgangspunkt er i begge tilfælde selve konceptualiseringen af to størrelser som værende i relation til hinanden, nemlig en Figur og en Grund med hver sine prototypiske karakteristika. Begreberne Figur og Grund er ikke udviklet alene med henblik på at kunne beskrive rumlig orientering isoleret. Talmy taler derimod om en sproglig ”finstrukturering” af ting og rum (2000.I:177), og den rumlige typologi skal snarere forstås som et specifikt eksempel på en mere generel eller basal kognitiv strukturering: ”The present study, however, aims beyond pure description of spatial categories to an account of their common fundamental character and place within larger linguistic-cognitive systems” (Talmy 2000.I:178).

[8] Der er en glidende overgang fra topologiske relationer, dvs. med direkte berøring mellem Figur og Grund, til intrinsiske relationer, dvs. med afstand og koordinatrelation mellem to punkter (”topology grades into the intrinsic frame of reference”, Levinson 2003:98). Den relative kodningstype (hos Talmy kaldet projector-based, Talmy 2000.I:210 og 213) kan ses som en videreudvikling af den intrinsiske (Levinson 2003:107), og hele Talmys inddeling hvor der tales om secondary reference object, kan tages som udtryk for det samme.

For Talmy implicerer rumlig orientering følgende to basale kognitive operationer.

1) konceptualiseringen af et objekt i form af et afgrænset eller uafgrænset materiale ("the contents of space" eller "the material subsystem of space", Talmy 2000.I:180f.); materialet (Figuren) kan være en genstand (fx en beholder) eller en masse (fx en væske).

(13) *koppen faldt ned på gulvet* (beholder)
(14) *mælken løb ned på gulvet* (væske)

2) konceptualiseringen af en rumlig matrix eller formation i rummet der kan rumme eller gøre det muligt at indplacere et givet materiale ("all the schematic delineations that can be conceptualized as existing in any volume of space", "the matrix subsystem", Talmy 2000.I:180f.); denne matrix (Grunden) kan fx være et nærmere afgrænset område (statisk formation) eller en såkaldt "path", altså en "sti" mellem to størrelser eller punkter (dynamisk formation).

(15) *koppen faldt ned på gulvet* (statisk formation, område)
(16) *mælken løb ned på gulvet* (dynamisk formation, path)

De sproglige tegn koder både de to nævnte dimensioner i den rumlige konceptualisering og forskellige måder hvorpå de to nævnte dimensioner kan kobles til hinanden. Som en konsekvens af denne tilgang søger Talmy helt fra starten at indarbejde alle typer af relationer mellem Figur og Grund i sin fremstilling, herunder både dynamiske og statiske relationer inden for rumlig orientering og i de såkaldte Motion events.

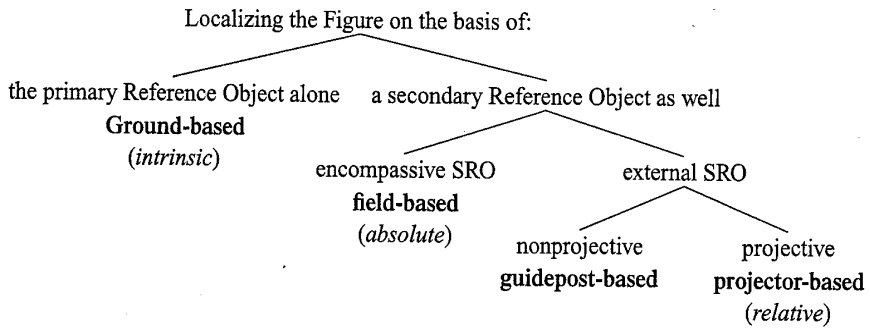

Figur 5: Talmys rumlige typologi over relationer mellem Figur og Grund, med reference til Levinsons tre Frames of Reference i parentes (Talmy 2000.I:213).

Talmys typologi sammentænker således de to helt overordnede funktioner som gør sig gældende ved RA, nemlig kodningen af en relation mellem Figur og

Grund, og kodningen af denne som del af en verbalhandling. Dermed får man mulighed for en sammenhængende helhedsanalyse af RAs semantik og funktion, bl.a. i forhold til andre involverede udtrykselementer, først og fremmest VB og PP, men også fx deiktiske adverbier (*her/der*) og gradsadverbier (jf. nedenfor 4.2.2).

Det er vigtigt at være opmærksom på at Talmys begreber (og dermed også analyserne af RA i denne afhandling, især analyserne af RAs kernesemantik i kapitel 4) tager udgangspunkt i hvordan sproget giver udtryk for en måde at strukturere konceptualisering og dermed sproglig kommunikation på ved hjælp af konceptuelle generaliseringer eller prototypiske formationer (den gestalt-psykologiske tilgang til sproglig konceptualisering, jf. fx Dirven 2005:18-21). Talmy forsøger hele tiden at holde sproglige analyser tæt knyttet til sprogets ontologiske og funktionelle grundstatus – som et både konceptuelt strukturerende og kommunikativt system. En Motion event – og de tilhørende elementer: Motion, Path, Figur og Grund – er selvfølgelig en analytisk abstraktion, men Talmy forsøger at forankre denne analytiske abstraktion i sprogets funktion som konceptualiserende (og kommunikativ) struktur. Talmy taler om ”structurality that one senses in an object or an array”, og anfører fx følgende eksempler: ”object structure, path structure, reference frames, and force dynamics” (Talmy 2000.I:147). Det er sådan fx en Motion event, en Path, en såkaldt path event frame og en referenceramme skal forstås (jf. kapitel 4).

> ”When one views an object moving with respect to other objects, one concretely sees the path it executes as having Euclidean specifics such as exact shape and size. But in addition, one may sense an abstract structure in this path. [min fremhævelse] The path itself would not be a case of fictive motion, for the path is factive. But the path is sensed as instantiating a particular idealized path schema, and it is this schema that is fictive. We term this the **sensing of path structure**. [Talmys fremhævelse] Thus, one may sense as equal instantiations of an ”across” schema both the path of an ant crawling from one side of one’s palm to the opposite side, and the path of a deer running from one side of a field to the opposite side. This visually sensed ”across” schema would then exhibit the topological property of being magnitude neutral. Comparably, one may equally sense an ”across” schema in the path of a deer running in a straight perpendicular line from one boundary of a field to the opposite boundary, and in the path of a deer running from one side of the field to the other along a zig-zag slanting course. The visually sensed ”across” schema would then also exhibit the topological property of being shape neutral.” (Talmy 2000.I:149).

1.4 Forskningsoversigt

De danske RA er, som det er fremgået, blevet behandlet af Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998. Jeg skal ikke komme nærmere ind på disse to artikler

som er blevet omtalt udførligt i afsnit 1.1. Derimod vil jeg kort nævne den øvrige litteratur om danske RA som jeg har kendskab til.

I Pedersen, K.M. 1997 diskuteres og nuanceres nogle af de analyser som gøres i Harder et al. 1996. Det gælder især forskellen mellem konstruktioner med og uden RA (fx *gå i skole* vs. *gå hen i skolen*). Pedersen arbejder ud fra et omfattende empirisk materiale (Ømålsordbogens samlinger) og viser at der er tale om to konstruktioner med hver sin semantik: *gå i skole* betegner en stedbunden social aktivitet, mens *gå hen i skolen* betegner en konkret og specifik lokalisering. Jeg vil bygge videre på denne skelnen i kapitel 6 om forskellen mellem brug og ikke-brug af RA. Derudover vises det at styrelsen i den første type kan have bestemt form: *gå på mose-**n*** falder i samme betydningsmæssige gruppe som *gå i skole-**Ø***.

Pedersen, K.M. har også undersøgt den mulige motivation bag brugen af 'op' og 'ned' i bl.a. fiskersprog i danske dialekter (Pedersen 2001b). Undersøgelsen er allerede blevet omtalt ovenfor (afsnit 1.1.1.1).

RAs semantik berøres også kort i Hansen 2001a[1980], der er den første publikation der beskæftiger sig med RA i nyere lingvistisk forstand. Udgaven fra 2001 er dansk, men artiklen er oprindelig publiceret på tysk, og der indledes derfor med en sammenligning med måden at kode Path og lokalisering på i tysk. Der gøres en række enkeltiagttagelser der bl.a. tages op og undersøges nærmere i Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998. Fokus ligger på kombinationer med *lægge, sætte, stille* og *hænge* (verba ponendi, anbringelsesverber), men som det også bemærkes i note 7, har en række af analyserne gyldighed for RA generelt. Fx foregriber artiklen denne afhandlings beskrivelse af forskellen mellem dynamisk og statisk RA som en aspektforskel (jf. afsnit 4.2.3). Det nævnes også at der ved et RA er tale om to (forudsatte) punkter (A og B, udgangspunkt og mål), og at udgangspunktet (A) kan knyttes til objekt, agens og taler – ja sågar modtageren (jf. afsnit 4.5).

I Pedersen, B.S. 1997 gives en konkret sammenkobling af syntaktiske og semantiske strukturer i danske verbalforbindelser med bevægelsesverber. Heri indgår naturligvis RA. Der er tale om en formel beskrivelse til sprogteknologisk brug, baseret på bl.a. kognitiv semantik og Frame Semantics. Undersøgelsen giver detaljerede analyser af en række af de konstruktioner som RA indgår i (fx at brug/ikke-brug af RA kan hænge sammen med fokus eller ej på VBs Manner-element, jf. forskellen på *han gik 'hen til stationen* (fokus på målet) og *han 'gik til stationen* (fokus på bevægelsens Manner) (Pedersen, B.S. 1997:91; jf. kapitel 6), og ikke mindst er oversigten og analysen af restriktioner knyttet til koblingen mellem bevægelsesverber af en given semantisk type og bestemte syntaktiske konstruktioner (fx med RA) præcis og nyttig (Pedersen B.S. 1997:84-97).

2 AFGRÆNSNING

Denne afhandling koncentrerer sig om en bestemt brug af RA, nemlig disses anvendelse i udtryk for nogets eller især: nogens bevægelse eller placering i landskab, terræn, bygning o.l. Hertil kommer en særlig interesse for det forhold at RA har et deiktisk potentiale og kan bruges til at indkode et Taler-synspunkt i ytringen.

(17) *og så bliver mælken læsset på oppe i Græse der - altså skiftet om på en stor tankvogn, og går til Ringsted og bliver behandlet dernede* (Nordsjælland, 24, 1903, 1976)

De nærmere detaljer i forbindelse med afgrænsningen af denne brug vil fremgå af de omfattende analyser i kapitel 4 af RAs kernesemantik. Kriterierne for at udskille denne betydning så entydigt og præcist som muligt er i virkeligheden meget komplicerede, og forudsætter en mere tilbundsgående definition og beskrivelse af RAs kernesemantik (jf. fx afsnit 4.5). I det følgende vil jeg derfor fokusere på den praktiske afgrænsning af den valgte betydning i sproget og i et empirisk materiale ud fra semantiske og morfo-syntaktiske kriterier. I den forbindelse vil jeg også udskille de syv (ni) RA som vil være centrale for afhandlingen (*op/ned/ud/ind/ hen/over/om* samt *hjem/tilbage*) (ud af en "bruttogruppe" af RA som også omfatter *frem* og *væk/bort*, i visse kontekster *af* samt muligvis *rundt* og *forbi*). Den nærmere beskrivelse af afhandlingens datamateriale, der jo tager udgangspunkt i dialektalt materiale, følger i kapitel 3.

2.1 Semantisk afgrænsning

2.1.1 Konkret rumlig reference

Den første indlysende afgrænsning består i at se bort fra alle brug af RA der ikke udtrykker konkret rumlig orientering. Det gælder først og fremmest alle overførte betydninger, fx udtryk for hierarki e.l.

(18) *men vi var så mange børn i skolen så at vi kunne inne være - for ellers jeg skulle inne været oppe i fjerde klasse ikke sandt* (Nordsjælland, 191, 1895, 1981)

Under overførte betydninger henregnes også tidsudtryk.

(19) *Tidlig ultralydsscanning er mest velegnet til at bestemme, præcis hvor langt du er henne i graviditeten* (K2000)

Undertiden kan man komme i tvivl om en brug er tilstrækkelig "rumlig". Nogle af RA har generelt eller i visse bestemte brug en tilsyneladende svag rumlig betydning. Det gælder fx *hen*.

(20) *hvis man så skulle have et par nye træsko så gik man hen til træskomanden* (Nordvestsjælland, 241, 1915, 1991)

I den slags tilfælde er der imidlertid variation med andre RA med mere tydelig rumlig betydning (fx *op/ind/om/.. til træskomageren*), og derfor må der i de pågældende tilfælde være tale om kodning af 'rumlighed', blot af en bestemt type eller under bestemte forudsætninger. Når kodningen ender med en svag rumlighed, eventuelt af defaulttype, må det skyldes forhold i samspillet mellem kernesemantik og forhold i ytringssituationen, og forekomster af denne type er vigtige at have med i undersøgelsen (jf. afsnit 4.2.5).

2.1.2 Mulig variation

Variationen i valget af RA i en konkret ytringssituation er det centrale i afhandlingens analyser i kapitel 5 og 6, og derfor er en mulig variation et andet vigtigt krav til materialet. Dette krav er mere interessant og kræver lidt større opmærksomhed i forhold til materialet. Faste leksikaliserede forbindelser uden variation er forholdsvis enkle at udskille.

(21) *Kim Brandstrup var 20 år, da han første gang tog balletsko på og kastede sig ud i både klassike piruetter og moderne dansetrin* (K90)

Undertiden sker der det at et RA i en fast forbindelse helt mister sin rumlige reference og alene udfylder en funktion som markør af kompletiv transitionalitet.

(22) *du skal spise maden op* (jf. Harder et al. 1996:165; jf. også Nedergaard Thomsen 1998:71)

Dette fænomen, hvor der sker en semantisk reduktion, og som derfor kunne siges at have en vis lighed med de første trin i en grammatikaliseringsproces, vil ikke blive berørt i afhandlingen.

Der findes imidlertid også udtryk med rumlig reference som ikke er idiomer, men hvor der heller ikke er mulighed for variation.

(23) *når sådan nogen sådan to de falder ned* [om to F-16-fly der faldt ned på Helnæs d. 19. juni 1984] (Helnæs, H4B[352])

Denne type anvendelse af RA kræver større opmærksomhed. Som det fremgår af eksemplet, er nogle forekomster af RA underlagt forskellige specifikke konceptuelle eller leksikalske restriktioner som gør at en rumlig variationsmulighed i realiteten ikke er mulig. Denne type vil ikke indgå i undersøgelsen af variation i ka-

pitel 5 og 6, men de vil indgå i beskrivelsen af kernesemantikken i kapitel 4. For at forstå hvilke restriktioner der gør sig gældende når sprogbrugerne bruger og varierer imellem RA, er det helt afgørende at tage udgangspunkt i de fælles rumlige konceptualiseringer som ligger til grund for alle konkrete rumlige betydninger af RA (som fx billedskemaet CENTRUM-PERIFERI i 'ud'/'ind' [9]). Som det vil fremgå, spiller forskellige specifikke baggrundskonceptualiseringer af handlingstyper og rumlige situationstyper en afgørende rolle for forståelsen af variationen i brugen af RA. Dette vil fremgå i detaljer, især i kapitel 4 (fx afsnit 4.4), men også i kapitel 5 (fx afsnit 5.3.2).

2.1.3 Deiktisk potentiale

Noget af det interessante ved RA er at de har et deiktisk potentiale og kan bruges til at indkode et Taler-synspunkt i ytringen.

(24) H3A: *vi kan bare ringe <u>derop</u>* [dvs. til Spar-købmanden i Ebberup, set fra H3s bopæl på Helnæs] *om onsdagen at vi skal have det og det, så*

hh: *og så får i det ud næste dag, og det giver en vis tryghed også*

H3B: *ja det gør det da* (Helnæs, H3A[89])

(25) hh: *men den brændte ikke den her mølle*

H1: *nej den har aldrig været ild i den, jo der har før været,jamen jeg har, der har før været et lyn der før har slået ned i den*

hh: *det har den, men den brændte ikke*

H1: *nej, far han fik et par pæne sølvskeer for at slukke det, jamen den ligger <u>derovre</u>* [set fra H1s og min position ved bordet hvor interviewet foregår] (Helnæs, H1[114])

Det er denne brug som vil være i centrum i denne afhandling. Den empiriske undersøgelse har ikke mindst været rettet mod at indsamle belæg på deiktisk brug (eller ikke-brug) af RA ved lokalisering af kendte eller ukendte lokaliteter, personer og institutioner af vekslende nærhed. Afhandlingen vil dog også inddrage belæg på deiktisk brug af RA i andre situationer, fx i eller mellem rum i en bygning. Her er det velkendt at der findes hierarkier af mere eller mindre konventionel art, fx at man typisk går *<u>ud</u> på badeværelset* og *<u>ind</u> i soveværelset*. Denne sidste brug bliver dog ikke undersøgt systematisk i afhandlingen, men vil blive berørt undervejs (fx i afsnit 5.3.2). Det er brugen af RA ved lokaliteter m.v. som vil være

[9] I afhandlingen anvendes nul-formen i ordinær og med enkelt anførselstegn når der refereres til fællesbetydningen af den leksikalske del af det enkelte RA (dvs. 'op' = *op/oppe/opad*). En form anført i kursiv (fx *oppe*) refererer derimod til en specifik forekomst i netop den anførte form.

i centrum, ikke mindst i kapitel 5 hvor brugen vil danne basis for afgrænsningen af en række lokale deiktiske centre (jf. afsnit 5.2).

Markeringen af det deiktiske centrum og Taler-synspunktet sker implikationelt, og det kan derfor være svært at afgøre om der entydigt er tale om deiktisk brug eller ej. I praksis er det dog sjældent vanskeligt at afgøre, og jeg har således medtaget alle belæg der uden større problemer kan tolkes som deiktiske. De nærmere overvejelser i den anledning og de præcise definitioner af RAs deiktiske brug (under inddragelse af begrebet "subjektivisering") gives i kapitel 4 (afsnit 4.5), og den detaljerede analyse af RAs deiktiske potentiale i faktisk sprogbrug dominerer hele kapitel 5.

At undersøgelsen fokuserer på denne såkaldt deiktiske brug, betyder at rækken af RA bliver indsnævret en anelse. Groft sagt kan man sige at for at et RA kan karakteriseres som havende deiktisk potentiale, skal man kunne generere en sætning med det pågældende RA der som modsætning har et underforstået 'hjem'. Man kan fx sige at man skal *op til lægen* og underforstå at man kommer *hjem* igen på et tidspunkt. Tilsvarende kan man *gå ned til bageren* og komme *hjem* igen. Men et par af RA klarer ikke eller kun meget vanskeligt eller sjældent denne prøve. Det gælder *frem* (og *af*), og det gælder *bort/væk*. Man kan ikke sige at man skal **frem* (eller **af*) *til lægen* og *hjem* igen, og brugen af *bort/væk* i den type sætninger er begrænset til semifaste forbindelser som *drage/rejse bort/væk* (til et fjernereliggende eller fremmed sted) – hvorfra man kan vende *hjem* igen. En anden effektiv prøve er om et RA kan bruges med et personnavn, fx i en sætning som *jeg skal ud/.. til moster Oda i aften (okay, hvornår kommer du hjem?)*. Her dur hverken *frem (af)* eller *bort/væk*:

(26) **jeg skal frem (af) til moster Oda i aften (okay, hvornår kommer du hjem?)*
(27) **jeg skal bort/væk til moster Oda i aften (okay, hvornår kommer du hjem?)*

Det gør til gengæld de følgende syv RA, der tilsammen udgør den deiktiske kerne- eller nettogruppe af RA (sammen med *hjem* og *tilbage*).

(28) *jeg skal op/ned/ud/ind/hen/over/om til moster Oda i aften (okay, hvornår kommer du hjem?)*

Denne gruppe skiller sig yderligere ud på den måde at de frit kan kombineres med deiktisk *her-/der-* – i modsætning til *frem* og *bort/væk*.

(29) *herud/-e/-ad* osv.
derop/-pe/-ad osv.

(30) **herfrem/-me/-ad* *herbort/-e* *hervæk*
**derfrem/-me/-ad* *derbort/-e* *dervæk*

En lang række detaljer i forbindelse med de implikationelle modsætningsforhold vil blive diskuteret i kapitel 4 (jf. afsnit 4.4).

Det skal nævnes at andre adverbier eller præpositioner kunne siges at være "kandidater" til RAs paradigme (*over* og *om* er jo oprindelig præpositioner og fungerer stadig som sådan i dansk) (jf. Pedersen 2001a). Det gælder således *rundt* og *forbi* – der begge forekommer i enkelte faste(re) forbindelser der implicerer en path event frame, fx *tage forbi hos NGN* eller *tage rundt og + VB/INF*.

2.2 Morfo-syntaktisk afgrænsning

2.2.1 Syntaks

Det der vil blive undersøgt i afhandlingen, er det som RA bidrager med ved kodningen af Path i dansk (som defineret hos Talmy, jf. afsnit 1.3 og 4.1). Som det vil fremgå i detaljer i kapitel 4, vil jeg i afhandlingen arbejde ud fra den grundantagelse at en forekomst af et RA forudsætter en konceptualisering af en relation (en Path) mellem en Figur og en Grund i en bevægelseshandling (Motion event). Jeg vil i afhandlingen medtage alle forekomster af RA der indgår i kodningen af Path. Denne kodning sker i dansk i samspillet mellem VB, RA og PP, i nævnte rækkefølge.

(31) *så fik vi en - en ung mand til at køre om til Guldborg med ålene* (Sydvestsjælland, 483, 1910, 1992)

Modellen VB + RA + PP kan betragtes som en forudsat grundmatrix ved Path i dansk – men det specifikke sproglige udtryk kan variere en del. Alle de følgende variationer er blevet inddraget i denne afhandling.

1) For det første kan modellen udvides med andre rumlige udtryk.

(32) H3B: *jeg er født på Lolland, nede omkring ved Nysted ad, noget der hedder Vantore Strandhuse* (Helnæs, H3B[2])

Og elementer kan mangle i det specifikke sproglige udtryk.

(33) *ud!* (jf. Harder et al. 1996:188)
(34) *jeg løb ud* (jf. Talmy 2000.II:104)
(35) *de gik til bords* (jf. Pedersen, K.M. 1997:228ff.)
(36) H4A: [..] *ja altså når du kører herfra så, eller kører herfra så kører du altså forbi hvor vi boede* (Helnæs, H4A[3])

Jeg skal komme nærmere ind på forskellige tilfælde af ellipse i kapitel 4 (fx afsnit 4.2.5), og hele kapitel 6 handler om variationen mellem brug/ikke-brug af RA.

2) For det andet kan VB udtrykke både overgang (*action*), tilstand (*state*) og aktivitet (*activity*) (jf. Durst-Andersen & Herslund 1996:66-70 og afsnit 4.2.3.2):

(37) *hun gik ud i haven*
(38) *hun stod ude i haven*

(39) *hun arbejdede ude i haven*

3) For det tredje kan RA optræde i prædikativ stilling (med statisk RA).

(40) *hun er ude i marken*

4) RA kan ligeledes forekomme i konstruktioner med *komme* som en slags hjælpeverbum (jf. Harder et al. 1996:176), samt i konstruktioner med *tage*.

(41) *Han tog ud til Valby, hvor Nordisk Film og Egmont Online laver et talkshow* (K2000)

5) RA optræder endvidere almindeligt i konstruktioner med modalverber (jf. fx Hansen 2001d[1966]:29, Boye 2001).

(42) *og så gik hun jo ned over Trumpeland når hun skulle ned til købmanden at handle* (Vestfyn, 1007, 1912, 1972)

6) Endelig skal nævnes en anden typisk konstruktion med *(for) at*.

(43) H1: *jah, nej, ja, der var engang jeg var stor knægt, da skulle vi ind at se fodbold jo*

hh: *mmhh*

H1: *da skulle vi ind og se [?], det var en menighedsrådsudflugt, det er da nok et par år siden vi var derinde, vi var inde at se Christiansborg* (Helnæs, H1[55, 58])

2.2.2 Bøjningsformer

De danske RA forekommer gennemgående i tre former: en Ø-form, en *e*-form og en form med *-ad/-efter/..* (fx *op/oppe/opad*). Den semantiske forskel mellem disse tre former på kernesemantisk og ytringsniveau bliver gennemgået i kapitel 4 (afsnit 4.2), hvoraf det også vil fremgå hvorfor det primært er den såkaldt dynamiske og statiske type (*op/oppe*) som er relevante i denne afhandling. I det følgende vil jeg derfor nøjes med at knytte to korte kommentarer til RAs former, dels til de varierende former med *-ad/-efter/..*, dels til formen *tilbage*.

I forhold til opstillingen af RA hos Harder et al. 1996:161 (og Nedergaard Thomsen 1998:67), skal man være opmærksom på at den anførte form med *-ad* ikke er den eneste. Forholdet mellem udtryk og indhold er betydelig mere kompleks end den noget forenklede opstilling giver indtryk af. Indholdet i den form jeg i denne afhandling vil kalde den processuelle (jf. afsnit 4.2), udtrykkes også med suffikserne *-efter* (fx *udefter*), *-på* (fx *nordpå*) og muligvis *-til* (fx *udadtil*). Der er flere belæg på disse variationer i det dialektale materiale, men formerne er

ikke særdialektale. Som det vil fremgå nedenfor (afsnit 4.2.3.1) er formerne *overad, omad* og *henad* også uhyre sjældne i forhold til de øvrige former med *-ad*.

Formmæssigt er *tilbage* et atypisk medlem af RAs paradigme. For det første er det en sammensat form. Og for det andet har det ikke nogen tydelig bøjningsendelse. Harder et al. 1996 nævner at *tilbage* kan siges at rumme en skjult udtryksmodsætning mellem dynamisk og statisk form i og med at det i dansk generelt er sådan at "schwa + schwa becomes simple schwa" (Harder et al. 1996:194, note 4). Faktum er dog at der på udtrykssiden rent faktisk ikke er nogen forskel mellem *tilbage* brugt i dynamisk og statisk kontekst (*hun tog tilbage, hun blev tilbage*), heller ikke udtalemæssigt. Formen *tilbagead* findes til gengæld, men den er sjælden. Den findes ikke i moderne skriftsprog, men derimod i lidt ældre sprog (jf. ODS, *tilbage*, bet. 2) og dialekter, især i faste forbindelser som *det går tilbagead* (mods. *fremad*).

(44) *hvis det bliver ved at gå tilbagead så ..* [dvs. hvis tiderne forværres] (Ærø, 1163, -, 1942)

Formen med *-ad* er uden tvivl yderst sjælden, men næppe fuldstændig utænkelig, heller ikke i moderne dansk, jf. følgende eksempel fra Google.

(45) *sidder i toget og glor tomt ud af vinduet.. kommer til en togstation og en mand lyder i højtalerne :* Endestationen.. Toget kører tilbageaf igen.. (http://rawenschool.proboards51.com/index.cgi?board=togstation&action=display&thread=1134758841, 1.2.07)

Det skal afslutningsvis nævnes at *væk* som udgangspunkt naturligvis er medtaget i denne undersøgelse, også selvom *væk* i modsætning til *bort* ikke bøjes.[10] *væk/bort* er fuldstændig synonyme og bruges på samme måde i de samme kontekster.

2.2.3 Sammensatte og afledte former

Der findes adskillige afledninger og sammensætninger med afledninger af RA, ikke mindst i dialekterne: adjektiver (fx *nedre*), adverbier (fx *nedenunder*) eller substantiver (fx *nedensogn*). Disse vil ikke indgå i denne undersøgelse.

Derimod vil sammensætninger med RA indgå. Sammensætninger med de deiktiske adverbier *her(-)* og *der(-)* er meget frekvente og helt centrale for en analyse af RAs semantik i kraft af deres brug ved anaforisk reference (jf. afsnit 6.2.1).

[10] I modsætning til Harder et al. 1996 hvor *væk* udelades udelukkende på dette grundlag (jf. Harder et al. 1996:194, note 4). Det forhindrer dog ikke forfatterne i at klassificere denne åbenbart ikke-klassificerbare form som en 'dynamisk-transitionel' form i selv samme note. Tostavede former af *væk* er i øvrigt registreret både i dansk og norsk, jf. ODS, *væk*.

(46) *men der var sådan nogen få stykker, nogen der sejlede til Bornholm, og, og fangede torsk dernede om foråret* (Helnæs, H2[34, 35])

Man skal være opmærksom på at anaforisk reference med RA også kan forekomme i en ikke-sammensat form.

(47) H4A: [..] *hun* [dvs. datteren] *har lært meget på Helnæs kro* [..] *ja der har hun været nede, indtil hun var atten år* (Helnæs, H4A[100, 101])

Afhandlingen medtager også forekomster af RA i sammensætning med præpositioner eller andre adverbier, fx *vesterover* eller *derudaf*. Forekomster af denne type er dog yderst få i det centrale materiale fra Helnæs og vil derfor ikke spille nogen større rolle eller blive genstand for en særlig undersøgelse.

3 DATA OG EMPIRI

Denne afhandling har variationen i brugen af RA som sin hovedinteresse. Jeg vil altså prøve at finde ud af hvilke faktorer eller restriktioner der gør sig gældende når danske sprogbrugere i en konkret ytringssituation vælger ét RA frem for et andet, eller vælger slet ikke at bruge et. Fokus ligger som nævnt på kontekstuelle faktorer (jf. afsnit 1.1.1). For at kunne svare på spørgsmålet om de nævnte faktorers indflydelse har det været nødvendigt at kunne arbejde med et materiale hvor sammenhængen mellem den mere snævre syntaktisk-semantiske kontekst og den bredere pragmatiske og socio-kulturelle kontekst har kunnet undersøges nærmere. Det har været vigtigt at kunne specificere de kontekstuelle forhold (fx oplysninger om sprogbrugeren, ytringssituationen, de rumlige forhold).

Afhandlingen har været en bunden opgave på den måde at jeg har skullet udnytte Ømålsordbogens samlinger. De kvalitativt indsamlede data i disse samlinger honorerer på mange punkter de ønsker jeg havde (jf. afsnit 3.1.1). For at kunne undersøge spørgsmålet om variation nærmere, har det imidlertid også været nødvendigt at kunne arbejde med længere diskursive forløb hvor brugen af RA har kunnet iagttages i spontan tale, og i relation til både sproglig, rumlig og socio-kulturel kontekst. Dette krav honorerer Ømålsordbogens seddelsamling ikke i tilstrækkeligt omfang. Til brug for undersøgelsen har jeg derfor også indsamlet et specifikt empirisk materiale som har gjort dette muligt, nærmere bestemt i form af seks semi-strukturerede interview med ældre dialekttalende lokalbeboere på Helnæs og Torø Huse (Sydvestfyn). Ønsket var at kunne få et indblik i mulige konkrete sammenhænge mellem sprogbrugernes konceptualiseringer og kontekstuelle forhold af både pragmatisk og socio-kulturel art. Jeg har derfor prioriteret en dybdegående, koncentreret undersøgelse af variationen hos en bestemt udvalgt gruppe af sprogbrugere. Det var afgørende at der var tale om spontan tale så eventuel variation kunne iagttages og komme til syne. Derfor er der fx ikke brugt spørgeskema. I samtalen var der dog også indbygget enkelte eksperimentelle træk (jf. afsnit 3.1.2.3).

Det blev nævnt i indledningen (afsnit 1.2) at kognitiv lingvistik kalder sig "usage-based", og at dette kalder på empiriske undersøgelser af faktisk sprogbrug. Geeraerts 2005 savner en sådan praksis i den kognitive lingvistik og anfører i den forbindelse følgende metoder.

> "you cannot have a usage-based linguistics unless you study actual usage – as it appears in corpora in the form of spontaneous, non-elicited language data, or as it appears in an on line and elicited form in experimental settings." (Geeraerts 2005:166)

Denne afhandlings empiri og empiriske undersøgelse falder ikke entydigt ind under de to nævnte kategorier. Korpusundersøgelser og forholdsvis snæver, eksperimentel elicitering er de typiske indsamlingsmetoder. Denne afhandling benytter træk fra begge metoder, men fokus er som sagt en kvalitativ tilgang, der snarere ligger i forlængelse af den traditionelle dialektologiske, etnografisk inspirerede metode. Det skal samtidig understreges at beskrivelsen af RAs kernesemantik i kapitel 4 ikke kun baserer sig på Ømålsordbogens seddelsamling, men også udnytter korpusundersøgelser i Ømålsordbogens samling af båndoptagelser (CorDiale), Korpus 90/2000 og Google.

Jeg vil i det følgende først give en kort præsentation af de benyttede data (karakteristika, indsamling osv.). Dernæst vil jeg gå mere i dybden med datamaterialets styrker og svagheder set i forhold til det valgte emne. Det gælder især interviewene fra Helnæs som vil udgøre en meget væsentlig del af datagrundlaget.

3.1 Benyttede data

3.1.1 Ømålsordbogens samlinger

Ømålsordbogens samlinger og Ømålsordbogen (ØMO) som projekt blev grundlagt i 1909 da det såkaldte "Udvalg for Folkemaal" blev nedsat (om ØMOs historie, jf. *Ømålsordbogen, Tillægsbind*:2-9, Andersen 1932, Andersen 1939, Bévort 1965, Hovmark 2006). Den første indsamling af materiale begyndte kort efter, men indsamlingen tog først fart efter udvalgets reorganisering i 1922 (jf. Andersen 1932:170). Herefter indsamledes der løbende materiale, dels i form af primær indsamling (enten ved direkte optegnelse eller ved indirekte udfyldelse af spørgelister), dels i form af supplering af mangelfuldt eksisterende materiale. Tyngdepunktet for den primære indsamling lå i 1930'erne og 1940'erne. De forskellige former for supplerende indsamlinger og efterhøringer begyndte også allerede i midten af 1930'erne (jf. Bévort 1965:245) og er fortsat helt op til 1988, hvor den sidste af de oprindelige spørgelister blev sendt ud (der bliver dog stadig udsendt spørgelister til en snævrere kreds af fynske meddelere – De Fynske Dialekters Venner). Der blev foretaget enkelte indspilninger på lakplader helt tilbage i 1930'erne, og i 1950'erne påbegyndtes indsamlingen af båndoptagelser. Denne sidste indsamling er fortsat helt op til vore dage, men med den største systematiske indsamling i 1970'erne i forbindelse med et initiativ støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd.

Kernen i Ømålsordbogens samlinger er en seddelsamling på ca. 3 mio. sedler. Hertil kommer båndoptagelserne, hvoraf en mindre del er udskrevet og ligger i elektronisk søgbar form, dels i en intern database, dels i det offentligt tilgængelige dialektkorpus CorDiale (kan lettest findes via et link på adressen dialektforskning.ku.dk/tekstbaser/). Samlingerne rummer oplysninger fra en lang række forskellige kilder (jf. *Ømålsordbogen, Tillægsbind*:8). Ømålsordbogen er en talesprogsordbog, og samlingerne afspejler en mangeårig indsats for at ind-

samle og bevare det dialektale sprog for eftertiden. Den væsentligste del består således af det primærmateriale der er blevet indsamlet siden projektets start med både pen og papir og båndoptager. I samlingerne indgår dog også andre talesprogskilder, fx ældre ordbogsarbejder, ældre indsamlinger af dialektord, trykte dialektordbøger osv. Ordbogen udnytter også skriftlige kilder, især til beskrivelse af ordforrådet. Det kan fx være dialektlitteratur, beretninger eller bondedagbøger, hvorfra der er blevet excerperet i hele projektperioden.

De primære kilder til ordbogen er altså de dialekttalende der endte som informanter ved projektet. Hvem var disse informanter da (eller meddelere som de blev – og bliver kaldt i den klassiske dialektologis tradition)? De lokale meddelere der kom til efter 1922 var ofte dialekttalende skolelærere, men da tidsskriftet *Danske Folkemaal* begyndte at udkomme i 1927 som et slags oplysende kontaktorgan, bl.a. med opfordring til læserne om at bidrage til indsamlingen (”Spørgesiden”), udvidedes skaren af meddelere betragteligt (jf. Andersen 1939:175ff.). Under alle omstændigheder gik redaktørerne efter at finde nogle der talte så ”gammeldags”, ”ren” og ”genuin” dialekt som muligt. Man søgte med andre ord efter repræsentativitet i form af ideal kvalitet. Båndoptageren var ikke opfundet, og man havde ikke mulighed for at indsamle større mængder data som i dag. Indsamlingen af talesprog foregik på dette tidspunkt gennem samtale med og udspørgning af meddelerne – ofte ved hjælp af spørgelister. Man måtte fokusere og koncentrere indsamlingen. Meddelerne blev derfor vurderet som enten 1. eller 2. klasses, både med hensyn til det sproglige og det kulturhistoriske. En god meddeler var en person som ikke kun talte ”gammelt” og ”rent”, men som også var sprogligt reflekteret. En god meddeler var desuden en person med en god hukommelse (jf. Andersen 1958:22-25). Man havde ofte kontakt til gode meddelere over en længere årrække så man kunne supplere sit materiale og få afklaret tvivlsspørgsmål. Redaktørerne gjorde deres til at gøre indsamlingen så effektiv og fokuseret som muligt ved at specialisere sig i hver deres hovedområde af Ømålsområdet (jf. Bévort 1965:247).

Den jyske samling ved Afdeling for Dialektforskning og samlingerne ved Jysk Ordbog er også blevet konsulteret i forbindelse med afhandlingen. Disse samlinger har principielt samme karakter som Ømålsordbogens samlinger og er også blevet indsamlet på nogenlunde samme tid. Indsamlingen har her i høj grad været baseret på spørgelister og i mindre grad på interview. En række gode beskrivelser af enkeltdialekter med godt fraseologisk materiale indgår dog i samlingerne, fx vendsysselsk (jf. Espegaard 1972-74) og thybomål (ved Torsten Balle) (jf. videre om Jysk Ordbogs historie i Rasmussen 2002 samt om samlinger og kilder på adressen www.hum.au.dk/jysk/samlinger/samlinger.htm). Under alle omstændigheder koncentrerer denne afhandling sig om Ømålsordbogens seddelsamling og båndoptagelser, samt datamaterialet fra Helnæs.

3.1.2 Egne data fra Helnæs

Undersøgelsen af variation i brugen af RA baserer sig primært på materiale indsamlet november 2005 på øen Helnæs ud for Sydvestfyn. Jeg vil her give en ganske kort beskrivelse af dette materiale. En egentlig diskussion af datamaterialets styrker og svagheder i forhold til afhandlingens emne følger i afsnit 3.2, og interviewguide samt en kort beskrivelse af udskrivningspraksis er gengivet i afhandlingens appendiks.

Figur 6: Helnæs på Sydvestfyn.

3.1.2.1 Dataindsamlingens specifikke formål

Indsamlingen havde følgende hovedformål (jf. afsnit 1.1):

- At indsamle forekomster af RA brugt i sammenhængende, spontan tale, især ved lokalisering af personer, lokaliteter, institutioner o.l. i landskab, terræn, rum o.l.
- At undersøge sammenhængen mellem bofast lokalt sprogsamfund og lokale konventionaliseringer
- At undersøge i hvor høj grad og/eller hvordan RA bruges til at markere 'kendt/NÆRT' vs. 'fremmed/FJERNT'
- At undersøge hvilke faktorer der er bestemmende for valget af RA i en given specifik ytringssituation (både indbyrdes valg og valg/fravalg)
- At skaffe et materiale hvor det var muligt at gå kvalitativt i dybden med forskellige kontekstuelle forholds betydning (sproglig kontekst, pragmatisk kontekst, socio-kulturel kontekst)

3.1.2.2 Informanter og lokalitet

Jeg valgte at indsamle datamaterialet i form af semistrukturerede interview med ældre beboere i et lokalsamfund med stor afstand til større bysamfund, dvs. sprogbrugere der ikke nødvendigvis havde et meget gammelt sprog, men som var forankret i et lokalsamfund, helst siden barndommen. Første opgave bestod derfor i at finde nogle egnede informanter. Jeg fik her hjælp fra landmanden Børge Jensen der har et stort lokalkendskab, og som igennem mange år har beskæftiget sig indgående med de fynske dialekter og den traditionelle landbokultur. Jeg opsøgte et antal mulige informanter på Sydvestfyn og lavede aftaler med to personer i fiskerlejet Torø Huse og seks personer (heraf to ægtepar) på øen Helnæs. Interviewene blev gennemført i november 2005.

Det viste sig at de to interview fra Torø Huse ikke var velegnede, og de er derfor ikke blevet anvendt i det videre forløb. For det første var der kun to informanter, og de var meget forskellige, både med hensyn til alder og baggrund, og havde ikke fælles berøringsflader. For det andet viste det sig at Torø Huse har ændret sig meget som lokalsamfund. I begyndelsen af 1900-tallet var Torø Huse et decideret fiskerleje med mange aktiviteter, også skibsbygning i mindre målestok – og befolkningen bestod af 2-3 indfødte (stor)familier. I dag har Torø Huse udviklet sig til en idyllisk satellitby til den nærliggende købstad Assens (ca. 3 km væk). Den oprindelige befolkning bliver skiftet ud med læger, dyrlæger osv., der tiltrækkes af de meget smukke, ofte stråtækte fiskerhuse og sætter dem i stand. Det lokale miljø har ikke længere rod i den gamle fiskerkultur.

Informanterne fra Helnæs opfyldte til gengæld i alt væsentligt mine kriterier, som lokalt forankrede personer fra en lokalitet i periferien (anonymiseret som H1, H2, H3A, H3B, H4A og H4B, jf. oversigten i det følgende). De var bofaste, næsten alle født på stedet og kendte hinanden indbyrdes. Helnæs er i princippet en ø, men der har været dæmning og dermed "normal" forbindelse til fastlandet i mange år. Helnæs er så stor at fiskeriet ikke kan siges at have været det dominerende erhverv, det har snarere landbruget (der har fx været mejeri på øen). I kraft af øens størrelse har der været grundlag for en selvstændig økonomi, institutioner som skole osv. Nu er alle disse institutioner væk (et fast emne var at købmanden lukkede for et par år siden), men det var – og er stadig til en vis grad – så stort et lokalsamfund at det kunne fungere som et eget "mini-center" i forhold til andre lokaliteter (Assens, Hårby osv.). Befolkningssammensætningen ændrer sig selvfølgelig også i disse år, men der er stadig mange "oprindelige" tilbage, og der er stadig levende forbindelse til ældre tiders lokalsamfund og -identitet. Det var tydeligt hos alle meddelere.

I den endelige, detaljerede undersøgelse vil der først og fremmest blive anvendt data fra H1 og ægteparrene H3 og H4. H2 er ganske vist født på Helnæs, men har boet i en årrække på Falster og bor nu i lokaliteten Brydegård i umiddelbar nærhed af fiskerlejet Brunshuse som ligger på Fyn ved overkørslen til Helnæs (jf. kort 1). H2 er desuden fisker hvor de øvrige er landmænd, og H2 indgår heller ikke i de samme sociale netværk som de øvrige. Data fra H2 vil dog blive anvendt til illustration af mere generelle pointer i afhandlingen (bl.a. i kapitel 6).

Det skal også bemærkes at H3B ikke er født på Helnæs, men er flyttet til egnen som 18-årig i 1946. H3B afviger dog ikke fra de øvrige informanter på de væsentlige parametre for afhandlingen, herunder heller ikke i brugen af RA, hvor H3A og H3B er konsistente i fælles valg af de samme RA.

informant	fødselsår	fødested	bopæl	erhverv
H1	1930	Helnæs	Helnæs	landmand
H2	1940	Helnæs	Brydegård	fisker
H3A	1934	Helnæs	Helnæs	landmandspar
H3B	1928	Lolland (Nysted)	Helnæs (siden 1946)	-
H4A	1937	Helnæs	Helnæs	landmandspar
H4B	1933	Helnæs	Helnæs	-

Figur 7: Interviewede informanter på Helnæs, november 2005.

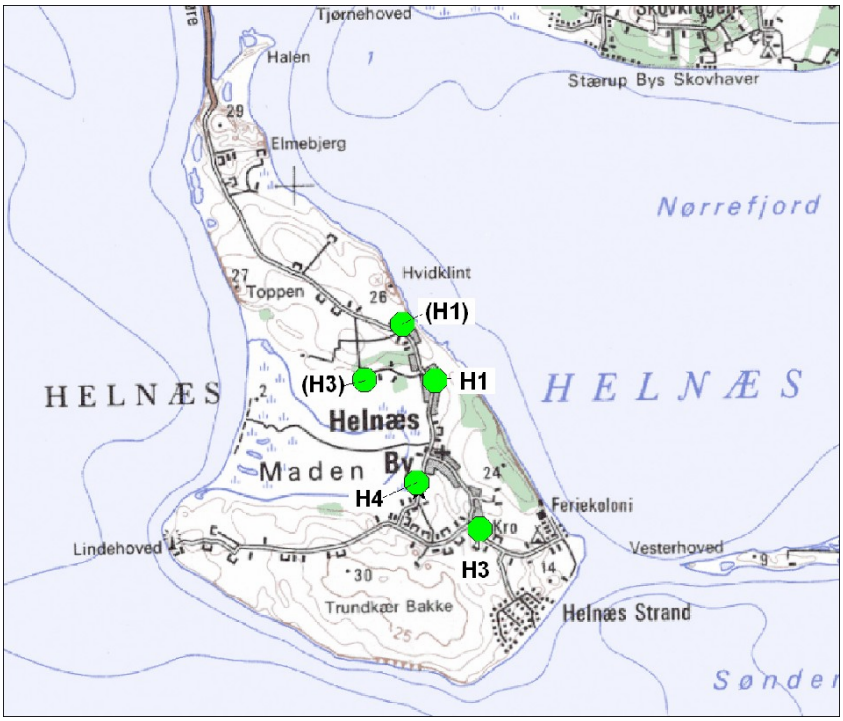

Figur 8: De fem centrale Helnæs-informanters tidligere og nuværende bopæl på Helnæs.

3.1.2.3 Interview: struktur og forløb

I interviewet indgik tre elementer: 1) en fri samtale om arbejde, familieforhold, skolegang, indkøb, rejser m.m., med fokus på at stille så mange 'hvor'-spørgsmål som muligt; 2) opfordring til at udpege nogle af de netop omtalte lokaliteter på et

kort; 3) samtale om hvilke RA informanterne mente at bruge ved de omtalte lokaliteter. Jeg havde lavet en simpel interviewguide som jeg brugte som huskeseddel i løbet af samtalen (gengivet i afhandlingens appendiks).

Rækkefølgen af de tre dele var ikke tilfældig. Jeg ønskede at registrere så mange spontane brug af RA som muligt, dvs. i den sproglige praksis i en almindelig samtale, uden indflydelse fra kort, og uden at der var tale om metasproglig refleksion. Kortdelen ville give mulighed for at forholde sig til et korts betydning for brug af RA, og var inspireret af mere eksperimentelt orienterede indsamlingsmetoder som jeg havde stiftet bekendtskab med ved Max Planck Instituttet i Nijmegen i efteråret 2004. Den eksplicitte del ville give en mulighed for at sammenligne førbevidst sproglig praksis med bevidst metasprogligt niveau.

Hele interviewforløbet blev gennemført som én samlet samtale, og de tre dele blev ikke udskilt som særskilte dele for informanterne, men blev introduceret som en del af den samlede samtale. Jeg præsenterede mig som medarbejder ved Ømålsordbogen, med interesse for fynske dialektale eller lokale udtryk og gav dem et eksemplar af ordbogens præsentationshæfte. Jeg prioriterede at skabe så "almindelig" en stemning som muligt, uden forstyrrende elementer af "videnskabelighed" eller "teknik", og brugte derfor en harddiskoptager med en diskret bordmikrofon (suppleret med en minidiskoptager som sikkerhedskopi). Ægtefæller blev interviewet samtidig. Interviewene varede i gennemsnit ca. 1½ time.

De enkelte interview forløb typisk på følgende måde:

1) Interviewene blev indledt med *den frie samtale* hvor det gik ud på at få informanterne til at fortælle frit om deres liv, og hvor jeg stillede så mange 'hvor'-spørgmål som muligt ud fra den lille liste af typiske emner i interviewguiden (indkøb, skole, arbejde osv.) for at give dem anledning til at bruge (eller undlade at bruge) RA. I sin senere form former det dialektologiske interview sig som en sådan fri samtale, inspireret af det etnografiske interview og med fokus på informantens livshistorie og særlige, ofte lokalt relaterede personlige oplevelser. Interviewformen er velgennemprøvet og skaber erfaringsmæssigt basis for en afslappet stemning uden voldsomt fokus på det specifikt sproglige. I mit tilfælde genererede den frie samtale netop en del brug (og ikke-brug) af RA uden at der var eksplicit fokus på at det var det det i virkeligheden handlede om for mig. Jeg gennemgik ikke mine emner systematisk, men de kom ret hurtigt til at ligge på rygmarven. Lige så nyttigt var det imidlertid at jeg allerede i det første interview (med H1) fik fortalt om nogle karakteristiske begivenheder på Helnæs (soldater under 2. verdenskrig, nedstyrtning af et F-16 fly for nogle år siden, lokale pensionistaktiviteter i borgerhuset) som var sikre, lokale emner at bringe på bane (og sjovere at snakke om i længden end butiksdød!).

2) Undervejs i samtalen gik jeg over til *kortdelen*. Jeg havde på forhånd taget forskellige kort over lokalområdet samt et kort over hele Danmark med. Dem lagde jeg nu på bordet foran meddelerne og bad dem om at vise mig hvor nogle af de lokaliteter som vi lige havde snakket om lå. Herefter forsøgte jeg at få dem til at snakke lidt om de samme ting igen, men nu med blikket rettet mod kortet. Kortdelen blandede sig med den øvrige frie samtale og varede ofte kun kort tid.

3) Til sidst gik jeg over til *den eksplicitte udspørgen* om RA, som blev indledt med at jeg fortalte at jeg havde bemærket at man på Fyn sagde *ud til Odense* – hvilket jo for mig der ikke var fynbo "lød meget mærkeligt". Herefter begyndte jeg at spørge dem om hvad de sagde når de skulle til andre byer, om de overhovedet sagde noget bestemt, og hvad nu når de skulle til købmanden, osv.

3.1.3 Moderne korpora

I afhandlingen benyttes også søgninger i moderne tekstkorpora. Som nævnt ligger en mindre del af Ømålsordbogens interview og båndoptagelser på nettet i et korpus, hvilket er utrolig nyttigt, også ved redigering af ordbogen. Men korpusset er meget lille og er slet ikke tilstrækkeligt ved undersøgelser af mere statistisk eller typologisk art, eller hvis man gerne vil efterprøve om en kollokation er en ad hoc-dannelse eller giver udtryk for et mønster. Derfor har jeg også benyttet mig af Korpus 90/2000 og Google.

3.1.3.1 Korpus 90/2000

Både Korpus 90 og Korpus 2000 er udarbejdet ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Korpus 90 er et delkorpus af det korpus som Den Danske Ordbog (2003-2005) blev udarbejdet på basis af i årene 1991-2002. Korpus 2000 er resultatet af et projekt finansieret af År 2000-fonden der havde til formål at skabe et offentligt tilgængeligt tekstkorpus der skulle afspejle sproget omkring år 2000, og der indgår uddrag fra ikke mindre end ca. 110.000 forskellige tekster i korpusset. Begge korpora er på hver ca. 28 mill. ord og rummer et bredt og repræsentativt udvalg af teksttyper: aviser, ugeblade, magasiner, skøn- og faglitteratur, men også mere uformelle genrer som dagbøger og breve. Talesprog er også repræsenteret i begrænset omfang. Korpus 90 dækker perioden 1983-92 og Korpus 2000 perioden 1998-2002. Begge korpora ligger offentligt tilgængelige i søgbar form på internettet (www.korpus2000.dk).

Korpus 90/2000 udgør samlet set et afbalanceret korpus der må siges at være ganske repræsentativt for moderne dansk (man kunne i denne sammenhæng dog have ønsket en større andel af talesprog – og måske en mindre andel af avistekster, der i forbindelse med de undersøgelser jeg har lavet, i hvert fald har virket dominerende i Korpus 2000). Jeg har først og fremmest anvendt det i forbindelse med analysen af RAs kernesemantik i kapitel 4. Disse analyser har et klart typologisk præg, og jeg har derfor haft brug for at kunne foretage systematiske søgninger på forskellige kollokationer og lave undersøgelser af mere statistisk art – noget som ikke er muligt i dialektsamlingerne. Men som det vil fremgå i forbindelse med nogle af afhandlingens analyser (jf. fx afsnit 4.2.3.1), er de to korpora i visse tilfælde for små (jf. fx Gries & Stefanowitsch 2004:235). Jeg har derfor også benyttet Google.

3.1.3.2 Google

Google er efterhånden blevet et meget udbredt redskab i sprogforskning og praktisk leksikografi. Google er ikke opbygget som et sprogvidenskabeligt korpus, men det behøver det heller ikke være. I og med at søgemaskinen er så dominerende på markedet, vil spredningen af kilder også være meget stor, lige fra de mest institutionelle og kommercielle til de mest private (blogs, personlige hjemmesider). Derudover vil en lang række teksttyper være repræsenteret, herunder også uformelle, talesprogsprægede teksttyper som ikke er domineret af skriftsprog og normering (chat, dagbøger, private hjemmesider). Den store spredning er i kombination med den store størrelse en stor styrke ved deskriptive sproglige undersøgelser, men kræver dog også en kritisk opmærksomhed (som ved alle korpora eller kilder). Størrelsen og spredningen medfører imidlertid også at man kan finde næsten alt – og derfor bør man være bevidst om i hvor høj grad et søgeresultat kan være marginalt eller meget individuelt. Man bør også være kritisk over for de enkelte tekster: Hvem er Afsender? Kan der være tale om oversat tekst? Et andet velkendt Google-problem er datering af kilderne – en eventuel datering af en hjemmeside siger ikke noget om hvornår en tekst rent faktisk er skrevet. Sidstnævnte problem spiller dog ikke nogen rolle i denne afhandling.

3.2 Datamaterialets styrker og svagheder

3.2.1 Tid og repræsentativitet

Som beskrevet spænder ØMO over en forholdsvis lang tidsperiode (ca. 1750-1945), med 1850-1920 som sin kerneperiode. ØMO opretholder i princippet den oprindelige plan om en synkron sprogbeskrivelse af dialekterne inden for kerneperioden (jf. Hovmark 2006). Som nævnt udnytter jeg i denne afhandling først og fremmest båndoptagelserne. Båndoptagelserne stammer især fra 1970'erne, men der er også en del fra 1960'erne, 1980'erne og 1990'erne (af de 170 interview i CorDiale daterer 80 sig fra 1970'erne og 134 fra perioden 1960-1989). Informanterne er typisk født ca. 1890-1920 og er repræsentative for ØMOs kerneperiode.

Mine data fra Helnæs indtager på flere måder en central rolle i afhandlingen. Med hensyn til tidsaspektet udgør de et bindeled mellem ØMO-materialet og de moderne korpora. Informanterne på Helnæs er alle født i 1930'erne, dvs. ikke meget senere end båndoptagelsernes meddelere. Det dansk som tales i de indsamlede data fra Helnæs, er dansk som det tales i 2005. Der er tale om en slags "sen dialekt" der på den ene side har rod i en ældre dialekt-kultur (bofast livsform med direkte forbindelse tilbage til den ældre "klassiske" dialekt og dens livsform), men som på den anden side datamæssigt og sprogligt hører hjemme i en slags "efter-periode" – det er båndoptagelsernes dialektperiode og -sprog. Nogle taler et dialektalt dansk der formentlig er mere regionalt eller rigsmålspræget end det typisk er tilfældet på båndoptagelserne i ØMOs samlinger (fx H4A og H2). Andre taler til gengæld temmelig dialektalt (fx H1 og H4B). Traditionelle dialektale træk

forekommer jævnligt (fx nn/nd/ng-forbindelser, fx i *lang* (H1), jf. Pedersen 1985:89 eller forbindelsen *en bitte*, jf. ØMO, *bitte* I, 2). Hvad angår denne afhandlings emne, var det dog ikke af afgørende betydning at informanterne talte meget udpræget dialekt – det var vigtigere at der var tale om informanter som alle havde været bofaste det samme sted i lang tid, gerne altid, da det var dannelsen af eventuelle lokale konventionaliseringer og variationer i brugen af RA der var i fokus.

Man kan spørge om dette dialektale dansk, der har forbindelse tilbage til det mere klassisk dialektale, både snævert sprogligt og med hensyn til kultur og livsform, er fuldt sammenligneligt med de moderne korpora som er brugt? Det kommer an på hvad ærindet er – og ærindet har ikke været en sammenligning af sprogbrugen i dialektalt dansk og rigsmål. De moderne korpora er først og fremmest blevet anvendt i afhandlingens typologisk orienterede kapitel om RAs kernesemantik. Her har det faktisk været en fordel at kunne basere analyserne på data af forskellig type for at sikre en spredning og afprøve om de typologiske analyser holdt. Man vil således se at eksemplerne i kapitel 4 både er hentet fra de moderne korpora og de dialektale tekstsamlinger. Afvigelser og særtræk er blevet hentet både fra det dialektale og moderne materiale, og de er i begge tilfælde blevet brugt til at overveje detaljer og principielle ting i den typologiske beskrivelse af RAs kernesemantik.

Analysen i kapitel 5 og 6 er mere en slags case. Jeg udnytter her et målrettet indsamlet materiale (mine data fra Helnæs) til at foretage en mere dybtgående undersøgelse af en bestemt stedbunden brug af RA og et mindre antal specifikke problemstillinger i den forbindelse. Denne del er dermed også i højere grad uafhængig af tidsforhold. Det er dog beklageligt at det ikke har været muligt at indsamle målrettede data fra en eller flere kontrol- eller sammenligningsgrupper (fx en gruppe af tilflyttere på Helnæs eller en gruppe af yngre sprogbrugere som oprindelig er født på Helnæs). Et sådant materiale ville naturligvis have givet mulighed for yderligere perspektivering og vurdering af repræsentativitet.

Det udnyttede materiale er og bliver svært at kontrollere hvad angår præcise diakrone tidsforhold. Afhandlingen vil derfor først og fremmest være fokuseret på den kvalitativt baserede beskrivelse af de *faktorer* der gør sig gældende i relationen mellem mønster og variation, mellem sprog, kultur og kognition i det materiale som er undersøgt. En fuldstændig, samlet beskrivelse af en dansk sprogtilstand på et givet tidspunkt kan den imidlertid ikke gøre krav på at være.

3.2.2 Typologi og variation

I og med at dialektsamlingerne er seddelsamlinger baseret på excerpering, er de ikke velegnede til typologiske undersøgelser som baserer sig på store datamængder. At samlingerne består af sprogbidder, er imidlertid ikke det samme som at sige at de ikke er repræsentative. Men der kan ofte være problemer med at dokumentere forhold omkring et ords eller en betydnings udbredelse fordi datamængderne trods alt er så små, også selvom mulighederne for at sige noget fornuftigt

om den slags ting formodentlig er langt større end moderne sprogforskere der er opdraget i en data- og korpustradition, nok forestiller sig.

De enkelte sprogbidder er ikke tilfældige, men netop udtaget eller registreret som værende dels repræsentative, dels "interessante", dvs. typisk afvigende eller påfaldende i forhold til en fællesdansk rigsmålsnorm. Dvs. at samlingerne rummer større variation. Og det er en fordel, for det betyder at man får langt større input til hvordan et sprogligt element kan opføre sig i et sprog. Afvigelser peger også netop på det typiske eller konstante, som fx at *op* ikke nødvendigvis behøver være koblet til 'nord', dvs. at denne kobling netop ikke er konstant, men udtryk for en variation eller kontekstuelt specifik konventionalisering.

Materialet fra Helnæs er bl.a. indsamlet for at kunne foretage enkelte kvantitativt baserede analyser i en analyse som generelt er kvalitativt orienteret. Antallet af informanter er dog så lille at der ikke er basis for at lave kvantitative analyser i mere streng statistisk forstand. På den anden side er materialet netop så stort at det er muligt at skelne en række generelle mønstre hvis man inddrager de mange kvalitative parametre som også er blevet indsamlet i kraft af den etnografisk inspirerede indsamlingsmetode (dvs. når man fx jævnfører informanternes fælles eller forskellige brug af RA – ikke med køn, alder e.l., men med deres fysiske bopæl, deres sociale livsform, øens topografi osv.).

Den specifikke undersøgelse og dens datagrundlag tillader ikke egentlige statistisk skudsikre generaliseringer om dansk som sådan. Til gengæld minder de om at typologiske undersøgelser kan have gavn af variationistiske analyser og casestudier som kan give et andet input til en forståelse af væsentlige træk og principper i sproget. Det vil således være min hypotese at de typologiske træk der især beskrives i kapitel 4, gælder for dansk som helhed. Men en egentlig "bevisførelse" vil kræve supplerende undersøgelser og datamateriale.

3.2.3 Kontekst: sproglig og kulturel

En undersøgelse som den følgende er afhængig af oplysninger om konteksten (den syntaktiske såvel som den semantiske, pragmatiske og kulturelle). Her er der både klare styrker og svagheder ved de anvendte data.

Den væsentligste del af Ømålsordbogens samlinger foreligger altså som seddelsamling. Det interessante i denne afhandling er omfanget af fraseologisk stof i optegnelserne på papir. Dette er generelt stort, bl.a. fordi man meget tidligt påbegyndte en målrettet indsamling af udtryk og talemåder ved hjælp af spørgelister som lokale meddelere selv kunne besvare ved hjælp af en udførlig vejledning (jf. Andersen 1930). Listerne bestod af udtryk hentet fra Videnskabernes Selskabs Ordbog og Feilbergs Jyske Ordbog (jf. Bévort 1965:243). Meddelerne skulle markere om udtrykkene var dialektale eller ej og give fulde eksempler på udtrykkene i form af typiske sprogbrugseksempler. Det fraseologiske materiale som her blev indsamlet, er dog ikke lige velegnet i denne sammenhæng. For det første sigtede de fraseologiske spørgelister mod leksikaliserede faste forbindelser og talemåder, ikke de løsere konventionaliserede forbindelser som er central her (meddelerne

skulle fx medtage *brødet slap op*, men ikke *drengen slap op af kælderen*, jf. Andersen 1930:80). Meget af materialet er dog interessant alligevel, især hvor meddeleren er gavmild med eksempler (jf. fx besvarelser af spørgsmål til *køre* hvor der gives adskillige eksempler på brug af *køre* med RA der er konceptuelt interessante og langt fra alle egentlig faste: 'køre ind': "*vi skal begynde at køre ind* (: køre Afgrøde ind til Vogns); *de er kørt ind på Gaardspladsen*", jf. Andersen 1930:86). For det andet kan besvarelserne have karakter af gentagelser af de udtryk som allerede stod på spørgelisterne (jf. Hovmark 2004:7-12). Spontant indsamlet fraseologisk stof findes dog også i samlingerne da optegnerne ofte noterede interessante udtryk ned i farten i samtalen med meddelerne (fx på de såkaldte blokbøger, jf. Andersen 1939:171f.). En række af de faste meddelere og medarbejdere har også leveret store mængder fraseologisk stof af høj kvalitet (som eksempel kan nævnes K.B. Jensen der indsamlede "ved at eksaminere Meddelerne angaaende bestemte Spørgsmaal og ved tilfældig Samtale under Ordlisteoptegnelsen flere Tusinde Ord og Sætninger fra de forskellige Egne af Sjælland", jf. Andersen 1939:168).

Belægget på et ord foreligger således ikke altid i sin (oprindelige) fraseologiske kontekst – og normalt gengives kun en enkelt sætning. Længere sproglige kontekstuelle forløb forekommer i sagens natur sjældent i og med at der er tale om excerpering eller om optegnelse af enkeltord og (type)eksempler. I forhold til nærværende undersøgelse er den fraseologiske kontekst på sedlerne ofte for lille og utilstrækkelig. Dertil kommer at umiddelbart upåfaldende funktionsord som præpositioner og adverbier i lighed med fællesdanske ord generelt var og er underrepræsenteret i seddelsamlingen (jf. Andersen 1939:173). For virkelig at kunne svare fyldestgørende på afhandlingens spørgsmål har man brug for at kunne se RA i brug i længere, autentiske ytringsforløb. Det gælder især ved mere pragmatiske eller informationsstrukturelle spørgsmål (som de fx kommer til udtryk i kapitel 6 om brug/ikke-brug af RA), men det gælder også semantiske forhold (fx koblingen mellem bestemte RA og bestemte PP). Derfor har det været af uvurderlig betydning, både for Ømålsordbogen og denne afhandling, at båndoptageren kom til, og at en del af disse båndoptagelser er udskrevet og ligger i søgbar form (jf. Gudiksen & Hovmark, i trykken). Jeg har således udnyttet dette lille korpus på ca. 1 mill. ord meget i afhandlingen fordi man her kan se RA i brug i længere spontane talesprogsforløb, herunder brugt i den betydning og brug som er genstanden for denne afhandling (fx ved personer og lokaliteter).

Materialet har til gengæld også sin styrke i kontekstuelle forhold, nemlig de kulturelle. Den kvalitativt og etnografisk orienterede indsamling, både hvad angår den traditionelle seddelsamling og dataene fra Helnæs, har den fordel at man opnår en stor og detaljeret viden om hele den rumlige og sociale kontekst som informanterne og de ord de bruger, er en del af. Den koncentrerede indsamling af data i den ældre seddelsamling gør at en oplysning altid er knyttet til et navngivet individ, en navngiven optegner, et tidspunkt og et sted. Tilsvarende består de indsamlede data fra Helnæs ikke kun i et antal udskrevne ord og sætninger, men også i den detaljerede viden om informanterne og deres liv og dagligdag, deres indbyr-

des relationer, deres hjem og de fysiske omgivelser samt Helnæs' topografi. Som det vil fremgå, er disse kontekstuelle oplysninger vigtige i afhandlingen, der jo netop interesserer sig for samspillet mellem sprog, kultur og kognition.

Der er ingen tvivl om at længere tids arbejde med samlinger af denne type gør at man bliver meget opmærksom på og uhyre trænet i at få øje på de små betydningsfulde detaljer. Vejen til det generelle går via en dybtgående og lydhør udforskning af det partikulære. Det er en empirisk tilgang til sprogforskning som har store kvaliteter – men det er formodentlig ikke den typiske inden for den moderne sprogforskning (jf. indledningen til dette kapitel). Empirisk dokumentation og lødigheden af den bør imidlertid ikke være synonymt med én bestemt datatype eller metode, men om et stringent og refleksivt samspil mellem empiriske data, metoder og teorier.

4 RETNINGSADVERBIERNES KERNESEMANTIK

quelque grand que soit un espace, on peut en concevoir un plus grand, et encore un qui le soit davantage, et ainsi à l'infini, sans jamais arriver à un qui ne puisse plus être augmenté

Blaise Pascal
De l'esprit géométrique (1657)

Sproglig kodning af rumlig orientering kan som nævnt defineres som specificeringen af den rumlige relation mellem Figur og Grund (jf. afsnit 1.3). RA bidrager til denne specificering i form af oplysninger om typen af relation (Path) mellem Figur og Grund. Jeg vil i dette kapitel give et bud på hvordan RAs kernesemantik nærmere kan beskrives inden for denne overordnede ramme, først og fremmest med udgangspunkt i Talmys kognitiv-semantiske typologi (Talmy 2000). Det skal understreges at den følgende analyse af RAs kernesemantik ikke nødvendigvis er udtømmmende. Analysen er primært rettet mod at etablere og argumentere for det teoretiske og metodiske begrebsapparat som er nødvendigt for at kunne foretage analysen af variation i brugen af RA (jf. afsnit 1.1).

Et særligt træk ved danske RA er at de har en rod (*op-/ned-/ud-/ind-/..*) og en bøjningsdel (*-Ø/-e/-ad*). Jeg vil i det følgende først fremlægge et nyt forslag til en beskrivelse af bøjningsdelen (afsnit 4.1-2, jf. problemformuleringen 1.1.2). Derefter vil jeg beskrive de leksikalske elementer i roddelen, herunder forskellige modsætningsforhold som har særlig relevans for afhandlingen (afsnit 4.3-4). Endelig vil jeg med udgangspunkt i begreber hos Langacker beskrive hvordan RA kan indkode et deiktisk perspektiv i en ytring (afsnit 4.5). Netop dette semantiske potentiale er væsentligt at gøre rede for i afhandlingen da det er centralt for analysen af variation i kapitel 5 og 6 (jf. problemformuleringen afsnit 1.1.1).

4.1 RA som del af en Motion event

En dynamisk eller statisk handling over tid kaldes hos Talmy en Motion event.[11] En sådan består af fire elementer eller komponenter: Figur, Grund, Path og naturligvis Motion (herunder Aspekt) (jf. fx Talmy 2000.I:341 eller II:25).

[11] "Handling" skal i det følgende forstås terminologisk, som overbegreb for aktionsarterne overgang (*action*), tilstand (*state*) og aktivitet (*activity*), og parallelt med Talmys og andres "event".

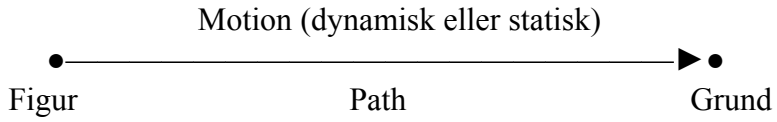

Figur 9: Motion event.

Jeg vil i dette kapitel argumentere for at RAs semantik med stort udbytte kan forstås som en del af en sådan Motion event, og at træk fra den overordnede Motion event kan siges at være til stede i RA, enten direkte eller implikationelt. Det vil derfor være hensigtsmæssigt at præcisere hvordan Talmy definerer Motion event, Motion og Path, og hvordan jeg vil bruge dem. Figur og Grund er defineret kort i afsnit 1.3. Lad mig samtidig understrege at beskrivelsen i afsnit 4.1 gælder den overordnede ramme hvori RA indgår, og de begreber som er relevante at bruge i forbindelse med den følgende beskrivelse af RAs specifikke kernesemantik (afsnit 4.2-5).[12]

4.1.1 Motion events og Motion: dynamisk og statisk

Det er vigtigt at notere sig at Talmy klassificerer både dynamiske og statiske situationer som Motion events: "we treat a situation containing motion and the continuation of a stationary location alike as a Motion event". Og tilsvarende om Motion: "The component of Motion (with a capital M) refers to the presence per se of motion or locatedness in the event." (Talmy 2000.II:25). Talmy gengiver således sætningen *the pencil lay on the table* som eksempel på en location-event, altså en statisk Motion event eller situation: *the pencil* er Figuren, *the table* er Grunden, *on* udtrykker Path og *lay* Motion (samt den såkaldte Co-event Manner) (Talmy 2000.II:26). Om Motion hedder det endvidere: "The Motion component refers to the occurrence (MOVE) or nonoccurrence (BE_{LOC}) specifically of **translational motion**. This is motion in which the location of the Figure changes in the time period under consideration." (Talmy 2000.II:26, Talmys fremhævelse). En statisk situation bliver med andre ord defineret "negativt", som en tilstand af ikke-bevægelse over tid, ligesom de to typer i denne definition gensidigt udelukker hinanden (jf. Talmy 2000.I:340). Med en statisk Motion event menes 'forbliven over tid (i en nøjere angivet tilstand)' (jf. fx også Zlatev 2003:467: "stasis may be regarded as a special case of motion, with zero variation in the position of the trajector").

Det betyder i en dansk sammenhæng således at alle de følgende tre sætninger skal opfattes som Motion events, dvs. som typer af Motion event-relationer mellem en Figur og en Grund. Prædikaterne i de tre sætninger kan siges at repræsen-

[12] Når der i afhandlingen refereres til de specifikt definerede begreber hos Talmy, bibeholdes brugen af stort bogstav og den engelske terminologi (undtagen ved Figure og Ground der gengives Figur og Grund).

tere tre typer af aktionsart, nemlig overgang (*action*), tilstand (*state*) og aktivitet (*activity*) (jf. Durst-Andersen & Herslund 1996:66-70).

(48) *hun gik ud i haven*
(49) *hun stod ude i haven*
(50) *hun gik (rundt)/arbejdede ude i haven*

Jeg vil følge Talmy i denne overordnede klassifikation. Men jeg vil samtidig gerne understrege at det er RAs semantik der er genstand for denne afhandling, ikke spørgsmålet om klassificeringen af verbalrødder eller prædikater efter fx aktionsart eller aspekt. De tre sætninger rummer alle et RA, og det er deres bidrag til relationen mellem Figur og Grund som vil blive undersøgt. Der er dog grund til at diskutere Talmys terminologi på enkelte punkter. Er det rimeligt at kalde statiske situationer for Motion events? Og er alle statisk-rumlige Figur-Grund-relationer nødvendigvis Motion events?

Klassifikationen af fx en sætning som *tasken lå nede på gulvet* som en Motion event er kontraintuitiv. Men for det første skal man huske at Motion event er et overordnet begreb der netop er blevet konstrueret for at kunne forholde sig stringent til de sproglige (og muligvis også kognitive) træk som er fælles for relationer mellem Figur og Grund i både dynamiske og statiske situationer (jf. Talmy 2000.I:340, og 2000.II:167 hvor Figur-Grund-relationen beskrives som en universel semantisk egenskab: ”A state of locatedness is conceived and subdivided into components in the same way as an event of translational movement.”). Det er netop et hovedargument for Talmy (jf. Talmy 2000.II:26f.). For det andet har begge situationer tidsdimensionen til fælles – en statisk situation refererer til en ’forbliven på et sted eller i en tilstand over tid’. Der er hos Talmy tale om en fundamental kognitiv skelnen mellem to situationstyper, to ”states of Motion” (Talmy 2000.I:340), MOVE og BE_{LOC}, der kommer til udtryk i forskellige prædikater.[13] Sætninger med positions- og aktivitetsprædikater konceptualiserer ifølge Talmy position og aktivitet *over tid* (jf. fx Binnick 1991:181). Motion er det grundlæggende fælles træk, men oveni kan ifølge Talmy skelnes yderligere, specificerende træk som fx position og aktivitet: “Outside the Motion event proper, the Figure can concurrently be in some independent activity or state, which bears the relation of “Manner” to the first event.” (Talmy 2000.I:342f., note 2). I sætningen *hun ligger på sengen* koder *ligger* ikke kun statisk Motion, men også Manner i form af en bestemt type position, og i sætningen *hun løber hjem* koder *løber* ikke kun dynamisk Motion, men også Manner i form af en bestemt type bevægelse.

[13] En tilsvarende skelnen mellem ”actions” og ”states/activities” ses hos Durst-Andersen & Herslund 1996, der også tager udgangspunkt i basale konceptuelle operationer: ”In the following we shall take our starting point not in the conceptual notion of time, but in the perceptual notion of picture, which is considered to be the mediating link between reality and mind in the sense that situations in reality are received by human beings in the shape of pictures and in the sense that thoughts concerning these situations are derived from the perceived pictures and not from the situations themselves.” (Durst-Andersen & Herslund 1996:67, min fremhævelse).

Det som Talmy i virkeligheden gør, er at indkredse et overordnet begreb for beskrivelsen af forskellige typer af aktionsarter – fx processuelle, punktuelle, resultative, statiske osv. Som det kan ses, er Talmys udgangspunkt (som hos Durst-Andersen & Herslund 1996) helt basale perceptuelle og konceptuelle operationer som afspejler sig i sproget:

> "By the operation of very general cognitive processes that can be termed **conceptual partitioning** and the **ascription of entityhood**, the human mind in perceptuion or conception can extend a boundary around a portion of what would otherwise be a continuum, whether of space, time, or other qualitative domain, and ascribe to the excerpted contents within the boundary the property of being a single unit entity. Among various alternatives, one category of such an entity is perceived or conceptualised as an **event**. This is a type of entity that includes within its boundary a continuous correlation between at least some portion of its identifying qualitative domain and some portion of the co-conceived temporal continuum – that is, of the progression of time. Such a correlation may rest on a primitive phenomenological experience that can be characterized as **dynamism** – a fundamental property or principle of activeness in the world. This experience is probably both foundational and universal in human cognition." (Talmy 2000.II:215, Talmys fremhævelser).

4.1.2 Statiske Motion-relationer og lokative relationer

I Talmys klassifikation er positionsverber ikke neutrale med hensyn til tid – de opfattes som durative. Men betyder det da at alle statiske, rumlige beskrivelser af en Figurs placering i forhold til en Grund skal forstås som Motion events? Jeg tænker her på konstruktioner uden verbal som fx *uret på væggen, køerne i stalden, marken nord for huset, manden til højre for bilen, den midterste skorsten* (altså topologiske rumlige relationer og Frame of Reference-konstruktioner som de er undersøgt af Stephen C. Levinson), men også på konstruktioner med prædikative verber som *være, blive* osv (fx *hun var ude i haven*).

I den følgende analyse af RA vil jeg skelne mellem rumlige relationer der implicerer eller indgår i en Motion event, og rumlige relationer der ikke gør, dvs. mellem processer og atemporale relationer. Eller for at være mere præcis: mellem sproglige kodninger der rummer en konceptualisering af en rumlig relation indeholdende en Motion *event* eller bevægelseshandling, og sproglige kodninger der ikke gør (jf. Talmys egen definition af en event ovenfor, afsnit 4.1.1). Talmys egen omtale af "geometric relations, like those specified by such English prepositions as the ones in *X is near/in/on Y*, as well as ones specified more elaborately" kunne være et eksempel på sidstnævnte type. Det er værd at bemærke at verbalet her er det rent prædikative *is* (Talmy 2000.I:181). Man kan anvende en over tid-test som et redskab til at finde ud af om der kodes durativitet eller ej. Topologiske udtryk dumper ved en sådan test, men det gør udtryk med prædikative verbaler ikke nødvendigvis. Man kan ikke sige: **uret på væggen i fem minutter*,

men man kan godt sige: *hun var ude i haven i fem minutter*. Ifølge en sådan test er konstruktioner med positionsverber durative, men konstruktioner med prædikative verber kan også være durative.

Langacker har en lidt mere udførlig beskrivelse af en sætning der svarer til Talmys *X is near/in/on Y* eller *hun var ude i haven*: "The most elemental kind of thematic relationship is one in which the participant merely occupies some location or exhibits some static property" (Langacker 1991a:288). Og videre: "Consider *Alice is under the bed*. At the clause level, there is only one participant – Alice – and the thematic relationship is one of being in a certain location. The bed is invoked merely to specify that location; it is not a clausal *participant* (though it could be in other expressions), but rather part of the *setting*." (Langacker 1991a:288). Langackers behandling synes i højere grad at bygge på en skala: I det tilfælde hvor to størrelser (Figur og Grund) sættes i relation til hinanden, kan der være tale om et 0-niveau, hvor der bogstavelig talt ikke sker noget. Men allerede hvor der optræder et positionsverbum, kan man argumentere for at der kodes en handling (over tid) af en statisk type, især hvis sådanne handlinger i sproget kan grupperes systematisk i modsætning til andre (aspektuelle) handlingstyper (fx aktivitetsverber). Det er formentlig sådan Talmy opfatter det (jf. eksemplet *the pen lay on the table*, Talmy 2000.I:311ff. eller 2000.II:25).

Spørgsmålet om hvorvidt prædikative sætninger koder durativitet eller ej, er ikke emnet for denne afhandling. Det er dog min umiddelbare opfattelse at det ikke er noget der er kodet i det prædikative verbal alene, og at man må inddrage fx en over tid-test for at afgøre det. Muligvis kan trykket i dansk kode en sådan forskel. Erik Hansen nævner således at tryk på *være*, først og fremmest i "konstruktioner med det formelle subjekt *der* + *være* + "egentligt subjekt", kan angive "essens (permanens)" (ovf. "accidens (transitus)"): "(48) Der har engang 'været en isbod i havnen. (49) Der har engang ˚været en sælhund i havnen. Isboden hørte til i havnen, sælhunden var ved en fejltagelse på et kort besøg." (Hansen 2001b(1990):231). I øvrigt er det sådan at man i engelsk og andre sprog (fx fransk og japansk, jf. Hansen 2001c(1974):150) ofte kun bruger *være* (som i Langackers eksempel *Alice is under the bed*), hvor man i dansk som bekendt i stedet bruger positionsverberne *stå, ligge* og *sidde* efter sindrige regler (da. *Alice ligger under sengen*). Hermed markerer man i dansk også durativitet. Det vigtige i denne afhandling er at forekomster af RA i forbindelser med prædikative verber og positionsverber vil blive anskuet som Motion events og inddraget i analysen.

I denne afhandling vil jeg altså arbejde ud fra den grundantagelse at en sproglig kodning af relationen mellem Figur og Grund kan inkorporere Motion i form af tilstedeværelse eller ikke-tilstedeværelse af translational motion, dvs. en handling (event) i tid eller rum af en bestemt situationel type (aktionsart). Jeg vælger samtidig at forstå det sådan at dele af sproget også kan udtrykke relationer mellem Figur og Grund som *ikke* inkorporerer et Motion element, men "kun" en konstatering eller registrering af at to størrelser befinder sig i forhold til hinanden.[14] Der er

[14] Der er selvfølgelig tale om en forskel i den kognitive repræsentation, ikke i selve referencen, som i begge tilfælde vil være en genstand der ikke bevæger sig over tid. Jf.: "Intuitively it is

dermed brug for terminologisk at kunne adskille trækket 'statisk' i en Motion event, fra rent lokative, atemporale beskrivelser. I det følgende vil jeg bruge "statisk" om det første, i overensstemmelse med Talmy, og "lokativ relation" om konstative, typisk ikke-prædikative rumlige Figur-Grund-relationer. Den lokative relation kan defineres som en sproglig kodning af en Figur-Grund-relation der ikke inkorporerer en sekventiel scanning over tid.

4.1.3 Elementer i Path: Vector, Conformation og Deictic

Spontant vil man sige at RA siger noget om relationen mellem Figur og Grund, og at RA dermed udtrykker Path, slet og ret (jf. Figur 9). Det er ikke helt forkert, men heller ikke helt rigtigt, bl.a. fordi Path ifølge Talmy kan underinddeles i flere elementer. Lad mig kort præcisere hvordan Path er tænkt, hvilke elementer Talmy henfører til det, og hvordan jeg selv vil bruge begrebet i analysen af RA.

Ligesom de andre termer i en Motion event er Path (med stort) et overordnet terminologisk begreb. Det er et slags konstruktionsredskab der skal sætte én i stand til at forholde sig stringent til et sprogs specifikke måde at udtrykke forholdet mellem Figur og Grund på. Det betyder at der som udgangspunkt typisk vil være en kompleks relation mellem indholds- og udtrykskategorier (jf. Talmy 2000.II:21: "This relationship is largely not one-to-one", eller Zlatev 2003:456: "The mapping between semantic categories and utterance units is not required to be one-to-one, but rather is expected to be many-to-many.").

1) En indholdskategori kan udtrykkes (samtidigt) i mere end én enkelt udtrykskategori: Path udtrykkes fx ikke kun i RA, men også (samtidigt) i P. Man kan tale om distribution (jf. "distributed spatial semantics", Sinha & Kuteva 1995).
2) En udtrykskategori kan rumme mere end én indholdskategori: VB udtrykker fx undertiden også Manner (Co-event) (fx *trille, hoppe*; som nævnt vil 'position' (fx *ligge, sidde, stå*) og 'aktivitet' (fx *gå rundt/omkring/frem og tilbage, arbejde*) også være eksempler på Manner). Man kan i det sidste tilfælde tale om "conflation" (jf. Talmy 2000.II:25).

Hvordan et sådant samspil præcist tager sig ud i det enkelte sprog, er et empirisk spørgsmål. Vigtigere i denne sammenhæng er imidlertid underinddelingen af Path.

Talmy siger at Path består af tre hovedkomponenter: Vector, Conformation og Deictic (Talmy 2000.II:53-57). Først definitionen af Vector: "The Vector comprises the basic types of arrival, traversal, and departure that a Figural schema can execute with respect to a Ground schema." Følgende typer nævnes: BE_{LOC} AT og MOVE TO/FROM/VIA/ALONG/TOWARD/AWAY-FROM/ALENGTH/FROM-

natural to think of a locative relationship being situated in time (and easy to conceptualise it atemporally).", Langacker 1987:167.

TO/ALONG-TO/FROM-ALONG. Som det fremgår, kan man med fordel sætte parentes om MOVE og BE_{LOC}, der jo dækker over selve det overordnede Motion-forhold, og koncentrere sig om den anden halvdel: AT/TO/FROM osv. Talmy kalder selv disse "deep prepositions" for "Motion-aspect formulas". I statiske udtryk findes kun én mulighed (BE_{LOC}), og det er derfor mest interessant at kigge på Vector brugt i dynamiske relationer. Vector-elementet kan forstås som en bestemt, grundlæggende konceptualisering eller profilering af Path-linjen. Profileres udgangspunktet, målet eller et sted midt imellem? Profileres hele linjen eller kun en del af den?

I både dansk og engelsk kodes Vector først og fremmest i P (fx *på, til, fra, ad, langs, forbi*). Hvis man ser på RAs leksikalske del, er det dog klart at nogle af dem også rummer et Vector-element. Det gælder imidlertid først og fremmest de RA der oprindelig har været (og stadig er) P, nemlig 'om' og 'over'. Begge disse RA må i princippet indeholde den samme Vector der er karakteristisk for deres brug som P, nemlig VIA (jf. Talmy 2000.II:55f.). Brugt som RA træder den Vector-instruks der er central for *over* som P (VIA) imidlertid i baggrunden. Når 'over' og 'om' bruges som RA, er det kommunikative fokus bevægelsen mod et mål, ikke passagen forbi et punkt på vej mod dette mål.

(51) a. *hun kørte over åen*
b. *hun kørte over til sin søster*

Det signaleres med 'over' og 'om' at der passeres en grænse eller forhindring, men hvad det er, er ikke i forgrunden.

Conformation-elementet er til gengæld centralt ved RA: "The Conformation component of the Path is a geometric complex that relates the fundamental Ground schema within a Motion-aspect formula to the schema for a full Ground object" [fx 'an enclosure' eller 'a volume', HH] (Talmy 2000.II:54). Et "fundamental Ground schema" kan fx være et punkt eller en afgrænset udstrækning ("bounded extent"). Hertil kan så føjes et Conformation-element, fx 'which is on the inside of [an enclosure]' (Talmy 2000.II:54). Kombineret med 'AT a point' giver dette element på engelsk *in*, med 'TO a point' giver det *in(to)* og med 'FROM a point' giver det *out of*. Tilsvarende kan *past* analyseres som en kombination af 'VIA (Vector) a point' og 'which is to one side of [a point]' (Conformation), og *across* som en kombination af 'VIA a point' og 'which is (one of the points) of [a line]' (Talmy 2000.II:55f.). I dansk kodes Conformation naturligvis i både RA og P. Elementet er det man normalt forbinder med RAs semantik, nemlig de fundamentale rumlige billedskemaer som udtrykkes i RAs leksikalske del (*op-/ned-, ud-/ind-* osv.). Denne del af RAs semantik vil jeg kigge nærmere på i afsnit 4.3-4.

Endelig nævner Talmy Deictic ('toward the speaker'/'in a direction other than toward the speaker') som element i Path (Talmy 2000.II:56). I en note bemærker han imidlertid også at "The Deictic is (…) just a special choice of Vector, Conformation, and Ground, not a semantically distinct factor, but its recurrence across languages earns it structural status." (Talmy 2000.II:138, note 19). Her vil jeg imidlertid holde mig til det som Talmy netop bemærker, nemlig at deiksis er et selvstændigt (pragmatisk) fænomen. Levinson bemærker at et deiktisk refe-

rencepunkt altid kan kile sig ind i en rumlig beskrivelse: ”Because the use of features of the speech situation to add further points of reference is always a possibility in spatial description, deictic parameters can intrude into all other kinds of spatial description, thus constituting a special kind of spatial parameter” (Levinson 2003:70f.). I dansk kommer deiksis fx til udtryk i verber som *komme/gå*, adverbier som *her/der* – eller i RA (jf. afsnit 1.1.2.1, 2.1.3 og 4.5).

4.2 RAs bøjningsdel: profileringer af en Motion event

Som det bemærkes hos Harder et al. (1996:159), er det et særkende for RA i de skandinaviske sprog at de kan bøjes (og derved adskiller de sig også fra eksemplerne hos Talmy (2000.II:101-128). Det vil sige at de består af to dele, en leksikalsk rod og en grammatisk bøjningsdel. Det betyder selvfølgelig at man må overveje hvad disse to dele hver især bidrager til semantisk. Umiddelbart er det som nævnt den leksikalske del, dvs. de rumlige billedskemaer man forbinder med RAs semantik. Men satellitter eller co-prædikater, som RA kan siges at fungere som, kan også kode fx aspekt (Talmy 2000.II:120f.). Jeg vil i dette afsnit give et bud på hvad RAs to dele koder på kernesemantisk niveau (jf. problemformuleringen 1.1.2).

4.2.1 RAs bøjningsformer

RAs endelser danner et paradigme med følgende medlemmer.

DANSKE RETNINGSADVERBIERS KERNESEMANTIK

GRAMMATISK - PARADIGMATISK BETYDNING

FORM

	-Ø **(”DYNAMISK”)**	***-e*** **(”STATISK”)**	***-ad/-efter/-på/..***[15] **(”PROCESSUEL”)**

De enkelte former eller typer benævnes foreløbig ”dynamisk”, ”statisk” og ”processuel”. Som afsnittet skrider frem, vil det fremgå at de enkelte former adskiller sig fra hinanden på ikke kun en enkelt, men en række forskellige punkter, og at nogle semantiske træk er fælles for to eller alle former. At finde en enkelt term der er dækkende for den enkelte forms betydninger, er derfor ikke nemt, men ikke desto mindre hensigtsmæssigt, også selvom der vil være tale om et kompromis.

[15] De blandede former ved den processuelle type er diskuteret kort i afsnit 2.2.2.

Sproglige elementer der i dansk kan tilføjes endelserne *(-)en* eller *(-)et*, siger man traditionelt bøjes i "køn". Spørgsmålet er nu hvad det er RA "bøjes i"? Selve paradigmet må have en betydning: "paradigmer er ikke blot udtryksfænomener, men kan og skal opstilles på grundlag af både udtryks- og indholdsanalyse" (Heltoft 1998:86). Det ligger i sagens natur at de enkelte former koder for forskellige betydninger, men ud fra en logisk betragtning er det lige så klart at betydningsforskellene må tage udgangspunkt i én fælles paradigmebetydning: "på indholdssiden må et paradigme være bygget op omkring én og samme semantiske dimension" (Heltoft 1998:86). Det er således den jeg først vil prøve at beskrive.

4.2.2 RAs fælles paradigmatiske grundbetydning

Harder et al. 1996 nævner at RAs morfosyntaktiske formforskel svarer til en indholdsforskel mellem tre aktionsarter.

> "In this section we describe the semantic choices that are bound up with the different forms of directional adverbs themselves" [..] "The contrasts between these Danish adverbs correspond to what is usually called aktionsart" (Harder et al. 1996:160)

Det fælles semantiske træk synes altså at være 'aktionsart'. Specifikt henvises til den kognitivt baserede typologi hos Durst-Andersen & Herslund 1996.

> "The tripartite set of oppositions is analogous to the contrasts in Durst-Andersen & Herslund (this volume) between 'states', 'activities' and 'actions'" (Harder et al. 1996:160)

Jeg er enig i at det fælles træk i paradigmet har noget at gøre med 'aktionsart' eller noget i den retning, dvs. måden hvorpå bevægelse eller handling anskues og konceptualiseres typemæssigt i sproget. Men som nævnt i problemformuleringen (afsnit 1.1.2) vil jeg beskrive dette fælles træk på en lidt anden måde, nemlig som en "path event frame" (Talmy 2000.I:265ff.). Derved kan man opnå følgende.

1) Alle tre former kan beskrives i relation til RAs overordnede eller basale funktion som sproglige tegn der koder *rumlig orientering inden for en specifik konceptuel ramme* (relationen mellem Figur og Grund i en Motion event).

2) Alle tre former kan beskrives stringent ud fra samme paradigmatiske grundbetydning (en telisk bevægelse fra uspecifikt udgangspunkt til uspecifikt mål i en dynamisk Motion event), nemlig som sproglige tegn der koder tre forskellige *profileringer* (jf. Langacker, fx 1987:118; jf. Croft & Cruse 2004:14ff.) af én og samme telisk-dynamiske grundstruktur.

> Den *dynamiske* type (*ud/..-**Ø***) kan beskrives som en type der profilerer en fuld telisk bevægelse (*han kørte <u>ud</u> til lufthavnen*)

Den *statiske* type (*ud/..-**e***) kan beskrives som en type der profilerer målet i en forudgående, fiktiv eller forudsat bevægelse (allerede bemærket indirekte hos Hansen 2001a[1980]:191) (*båden ligger ude på vandet*)

Den *processuelle* type (*ud/..-**ad**/-**efter**/..*) kan beskrives som en type der profilerer bevægelsen i sin uafsluttede proces, dens retning eller måde (*vandet løb udad mod gaden*)

3) Man får etableret en teoretisk og terminologisk præcis beskrivelsesramme ('Path' og 'Source (udgangspunkt)/Goal (mål)' i en Motion event), som bl.a. gør det muligt at give en præcis beskrivelse af RAs deiktiske anvendelse (jf. afsnit 4.5).

4) Man kommer ikke uden videre til at overføre en analyse og terminologi på RA som alt andet lige er udarbejdet på basis af en analyse af verbalklasser og -rødder (analysen af aktionsarter hos Durst-Andersen og Herslund 1996), og som måske ikke i alle henseender tager højde for RAs særtræk. Det er min opfattelse af RAs semantik er langt mere kompliceret og på sin vis samtidig langt mere enkel end den spontane og fristende henføring til klassifikationen hos Durst-Andersen og Herslund kan give indtryk af.[16]

En path event frame defineres hos Talmy som "the so-conceived entirety of a path of motion" (2000.I:265; jf. også 2000.I:257-262). Begrebet "frame" refererer således til den afgrænsede helhed eller ramme (jf. Talmy 2005:209) som kan siges at være til stede som en implikationel forudsætning når der konceptualiseres en Path mellem en Figur og en Grund i en dynamisk Motion event, dvs. selve tilstedeværelsen af et ikke-specificeret udgangspunkt og mål for en retningsbestemt bevægelse mellem to størrelser.[17]

> "It is understood here that the gapped portions are attentionally backgrounded relative to the foregrounded windowed portions but that, given sufficient context, a hearer would reconstruct each of the partially gapped paths (..) into the same conceptualization of a complete path." (Talmy 2000.I:266)

I beskrivelsen af Figur og Grund taler Talmy tilsvarende om at denne konceptualisering forudsætter andet og mere end en ren registrering af to størrelser i rummet, nemlig at de to størrelser står i relation til hinanden som henholdsvis en størrelse der kræver forankring og en størrelse der udfører forankringen (Talmy

[16] Man bør også huske på at de tre kategorier hos Durst-Andersen & Herslund 1996 er formuleret med udgangspunkt i en kognitiv typologi. Jeg synes ikke man har været tilstrækkelig opmærksom på om RAs inhærente og kontekstuelle semantik har stemt overens med de implikationer der ligger i de tre begreber i Durst-Andersens & Herslunds kognitive typologi.

[17] Som tidligere nævnt kan man være i tvivl om Talmys brug af ordet "motion": Omfatter path event frame også statiske Motion events? I det følgende vil jeg henholde mig til at Talmy hverken skriver "path" eller "motion" med stort, og at eksemplerne i det pågældende afsnit (2000.I:265-271) alle er dynamiske (undtagen eksempler med såkaldt Fictive motion som jeg skal vende tilbage til i afsnit 4.2.3.2) – og dermed tolke det sådan at det ikke er tilfældet.

2000.I:311ff.), jf. modsætningsparret 6a. *The bike* (F) *is near the house* (G) vs. 6b. ?*The house* (F) *is near the bike* (G) der logisk-konceptuelt ikke er synonyme (Talmy 2000.I:314). Det er den samme type grundforudsætning for en specifik konceptualisering der ligger i begrebet Event frame.

> ”language users apparently tend to conceive certain elements and their interrelations as belonging together as the central identifying core of a particular event or event type. (…) A set of conceptual elements and interrelationships that in this way are evoked together or co-evoke each other can be said to lie within or to constitue an **event frame**” (Talmy 2000.I:259, Talmys fremhævelse)

Jeg vil i det følgende altså argumentere for at den fælles semantiske dimension i RAs paradigme er en dynamisk retningsbestemt bevægelse mellem et ikke-specificeret udgangspunkt og mål, og at de inhærente og de situationelt relaterede semantiske forskelle kan ses som forskellige typer af profileringer af en sådan bevægelse. Man kunne også sige at paradigmet koder en ”inherent boundedness” (Binnick 1991:191) (en path event frame), altså at der ikke blot er tale om ’bevægelse’, men om en målrettet afgrænset bevægelse. Man kunne i samme tråd også sige at de deler en fælles ”telisk” betydning, og at man kan forudsætte en bevægelse eller ”action” (jf. Durst-Andersen & Herlund 1996:66f.) – som efterfølgende, ved hjælp af paradigmets enkelte former, kan profileres på forskellig måde (jf. Binnick 1991:190). Men stadigvæk er rammen en relation mellem en Figur og en Grund, altså en Path. I oversigtsform som følger.

D A N S K E R E T N I N G S A D V E R B I E R S K E R N E S E M A N T I K

GRAMMATISK - PARADIGMATISK BETYDNING

F O R M

	-Ø **(”DYNAMISK”)**	***-e*** **(”STATISK”)**	***-ad/-efter/-på/..*** **(”PROCESSUEL”)**

I N H Æ R E N T - P A R A D I G M A T I S K B E T Y D N I N G

paradigmatisk grundbetydning (path event frame)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event (”telisk action”)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event (”telisk action”)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event (”telisk action”)

Harder et al. 1996 peger selv på en fælles semantisk dimension for den dynamiske og processuelle type.

> ”it [dvs. valget mellem de to typer, HH] seems to be naturally understood as requiring some semantic substance to modify, a motion concept on which it confers (non)transitionality” (Harder et al. 1996:187, min fremhævelse)

Jeg vil altså argumentere for at dette ”motion”-træk på et grundsemantisk niveau faktisk også gælder for den såkaldt statiske type. Man kunne i øvrigt fristes til at se en sådan fælles semantisk dimension for alle tre typer hos Harder et al. 1996:161 i form af de to bokse der bruges som baggrund for at skelne de tre aktionsarter fra hinanden. Jeg synes en retningsbestemt linje er en bedre visualisering, fordi man så fastholder forbindelsen til den overordnede semantiske ramme, nemlig en Motion event (jf. Figur 9).

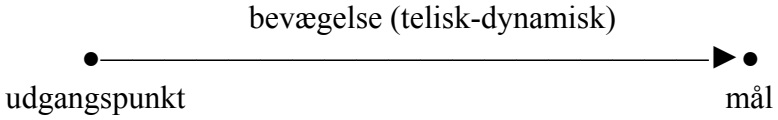

Figur 10: RAs fælles paradigmatiske grundbetydning (path event frame).

Det jeg forsøger at indkredse her, er altså ikke forskellene, men derimod det fælles. Det fælles i en sådan sammenhæng vil typisk være noget der deduceres frem ved at finde fælles træk ud fra en sammenligning af de enkelte forskelsrelationer (det fælles er jo netop noget der ligger som en implikationel forudsætning, fx ’motion’ i forskellen mellem transitionel og non-transitionel hos Harder et al. 1996, eller ’telicitet’ i forskellen mellem perfektivt og imperfektivt aspekt). Sådanne databaserede trækanalyser vil fremgå af det følgende. Men i RAs tilfælde giver den fælles semantiske dimension (Path event-linjen) sig også mere direkte udtryk i sproget, nemlig i en række tilfælde hvor RA modificeres adverbielt i grad eller omfang, enten i form af gradsadverbier eller i form af afstandsangivelser der logisk-semantisk forudsætter konceptualiseringen af en sådan linje. Det er vigtigt at notere at det følgende ikke er et forsøg på at kortlægge den fulde kombinatoriske semantik mellem adverbialer og RA, men først og fremmest at fremdrage eksempler der viser tilstedeværelsen af den nævnte fællessemantiske dimension i RA. Spørgsmålet om hvornår sproglige udtryk kan gradbøjes og hvornår de er absolutte, er i virkeligheden ret kompliceret (jf. fx Croft & Cruse 2004:185-192). Eksempler er især hentet fra en detaljeret undersøgelse af forekomster med *ned/nede/nedad* i Korpus 90/2000. Undervejs i afhandlingen vil jeg i øvrigt benytte mig af gradsadverbierne igen fordi de også kan sige noget om de semantiske

forskelle mellem de enkelte RA (fx **helt indad* vs. *helt ind/inde*, jf. afsnit 4.2.5; eller **længere hjem* vs. *længere tilbage*, jf. afsnit 4.4.2).

RA modificeres hyppigt med gradsadverbialer, fx i en sætning som den følgende:

(52) *Vandet, hvor hvalpens tidligere ejer forsøgte at drukne den, var lige præcis lavt nok til, at hvalpen ikke blev trukket helt ned af murstenen, men kunne holde snuden i vandskorpen, indtil en forbipasserende ved midnatstid hørte den og fik reddet den i land.* (K90)

Det som *helt* modificerer her, kan ikke være kvaliteten af 'ned' som angiver en retning der ikke kan gradbøjes, retningen for hvalpens bevægelse er 'ned', hverken mere eller mindre. Det der gradbøjes, må derimod være en *lineær udstrækning* ("linear extent", jf. fx Talmy 2000.II:138, note 18). Det der siges noget om, er hvor langt hvalpen er kommet i en bevægelse fra et udgangspunkt mod et mål, nemlig under vandoverfladen (i det konkrete tilfælde siges det altså at målet for bevægelseslinjen netop ikke blev nået og heldigvis for det!). Gradsadverbiet viser at der ved RA implikationelt må forudsættes en konceptualisering af en lineær udstrækning. Dette er en mulighed ved alle tre typer af RA, også den statiske og processuelle.

(53) *der hvor jeg er født - født det var lidt længere nede på Lyngen* (Nordvestsjælland, 333, 1889, 1975)

(54) *Udsigten bliver flottere, jo længere opad vi kommer* (www.penguin.dk/info.asp?m_id=507, 23.11.06)[18]

(55) *kommer den for langt ned så bliver den for tung* [om sæk] (Nordvestsjælland, 391, 1891, 1982)

Eksempler med *langt/længere/længst* er entydige – den leksikalske kerne i gradsadverbiet angiver jo netop 'udstrækning' og kan ikke modificere typen af retning i RA, men derimod hvor langt nogen eller noget er nået eller befinder sig på en lineær udstrækning eller bevægelseslinje. Jf. også følgende eksempler.

(56) *så havde vi en lidt større pind og så strøg den pind lidt længere hen* (Nordsjælland, 32, 1892, 1983)

(57) *Omkring 500 meter længere henne ad den hullede asfaltvej rundt om flodmundingen er Peter Snykers ved at reparere på en flodpram* (K2000)

(58) *og så nåede jeg hundens næse og så rakte jeg længere frem og så fik jeg hunden i nakkeskindet og så halede jeg så småt til mig* (Sydfyn, 1055, 1901, 1967)

[18] Man står her med et eksempel på at K90 og K2000 som nævnt er forholdsvis små korpora (jf. afsnit 3.1.3.1; jf. Gries og Stefanowitsch 2004:235). Den processuelle er så lavfrekvent i den brug som er i fokus i denne afhandling, at man er nødt til at google sig frem.

(59) *jeg synes den stod havde jeg nær sagt på højre fløj det ved jeg itte rigtig; jo den stod vist længst – længst fremme; det var stillet op i sådan en trekant tror jeg* (Vestfyn, 947, 1903, 1976)

Tydeligst viser den lineære udstrækning sig måske i virkeligheden når RA modificeres med en konkret, absolut afstandsangivelse.

(60) *Anden halvleg bød imidlertid på et forvandlet AGF-hold, der trådte nogle meter længere frem på banen og fik stoppet AB's besnærende midtbanespil* (K2000)

(61) *Den mest enkle form for pergola er en række 10-15 centimeter tykke stolper, gravet 80-100 centimeter ned i jorden, og placeret i "passende afstand", som det hedder* (K90)

(62) *Tre kilometer nede af fjorden gled vikingeskibet i den stille vind tæt forbi Leif Den Lykkeliges far Erik Den Rødes boplads Brattahlidh* (K2000)

(63) *når det nu går lad os sige fire meter ned - tre-fire meter bare og så de kører med de store maskiner deroppe så slår tørvejorden revner* (Nordsjælland, 24, 1903, 1976)

(64) *når vi så havde en vej så sagde de så tager vi et stykke her og så en eller to kilometer derud ad* (Østfyn, 1062, 1897, 1983)

(65) *Nu har bakterierne imidlertid forbrændt det organiske stof, og overfladen har stille og roligt bevæget sig nedad en - to centimeter om året* (K2000)

Sprogbrugerne benytter sig ofte af denne mulighed, og det er i virkeligheden ikke overraskende. RA angiver jo netop ikke noget konkret punkt, men blot en ubestemt lineær udstrækning af en bestemt retningstype, og sprogbrugerne kan have al mulig behov for at eksplicitere hvor langt noget eller nogen helt præcist er nået til eller befinder sig på denne underforståede linje. Jf. også eksempler som de følgende.

(66) *Med slæbende skridt og med skoletasken hængende halvvejs nede på sin venstre arm, kommer Tania langsomt vadende på vej hjem efter fødselsdagen i svømmehallen* (K2000)

(67) *Når kalechen skal foldes sammen, rulles sideruderne automatisk en smule ned, så manøvren lettes* (K90)

(68) *Han går halvt ned i knæ og læner overkroppen tilbage, så kropsvægten spænder rebet helt ud, men han kommer ikke løs* (K90)

Denne slags modificeringer af RA er netop karakteristisk for RA i deres helt basale, rumlige betydning, og den udnyttes også ofte i de videre eller overførte anvendelser.

(69) *Tidligere på onsdagen havde parterne alias Hamburger SV og Lyngby Boldklub "broderligt" kappedes om at dukke hinanden <u>længst ned</u> under frysepunktet* (K90)

(70) *Den første dag i 5 klasse gik godt, Erik var meget glad, men inden der var gået en uge var han <u>helt nede</u> i kulkælderen igen* (K2000)

(71) *Klaus Cassøe skuffede fælt ved blot at hoppe 55,8 meter, hvilket gav ham en placering <u>langt nede</u> i feltet* (K2000)

De nævnte adverbielle modifikationer viser tilstedeværelsen af en processualitet, en afgrænset lineær udstrækning som (d)et grundlæggende fællestræk i RAs paradigme. Det kan kort nævnes at gradsadverbierne også kan bruges til at undersøge præpositioners eventuelle processualitet. Umiddelbart kunne det nemlig se ud som om PP først og fremmest angiver en rent lokativ, atemporal relation, ikke en processuel (jf. afsnit 4.2.1). Man kan ikke sige **hun dykkede langt/længere/længst/2 meter i vandet*, men derimod *hun dykkede langt/længere/længst/2 meter <u>ned</u> i vandet*. Selv med en dynamisk P synes gradsmodificering vanskelig: **langt/længere/længst/2 km mod stationen* vs. *langt/længere/længst/2 km <u>ned/nede/nedad</u> mod stationen*. Det skal dog understreges at denne iagttagelse er både overordnet og foreløbig, og at det logisk-semantiske forhold mellem VB, gradsadverbier, P og styrelse ikke er undersøgt til bunds (fx kan man jo både sige at *båden ligger <u>dybt i vandet</u>* eller *han bor <u>langt/længere/længst mod øst</u>*). Noget tyder imidlertid på at en afgørende forskel mellem RA og P netop består i at P ikke implicerer en path event frame, herunder et uspecifikt udgangspunkt og mål. Dette er til gengæld et træk som specifikt kendetegner RA og deres inhærent-paradigmatiske betydning. På den anden side kan P siges at have potentialet til at indoptage en sådan path event frame-implikation og fungere som RA, nemlig i det øjeblik de udvikler en afledt statisk form. Det er det der historisk er sket ved *over* og *om*, men det gælder også *af/afe* – samt i talesprog (især dialektalt) også *forbi/forbie, fra/frae, i/ie* og *på/påe* (jf. Pedersen 2001a). *i/ie* og *på/påe* er dog yderst sjældne – hvilket måske skyldes at de ikke er født dynamiske, men kan være begge dele og måske først og fremmest opfattes som statiske, hvilket gør at de ikke er oplagte kandidater til at indgå i en path event frame der jo implicerer Motion. De øvrige P er i modsætning hertil alle dynamiske, og deres afledte statiske former er almindeligt kendte i dialektalt talesprog (undtagen *forbi/forbie*). Det skal endelig bemærkes at udviklingen af disse statiske afledninger af præpositioner ikke er ensbetydende med at de også bruges som RA i Motion events med et ekspliciteret mål (i form af et PP) (jf. Pedersen 2001a:166).

På det inhærent-paradigmatiske niveau koder RA som vist en path event frame. Talmy kobler ikke selv dette begreb til beskrivelsen af de enkelte elementer i Path, men det er indlysende at selve den implikationelle grundstruktur i en sådan frame også rummer en Vector-del, nemlig grundstrukturen 'fra et punkt til et andet via en lineær udstrækning'. Det kunne fx være den Vector Talmy kalder "FROM-TO a point pair" (Talmy 2000.II:54, (f')), med den tilføjelse at en path

event frame både implicerer translokation mellem to punkter og progression ad en bevægelseslinje: "Note that it may be necessary to subdivide the Vectors TO and FROM into two types, one involving the concept of a discrete translocation and the other involving the concept of progression along a linear extent." (2000.II:138, note 18). Talmy peger her på at en path event frame kan konceptualiseres eller profileres på to måder, dels med profilering af skiftet i placering fra udgangspunkt til mål, dels med profilering af den lineære udstræknings forløb. Jeg vil i det følgende argumentere for at RAs bøjningsformer netop kan beskrives og forklares som forskellige måder at profilere en path event frame på, dels en profilering af bevægelsens mål (og udgangspunkt) (den dynamiske og statiske type på hver deres måde), dels en profilering af bevægelsens forløb og måde (den processuelle type).

4.2.3 Profilering

Jeg vil i dette afsnit argumentere for at den overordnede, inhærent-paradigmatiske betydningsforskel mellem RA brugt i en Motion event kan beskrives som en forskel i profilering af denne Motion event.

Jeg vil i første omgang udskille den processuelle type med medial profilering af den teliske bevægelse i en Motion event, dvs. af bevægelsens måde eller (uafsluttede) forløb. Konsekvensen heraf er bl.a. at den processuelle kun sjældent optræder i den særlige betydning som jeg særligt vil interessere mig for i denne afhandling, nemlig brugen af RA med deiktisk potentiale i beskrivelser af bevægelser i rum og landskab (centralt for denne betydning er relationeringen til et mål). Det vil fremgå at en semantisk-funktionel beskrivelse af den processuelle type hænger tæt sammen med en beskrivelse af hvordan Manner generelt udtrykkes i rumlig orientering i dansk, dvs. *hvordan* noget specifikt vender, bevæger sig eller orienterer sig, og for hvordan den processuelle type fx spiller sammen med udtryk som *på hovedet, omvendt, agterud, nordpå* osv. En sådan undersøgelse af Manner falder dog uden for denne afhandlings rammer. Det betyder også at beskrivelsen af den processuelle types semantik i dette afsnit ikke gør krav på at være udtømmende – beskrivelsen sigter kun mod at vise at den processuelle type bruges i ytringer hvor der er særlig kommunikativt fokus på bevægelsens måde og mindre på dens mål (og/eller udgangspunkt).

Dernæst vil jeg argumentere for at der også er forskel i profilering mellem den dynamiske og den statiske type: Den dynamiske type koder en fuld profilering af den teliske bevægelse, mens den statiske type koder en final profilering. Skemaet kan altså udbygges på følgende måde.

DANSKE RETNINGSADVERBIERS KERNESEMANTIK

GRAMMATISK - PARADIGMATISK BETYDNING

FORM

	-Ø **(”DYNAMISK”)**	***-e*** **(”STATISK”)**	***-ad/-efter/-på/..*** **(”PROCESSUEL”)**

I N H Æ R E N T - P A R A D I G M A T I S K B E T Y D N I N G

paradigmatisk grundbetydning (path event frame)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event (”telisk action”)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event (”telisk action”)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event (”telisk action”)
profilering	fuld	final	medial

Eller man kan fremstille det grafisk på følgende måde:

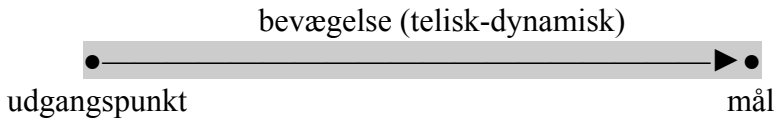

Figur 11: ”dynamisk”: fuld profilering (perfektiv).

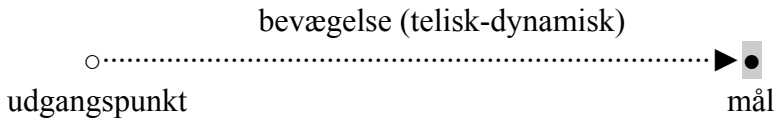

Figur 12: ”statisk”: final profilering (perfektiv).

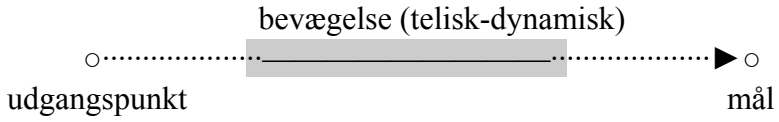

Figur 13: ”processuel”: medial profilering (imperfektiv).

4.2.3.1 Den processuelle type: medial profilering

Jeg vil i det følgende argumentere nærmere for at den processuelle type har medial profilering, dvs. profilerer den teliske bevægelses måde. Lad mig igen tage udgangspunkt i RAs samspil med gradsadverbier, i dette tilfælde *helt* og *næsten*. Brugt i en Motion event profilerer begge disse adverbier et målpunkt – *helt* angiver at målet er nået 100 %, *næsten* at noget er tæt på målet (jf. Talmy 2000.I:65). Hvis det forholder sig sådan at den processuelle type ikke profilerer målet (eller udgangspunktet), men derimod selve bevægelsens art eller type, dvs. dens måde, retning, orientering osv. (jf. Figur 11-13), bør den ikke gå godt i spænd med *helt* og *næsten*. Og det er faktisk heller ikke tilfældet. I Korpus 90 og 2000 findes ingen eksempler. Da den processuelle type er forholdsvis lavfrekvent, har jeg imidlertid også søgt på Google. Her findes der belæg, men de er yderst sjældne (jeg vil vende tilbage til disse sjældne belæg i afsnit 4.2.5).

RA	***-O***	***-e***	***-ad/ -efter***
frem	+	+	–
hen	+	+	–
hjem	+	+	–
ind	+	+	+
ned	+	+	+
om	+	+	–
op	+	+	+
over	+	+	–
ud	+	+	–

Figur 14: Forekomster af RA modificeret af *næsten* i Google 5.12.2006.

RA	***-O***	***-e***	***-ad/ -efter***
frem	+	+	+
hen	+	+	–
hjem	+	+	–
ind	+	+	+
ned	+	+	+
om	+	+	–
op	+	+	+
over	+	+	–
du	+	+	+

Figur 15: Forekomster af RA modificeret af *helt* i Google 5.12.2006.

Til gengæld er *helt* og *næsten* som det fremgår helt almindelige som modifikatorer af den dynamiske og statiske type, jf. talrige eksempler i de forskellige korpora.

(72) *der var - der var ellers en kostald herovre i - og svinehus i den længe der helt ude i gavlen hvor der var mødding ud til skoven* (381, 1902, 1984)

(73) *og så nede i hjørnet på det her hvor vi kunne rende og lege der var sådan en kalkhule og sådan noget; det var helt nede vi skulle helt ned i hjørnet og så var dernede så helt nede i hjørnet og så stod de i kreds rundt omkring os og så skulle vi jo der, så pludselig så stod skolelæreren jo dernede* (266, 1890, 1973)

(74) *det [dvs. skibet] lå lige herudfor næsten inde ved land* (1155, 1895, 1975)

(75) *da hun er kommet næsten hen til politibilen, ser hun sig tilbage* (Korpus 90)

(76) *Mod nordøst er der mere roligt, og fra Fynskysten når Katterød Rev næsten over til fladvandet ved Bjørnø* (www.sydforfyn.dk/bjorno.htm, 5.12.06)

Jeg har også kigget lidt nærmere på de kontekster de enkelte forekomster af den processuelle type og *helt/næsten* forekommer i (mere specifikt kombinationer af *helt* og former med *-ad*). Denne undersøgelse peger på en række træk som er generelle for brugen af den processuelle type.

RA	***-ad***	**antal (ca.)**	**VB**	**PP (mål)**	**'måde' (vs. 'bevægelse')**
frem-	+	20	strække, bøje, vende, læne, skubbe, trykke, gå	2	+
hen-	–				
hjem-	–				
ind-	+	(5)*	krænge, bule, gå, vende	0	+
ned-	+	30	køre, skubbe, vende, trække, hænge, presse, gå	1	+
om-	–				
op-	+	20	skubbe, læne, stå, løfte, gå	1?	+
over-	–				
ud-	+	(5)*	mase, bule, vende	0	+

Figur 16: Forekomster af RA modificeret af *helt* i Google 5.12.2006: syntaktisk og semantisk kontekst. (*Forekomsterne med *indad* og *udad* er tvivlsomme – der er næsten kun tale om modal betydning af *helt* ('ganske', 'aldeles'), som i fx *det buler helt udad*.)

Som udgangspunkt kan man i Figur 16 konstatere at de verber den processuelle type typisk forekommer sammen med, er bevægelsesverber der også udtrykker Manner. Dette er for så vidt helt efter bogen og i overensstemmelse med Talmys klassiske beskrivelse af et "satellite-framed" sprog (jf. fx Talmy 2000.II:117). Der er tale om et generelt træk for dansk, og det er derfor ikke i sig selv så signifikant. I en mere tilbundsgående undersøgelse af den processuelle types semantik vil det imidlertid være oplagt at undersøge mere præcist hvilke Manner-verber denne type forekommer med, og hypotesen vil fx være at den processuelle type sammenlignet med den dynamiske type i højere grad forekommer med ateliske Manner-verber (fx *vende, dreje*) end med verber med stærk telisk-dynamisk orientering (fx konstruktioner med visse modalverber, jf. Boye 2001). En anden hypotese kunne være at den processuelle type sammenlignet med den dynamiske og statiske type i højere grad forekommer med mådesmodifikationer end gradsspecifikationer.

Specifikt for denne afhandling er det mere interessant at se at der ofte ikke specificeres et mål (en Grund) i form af et PP ved forekomsterne af *helt* i kombination med *-ad*. Dette er almindeligt ved brugen af den processuelle type.

(77) *Det spejl, jeg nu har foran mig er en blå bugt, hvor to robåde flyder langsomt udad, tilsyneladende tomme* (K90)

Det er ikke sådan at målet ikke ligger der som forudsætning, eller at det ikke kan udtrykkes i et PP.

(78) *Første led af storetåen bøjede indad mod de øvrige tæer* (K2000)

Målet er imidlertid ikke i forgrunden i ytringen. Det er derimod selve det omtaltes retning, position eller orientering (i de nævnte eksempler 'ud/ind (=ikke-ind/ud)') (jf. fx Saeed 2003:120: "in a process, we view, as it were, the internal structure of a dynamic situation"). Den kernesemantiske instruks der ligger i den processuelle type, bør ikke kun, eller måske i virkeligheden i langt mindre grad beskrives som 'profilér hermed venligst denne bevægelse som non-transitionel' (sådan som det ses hos Harder et al. 1996:162 eller Nedergaard Thomsen 1998:68f.), men nærmere: 'profilér i denne målrettede bevægelsesrelation hermed venligst selve bevægelsen, dens kvalitet, måde e.l. (ikke dens udgangspunkt, mål, resultat e.l.)'.

(79) *det skal jo lægges sådan med roden udad og toppen indad og så når nu - og så en hel række hen midtad for at holde på det* (Sydfyn, 1057, 1910, 1981)

(80) *ryggen krummer indad for neden og udad foroven* (K2000)

Fokus ligger på at kommunikere typen af retning eller orientering i en Path, og hermed knytter den processuelle type sig tæt til Manner-elementet i det finitte verbum, der ofte er atelisk. Den processuelle type kan godt optræde i Motion event-ytringer hvor markeringen af bevægelsens uafsluttethed (og ikke dens

måde) er i forgrunden (jf. fx sætningen *hun løb indad mod byen* der anføres hos Nedergaard Thomsen 1998:70). Nedergaard Thomsen anfører ligefrem at "der skal være kongruens mellem adverbielt hovedled og adverbiel styrelse". Men ofte foretrækker sprogbrugerne faktisk at sige *ind mod byen* frem for *indad mod byen* (K2000 rummer 1 belæg på *indad mod* i udtryk for bevægelse, 1 belæg på *nedad mod*, K90 rummer 3 belæg på *fremad mod* og 1 på *indad mod*; søgning på *nedad/ned mod stationen* i Google (12.12.06) gav henholdsvis 0 og 47 hits). Det vil derfor være mere rimeligt at sige at den processuelle type *kan* bruges til at markere non-transitionalitet. Undersøgelsen i denne afhandling peger imidlertid på at typen oftere bruges til at markere måde i en Path (hvordan noget eller nogen *hænger, vender, trækkes, skubbes, læner sig* osv. osv.). Non-transitionalitet i en Motion event kan også kodes på andre måder i dansk, fx med P *mod* alene eller med et adverbial som *på vej*.

Tilsvarende nævner Harder et al. 1996 minimalparret *gå ud* vs. *gå udad* (Harder et al. 1996:162) som belæg for at formen med *-ad* koder non-transitionalitet. Spørgsmålet er imidlertid om det ikke i lige så høj grad er den minimale modsætningsrelation til 'ind(ad)' og ikke modsætningen til 'gå ud' der er den saliente ved *gå udad*? Den processuelle type bruges næsten udelukkende ved de RA der har en rumlig modsætning i paradigmet (først og fremmest *op/ned, ud/ind*, men også *frem(/tilbage)*), og når de bruges, fremhæver de den ene af modsætningerne frem for den anden på ytringsniveauet (i form af 'x (dvs. ikke-y)', dvs. fx *op* (dvs. 'ikke-ned')), jf. fx eksempel (78) ovenfor: *bøjede indad* (dvs. '= ikke udad'). Man kan fx se forskellen hvis man genererer modsætninger på ytringsniveau ved fx *op/ned* og *ud/ind*. Her fungerer den negerede modsætning tilfredsstillende ved den processuelle type, som en understregning eller eksplicitering.

(81) *ryggen krummer indad – ikke udad*
(82) *pilen pegede opad – ikke nedad*

Indsætning af tilsvarende negerede modsætninger ved den dynamiske og statiske type giver et andet resultat.

(83) *hun gik op på loftet – ?ikke ned på loftet*
(84) *hun lagde håndklædet ind i skabet – ?ikke ud i skabet*

Hvis disse sætninger skal være acceptable, vil der være tale om en slags korrektionssætninger eller metasætninger, som man ville kunne sige det til en sprogbruger der ikke kender det danske sprog tilstrækkelig godt, eller laver en simpel processeringsfejl (*du mener vist …*). På ytringsniveauet er den inhærente rumlige modsætning ved den dynamiske og statiske type kommunikativt i baggrunden – ved den processuelle er den i forgrunden.

Derudover forekommer den processuelle type uden problemer ved *hjem*, men dette skyldes et semantisk særtræk ved *hjem-* (jf. også afsnit 4.4.3). Når *hjemad* kan bruges uden problemer (i modsætning til især *overad* og *omad*), er det fordi netop denne form i sin Conformation-del har indkodet et specifikt, endeligt mål

(centrum-punktet) (*hjemad* = 'i retning mod punktet 'hjem'). Det semantiske fokus ved *hjemad* ligger således i højere grad på bevægelsens retning end på dens type (hvordan noget *vender, drejer, bøjer* e.l.). Man kunne sige at *hjemad* i sig selv angiver en non-transitionel bevægelse (*-ad*) mod et mål (*hjem-*) – målet (Grunden) behøver strengt taget ikke at blive ekspliciteret eller specificeret i et PP i og med at det allerede er kodet i den leksikalske rod.

Formerne *henad, overad* og *omad* er derimod sjældne i sprogbrug, de to sidste næsten ikke-eksisterende: *henad* kan findes i få belæg i Korpus 90.

(85) *Man kan med fingeren køre henad og se, om der er ben tilbage* (Korpus 90)

omad og *overad* mangler i Korpus 90/2000, men eksempler kan dog indimellem findes på Google.

(86) *Hvis det ikke skulle være en Italiener, så synes jeg vi skulle kigge overad mod sydamerika* (www.juventuz.dk, 17.11.06)

(87) *Efter pausen roede jeg omad mod campingpladsen* (www.anglish.dk/2006-saeson/oktober/oktober.htm, 13.12.06)

Den processuelle type forekommer altså sjældent med de tre RA der ikke har nogen modsætning med rumlig betydning i paradigmet (*hen, om* og *over*). De kan med andre ord heller ikke indgå i mønsteret 'x (dvs. ikke-y)', fx *op* (dvs. 'ikke-ned')). *over* har ganske vist den inhærente modsætning *under*, men modsætningen i skabelonen ('y') skal nødvendigvis have samme status som 'x', dvs. selv kunne bruges som RA, og det kan *under* ikke.

(88) **jeg tager under til tandlægen/Århus* (vs. *over til tandlægen/Århus*)
**jeg lægger skålen under på hylden* (vs. *over på hylden*)

Og *under* kan heller ikke genereres som modsætning til brugen af *over* som RA.

(89) A: *jeg tager over til Århus i morgen*
B: **ok, hvornår kommer du under igen?* (vs. *hjem/tilbage igen*)

(90) a. *jeg går lige over til bageren*
– **jeg kommer under igen om lidt*
b. *jeg går lige ind til bageren*
– *jeg kommer ud igen om lidt*
c. *jeg går lige op til bageren*
– *jeg kommer ned igen om lidt*

hen, om og *over* forekommer kun meget sjældent i ytringer hvor det kommunikative fokus ligger på bevægelsens måde eller retning. Og formerne med *-ad/..* forekommer som vist oftere i procesorienterede end målorienterede ytringer. Endelig foretrækker sprogbrugerne muligvis at udtrykke non-transitionalitet med fx P *mod*

eller eventuelt helt andre adverbialer frem for med *-ad* – jf. at *overad* og *omad* kan erstattes med *over* og *om* i eksempel (86) og (87), i lighed med *ned mod stationen* frem for *nedad mod stationen*.

Undersøgelsen i dette afsnit af den processuelle types semantik er langt fra udtømmende og baserer sig på et lille datagrundlag, men jeg vil alligevel argumentere for at den processuelle type er karakteriseret ved medial profilering, og at dette har som konsekvens at typen først og fremmest forekommer i ytringer hvor der er fokus på typen af retning, orientering eller position i en Path, ikke på dens mål (eller udgangspunkt). Den processuelle type kan dog godt forekomme i ytringer hvor typen ikke kun bruges til at markere en bevægelses retning, men også at bevægelsen er non-transitionel, som i det følgende eksempel.

(91) *Ejvind og Rekorden hoster indad mod Lemvig* (K2000)

Forekomster af denne slags – inklusive deiktisk brug af typen ved relationering til lokaliteter, personer eller institutioner – er imidlertid langt mere sjælden, fx i materialet fra Helnæs.

4.2.3.2 Den statiske type: final profilering

Den dynamiske og den statiske type ses normalt som modsætninger. Dette er i virkeligheden misvisende, for de hænger lige så snævert sammen i deres semantik som fx den dynamiske og den processuelle type (jf. at disse hægtes sammen som samlede modsætninger til den statiske type hos Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998). Historisk set er den statiske type også gammel – og grammatikaliseret (i modsætning til den processuelle type der formmæssigt jo er uhomogen og har leksikalsk genkendelige endelser). Jeg vil i dette afsnit argumentere for at den statiske type har final profilering (jf. Figur 12), at den implicerer en såkaldt fiktiv scanning af bevægelsen fra udgangspunktet mod det profilerede mål, og at den står i en form for konceptuelt-logisk afledningsforhold til den dynamiske type.

Ovenfor fremgik det at både den dynamiske og den statiske type kan modificeres af *helt* (og *næsten*). Det betyder altså at de begge profilerer bevægelsens mål. Men hvori består da forskellen mellem den dynamiske og den statiske type? Lad mig tage udgangspunkt i følgende to sætninger.

(92) a. *jeg lægger bogen op på bordet*
b. *bogen ligger nu oppe på bordet*

Sætning (92)b udtrykker resultatet af handlingen i sætning (92)a (jf. Nedergaard Thomsen 1998:71, (12) a). Som vist implicerer den statiske type *oppe* en telisk handling i lighed med *op*. Sætning (92)b er imidlertid statisk og durativ. Hvordan kan man da forklare tilstedeværelsen af en telisk bevægelse? Det kan man netop ved at beskrive den statiske type som en type der profilerer slutpunktet for en målrettet bevægelse, og hvor denne implicerede forudgående bevægelse konceptuali-

seres som en såkaldt fiktiv path eller mental scanning.[19] Der er tale om et eksempel på et meget almindeligt fænomen der hos Talmy kaldes "fictive motion" (Talmy 2000.I:99-175, jf. Croft & Cruse 2004:53). Fiktiv bevægelse defineres som "sentences that depict motion with no physical occurrence", dvs. sætninger som fx *this fence goes from the plateau to the valley*, *the cliff wall faces away from the island* eller *I looked out past the steeple* (Talmy 2000.I:99). Mere præcist siger Talmy at alle sproglige udtryk naturligvis som udgangspunkt er repræsentationer, dvs. (instrukser om) konstruktioner af en situation (i virkeligheden). Men nogle repræsentationer kan beskrives som mere virkelighedsnære end andre – Talmy taler om henholdsvis faktive og fiktive repræsentationer: "we will characterize the representation assessed to be more veridical as **factive** and the representation assessed to be less veridical as **fictive**." (Talmy 2000.I:100, Talmys fremhævelser). Talmy bruger termen "veridical" i stedet for fx "true", og "factive" i stedet for fx "factual", for netop at understrege at der i begge tilfælde er tale om repræsentationer, underforstået at en mere virkelighedsnær repræsentation ikke er ensbetydende med en mere objektiv "sand" repræsentation. Og tilsvarende er ordet "fictive" valgt "for its reference to the imaginal capacity of cognition, not to suggest (as perhaps the word "fictitious" would) that a representation is somehow objectively unreal." (Talmy 2000.I:100).

Det som kommer til udtryk i de ovennævnte sætninger og ved brugen af *oppe* i (92)b, er ifølge Talmy således følgende.

> "the two cognitive representations consist of different contents that could not both concordantly hold for their represented object at the same time – that is, they would be inconsistent or contradictory, as judged by the individual's cognitive systems for general knowledge or reasoning. On the other hand, the individual need not have any active experience of conflict or clash between the two maintained representations, but might rather experience them as alternative perspectives." (Talmy 2000.I:100, min fremhævelse)

Én og samme enhed kan altså repræsenteres på forskellig måde, fx med hensyn til "state of change", herunder "state of motion": "Here, the more veridical representation of an object could include stationariness where the less veridical representation has motion" (Talmy 2000.I:101). Det er det der helt overordnet kan siges at være tilfældet ved den statiske type: Denne type konceptualiserer på den ene side et statisk punkt (heraf navnet statisk) (more veridical representation), men dette punkt repræsenteres på den anden side ved hjælp af en konceptualisering af dette punkt som slutpunktet i en fiktiv dynamisk, målrettet bevægelse (less veridical representation). "A spatial configuration that is otherwise understood as static through time can often be alternatively conceptualized so as to be rendered

[19] I en artikel om imperativen i kombination med RA hedder det fx at det som den statiske type bruges til at beskrive, fx ved negerende overgangsverber, er noget "der *ikke* finder sted", dvs. det er konceptualiseret som fiktivt, fx tilstanden 'ud' ved imperativen *bliv hjemme!* (Jensen, i trykken).

”conceptually sequentialized” and to include a path of ”fictive motion”” (Talmy 2000.I:269).

Netop dette eksempel på fiktiv bevægelse er også blevet bemærket og beskrevet mere specifikt af Langacker i en analyse af *across* som et eksempel på begrebet ”subjectification” (subjektivisering). Jeg skal vende tilbage til begrebet subjektivisering nedenfor i afsnittet om deiksis (4.5), men vil kort referere den indledende analyse af *across* her. Langackers første beskæftigelse med ”subjectivity” og ”abstract motion” daterer sig helt tilbage til Langacker 1985 og er senest blevet beskrevet i Langacker 2006. Jeg følger her primært fremstillingen i Langacker 1998.

Langacker beskriver den samme dobbelthed som Talmy, men i lidt andre og måske umiddelbart mere forståelige termer.

> ”the trajector [dvs. Figuren, HH] occupies only a single position vis-à-vis the landmark [dvs. Grunden, HH], the same one it occupies at the end of the path (…). There is still a sense of motion, however. Although the trajector is static, the conceptualizer traces a *mental* path – analogous to the physical path (…) – in order to specify the trajector’s location in relation to the landmark, as reckoned with respect to some reference point.” (Langacker 1998:74)

Langacker beskriver yderligere dette som et slags afledningsfænomen.

> “Sometimes called the *endpoint focus image-schema transformation* (e.g. Lakoff 1987: 440-441), it is in my terms a restriction in *profiling* analogous to that involved in deriving a stative-adjectival participle (e.g. *broken*) from a verb (*break*). That is, the derived sense profiles a single-configuration relationship equivalent to the last in an ordered series of relational configurations profiled in the original meaning.” (Langacker 1998:76)

Jeg mener at Langacker har fat i et centralt punkt ved at pege på afledningsforholdet – et forhold som også gælder for den statiske types relation til den dynamiske type. I modsætning til *across* er der jo tale om en sprogligt kodet forskel ved de danske RA, ligesom ved verbalafledninger.

For en umiddelbar betragtning refererer den statiske type til et logisk tidsforhold, jf. (92) ovenfor.

(93) a. *jeg lægger bogen op på bordet*
b. *bogen ligger nu oppe på bordet*

Det der før blev lagt *op*, det ligger nu *oppe*. Bevægelsen er tilendebragt med et statisk resultat til følge i det narrative og/eller handlings-/rumligt referentielle nu (jf. Figur 11 og 12 og afsnit 4.2.3).

> ”Udsagnet *han er ude fra skoven* angiver jo ikke udelukkende en væren på et sted (’han bor/har boet ude i/ved skoven’), det angiver samtidig at en bevæ-

> gelse eller forflyttelse har fundet sted: 'han befinder sig ikke i øjeblikket/ikke mere derude', med andre ord: 'han har bevæget sig bort derfra'." (Nielsen 1978:131)
>
> "*A gik ind kl. 10* præsupponerer *A var ude før 10* og implicerer *A var inde efter 10*" (Hansen 2001a[1980]:191-193)

Det der kodes her, er ikke et tidsforhold, men et aspektforhold. Det som den statiske type koder i en handlingsreferentiel sammenhæng, er et resultat. Den markerer at et målrettet forløb er tilendebragt, og peger på det statiske resultat af forløbet. Man kan sammenligne med brugen af verbaltider i engelsk: "a combination of either the English perfect or simple past with a telic verb will produce an implication of completion: *Mary painted my portrait/Mary has painted my portrait* entails: *The portrait is finished*." (Saeed 2003:122). Derved bliver den dynamiske type også 'fremadrettet' og den statiske type 'bagudrettet'.

Dette kommer fx til udtryk i hvilke verbaler eller verbalkonstruktioner den dynamiske henholdsvis statiske type kan kombineres med (jf. fremstillingen hos Harder et al. 1996:171ff. og Nedergaard Thomsen 1998:75f., men måske tydeligere hos Jensen, i trykken). Den statiske type kan med sit bagudrettede, resultative perspektiv ikke kombineres med verbaler der har et fremadrettet perspektiv, dvs. først og fremmest konstruktioner med visse modalverber (hvor der udtrykkes fx hensigt eller såkaldte force dynamics, jf. Boye 2001), men også i teliske bevægelseskonstruktioner som fx *tage/komme/gå/løbe/.. ud/ind/.. til/(for) at ..* o.l.

(94) a. *jeg skal over til min søster i Århus i morgen*
b. **jeg skal ovre til min søster i Århus i morgen*

(95) a. *jeg tager ned i brugsen og køber ind*
b. **jeg tager nede i brugsen og køber ind*

Den statiske type forekommer heller ikke i leksikaliserede imperativiske udtryk sådan som det er tilfældet med både den dynamiske og processuelle type (jf. Jensen, i trykken).

(96) *ud!* (jf. Harder et al. 1996:188)
(97) *fremad!*
(98) **ude!/..*

Og omvendt kan den dynamiske type ikke bruges i sætninger der udtrykker resultatet af et forløb eller som kan forudsætte et sådant.

(99) **bogen ligger nu op på bordet* (jf. eksempel (92)b)
(100) **barnet var op på skødet* (jf. Nedergaard Thomsen 1998:75f.)

Yderligere restriktioner af tilsvarende art ses fx i følgende konstruktioner.

(101) **hun bor ud i Vanløse*

(102) a. *holde vægten nede/*ned*
b. *få vægten ned/*nede* (jf. Harder et al. 1996:172, (26) a. og b.)

At der er tale om aspektforhold, ikke tempus, ses af at synsvinklen kan transponeres i tid. Den inhærente, kognitiv-semantiske synsvinkel i verbalet eller verbalkonstruktionen er stadig bestemmende.

(103) a. *jeg skal/skulle over til min søster i Århus (i morgen)*
b. **jeg skal/skulle ovre til min søster i Århus (i morgen)*

(104) a. *jeg tog/er taget over til Århus med toget*
b. **jeg tog/er taget ovre til Århus med toget*

(105) *jeg er ovre/*over i Århus nu, og bliver herovre/*herover til torsdag – og jeg tog/er taget herover/*herovre med toget*

Den teliske bevægelse i den statiske type er som vist fiktiv, og på ytringsniveau aktualiseres "kun" det finale punkt. Det kan give en forklaring på at typen kun forekommer sammen med præpositioner eller andre adverbialer der angiver enten statisk position (på eller i berøring med et punkt eller et afgrænset område, fx *nede i/ved/på/hos/mellem/bagbords/til højre/i nærheden af/mod ..*) eller bevægelse væk fra en position (*nede fra, han løb ind omme fra haven af*). Den kan til gengæld ikke bruges med præpositionen *til* (jf. Nielsen 1978:135), som normalt udtrykker telicitet på ytringsniveau. Dette er netop ikke foreneligt med den statiske type som på ytringsniveau kun udtrykker et statisk punkt. Man kan logisk-konceptuelt ikke sætte et sprogligt tegn der udtrykker at man bevæger sig i retning eller på vej mod et mål (*til*), sammen med en form der udtrykker at et mål er nået (*-e*).

(106) **hun løb nede til slagteren*

Den statiske type bruges ofte som frit lokativ. Det betyder at brugen af den statiske type her er løst fra verbalets valens og/eller situationelle aktionsart (jf. Nedergaard Thomsen 1998:76 hvor det hedder at "de statiske rum-adverbialer" kan "lokalisere hele sagforholdet"). Det kan således bidrage til at lokalisere både overgange, aktiviteter og tilstande.

(107) *han gik ind henne i Østergade* (overgang) (jf. Harder et al. 1996:187)
(108) *han gik rundt henne i Østre Anlæg* (aktivitet)
(109) *han lå på maven henne foran kaminen* (tilstand)

(110) *så kommer mundingen derhenne hvor de går ind henne i døren der ikke sandt* (om ål i åleruse) (Vestfyn, 965, 1904, 1993)
(111) *ja vi rendte sommetider som dreng der og fiskede nede i åen* (Nordvestsjælland, 381, 1902, 1984)

(112) *og så ude på hjørnet af skoven der lå altid nogle hugorme sådan når vi kom om eftermiddagen* (Østfyn, 908, 1866, 1939)

Jf. også den følgende almindelige brug hvor den statiske type bruges til at specificere udgangspunktet for en dynamisk (eventuelt fiktiv) bevægelse.

(113) *Mathias løb hele vejen nede fra kælderen og op på 5. sal på 1½ minut*

(114) *og der gik mig og min moster vi bar den lille kiste halvvejs nede fra Glorup og op til Svindinge kirke* (Sydfyn, 1094, 1915, 1994)

(115) *der var sådan et par trappetrin nede fra hendes stue af og op i et spisekammer* (Vestfyn, 1007, 1912, 1972)

4.2.3.3 Den dynamiske type: fuld profilering

I den relationelle, paradigmatiske analyse kan den dynamiske type beskrives som en type med "fuld" profilering, dvs. med profilering af hele forløbet fra udgangspunkt til mål i en telisk action – i modsætning til den statiske type som har final profilering og den processuelle type som har medial profilering. Det er det der kommer til udtryk i forekomsterne med komplekse prædikater med enhedstryk som er indgående beskrevet af Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998, jf. følgende eksempler.

(116) *han går ud i skoven* (Harder et al. 1996:161)
(117) *han løb ind i værelset* (Nedergaard Thomsen 1998:70)
(118) *han gik hen/ud/… til museet* (Harder et al. 1996:169)

I alle disse tilfælde profileres hele bevægelsen fra udgangspunkt til mål, jf. Figur 17.

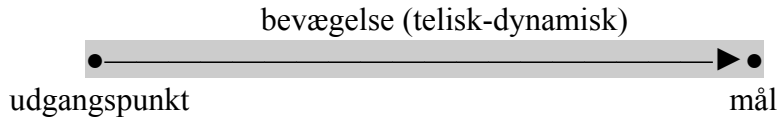

Figur 17: "dynamisk": fuldt fokus (perfektiv).

Jf. også Langackers beskrivelse af *across*: "in (1a) [*A giant chicken strode angrily across the street*] the trajectory of *across* (the chicken) moves through space and successively occupies all the points along a path traversing its landmark (the street)" (Langacker 1998:74).

Man kunne imidlertid også sige at den dynamiske type koder telisk action som sådan. Anskuet på den måde vil den dynamiske type kunne opfattes som grundformen, og den statiske og processuelle type som markerede eller afledte former, dvs. markerede både udtryks- og indholdsmæssigt. En sådan analyse giver mulig-

hed for at indfange nogle fænomener i brugen af RA der umiddelbart synes at modsige beskrivelsen af RA som betinget af rektionsforhold. Det gælder fx det forhold som jeg allerede har nævnt, nemlig at den dynamiske type som oftest erstatter den processuelle type i sætninger som *hun løb indad mod byen* (Nedergaard Thomsen 1998:70, jf. afsnit 4.2.3.1). Dette kunne skyldes at RA her anvendes i en neutral default-betydning, og at det er P *mod* der alene markerer det non-transitionelle. Et andet eksempel på en default-brug er i konstruktioner med *ad* som præposition:

(119) a. *han gik ud ad vejen*
b. ?*han gik udad ad vejen*

Jeg vil give flere eksempler på default og overruling nedenfor (afsnit 4.2.5).

4.2.4 RAs situationelle betydning

Harder et al. 1996 beskriver de paradigmatiske betydningsforskelle mellem RA som analoge til de tre aktionsarter "'states', 'activities' and 'actions'" (Harder et al. 1996:160). Det er vigtigt at holde fast i at der principielt kun kan være tale om en analogi eller parallel – spørgsmålet er om RA er i stand til at kode aktionsarter? Som vist i det foregående vil jeg foretrække at sige at de paradigmatiske betydningsforskelle mellem RA består i tre forskellige profileringer af én og samme "aktionsart" (telisk action) – eller måske snarere ét og samme "konceptualiseringmønster" (path event frame). Analogien til aktionsarter er ikke ubegrundet. Men det vil efter min opfattelse være mere præcist at sige at konceptualiseringsmønsteret er foreneligt med alle tre aktionsarter, og at de tre typer hver især rummer en specifik instruks som gør at de ofte forekommer i ytringer der udtrykker de tre nævnte aktionsarter. Analysen ovenfor af de forskellige restriktioner der gør sig gældende i kombinationen med bestemte verber, adverbier osv., viser imidlertid at koblingen til specifikke aktionsarter er mere kompliceret end som så (som fx at den statiske type forekommer som frit lokativ med alle tre aktionsarter). Dette, sammenholdt med analysen af alle formernes fælles teliske grundbetydning, peger på at man bør holde RAs paradigmatiske kernesemantiske niveau mere stringent adskilt fra den semantiske funktion RA har i specifikke konstruktioner. Jeg vil i det følgende kort opsummere hvordan RAs relation til handlingstyper og rumlige situationer kan beskrives. Denne del af RAs kernesemantik er ikke afgørende for analysen af variation i kapitel 5 og 6, og fremstillingen gør derfor ikke forsøg på at være udtømmende.

DANSKE RETNINGSADVERBIERS KERNESEMANTIK

GRAMMATISK - PARADIGMATISK BETYDNING

FORM

	-Ø **("DYNAMISK")**	***-e*** **("STATISK")**	***-ad/-efter/-på/..*** **("PROCESSUEL")**

INHÆRENT-PARADIGMATISK BETYDNING

paradigmatisk grundbetydning (path event frame)	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event ("telisk action")	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event ("telisk action")	Retningsbestemt bevægelse fra udgangspunkt mod mål i dynamisk Motion event ("telisk action")
profilering	fuld	final	medial

SITUATIONEL BETYDNING

handlingssituation	action	resultat (←action)	proces
rumlig situation	dynamisk-translokal	(dynamisk→) statisk-lokal	dynamisk

Som vist kan man beskrive den dynamiske type som en type der konceptualiserer en telisk action i sin fulde udstrækning. Den handlingstype som formen oplagt kan bidrage til at kode, er derfor en action, dvs. en dynamisk handling som anskues i sin helhed, og som implicerer en overgang fra én tilstand eller situation til en anden (fx *køerne gik ud på marken* eller *jeg skal op til lægen om en time*) (jf. Durst-Andersen & Herslund 1996:67).[20] Jeg vil ikke komme nærmere ind på dette forhold end jeg allerede har gjort, men vil henvise til Harder et al. 1996 og Nedergaard Thomsen 1998. Derimod vil jeg kigge lidt nærmere på den statiske type.

Lad mig tage samme udgangspunkt ved den statiske type som ved den dynamiske, nemlig forekomster i et komplekst prædikat. Her gør sig en række restriktioner gældende som er beskrevet i Harder et al. 1996, Nedergaard Thomsen 1998

[20] Man kunne også bruge termen "event" – jf. "In events, the speaker views the situation as a whole", Saeed 2003:120; jf. også Langacker 1991a:282ff. – men denne betegnelse bruges i en anden definition hos Talmy, jf. ovenfor, afsnit 4.1.1.

og ovenfor (afsnit 4.2.3.2), nemlig at den forekommer i prædikater som udtrykker statiske situationer (fx *han var ude i marken*). Men i tråd med den ovenstående analyse kan man spørge om den statiske type som sådan koder statisk aktionsart? Jeg mener det vil være mere præcist at sige at den profilerer det enkeltstående slutpunkt i et dynamisk forløb (jf. at den er bagudrettet i sit tidsligt-logiske perspektiv). Man kunne også sige at den profilerer resultatet af en action, jf. at en action netop kan ses som en konceptualisering der implicerer to elementer: en dynamisk aktivitet og resultatet af aktiviteten, dvs. det statiske slutpunkt (jf. Durst-Andersen & Herslund 1996:67; jf. også Jensen, i trykken). Den statiske type er derfor uforenelig med komplekse prædikater hvor der konceptualiseres et dynamisk forløb med en i princippet uendelig række af punkter, men kun i prædikater hvor der konceptualiseres et enkeltstående (slut)punkt. I denne forstand er den statisk.

(120) a. *holde vægten nede/*ned*
b. *få vægten ned/*nede* (jf. Harder et al. 1996:172, (26) a. og b.)

Jeg har imidlertid også peget på at den forudsatte og forudgående dynamiske aktivitet eller bevægelse er fiktiv, og at det der profileres i typen alene er et punkt, nemlig slutpunktet for en fiktiv dynamisk bevægelse eller action. Det betyder netop at typen i sin meget almindelige brug som frit lokativ ikke er bundet til prædikatets aktionsart i den aktualiserede ytring, men kan forekomme med prædikater der udtrykker både "states", "activities" og "actions" (jf. afsnit 4.2.3.2). I den rumlige typologi koder den statiske type i sig selv således "kun" lokation (jf. Nedergaard Thomsen 1998:75: "komplekse prædikater med (rum)adverbiale prædikativer betegner (trans-)lokationer"), dvs. bidrager til at eksplicitere hvor Figuren befinder sig i forhold til Grunden, eller hvor Figurens og dennes handlingstype foregår, men den gør det ved hjælp af en fiktiv relationsscanning der baserer sig på og refererer til den inhærent-paradigmatiske grundbetydning. På sit fiktive niveau er punktet konceptualiseret som et slutpunkt i en dynamisk relation. Men på sit faktive, profilerede eller aktualiserede niveau er punktet alene konceptualiseret som et punkt eller sted (eller i Talmys terminologi: som Vectoren AT, jf. afsnit 4.1.3). Dette giver mulighed for at bruge den som frit lokativ til at lokalisere en hvilken som helst handlingstype – den er ikke bundet til prædikatets aktionsart – i modsætning til den dynamiske og den processuelle type. Man kan således ikke sige:

(121) **hun gik rundt og lugede ud(ad) i haven*
(122) **hun lå og læste ud(ad) i haven*

Men derimod godt:

(123) *hun gik rundt og lugede ude i haven*
(124) *hun lå og læste ude i haven*

Som en følge af ovenstående kunne man overveje at omdøbe den statiske type til fx den "lokaliserende". Jeg har imidlertid valgt at bibeholde den traditionelle terminologi. Uanset hvilken term der vælges, vil den ikke yde typen fuld retfærdighed i alle de sammenhænge den bruges. Tilsvarende kunne man jo også overveje andre prædikater til den dynamiske type. Fx kunne den snævert rumlige betydning af denne type måske beskrives som "translokalitet" – eller "translational motion" der implicerer Vectorerne TO og FROM i en path event frame (jf. fx Talmy 2000.II:25 og ovenfor, afsnit 4.1.3). At tale om den "translokale" type synes imidlertid også at være for snævert. Termen dynamisk kan til gengæld være misvisende på den måde at alle tre typer er dynamiske på inhærent-paradigmatisk niveau. Den forskel mellem dynamisk og statisk som er central i de fleste traditionelle fremstillinger og hos Harder et al. 1996, Nedergaard Thomsen 1998, gør sig til gengæld gældende på faktivt, aktualiseret niveau, i konceptualiseringen af typen af Motion-relation mellem Figur og Grund (MOVE eller BE_{LOC}).

Med hensyn til den processuelle type vil jeg nøjes med at henvise til det jeg allerede har skrevet ovenfor (afsnit 4.2.3.1).

4.2.5 Eksempler på default og overruling

Jeg vil i dette afsnit kigge nærmere på nogle af de sprogbrugseksempler hvor den enkelte type af RA bruges på en anden måde end man skulle forvente på basis af den kodede instruks. Fx har jeg nævnt at den dynamiske type bruges i stedet for den processuelle type, og at dette kunne forklares som en default-brug af den dynamiske type (jf. afsnit 4.2.3.3).

(125) a. *han gik ud ad vejen*
b. ?*han gik udad ad vejen*

Jeg vil argumentere for at den slags eksempler kan forklares ved at skelne mellem et kernesemantisk instruksniveau og et ytringsniveau hvor forskellige kommunikative hensyn kan gøre sig gældende og tilsidesætte en instruks i et sprogligt tegn.

Jeg vil begynde med et eksempel hvor *helt* mod forventning kombineres med den processuelle type (jf. Figur 16). Jeg argumenterede i afsnit 4.2.3.1 for at dette adverbium brugt i en Motion event profilerer målpunktet (jf. Talmy 2000.I:65), og at det derfor ikke passer sammen med den processuelle type på et logisk-konceptuelt plan. Man kan så spørge sig om hvorfor *helt* alligevel undertiden kan optræde sammen med denne type, som i det følgende eksempel fra en hjemmeside.

(126) *Man vipper pladen ved at flytte pinden på undersiden opad[1] mod toppen (mindre spalte) eller nedad[2] mod midten (større spalte)* ***Med pinden helt oppe***[3] *vippes pladen så højt[4] op, at mandolinen slet ikke vil skære. (…)* ***Med pinden i midten*** *fås 2-3 mm tykke udskæringer. Jo mere pinden vrides nedad[5], desto større spalte vil støttepladen åbne ved det knivsættet.* ***Med pinden helt nedad***[6] *fås den maksimale tykkelse på 6-7 mm tykke udskæringer.* (http://www.gugge.dk/teknikker/8-mandolin/mainframe_teknikker8-4a.htm,

> 12.12.06; fremhævelser med fed i den originale tekst; fremhævelser med understregning og hævede tal mine)

I denne praktisk-tekniske brugsanvisning (der i øvrigt suppleres med billeder på hjemmesiden) bruges RA systematisk til at angive en styrepinds bestemte positioner i relation til bestemte funktioner. Jeg har fremhævet de seks forekomster. Som det fremgår, opfører sprogbrugen sig som den "skal" – lige indtil sidste belæg (126[6]) hvor *helt* kombineres med den processuelle type (*helt nedad*).

Sprogfejl er interessante fordi de kan give et indblik i samspillet mellem den instruktionelle konceptualisering i kernesemantikken og det kommunikative behov i ytringssituationen. Ud fra sin kernesemantik kan *helt* uden problemer bruges til at modificere den dynamiske og den statiske type, hvorimod der kan siges at være en stor grad af uforenelighed med modificering af den processuelle type. Når det alligevel sker i (126[6]), kunne det forklares med at der i den pågældende kommunikative sammenhæng, dvs. på ytrings- eller aktualiseringstidspunktet, er så stor fokus på det processuelle eller på Manner at sprogbrugeren vælger den form der tydeligst kommunikerer dette træk, også selvom man hermed tilsidesætter en anden instruks, nemlig den instruks der ligger i *helt* i kombination med et RA. Det betyder at de semantiske træk som jeg har argumenteret for kendetegner RAs bøjningsformer og det paradigme de danner, bedre kan anskues som en (dynamisk, procedural) instruks end en (statisk, determinerende) regel. Det betyder også at aktualiseringstidspunktet kan anskues som et dynamisk tidspunkt hvor forskellige restriktioner kan gøre sig gældende i varierende grad ("They vary in strength and may reinforce one another or cancel one another out", Croft & Cruse 2004:101), og hvor instruksen i ét sprogligt tegn kan blive overrulet eller trængt i baggrunden som et resultat af sprogbrugerens intention og vurdering i ytringssituationen. Jeg vil i det følgende give nogle flere modeksempler på brugen af RA, bl.a. eksempler på default og overruling

I eksemplet ovenfor (jf. (126)) erstattede den processuelle type den statiske type. Der er også eksempler på at den processuelle type kan erstatte den dynamiske.

(127) *Synes Emma er ved at være for stor og vild til hendes skråstol, hun læner sig* ***HELT fremad*** *eller prøver på at komme ud over "kanten" på stolen*
(debat.jubii.dk/273/Alternativ+til+skr%E5stol_187797.html, 5.12.06)

(128) *Luk maskinens front og træk håndtaget* ***helt fremad*** *til arbejdsstilling*
(akira.ruc.dk/~onewton/netmedier/Sider/events.htm, 5.12.06)

Dette kan beskrives som tilfælde af overruling, dvs. at det kommunikative fokus i ytringssituationen kan få sprogbrugeren til at tilsidesætte en generel instruks i formen og paradigmet når de enkelte sproglige elementer sættes sammen. Hvis sprogbrugeren i særlig grad føler behov for at sætte fokus på Manner og proces, kan den processuelle type trænge sig på.

Når mange danske sprogbrugere foretrækker at sige *ned mod stationen* i stedet for *nedad mod stationen*, også selvom selve bevægelsen er non-transitional, kunne det forklares med at det non-transitionale i forvejen kodes af P *mod*, og at sprogbrugerne i den kontekst ser bort fra den i forvejen svage kernesemantiske instruks om non-transitionalitet i den processuelle type og bruger den type RA der i størst udstrækning koder den teliske grundbetydning i paradigmet, nemlig den dynamiske type. Den dynamiske type kan siges at have default-betydning. Formmæssigt markeres den alene med et nul-morfem, hvilket gør at sprogbrugerne måske kan opfatte den som uden endelse, dvs. som en neutral, umarkeret form. Betydningsmæssigt kan den siges (også) at være en basal grundform i og med at den profilerer alle faser af den teliske bevægelse og vil kunne siges at dække både den mediale og finale del af bevægelsen. Et simpelt eksempel på en neutral default-brug er den allerede nævnte konstruktion med *ad* som præposition hvor man undgår dobbeltmarkering med 'ad':

(129) a. *han gik ud ad vejen*
b. ?*han gik udad ad vejen*

Et mere interessant eksempel ses hos Nielsen der viser at man i visse jyske dialekter undertiden har kunnet bruge den dynamiske type i stedet for den statiske i kombination med *fra* til angivelse af udgangspunktet for en bevægelse.

(130) *så var der en slagter hen fra Møldrup* (Nielsen 1978:132)
(131) *hun stammer over fra Hanherred* (Nielsen 1978:133)

Danske sprogbrugere vil normalt altid bruge den statiske type (*henne, ovre*) i denne konstruktion.

I klassisk bornholmsk har man også sætninger af typen *det står ud på bordet* og *hun bor over i København* (jf. Pedersen 2001a). Bornholmsk er kendetegnet ved at brugen af statiske former er stærkt begrænset: For det første er det kun den "gamle" række af fødte adverbier der også har en statisk form (dvs. *inde, nede* osv., men ikke RA afledt af præpositioner). For det andet bruges de statiske former ikke med PP (jf. Pedersen 2001a:167). Den statiske kan altså godt undværes – jf. fx engelsk *across* hvor forskellen mellem dynamisk og statisk brug jo heller ikke kodes morfologisk. Det diakrone forløb kendes ikke, men noget tyder på at den dynamiske type har erstattet den statiske foran præposition. Tilsyneladende er det sådan at præpositionens semantik, i kombination med verbet, har bidraget med tilstrækkelig information for talere af klassisk bornholmsk. På Ærø har man i øvrigt en anden form for reduktion af oplysningerne i Path. Her er det bare præpositionen der forsvinder (jf. Bévort 1990). Det hedder således fx *ned kælderen, hen Skovby, ind rummet, ude Borgnæs, ovre trappen, ude gaden*, jf. Bévort 1990:107ff.). Her bibeholdes kodningen af dynamisk/statisk i RA, fuldstændig i overensstemmelse med de principper der er beskrevet for de to typer, mens præpositionen og dennes topologiske oplysninger udelades.

Alle RA kan siges at konceptualisere en målrettet bevægelse i en path event frame. Men brugen af dem i specifikke ytringer må forstås som et samspil mellem den semantiske instruks der ligger i den enkelte form i paradigmet (en paradigmatisk effekt), og det kommunikative behov som er styrende for hvilke instrukser der får plads og/eller prominens i den enkelte ytring. Er der fokus på måden eller målet? Den fælles inhærent-paradigmatiske instruks kunne fx lyde: 'her har du at gøre med en path event frame, dvs. der er et udgangspunkt og et mål et sted' (også ved den processuelle). Specifikt kunne instruksen ved den dynamiske og statiske type være: 'profilér fuldt/finalt, dvs. du bør, eller kan med fordel for kommunikationen, tænke lidt over hvad der er udgangspunkt/mål og hvor de er'. Og ved den processuelle: 'fokuser medialt, dvs. på måden, så selvom der også er et udgangspunkt og et mål et sted, er det ikke nødvendigvis afgørende i denne sammenhæng hvor eller hvad udgangspunkt og mål er (men de kan godt spille en rolle og være ekspliciteret, fx som Grund for en Figurs position (*storetåen bøjede indad mod de øvrige tæer*), eller i en bevægelseshandling som er uafsluttet (*Ejvind og Rekorden hoster indad mod Lemvig*)'.

I dette afsnit om RAs kernesemantik har jeg altså beskrevet RAs paradigmatiske betydning som en non-referentiel instruks. På den måde får man mulighed for at gøre nærmere rede for at brugen af de enkelte RA er dynamisk og står i forhold til både muligheder og restriktioner i den konkrete sproglige og kommunikative kontekst som RA indgår i. Forskellige instrukser eller semantiske "kvaliteter" kan formodes at spille sammen logisk-konceptuelt i den aktualiserede ytringskontekst (jf. også Jensen der i sin undersøgelse af imperativ og RA taler om "konsistens mellem samlet konstruktion og enkeltdele", Jensen, i trykken). Det instruktionelle perspektiv gælder i øvrigt også RAs leksikalske del hvori der også er kodet forskellige konceptuelle restriktioner. Det vil jeg beskrive nærmere i de følgende afsnit.

4.3 Leksikalske elementer i RA: prototypiske billedskemaer

RA består af to dele: en leksikalsk del (roden) og en grammatisk del (bøjningsdelen). Den grammatiske dels semantik har jeg beskrevet udførligt i det foregående afsnit (4.2). I dette afsnit vil jeg med udgangspunkt i Talmys terminologi (jf. afsnit 4.1) kort præcisere den leksikalske dels overordnede semantiske funktion, og jeg vil også give en kort oversigt over de enkelte RAs specifikke semantik (de helt basale billedskemaer).

I Talmys optik implicerer rumlig struktur meget forenklet to ting (jf. afsnit 1.3).

1) konceptualiseringen af et objekt i form af et afgrænset eller uafgrænset materiale ("the contents of space" eller "the material subsystem of space", Talmy 2000.I:180f.); materialet kan være en genstand (fx en beholder) eller en masse (fx en væske).

(132) *koppen faldt ned på gulvet* (beholder)
(133) *mælken løb ned på gulvet* (væske)

2) konceptualiseringen af en rumlig matrix eller formation i rummet der kan rumme eller gøre det muligt at indplacere et givet materiale (”all the schematic delineations that can be conceptualized as existing in any volume of space”, ”the matrix subsystem”, Talmy 2000.I:180f.); det kan fx være et nærmere afgrænset område (statisk formation) eller en path (dynamisk formation).

(134) *koppen faldt ned på gulvet* (statisk formation, område)
(135) *mælken løb ned på gulvet* (dynamisk formation, path)

De sproglige tegn koder både disse to dimensioner i den rumlige konceptualisering og forskellige måder hvorpå de to dimensioner kan kobles til hinanden. Som det allerede er antydet i de netop nævnte eksempler, koder RAs leksikalske del ikke et materiales form (som fx adjektiverne *rund, firkantet* osv.), men derimod en geometrisk relation mellem to materialer (Figur og Grund). Tilsvarende koder deres grammatiske del oplysninger om et materiales bevægelse (”The material subsystem of space can also bear certain dynamic relations to the matrix subsystem of space. With respect to relations that it can exhibit directly, material can, for example, **move** through a region or along a path”, Talmy 2000.I:181, Talmys fremhævelse).

Det som kodes i RAs leksikalske del, kan altså beskrives som rumlig-geometriske forhold eller træk der karakteriserer relationen mellem to materialer (Figur og Grund) i en Path. Det er det Talmy kalder Conformation (jf. afsnit 4.1.3). Det kan fx være trækket ’which is on the inside of [an enclosure]’ eller ’which is of the surface of [a volume]’ (jf. Talmy 2000.II:54ff.). Disse ”geometrier” kan også beskrives som forskellige former for billedskemaer (jf. Croft & Cruse 2004:44f.), dvs. kognitive skematiseringer eller prototypiske generaliseringer over erfaringsindtryk af rumlige former, overflader o.l. ”Image schemas are not specific images but are **schematic**. They represent schematic patterns arising from imagistic domains, such as containers, paths, links, forces, and balance” (Croft & Cruse 2004:44, med henvisning til bl.a. Lakoff 1987). I en beskrivelse af ikonografisk repræsentation (helt konkret: børns tegninger) taler Talmy om ”schematic pictorial representation by schematic depictions involving the use of points, lines, and planes” og ”structural abstractions” (Talmy 2000.I:166). Det er klart at der for Talmy er en tydelig parallel mellem sådanne repræsentationer og de prototypiske skematiseringer der afspejles i de sproglige tegn, men gør dog også opmærksom på en vigtig forskel mellem tegning og sprogligt tegn, nemlig de sproglige tegns arbitraritetsdimension: ”The form of such morphemes [fx præpositionen *in*, jf. Talmy 2000.I:163], however, does not reflect the form of the schemas that they represent, and in this way, this language component differs crucially from the pictorial schematic representations, which do correspond in structure to what they represent.” (Talmy 2000.I:167). De sproglige tegn er digitale og symbolske.

Jeg vil her i afhandlingen bruge ordet billedskema, og jeg vil bruge termen i en forholdsvis generel betydning, nemlig som en fællesbetegnelse for det der kodes i RAs leksikalske del, nemlig en 'prototypisk skematiseret abstraktion af en geometrisk-rumlig formation' (Conformation). Jeg vil derimod ikke gå ind i en nærmere diskussion af selve begrebet billedskema, dets kognitive status, dets relation til perception, kropsliggjort erfaring osv., dvs. hele det teoretiske apparat som er formuleret af Charles Fillmore og især George Lakoff og Mark Johnson (se henvisninger i Croft & Cruse 2004:44; jf. udførlige diskussioner i Hampe 2005).

Jeg vil i dette afsnit give en kort oversigt over de rumlige betydninger i den leksikalske del af RA, sådan som de kan beskrives med udgangspunkt i (basale) kognitiv-semantiske billedskemaer (jf. oversigten hos Croft & Cruse 2004:45). Detaljerede forhold vedrørende de enkelte RAs semantik vil blive behandlet i afsnit 4.4 samt i kapitel 5 (konventionaliserede betydninger (fx *op* = 'nord'), eksempler på større dialektal variation).

'op'-'ned' konceptualiserer vertikalt niveau i den ene eller anden retning, enten væk fra jorden eller mod den (tyngdeloven). Hos Croft & Cruse klassificeres UP-DOWN som et basalt kognitiv-semantisk billedskema under hovedgruppen SPACE der bl.a. også rummer modsætningsparrene FRONT-BACK og CENTER-PERIPHERY (CENTRUM-PERIFERI). Det kan nævnes at horisontalitet ikke optræder som et basalt billedskema hos Croft & Cruse, muligvis fordi det i modsætning til vertikalitet ikke kan kobles til en enkelt fysisk kraft som tyngdeloven. "Consequently there is no simple solution to the description of horizontal spatial patterns, and languages diverge widely in their solutions to this basic problem: how to specify angles and directions on the horizontal." (Levinson 2003:35). Man kan således sige at alle de øvrige RA som en slags default-dimension også koder horisontalitet.

'ind'-'ud' kan også klassificeres ved hjælp af de basale billedskemaer. Dets basale billedskema-betydning relaterer sig til gruppen CONTAINER (BEHOLDER), dvs. konceptualiseringen af et inklusivt lukke og et omgivende større område – samt tilstedeværelsen og overskridelsen af en grænse mellem det mindre lukkede og det større åbne (*han gik ind i huset, hun stod inde i huset*) (jf. fx ODS, *ind*, 1; DDO, *ind*, 1; ØMO, *ind*, 7). Modsætningsparret har imidlertid også en anden billedskema-betydning der kan beskrives som afledt af den første, nemlig CENTRUM-PERIFERI: Et lukke er pr. definition mindre og i midten i forhold til det større, omgivende område – det kan med andre ord konceptualiseres som kerne eller centrum (*de sejlede ud på havet, hun boede inde i city, ikke ude i en forstad*) (jf. fx ODS, *ind*, 1; DDO, *ind*, 1; ØMO, *ind*, A). Man skal være opmærksom på at CENTRUM-PERIFERI-billedskemaet også kodes af modsætningsparret 'hjem'-'ud', se videre under *hjem*.

'hjem' koder billedskemaet CENTRUM, først og fremmest i et modsætningsforhold til 'ud'. Som det allerede er blevet antydet (jf. fx afsnit 1.1.2.3), står 'hjem' imidlertid også i modsætning til 'ind', 'op', 'ned', 'hen', 'over' og 'om' i denne betydning. Men som nævnt kodes CENTRUM også af 'ind'. Måske kan den præcise

betydning af 'hjem' beskrives ved at inddrage endnu et basalt billedskema, nemlig NÆR (PROXIMAL) (vs. FJERN (DISTAL) (jf. NEAR/FAR, Croft & Cruse 2004:45). Både 'hjem' og 'ind' kan siges at kode CENTRUM. Det særlige for 'ind' er at det koder dette centrum som en geometrisk indre, afgrænset eller lukket formation, mens det særlige for 'hjem' er at det koder dette centrum som et punkt og som noget der er nært (modsat fjernt, fremmed) – eller mere specifikt: som et personligt hjemsted, bopæl eller udgangspunkt (jf. nedenfor, afsnit 4.4.3). Man kan se forskellen i følgende modsætningspar.

(136) *jeg tager ind til København om lidt*
jeg tager hjem til København om lidt

'hjem' står på et konceptuelt plan i et distinktivt modsætningsforhold til 'tilbage' der jo også kan være (underforstået) modsætning til de øvrige RA. Jeg vil i afsnit 4.4 argumentere for at 'hjem' forudsætter en radial eller koncentrisk referenceramme (jf. Talmy 2000.I:196).

'frem' koder i sin grundbetydning en målrettet bevægelse med en fast orientering i fremadrettet retning eller med en eventuel forside først. Modsætningen til 'frem' er 'tilbage'. Modsætningen kan normalt ikke være 'hjem', og jeg vil i afsnit 4.4 argumentere for at 'frem' implicerer en retlinet referenceramme.

'tilbage' konceptualiserer bevægelsen mod et udgangspunkt og er modsætning til 'frem'. 'tilbage' kan kode en bevægelse i den retning en bagside vender, fx *han trådte et skridt tilbage*. Men 'tilbage' er lige så ofte neutral med hensyn til rumlige specifikationer, dvs. koder ikke andet end en bevægelse til et tidligere udgangspunkt (fx *han kom tilbage til Odense*). 'tilbage' kan derfor bruges som modsætning ved de fleste forekomster af RA (fx *gå ned/op/.. til lægen og tilbage igen*). 'hjem' kan som netop nævnt også bruges som modsætning til de øvrige RA (undtagen 'frem') i en række kontekster (fx *hun tog på arbejde oppe/nede/inde/ude/henne/ovre/omme i børnehaven for lidt siden, men kommer hjem igen om en time*). Jeg vil vende tilbage til 'tilbage' og 'hjem' i afsnit 4.4.

'over' konceptualiserer at Figuren i sin bevægelse passerer et underliggende punkt eller område; oftest vil der mere specifikt være tale om et tværgående område af en vis udstrækning, der kan opfattes som en forhindring (fx *over til bageren*, dvs. 'på den anden side af vejen'; *over til Malmø*, dvs. 'på den anden side af Øresund') (jf. ODS, *over* III, 3.2 og 3.4; DDO, *over* III, 1).

'om' er det eneste RA der ikke konceptualiserer en neutral, lige bevægelse. *om* konceptualiserer at Figuren passerer forbi en forhindring til den ene eller anden side i en bueformet bevægelse (fx *om bag laden*); ofte er forhindringen blot underforstået (fx *om til brugsen*) (jf. ODS, *om* IV, 2; DDO, *om* I, 1).

'hen' konceptualiserer med hensyn til basal rumlig kodning kun horisontal, målrettet bevægelse. Netop derfor kan det ofte bruges som default-erstatning for de øvrige RA, undtagen hvis der er tale om 'op'-'ned', der jo udtrykker vertikalitet (jf. afsnit 5.3.2, 5.3.3.2 og Harder et al. 1996:164). Restriktionen ved 'op'-'ned' er dog ikke den eneste restriktion der gælder for brugen af 'hen'. 'hen' kan heller ikke bruges som default-erstatning ved relationering mellem rum hvor

'ud'/'ind' er næsten enerådende (?*hen i køkkenet*, jf. afsnit 5.3.2). Andre restriktioner gør sig muligvis gældende, fx hvad angår afstand. Brugen af *hen* som default-erstatning bør i det hele taget nuanceres. Det er snarere sådan at *hen* kan bruges som default – medmindre der er andre saliente rumlige forhold, fx i form af situationstyper (jf. afsnit 5.3.2), der gør sig gældende. Disse andre rumlige forhold kan være vertikalitet, som nævnt hos Harder et al. 1996, men det kan også være en forhindring der skal passeres. Hvis man skal til en ø fra fastlandet, kan man i rigsmål dårligt sige:

(137) **jeg skal hen på Hven*

Her vil man sige:

(138) *jeg skal over på Hven*

I dialekterne har 'hen' imidlertid et langt større anvendelsesområde end i rigsmål (jf. også afsnit 5.3.1) og kan fx godt forekomme ved relationering til øer. Fx forekommer det ved (fjernere) geografiske lokaliteter (i modsætning til påstanden hos Harder et al. 1996:164: "geographical locations could not be accompanied by *hen(ne)*"): *han kom hen i Humble og blev skræddermester* (Langeland, Magleby; ØMO, *hen* 2.1), og derudover bruges det som sagt parallelt med *over* ved overskridelse af farvand eller grænse: *hen til Birkholm* (eller *Fåborg*) (Drejø; ØMO, *hen*, 2.1), *der kom en fisker henne fra Hov* (på Jyllands vestkyst) (Nordvestsjælland, Sejerø; ØMO, *henne*, 1.1) eller *henne i Hårby* (Helnæs, H1[31], H4A[62]). Jf. også: *da jeg boede henne i landet* (dvs. længere inde på Falster) (Falster, Horbelev; ØMO, *henne*, 1.1). Jeg kommer ikke til at diskutere de konceptuelle restriktioner ved 'hen' i detaljer i denne afhandling da de ikke er afgørende for undersøgelsen af variation i kapitel 5 og 6, men samlet set er der meget der tyder på at den bevægelse, eller *linear extent*, som 'hen' konceptualiserer, især i moderne rigsmål, ikke kun er horisontal, men også 'jævn' og 'ubrudt', og at den derfor har svært ved at erstatte forekomster af RA som implicerer passagen af en salient linje, grænse e.l. (dvs. ved 'over' eller ved 'ud'/'ind' brugt mellem rum).

De rumlige oplysninger der kodes i RAs paradigme er i virkeligheden ganske få. Den sproglige kodning af rumlig orientering i dansk sker på mange forskellige måder, i (kombinationer af) mange forskellige ordklasser: præpositioner (*på, til, langs, igennem, ved siden af* osv. osv.), adverbier (foruden RA fx *ovenover, nordpå, lodret*), adverbielle konstruktioner (fx *mod nord, med bagenden først*), adjektiver (fx *rund, lige, skæv*), substantiver (fx *top, bund, cirkel, centrum*) og verber (fx *glide, ryste*, jf. fx Talmy 2000.I:181). Alt i alt kan paradigmet som helhed ikke siges at være "udtømmende" med hensyn til mulige rumlige relationer mellem Figur og Grund – her er det klart at rumlige præpositioner spiller en mindst lige så stor rolle. Til gengæld koder RA nogle meget basale rumlige kategorier. Det gælder især de "ægte" adverbier i paradigmet, dvs. 'op', 'ned', 'ud', 'ind', 'frem' og 'hjem'. Netop disse medlemmer er også de historisk ældste og

stammer helt tilbage fra urnordisk eller tidligere (det gælder også de statiske former, jf. Falk & Torp 1900:109f.).

4.4 Modsætningsforhold og referencerammer

En forekomst af et RA kan siges at kode en bevægelse fra et udgangspunkt til et mål i en path event frame. Men en forekomst af et RA kan samtidig siges at implicere en bevægelse tilbage fra målet til udgangspunktet. Generelt er det sådan at modsætningen på ytringsniveauet sjældent er udtrykt eksplicit. Modsætningen kendes fra faste forbindelser som *frem og tilbage* og *op og ned*, eller i konstruktionelle skabeloner som den følgende hvor der samtidig med en dynamisk forekomst af et RA er en forekomst af den statiske type der angiver udgangspunktet for bevægelsen.

(139) *dengang der skulle vi sgu gå nedefra og op med det* [dvs. Mørtel] *på – helt op på fjerde etage* (Nordvestsjælland, 333, 1889, 1975)

Hvis man forsøger at generere modsætningssætninger til en forekomst af et RA i en ytring, kan man se at det ikke er alle RA der kan indsættes. I den følgende sætning kan der til forekomsten af 'ud' genereres modsætning med 'hjem', 'tilbage' og 'ind'.

(140) *jeg tager ud i marken nu*

(141) *hvornår kommer du hjem igen?*
(142) *hvornår kommer du tilbage igen?*
(143) *hvornår kommer du ind igen?*

Jeg vil i dette afsnit beskrive forskellige modsætningsrelationer der gør sig gældende i RAs paradigme. Som nævnt i problemformuleringen (afsnit 1.1.2.3) vil jeg især fokusere på at 'hjem' ikke kun står i modsætning til 'ud' (og 'tilbage' ikke kun til 'frem'), men også kan være modsætning til 'op', 'ned', 'ud', 'ind', 'hen', 'over' og 'om'. Modsætningsforholdet til 'hjem'/'tilbage' er centralt at beskrive i denne afhandling fordi det netop er kendetegnende for deiktisk brug af RA.

(144) *dengang der skulle vi sgu gå nedefra og op med det* [dvs. mørtel] *på – helt op på fjerde etage* [modsætning: 'og ned igen'] (Nordvestsjælland, 333, 1889, 1975)

(145) *så skulle man ride op til - omtrent op til Stakhavegården, der stod vognen oppe og så tage mælken derfra* [modsætning: 'og tilbage/hjem igen'] (Nordvestsjælland, 391, 1891, 1982)

Disse modsætningsrelationer er underbelyst hos især Harder et al. 1996 (jf. afsnit 1.1.2.3).

Modsætningsrelationerne kan delvis forklares med inhærente konceptuelle restriktioner i de billedskemaer som kendetegner RA, som fx at modsætningen til 'op' er 'ned'. Modsætningen kan beskrives som en konceptualisering af udgangspunktet som en bestemt type der skal stemme overens med konceptualiseringen af målet. Denne model kan imidlertid ikke forklare modsætningsrelationerne til 'hjem' og/eller 'tilbage'. For at kunne beskrive disse modsætningsrelationer vil jeg derfor inddrage endnu en type konceptuel restriktion, nemlig begrebet referenceramme hos Talmy. Behovet for et sådant begreb ses fx ved brugen af de RA der ikke har en inhærent billedskemamodsætning, nemlig 'hen', 'over' og 'om'. Den eneste modsætning der kan genereres ved forekomster med disse tre RA, er netop 'hjem' eller 'tilbage'. Man har også brug for at forklare hvorfor 'hjem' kan genereres som modsætning til 'op', 'ned' og 'ind' der jo i forvejen har en modsætning i billedskemaerne. Jeg vil argumentere for at modsætningen med 'hjem' kan forklares med at sprogbrugernes brug af RA er knyttet til forskellige forhåndskategoriseringer af den rumlige situation eller referenceramme som målet og den målrettede bevægelse konceptualiseres inden for. Ved modsætninger med 'hjem' (og 'tilbage') vil jeg argumentere for at referencerammen er koncentrisk og baseret på CENTRUM-billedskemaet – i modsætning til en retlinet referenceramme.

4.4.1 Rumlig referenceramme: retlinet eller koncentrisk

Lad mig igen tage udgangspunkt i den basale path event frame:

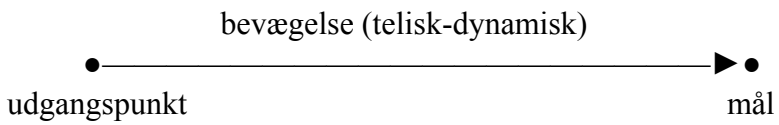

Figur 18: RAs fælles paradigmatiske grundbetydning (path event frame).

Den linje mellem Figur og Grund som skitseres her, skal ses som en abstrakt 'linje mellem to punkter', som en konceptuel ramme eller matrix. Det som de enkelte RA, specifikt deres leksikalske del, i nærværende tilfælde kan siges at gøre, er at lægge informationer eller specifikationer ind om denne linjes karakteristika. Hver enkelt RA "farver" så at sige linjen på en bestemt måde, fx som 'i vertikal retning væk fra jorden' (*op*) eller 'bueformet omkring en forhindring' (*om*) (jf. afsnit 4.3). På denne måde kodes altså oplysninger om selve bevægelsen, dens rumlige art eller type. Men RA kan også kode oplysninger om hvilken type baggrund eller ramme denne bevægelse foregår inden for. Talmy nævner to typer som netop er relevante for RA: en retlinet referenceramme og en koncentrisk referenceramme. Talmy nævner forskellen mellem engelsk *away from* og *out from*, og visualiserer forskellen på følgende måde.

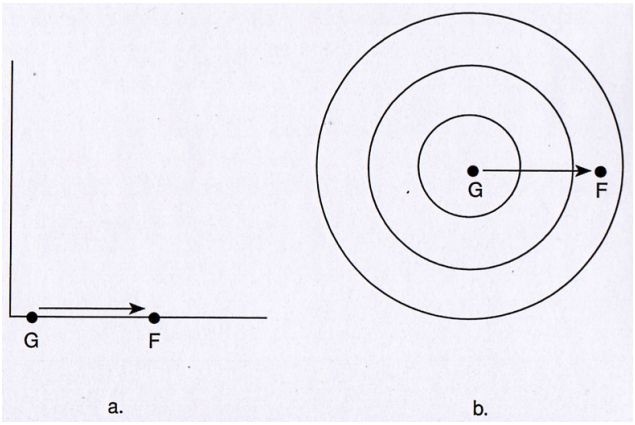

Figur 19: a. *away from*: retlinet referenceramme. b. *out from*: koncentrisk reference-ramme (Talmy 2000.I:196).

Og han beskriver forskellen som følger.

> ”A spatial form such as a preposition can appeal not only to geometric characteristics actually present in a Ground object – as just seen for the partiteness or configuration of a Ground object – but also to the geometric characteristics of a virtual framework that is only fictively associated with the Ground. In particular, a Ground object that is geometrically idealized as a point can be conceptualized as being situated within a rectilinear framework – in effect, at the intersection of the *x*-axis and *y*-axis of a Cartesian coordinate system. Alternatively, it can be conceptualized as situated at the center of a radial or concentric framework – in effect, at the origin of a polar coordinate system. Thus, in English, both *away from* and *out from* [..] refer to the motion of a schematically pointlike Figure along a path that progressively increases its distance from a schematically pointlike Ground. But *away from* suggests the conceptualization that the Ground is, in effect, on a line and that the Figure’s path begins at the Ground point and extends perpendicularly to that line [..]. On the other hand, *out from* suggests the conceptualization that the Ground is, in effect, at the center of a set of concentric circles and that the Figure’s path begins at the Ground point and extends radially through those circles” (Talmy 2000.I:195f.)[21]

Talmys eksempler har direkte paralleller i dansk: *væk fra* og *ud fra*. Jeg vil i det følgende undersøge om eller i hvor høj grad de to referencerammer kan bruges til at forklare mønstre i brugen af RA, først og fremmest forskellige modsætnings-

[21] Jf. også Talmy 2000.I:149f. om “sensing of reference frames”, hvor Talmy beskriver Levinsons tre typer af reference frames (absolut, intrinsisk og relativ) som et andet eksempel på tilstedeværelsen og inddragelsen af referencerammer i den sproglige konceptualisering af en rumlig formation – og hvor han i øvrigt refererer til Levinsons undersøgelser og påvisning af i hvor høj grad brugen af disse referencerammer er præget af en stærk sproglig-kulturel bias.

relationer som fx modsætningsrelationen mellem 'hjem' og 'op'/'ned'/'ud'/'ind'/'hen'/'over'/'om' *til lægen/...* Modsætningsrelationerne ved brug af RA er temmelig komplicerede, men jeg vil argumentere for at der kan være to mulige konceptuelle referencerammer i spil ved brugen af RA: en retlinet 'frem-tilbage'-referenceramme og en koncentrisk 'ud-hjem'- (eller 'CENTRUM-PERIFERI'-) referenceramme, hvoraf jeg vil koncentrere mig om den sidste. Senere i afhandlingen vil jeg argumentere for at yderligere konceptuelle referencerammer er i spil ved brugen af RA, nemlig forskellige rumlige situationstyper (jf. afsnit 5.3.2).

4.4.2 Modsætningsforhold

Forskellige ting kommer til syne når man genererer modsætninger til de enkelte RA. I dette afsnit vil jeg først og fremmest kigge på forskellige modsætningsrelationer med 'tilbage'.

Umiddelbart synes 'tilbage' at kunne bruges som modsætning til alle de øvrige RA.

(146) *ud/ind/op/ned/over/om/hen/frem til kanten* ('og tilbage igen')
(147) *ud/ind/op/ned/over/om/hen/hjem til Århus* ('og tilbage igen')
(148) *ud af/frem fra skabet* ('og tilbage igen')

Tilsyneladende koder 'tilbage' ikke noget rumligt, ikke engang horisontalitet. Man kunne ligefrem argumentere for at 'tilbage' alene koder en 'telisk bevægelse – ikke mod målet, men mod et tidligere udgangspunkt'. Spørgsmålet er imidlertid om 'tilbage' altid udtrykker den samme konceptualisering? Jeg vil i det følgende kigge nærmere på forskellige forekomster af 'tilbage', og jeg vil argumentere for at der kan skelnes mellem 'tilbage' brugt som 1) en rumlig modsætning til 'frem' og som 2) en modsætning der er parallel med 'hjem' – og at de to betydninger kan forklares ved at inddrage Talmys begreb referenceramme.

1) Den rumlige modsætning til 'frem' er leksikaliseret i den faste forbindelse *frem og tilbage*. Men i virkeligheden er forholdet ikke symmetrisk mellem de to RA. For hvor 'frem' koder en bestemt orientering i den teliske bevægelse ('forlæns', 'i synsretningen', 'i den naturlige bevægelsesretning'), er dette ikke altid tilfældet for 'tilbage', snarere tværtimod. 'tilbage' kan som nævnt både bruges med rumlig betydning og være neutral med hensyn til kodning af rumlig formation (jf. afsnit 4.3). Med rumlig betydning danner 'frem'-'tilbage' i alt væsentligt et symmetrisk modsætningspar på linje med 'op'-'ned' og 'ud'-'ind', og 'tilbage' koder normalt en bevægelse der foregår 'baglæns' eller eventuelt bevæger sig til 'den bageste del af noget'.

(149) *Da færgen for en halv time siden sejlede ind under Østbroen, var næsten samtlige 1000 passagerer og besætningsmedlemmer oppe på soldækket for at lægge nakken tilbage og udstøde et kollektivt åhhh*. (K2000)

(150) *Jens-Peter Bonde læner sig tilbage i sofaen, rolig, afslappet - og får snart et mæt og veltilpas barn i armene. Lisbeth Kirk skal et ærinde i byen* (K2000)

(151) *Allerede efter seks stoppesteder må Gert over højtaleren bede passagererne om at gå længere tilbage i bussen, så alle kan være der* (K2000)

Den bevægelse der udtrykkes i konstruktioner med 'tilbage' i modsætning til 'frem', behøver dog ikke altid at foregå baglæns.

(152) *De fiser derudad og glemmer at kigge sig tilbage over ryggen* (K2000, Jyllands-Posten, 1999)

Det bemærkes i øvrigt også (jf. afsnit 2.2.2), at formen *tilbagead* ikke er fuldstændig umulig, netop i et rumligt modsætningsforhold til *fremad*.

2) I en række tilfælde kan brugen af 'tilbage' beskrives som et neutralt alternativ til 'hjem'. Denne parallelle brug med 'hjem' er mindst lige så hyppig som den rumlige brug ('frem'-'tilbage'). Hvor den rumlige brug af 'tilbage' er koblet til 'frem', er brugen af 'tilbage' som alternativ til 'hjem' koblet til alle de øvrige RA (*op/ned/ud/ind/hen/over/om til lægen og hjem/tilbage igen* vs. **frem til lægen og tilbage igen*). I denne brug siges der ikke noget om hvorvidt bevægelsesretningen er forlæns eller baglæns: *løbe tilbage* betyder ikke 'løbe baglæns', men 'løbe tilbage til udgangspunktet'. Hvis man specifikt vil udtrykke en bagudrettet retning i den slags sætninger, er man nødt til at tilføje fx *baglæns* (*hun løb baglæns tilbage til bilen*). Normalt er bevægelsesretningen irrelevant eller i baggrunden på det kommunikative ytringsniveau.

(153) *Dansk Folkeparti og Venstre ønsker en yderligere stramning af asyllovgivningen, så ansøgere fra lande, som er medlem af Europarådet sendes tilbage uden asylbehandling.* (K2000)

(154) *"Jeg har været i Tyrkiet flere gange tidligere uden problemer, og jeg tror ikke, at andre vil blive fængslet", sagde Sadik Ciftci, der måske har set sit fødeland for sidste gang. Den 2. august sidste år blev han anholdt i den tyrkiske by Ipsala i det vestlige Tyrkiet, da han efter en måneds ferie var på vej tilbage til Danmark i bil. Her stoppede hjemrejsen for Sadik Ciftci.* (K2000)

'hjem' har imidlertid en mere specifik leksikalsk kernesemantik end 'tilbage' ('mere eller mindre permanent bolig eller bosted (hus, by, land osv.)'), hvilket gør at det i en række tilfælde har en for snæver semantik i bestemte kontekster. Her må 'tilbage' bruges som modsætning til et 'op'/'ned'/'ud'/'ind'/'hen'/'over'/'om' i stedet for 'hjem'. Det er fx i tilfælde hvor det udgangspunkt der vendes tilbage til, ikke er protagonistens bolig e.l.

(155) *han forlod lejligheden for senere at vende tilbage for at dræbe hende* (K2000)

(156) *Den første nat afleverede jeg 10.000 aviser og tjente 27,50 kr. Den næste nat pissede det ned, og jeg kunne ikke finde husnumrene på min rute, så jeg kørte*

tilbage og afleverede aviserne igen med beskeden Forget it - vi ses på et andet tidspunkt (K2000)

Ved midlertidige ophold i fx udlandet synes der at være en tendens til i lige så høj grad at bruge 'tilbage' som 'hjem'.

(157) *Senere videreuddannede hun sig i England som kosmetolog og stylist. Da hun kom tilbage flyttede hun til København, hvor hun blandt andet arbejdede på Hotel d' Angleterre* (K2000)

Jeg vil i det følgende argumentere for at (153)-(157) alle er forekomster hvor der konceptualiseres en koncentrisk referenceramme, dvs. hvor modsætningen er 'ud'/'PERIFERI', og hvor 'tilbage' bruges parallelt med 'hjem'. Modsætningen kan ikke være 'frem'. Jeg vil samtidig argumentere for at referencerammen ved den rumlige betydning af 'tilbage', dvs. hvor modsætningen er 'frem', ikke er koncentrisk, men retlinet.

Den parallelle brug af 'tilbage' med 'hjem' i et modsætningsforhold til 'ud' ses i følgende eksempler.

(158) *Det er fordi busserne, der kører klokken et fra Park Allé skal kunne nå ud til endestationen og tilbage og være klar til at køre igen klokken to. Det kan de ikke nå, hvis de skal standse ved alle stoppestederne* (K2000)

(159) *På natbussernes tur ud af Århus holder chaufføren omhyggeligt ved alle stoppestederne, så folk kan komme af og på. På vej tilbage til Århus er det til gengæld en helt anden sag.* (K2000)

I ovenstående tekst ses endestationerne som 'ud'/'PERIFERI' og Park Allé som bussernes centrale hjemsted ('hjem'/'CENTRUM').

Jeg vil altså argumentere for at følgende to konceptuelle referencerammer er i spil ved brugen af RA.

1) en retlinet 'frem-tilbage'-referenceramme og
2) en koncentrisk 'ud'/'PERIFERI'-'hjem'/'CENTRUM'-referenceramme.

Som det fremgår af eksemplerne med *tilbage*, skal 'frem-tilbage' og 'ud-hjem' forstås som konceptuelle indholdskategorier der altså ikke er bundet til de tilsvarende manifesterede former (dvs. *frem-tilbage* og *ud-hjem*) (jf. Talmys beskrivelse af Vector: "As with any deep morpheme, the form used to represent a particular deep preposition is not to be identified with any English lexical item.", Talmy 2000.II:138, note 18). I en række specifikke kommunikative ytringssammenhænge kan et konceptuelt 'hjem'/'CENTRUM' som netop vist ikke repræsenteres ved det leksikalske *hjem*, men kun ved *tilbage*. Og ligeledes kan det konceptuelle 'ud'/'PERIFERI' selvfølgelig også være repræsenteret ved andre RA – det er det der kommer til udtryk i rækken *op/ned/ud/ind/hen/over/om til lægen*. Jeg vil i det føl-

gende afsnit uddybe beskrivelsen af de to referencerammer med yderligere analyser og eksempler.

Jeg har i begyndelsen af dette kapitel argumenteret for at et RA ikke i sig selv angiver hvor udgangspunkt og mål for den teliske bevægelse befinder sig – det må eller kan specificeres, enten absolut eller med gradsadverbialer (jf. afsnit 4.2.2). Som udgangspunkt kan den lineære udstrækning (path) der konceptualiseres ved en forekomst af et RA, altså beskrives som en kontinuerlig linje der kan være kortere eller længere.

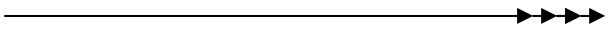

Figur 20: Kortere eller længere lineær udstrækning i path.

Oftest ekspliciteres og kodes der et specifikt punkt hvor linjen slutter, dvs. der kodes et specifikt slutpunkt for den kontinuerlige og graduerbare bevægelse.

(160) *dengang der skulle vi sgu gå nedefra og op med det* (dvs. mørtelen) *på – helt op på fjerde etage* (Nordvestsjælland, 333, 1889, 1975)

Bevægelsen ender i det konkrete tilfælde *helt oppe* på 4. sal, men kunne også være endt *ikke helt så langt oppe* på 3. sal eller *længere oppe på* 5. sal.

Muligheden for at gradsmodificere RA gælder imidlertid ikke altid, og dette kunne har noget at gøre med hvilken referenceramme der er på spil, hvilket punkt der er tale om, og hvordan dette punkt konceptualiseres. Ved centrum-punktet i en koncentrisk referenceramme, er gradsmodificering således ikke altid mulig. Det gælder uden undtagelse ved 'hjem'.

(161) a. *så løb vi jo bare hjem og spiste til middag* (Nordsjælland, 16, 1883, 1979)
b. *så løb vi jo bare *længere hjem og spiste til middag*

(162) a. *hans far var maskinsmed og det havde han jo hjulpet til hjemme og så skulle han hjem og overtage maskinværkstedet* (Nordvestsjælland, 286, 1896, 1983)
b. *hans far var maskinsmed og det havde han jo hjulpet til *længere hjemme og så skulle han *længere hjem og overtage maskinværkstedet*

Det kan forklares med at netop 'hjem' i sin leksikalske rod ikke kun koder et punkt på en kontinuerlig linje, men at dette punkt yderligere kodes som det absolutte centrum i en koncentrisk, og i princippet tre-dimensionel ramme. Et sådant punkt vil pr. definition, dvs. logisk-konceptuelt, være ét absolut slutpunkt som ikke kan gradueres. Enten har man nået det, eller også har man ikke. Man kan ikke komme *'mere eller mindre hjem', enten er man hjemme/kommet hjem, eller også er man ikke. Hvis man forestillede sig at man fortsatte bevægelsen, ville man i selv samme øjeblik man passerede centrum, være på vej 'ud' igen.

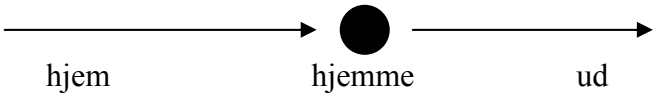

Figur 21: 'hjem' som absolut punkt.

Trækket ses også i 'tilbage' når det bruges parallelt med 'hjem'. Her kan det imidlertid ikke ses direkte, eftersom 'tilbage' i modsætning til 'hjem' ikke koder centralitet eller ej. Men det kan ses, hvis man sammenligner den rumlige betydning og centrum-betydningen af 'tilbage' i kombination med gradsmodificering. Hvis der er tale om den rumlige betydning af 'tilbage', dvs. i modsætning til 'frem', kan path forlænges.

(163) *Da Appeludvalget indkalder vidner lyder udsagnene således : Lars Jacobsen har hørt dommer Fisker sige: "Du ved godt, at bolden ikke skal så langt frem. Du skal længere tilbage.* (K2000)

(164) *Så er det bedre at trække lidt tilbage på banen, så angriberne får større råderum til at udfordre modstanderne.* (K2000)

Er der derimod tale om den parallelle brug med 'hjem', er gradsmodificering ikke mulig.

(165) *Dansk Folkeparti og Venstre ønsker en yderligere stramning af asyllovgivningen, så ansøgere fra lande, som er medlem af Europarådet sendes *længere/*2 km tilbage uden asylbehandling.* (K2000)

Man kan ikke sige **længere hjem/hjemme*. Til gengæld kan man godt sige *længere ind/inde*, også hvor 'ind' koder et CENTRUM, som i de følgende eksempler.

(166) *og vi havde tre gæs - to gæs og en gase og gik ude, de kom itte længere ind end i gården, de kom aldrig i hus sådan om natten* (Nordvestsjælland, 294, 1885, 1974)

(167) *den skal altså ramme en to-tre tommer længere inde* (Sydfyn, 1042, 1904, 1974)

Det kunne imidlertid forklares med at 'ind' ikke koder CENTRUM på samme måde som 'hjem', og det vil jeg beskrive nærmere i det følgende afsnit.

4.4.3 CENTRUM som proximalt punkt eller inklusivt lukke

Lad mig fortsætte med eksemplet fra teksten om natbussernes færden i Århus (jf. eksempel (158) og (159)).

(168) *På natbussernes tur ud af Århus holder chaufføren omhyggeligt ved alle stoppestederne, så folk kan komme af og på. På vej tilbage til Århus er det til gengæld en helt anden sag. Der kan man kun komme med fra endestationen, og passagererne er tvunget til at køre med helt ind til Park Allé.* (K2000)

Jeg har ovenfor argumenteret for at *tilbage* i ovennævnte eksempel og tekst angiver en underliggende 'ud-hjem'- eller 'periferi-centrum'-konceptualisering. I tekstens fortsættelse bruges imidlertid *ind* om bevægelsen mod Park Allé. Betyder det nu at Park Allé pludselig ikke længere konceptualiseres som et CENTRUM? Nej, det mener jeg ikke. Jeg vil i stedet argumentere for at CENTRUM konceptualiseres på en anden måde med 'ind' end med 'hjem', og CENTRUM-betydningen af 'ind' hænger meget snævert sammen med den basale rumlige betydning af 'ind' (BEHOLDER-billedskemaet, jf. afsnit 4.3).

Den følgende forklaring vil tage udgangspunkt i at den måde CENTRUM konceptualiseres på ved 'ind', hænger meget snævert sammen med den rumlige betydning af ordet. Jeg vil argumentere for at CENTRUM-betydningen af 'ind' nærmest er en implikation af den rumlige betydning (jf. afsnit 4.3). Den rumlige grundbetydning kan siges at basere sig på konceptualiseringen af et inklusivt lukke og et omgivende større område – samt tilstedeværelsen og overskridelsen af en grænse mellem det mindre lukkede og det større åbne (*han gik ind i huset, hun stod inde i huset*). Og CENTRUM-betydningen kan siges at basere sig på at et lukke pr. definition er mindre og i midten i forhold til det større, omgivende område – det kan med andre ord konceptualiseres som kerne eller centrum (*de sejlede ud på havet, hun boede inde i city, ikke ude i en forstad*). Det kan derfor være meget svært, for ikke at sige umuligt entydigt at afgøre om der er tale om det ene eller det andet når man står med konkrete forekomster.

Nogle belæg synes indlysende rumlige (BEHOLDER), dvs. her overskrides der så tydeligt en grænse ved bevægelsen mod målet.

(169) *McVeigh kørte en lastbil, fyldt med sprængstof, ind i Alfred P. Murrah-bygningen i Oklahoma City den 19.* (K2000)

(170) *Han er da også særdeles godt tilfreds med, at det offentlige sørger for transporten. "Så får jeg da noget ud af mine skattepenge", siger han, før han bliver båret ind i ambulancen og kørt hjem til Birkerød.* (K2000)

(171) *I Seoul 1988 løb han ind med faklen på stadion under sit rette navn: Son, Keechung* (K2000)

(172) *den nuværende stadion-arena, som svarer til ca. størrelsen på to fodboldbaner, skal i juni kunne rumme alle deltagere, som ved åbningen marcherer ind for at være med i folkefesten* (K2000)

Men i andre tilfælde er det sværere at få øje på denne "grænseoverskridelse". I de følgende eksempler er det nærmere sådan at hele målet er en mindre, lukket eller afgrænset kerne der kan opfattes som centrum eller mere centralt (jf. fx også

ØMO, *ind*, 4-6), en konceptualisering der muligvis kodes i kombinationen med P *til*.

(173) *Vi får nok aldrig at vide, hvilken slags haj det var", sukker Van Lawick, mens den lille jolle igen ror os ind til bredden.* (K2000)

(174) *der er mange, som har brug for at kunne komme ind til byen fra oplandet* (K2000)

Men det er samtidig klart at denne brug af 'ind' principielt må forudsætte selve forestillingen om at noget er lukket i forhold til noget ydre, og dermed eksistensen af en grænse (jf. i øvrigt også konstruktioner som *hegne ind, inddæmme*, fx ØMO *ind*, 11). Man kan visualisere det på følgende måde.

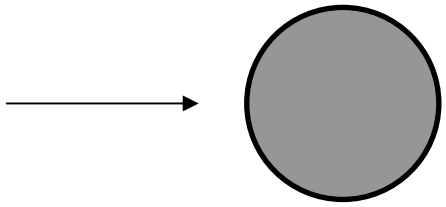

Figur 22: CENTRUM som samlet, afgrænset kerne.

Tilstedeværelsen af en grænse ses også i gradsmodificerede forekomster.

(175) *Med kun i gennemsnit omkring en side sat af til hver skov, kommer man uundgåeligt tit til kort, hvis man vil trænge dybt ind i en skov.* (K2000)

(176) *Ælla rejste sig lydigt og lagde sig inderst inde på halmbunken* (K2000)

(177) *At tage på udflugt i de parklignende skove kræver en længere og besværlig transport uden luften dér er meget renere eller friskere end længere inde i byens centrum* (K2000)

At det er muligt at modificere 'ind' på denne måde, kunne hænge sammen med den måde CENTRUM konceptualiseres på, nemlig som et afgrænset lukke. Det giver mulighed for at man kan komme længere ind mod centrum end det specifikke punkt hvor man bevæger sig 'ind', dvs. det punkt hvor man overskrider grænsen til det lukkede.

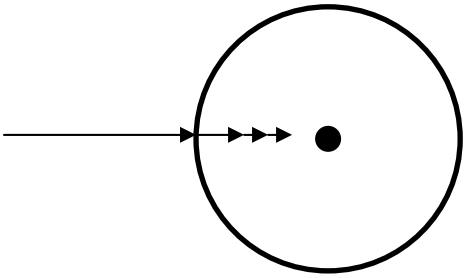

Figur 23: CENTRUM konceptualiseret som samlet, afgrænset lukke med indre modificerbar kerne.

Heroverfor står som sagt 'hjem' der ikke kan gradsmodificeres (**længere hjem/hjemme*). Det koder ikke CENTRUM som et afgrænset lukke, men som et punkt, nærmere bestemt som et udgangspunkt der er nært (modsat fjernt, fremmed) – eller mere specifikt: som et personligt hjemsted, bopæl eller udgangspunkt (jf. afsnit 4.3). Denne specifikke semantik i den leksikalske del af 'hjem' giver som nævnt anledning til at overveje om dette punkt måske yderligere kan karakteriseres som proximalt (NÆR, jf. Croft & Cruse 2004:45). Dette er ikke en dimension som det CENTRUM der kodes i 'ind', synes at implicere. I selve den leksikalske del har 'hjem'- altså affinitet til deiktisk *her* (vs. *der*).

Ved angivelse af bevægelse og placering i et større eller mindre geografisk område, dvs. ved angivelse af en lokalitet, byer, institutioner, personers bopæl osv., er 'hjem' den karakteristisk konceptualiserede modsætning (*op/ned/ud/ind/hen/over/om til lægen* 'og hjem/tilbage igen') (bemærk i den forbindelse at målet ved en bevægelse med 'hjem/tilbage' som udgangspunkt, også kan være konceptualiseret som et centrum set fra Talerens synspunkt i ytringskonteksten: *turen hjemmefra og ind til byen og tilbage igen tog kun tre kvarter*). Det er netop denne brug som vil være i fokus i det følgende kapitel om variation, da der her er ret stor valgfrihed for sprogbrugerne. Brugen indebærer at RA forankres deiktisk, og jeg vil i det sidste afsnit i dette kapitel give et bud på hvordan denne deiktiske forankring specifikt kan beskrives.

4.5 Subjektivisering og deiksis

RA bruges til at specificere relationen mellem Figur og Grund i en path event frame. I den ovenstående argumentation har jeg imidlertid ikke interesseret mig for hvad der mere præcist var Figur og Grund, eller rettere: hvilke to punkter det er som RA bruges til at beskrive relationen imellem. Overordnet set indgår RA altid i en specificering af relationen mellem Figur og Grund. Men udgangspunktet for det enkelte RA er ikke altid det samme som Figuren. Det kan også være Taleren.

(178) *hun satte skålen op på hylden igen*

I den anførte sætning relateres en Figur (skålen) til en Grund (hylden). *op* kan angive skålens bevægelsesretning mod hylden, og dette vil formodentlig være den typiske tolkning. Men i princippet kan denne relatering af skålen i forhold til hylden også ske med inddragelse af Talers position – *op* kan angive at skålen ender på et sted (en hylde) der befinder sig 'op' i forhold til Taler. Ud fra den snævert sproglige kodning er eksempel (178) tvetydig – man vil skulle have specifikt kendskab til den rumlige kontekst for at kunne afgøre hvilken tolkning der er den referentielt rigtige. Talers position fremgår tydeligere ved den statiske type.

(179) H2: *så lå der vel en tolv fjorten frederikshavnere ude i Assens* (Helnæs, H2[77])

I ovennævnte ytring kan udgangspunktet for *ude* dårligt være Figuren (frederikshavnerne) – det må derimod være Taler eller rettere: Talers perspektiv på Assens.

Men udgangspunktet kan altså skifte fra Figur til Taler. Jeg vil i dette sidste afsnit beskrive dette skift nærmere ved hjælp af Langackers formulering af begrebet subjektivisering (jf. Langacker 1998; begrebet er allerede blevet udnyttet ovenfor i beskrivelsen af den statiske types semantik, jf. afsnit 4.2.3.2). Langackers fremstillinger giver mulighed for at give en mere præcis beskrivelse af de mere vage formuleringer hos Harder et al. 1996 (jf. afsnit 1.1.2.1). Med udgangspunkt i Langackers formulering af begrebet subjektivisering kan den deiktiske brug af RA beskrives på den måde at Talerens perspektiv og position bliver tilstedeværende i Talerens konceptualisering af det konceptualiserede, dvs. bliver en del af ytringens skopus (jf. Langacker 2006:18). Den deiktiske brug af RA bliver dermed ikke et spørgsmål om noget "subjektivt" (modalitet), men derimod et spørgsmål om en bestemt måde at konceptualisere og konstruere en situation på. Langackers analyser vil blive brugt til at beskrive hvordan RA bidrager til at indkode Talers position i ytringen ("the representation of a speaker's (or, more generally, a locutionary agent's) perspective or point of view in discourse", Finegan 1995:1; jf. også Fillmore der allerede i 1971 indirekte beskæftigede sig med en forskel mellem ikke-deiktiske og deiktiske rumlige udtryk, jf. Fillmore 1997[1971]:28). Når RA bruges subjektiviseret, er det samtidig ensbetydende med at der sker en deiktisk forankring af ytringen. Denne deiktiske forankring er karakteristisk for den brug af RA som jeg vil undersøge nærmere i kapitel 5 og 6, og det er derfor vigtigt at kunne beskrive den præcist.

4.5.1 Indkodning af Taler-perspektiv

Alle sproglige udtryk kan som udgangspunkt beskrives som mentale repræsentationer, dvs. (instrukser om) konstruktioner af enheder, relationer eller situationer (i virkeligheden) (jf. Boye 2006:159f.). Jeg har allerede beskrevet hvordan nogle repræsentationer hos Talmy karakteriseres som "faktive" og nogle som "fiktive" (jf. afsnit 4.2.3.2). Begrebet subjektivisering kan siges at basere sig på en lignende

distinktion mellem repræsentationen af relationer i sproglige udtryk som enten objektiverede eller subjektiverede.

> ”the terms subjective and objective allude to the **subject** and **object** of conception [..]. An entity is said to be **objectively construed** to the extent that it goes “onstage” as an explicit, focused object of conception. An entity is **subjectively construed** to the extent that it remains “offstage” as an implicit, unselfconscious subject of conception” (Langacker 2006:18)

En subjektiveret relation er en relation hvor den konceptualiserende position (Taler, dvs. den konceptualiserende Afsender (og Modtager)) bliver tilstedeværende på en eller anden måde i den sproglige konceptualisering.[22] Terminologien subjektiv-objektiv kan være misvisende, ikke mindst fordi termerne er så generelle (jf. Boye 2006:185f.), og jeg vil derfor være forholdsvis detaljeret i introduktionen til brugen af begrebet i denne afhandling.

Alle repræsentationer, både objektiverede og subjektiverede, kan beskrives som subjektive i den forstand at de til hver en tid vil give udtryk for netop én sprogbrugers specifikke, mere eller mindre typiske, dvs. ”subjektive” opfattelse af et sagforhold. Taler kan altid siges at præge den sproglige ytring på et helt overordnet plan.

> ”Subjectivity concerns the involvement of a locutionary agent in a discourse, and the effect of that involvement on the formal shape of discourse – in other words, on the linguistic expression of self.” (Finegan 1995:1)

I tråd hermed kan subjektivisering handle om Talers hele personlige udtryk og skabelse af sig selv (jf. Finegan 1995:6). Finegan anfører imidlertid tre hovedinteresser inden for den nyere sprogvidenskabelige beskæftigelse med begrebet

> ”(1) a locutionary agent’s *perspective* as shaping linguistic expression; (2) a locutionary agent’s expression of *affect* towards the propositions contained in utterances; (3) a locutionary agent’s expression of the *modality* or epistemic status of the propositions contained in utterances.” (Finegan 1995:4)

Beskæftigelsen med og udnyttelsen af begrebet subjektivisering i denne afhandling falder inden for den første hovedinteresse. Mere specifikt er det altså Langackers beskæftigelse med dette forhold som vil blive udnyttet.

[22] Begrebet subjektivisering har været genstand for adskillige diskussioner, bl.a. fordi Langackers egen brug af begrebet har ændret sig (jf. Verhagen 1995, Langacker 2006:21). Jeg vil imidlertid alligevel udnytte de visualiseringer og den terminologi som Langacker har introduceret fordi de både kan bruges anskueliggørende og har vundet en vis hævd (jf. udbygningen med begrebet ”intersubjektivisering”, jf. Verhagen 2005, Traugott 2003; jf. også Stein & Wright 1995).

> ”Traugott’s definition of subjectivity and subjectification pertains to the **domain** in which a situation resides (a matter of conceptual **content**). It therefore makes sense to talk about an expression’s meaning becoming more subjective. For me, on the other hand, the terms pertain to **vantage point** (a matter of **construal**). In my usage it makes no sense to talk about the extent to which an expression or its meaning is subjective – we can only talk about the status of a particular element within the overall situation. A given meaning always comprises both subjectively and objectively construed elements. (Langacker 2006:17f., Langackers fremhævelser)[23]

Langackers analyse baserer sig altså på at sproglige ytringer, forstået som konceptuel struktur, forudsætter to størrelser, et subjekt og et objekt (for konceptualiseringen) (Langacker 1998:71). Subjektet defineres som ”an implicit locus of consciousness (”perspective point”) which apprehends the object” (Langacker 1998:71). Den sproglige ytring kan således repræsenteres på følgende måde:

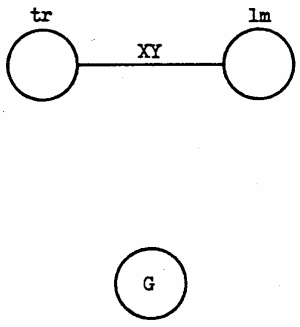

Figur 24: “the canonical arrangement in which an external relationship, labeled XY, is construed objectively by the speaker and hearer. This relationship does not specifically invoke the ground as a participant or a reference point; in such cases, we will say that it runs along the ‘objective axis’” (Langacker 1991b:325).

Som det fremgår af teksten til Figur 23, betegner Langacker dette subjekt som den centrale del af den såkaldte ”ground” der mere eller mindre synes at være synonymt med et deiktisk centrum.[24]

---

[23] I brugen af begrebet subjektivisering i diakron grammatikaliseringssammenhæng er det modale element centralt og ses især formuleret hos Elisabeth Closs Traugott, jf. fx: ”Subjectification, the historical pragmatic-semantic process whereby meanings become increasingly based in the speaker’s subjective belief state, or attitude toward what is said, has come to be of considerable interest in recent years” (Traugott 1997:185). Selvom Langacker i citatet lægger afstand til Traugott, er begrebet hos Langacker også udviklet for at kunne beskrive diakrone semantiske forskydninger der udgør et udbredt første skridt i en grammatikaliseringsproces: ”My central claim is that ”subjectification” represents a common type of semantic change, and that it often figures in the process of ”grammaticization” (Langacker 1991b:324).

[24] Hvor der er tale om det ”konceptualiserende subjekt” vil jeg i det følgende tale om Taler. Jeg bibeholder derudover den engelske term ”ground” for at undgå forveksling med Talmys begreb

> ”The **ground** (G) comprises the speech event, its participants, and its immediate circumstances. Its primary elements are thus the speaker and the addressee, who function as conceptualizers, or *subjects of conception*, with respect to the meanings of linguistic expressions” (Langacker 1998:73, Langackers fremhævelser)

Som udgangspunkt siger Figur 24 ikke meget andet end at enhver sproglig ytring har et ophav, en Taler, og at ytringens udformning er et resultat af Talers kontekstrelaterede og/eller -betingede valg i ytringsituationen. Det vigtige i denne sammenhæng er imidlertid at Taler kan være profileret i en ytring, dvs. være ”onstage” (trukket ind på ”objektivaksen”). Dette visualiseres hos Langacker som en ”subjektivakse”, dvs. en streg mellem Taler og objektivaksen.

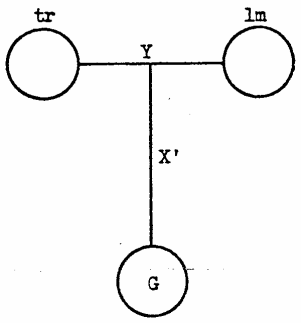

Figur 25: “the construal relation between the conceptualizers and the object of conception is usefully thought of as being aligned along a ‘subjective axis’” (Langacker 1991b:325).

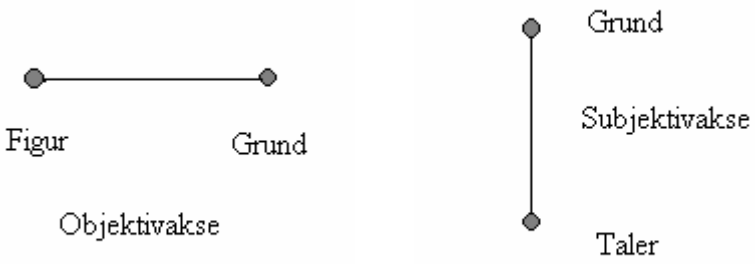

Figur 26: Subjektivakse og objektivakse.

”Ground” (Grund) (Langackers betegnelse for Figur og Grund er som bekendt Trajector og Landmark).

Et helt banalt eksempel på konstruktioner hvor Taler er henholdsvis onstage og offstage, er sætninger med henholdsvis 1. og 3. persons pronominer.

(180) *jeg bager brød* (Taler onstage/profileret)
(181) *hun bager brød* (Taler offstage/ikke-profileret)

Mere interessant i denne sammenhæng er det imidlertid hvis positionen er etableret implikationelt. Langacker nævner bl.a. udtrykket *beside you*. I dette udtryk er Taler onstage implikationelt. Taler er til gengæld ikke profileret.

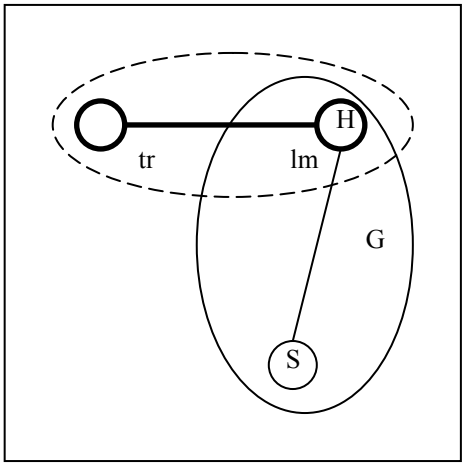

Figur 27: "A third option is for a particular facet of the ground to be put onstage as one of the relational participants. Diagramed in Figure 3(c), for instance, is the configuration implied by an expression like *beside you*: the hearer (H) functions as an objective, overtly specified participant, whereas the speaker (S) remains implicit and subjective." (Langacker 1991b:320; figuren 1991:319, Figure 3(c)).

Man kan med Talmys terminologi også sige at Taler er tilstedeværende i baggrunden i den pågældende frame ("backgrounded", jf. Talmy 2000.I:258f.). Denne implikationelle indkodning af et deiktisk referencepunkt er velbeskrevet, fx hos både Fillmore og Levinson ("Johnny lives upstairs" eller "Harry lives nearby", Fillmore 1997[1971]:64; "It's two hundred yards *away*", Levinson 1983:79). At Taler på denne måde er i baggrunden er i øvrigt ikke usædvanligt: "the embedding of speech in an unmarked here and now is often nearly invisible, cued largely implicitly, without formal, segmentable marking in the utterances involved." (Haviland 1996:284).

4.5.2 RA i subjektiviseret brug

Den ovennævnte visualisering og beskrivelsen af en implikationel grounding ved *beside you* kan sammenlignes med det der sker hvis det implikationelle udgangspunkt for et RA skifter fra at være Figuren til at være Talerens position, synspunkt eller perspektiv. Relationen i en Motion event er som beskrevet mellem Figur og

Grund. Men netop ved de statiske brugt som frie lokativer er det særligt iøjnefaldende at lokaliseringen af Figuren i forhold til Grunden kan antage en mere kompleks form, nemlig hvor Figuren lokaliseres under inddragelse af en Talers position. Taler bliver et slags "secondary Reference Object" (jf. Talmy 2000.I:203).

Denne anden relation der drages ind ved lokaliseringen af Figuren i forhold til Grunden, er hos Talmy beskrevet som en såkaldt "access path".

> "An **access path** is a depiction of a stationary object's location in terms of a path that some other entity might follow to the point of encounter with the object." (Talmy 2000.I:136f., Talmys fremhævelse)

Udgangspunktet bliver som sagt til et synspunkt, nemlig Talers, dvs. et deiktisk forankringspunkt. Den fiktive path der i dette tilfælde er tale om, vil således være en ""trajectory" exhibited by a person's focus of attention shifting over a conceived scene" (Talmy 2000.I:269); jf. også Langacker 1991b:302: "directing one's attention to a particular entity can also be understood as analogous to moving along a physical path to a goal". Det er denne brug der også afspejles i konstruktioner med synsverber (fx *kigge ind ad vinduet/ned ad gaden* osv.).

> "We can note that English allows each linguistic form in a succession of path indications to specify a different type of fictive motion. Thus, in (10) [I quickly looked down into the well], the first path-specifying form, the satellite *down*, indicates a lateral motion of a line of sight [..]. Under its specification, the likely interpretation is that my line of sight is initially horizontal (I am looking "straight ahead"), and then swivels downward so as to align with the axis of a well. The second spatial form, the preposition *into* indicates that once my line of sight is oriented at a downward angle, the fictive motion of my vision then proceeds away from me axially along the line of sight, thus entering the well." (Talmy 2000.I:111)

Udgangspunktet for RA i den subjektiviserede brug kan dermed beskrives som et subjektivt synspunkt, et 'set herfra'. Det gælder ikke kun den statiske type, som er født med en fiktiv bevægelse, men kan også være tilfældet ved den dynamiske og processuelle type (*hun gik ned mod stationen/hun bor nedad mod stationen/hun bor nede ved stationen* ('stationen som ligger 'ned' set her fra min position').

Når Taler profileres i ytringen med et RA, sker det altså implikationelt, jf. beskrivelsen af *across* hos både Langacker og Talmy: "(9) b. *Vanessa is sitting across the table*" (Langacker 1991b:328) og "*Jane sat across the table*" (Talmy 2000.I:269). Langacker bemærker hertil: "As for (9b), we will only concern ourselves with the default-case interpretation, where it too takes the speaker as reference point" (Langacker 1991b:328). Talmys bemærkninger til sit eksempel er mere udførlige og centrale for denne afhandling og de videre analyser af variation i kapitel 5 og 6.

> ”the backgrounding of the initial reference point is associated with the assumption that its identity is clear from the context or from convention. To illustrate and elaborate on this idea with a sentence like *The injured cow is across the field*, the implicit initial point is typically (1) a location already in reference (e.g., across from where I had said the tractor had broken down), or (2) the current deictic center (e.g., across from where we are now standing), or possibly (3) a canonical location (say, across from the only gas station on the road).” (Talmy 2000.I:270)

Talmys bemærkning gør netop opmærksom på hvor utrolig stor betydning ikke kun den pragmatiske kontekst i ytringssituationen, men også sproglige og kulturelle konventioner spiller når man skal prøve at finde ud af hvor et ikke eksplicitet udgangspunkt (eller mål) befinder sig, herunder hvad et specifikt RA betyder.

Ofte kan det altså være svært at afgøre om en forekomst af RA er subjektiviseret eller ej uden at inddrage ytringskonteksten. Nogle forekomster af RA er så snævert knyttet til bevægelsesverbets semantik at en subjektiviseret tolkning ikke er mulig.

(182) *når sådan nogen sådan to de falder ned* (om to F-16-fly der faldt ned på Helnæs d. 19. juni 1984 i umiddelbar nærhed af H4s gård) (Helnæs, H4B[352])

Verbet *falde* koder i sig selv at en bevægelse foregår i nedadgående retning, og *ned* kan kun konceptualisere relationen mellem Figur og Grund (objektivaksen), ikke mellem Taler og Grund (subjektivaksen). Men mange forekomster af RA kræver en større viden om ytringskonteksten, herunder først og fremmest Talers placering, for at kunne entydiggøres. Hvis de følgende to sætninger ses isoleret, er det mest sandsynligt at man vil fortolke udgangspunktet for ’ind’ som Figuren (dvs. håndklædet), dvs. at sætningen udtrykker Talerens konceptualisering af en relation mellem Figur og Grund på objektivaksen.

(183) *Sarah smed håndklædet ind i skabet*
(184) *Håndklædet ligger inde i skabet*

Men udgangspunktet for ’ind’ kunne i princippet også være en Talerposition – fx hvis Taler befinder sig i et tilstødende rum (jf. Nedergaard Thomsen 1998:73, 17b). Hvis Taler er i stuen og skabet i badeværelset, ville det oven i købet udløse et andet RA, nemlig ’ud’.

(185) *Sarah smed håndklædet ud i skabet*

I det følgende eksempel er der ikke nogen tvivl om at *ned* angiver en relation mellem Figur og Grund (objektivakse), hvorimod det følgende *ovre* angiver en relation mellem Taler og Grund (subjektivakse).

(186) *men der røg en ned der, ovre i skoven og den eksploderede* (Helnæs, H3A[105])

Jeg vil dog gerne argumentere for at den måde Grunden konceptualiseres på, spiller en vigtig rolle for om en brug af RA kan være subjektiviseret. Nærmere bestemt skal Grunden være konceptualiseret som en bestemt, specifik størrelse, dvs. være etableret og kendt information for Taler (og Modtager). I det følgende eksempel er Grunden ubestemt (*en alpetop*) og *op* kan kun konceptualisere noget der foregår på et objektivplan, dvs. en relation mellem Figur (*hele selskabet*) og Grund (*en alpetop*).

(187) *Straks fra morgenstunden på skiferiens første dag, var humøret højt foran det fine chalet i Schweiz, som prins Joachim og Marie Cavallier boede i sammen med prinserne Nikolai og Felix. Og mange minutter gik der ikke, før hele selskabet kørte med lift op mod en alpetop, spændte skiene på, og susede ned ad pisterne.* (*Billed-Bladet*, 15.2.2007, s. 12)

Selv med den statiske type ville en subjektiviseret tolkning være vanskelig ved ubestemt form.

(188) *de står alle sammen oppe ved en lift* [??subjektiviseret]

Hvis konceptualiseringen derimod blev bestemt, ville en subjektiviseret tolkning være fuldt ud mulig. Med bestemt form bliver Grunden udpeget som aktualiseret og specifik, og dermed kan Taler også sætte sig eller sættes i relation til den.

(189) *de står alle sammen oppe ved liften* [fx 'den lift vi stod ved før, dvs. du og jeg der nu står hernede ved den nederste lift i området', dvs. muligt subjektiviseret]

Til gengæld bliver subjektivisering igen vanskelig hvis Grunden konceptualiseres som specifikt knyttet til Figuren, fx ved possessiv eller anden, kontekstuelt bestemt markør.

(190) *de står oppe ved deres foretrukne lift* [??subjektiviseret]

RA er uhyre fleksible med hensyn til placering af udgangspunkt (og mål) – de kan transponeres, hvilket også gør at en viden om ytringskonteksten ofte er nødvendig. Fx kan selve det deiktiske synspunkt transponeres til objektivaksen hvor det konceptualiserer en relation mellem Figur og Grund.

(191) *så fik vi en - en ung mand til at køre om til Guldborg med ålene* (Sydvestsjælland, 483, 1910, 1992)
(192) *ja jeg ved så inne om de skulle ud til hestene først* (Lolland, 792, 1902, 1989)

I den sidste sætning med modalverbum gengiver *ud* således en relation mellem Figur (*de*) og Grund (*hestene*). Men relationen kan beskrives som en transponering af en subjektiviseret relation, nemlig af protagonistens handling til en fortidig, 3. persons kontekst. Dermed bliver der tale om en slags indirekte subjektivi-

sering (jf. Boyes distinktion mellem subjektiv og objektiv epistemisk betydning, Boye 2006:186). Ytringen *hun skal op til sin søster i Norge i juleferien* kan ses som en transponering af 'jeg skal op til min søster i Norge i juleferien' – den ytrede sætning kan siges at forudsætte en subjektiviseret relation mellem protagonisten og Grunden.

Man kan altså gengive en subjektiviseret 2./3.-persons relation til en Grund i en objektiveret sproglig konceptualisering. Men ofte kan det ikke ses alene ud fra det sproglige udtryk.

(193) *skulle hun til Skælskør så kunne hun da sommetider tage op og købe lidt tøj også ikke sandt for de penge hun havde fået til overs* (Sydvestsjælland, 455, 1896, 1981)

Gengiver Taler i dette eksempel fx Figurens eller sin egen relation til Grunden med *op*?

Lad mig nævne endnu et eksempel på hvordan udgangspunktet for et RA kan transponeres. RA forekommer som bekendt ofte med deiktisk *her-/der-*. Det typiske er ligeledes at RA bruges om målet, dvs. sammen med et PP der udtrykker Grunden. Da *her-/der-* bruges i stedet for et sådant PP (*ud til mig* ► *herud*; *ind til byen* ► *derind*), vil det tilsvarende gælde her. Udgangspunktet vil som beskrevet enten være Figuren eller Taler. Men ved den statiske type ses en interessant brug hvor udgangspunktet må beskrives som en tredje position. Brugen er meget almindelig og ses fx i talrige belæg i mit materiale fra Helnæs.

(194) H3B: *ja det, det lavede vi om til sådan et fælles, altså, vi beboere herude vi kan bruge, og så skolen bruger det når vi ikke, skal bruge det* (Helnæs, H3B[49])

(195) H4B: *da gik de jo sammen allesammen og så lavede de jo, øh, byggede de forsamlingshuset herude, ah de forskellige beboere* (Helnæs, H4B[160])

I ovenstående sætning er Figuren en eller flere beboere på Helnæs og Grunden 'Helnæs' (alene udtrykt ved det anaforisk-deiktiske *her-*). Grunden specificeres nærmere ved hjælp af et RA, dvs. ved at inddrage et sekundært referencepunkt (jf. Access path). Udgangspunktet for denne relation er imidlertid ikke Taler, men en tredje position. Det der udtrykkes, er et syn på Helnæs. Man kan beskrive relationen som en transponering af en subjektiviseret relation til Helnæs, dvs. at Taler benytter en gængs eller personlig opfattelse af hvordan Helnæs, Grunden, opfattes eller bedst kan karakteriseres af en udefrakommende position, dvs. set udefra. At en sådan inddragelse af en tredje position tilsyneladende ikke volder problemer kommunikativt, kan forklares med den statiske types kernesemantik (den fiktive bevægelse). Ligesom den statiske type kan bruges til at lokalisere hvor noget foregår uanset hvilken handlingstype der er tale om på det aktualiserede ytringsniveau (jf. afsnit 4.2.3.2), kan den også kode en relation som ikke er en direkte del af det aktualiserede ytringsniveau, men derimod tilhører et generaliseret baggrundsplan.

Alle disse tvetydigheder, ellipser og implikationsmuligheder peger overordnet set på kontekstens betydning ved afkodningen af RA (jf. fx Enfield 2003:84, Haviland 1996:240ff.). RA forudsætter som sagt tilstedeværelsen af et udgangspunkt og et mål, men ekspliciterer ikke selv hvor disse punkter konkret befinder sig. Disse punkter ekspliciteres typisk i et PP, men det er lige så karakteristisk at et af punkterne, især udgangspunktet, ofte må infereres. RA udviser en stor fleksibilitet med hensyn til transponering i tid og synsvinkel, fx i forbindelse med et deiktisk forankringspunkt, hvilket er helt i overensstemmelse med deitiske udtryk generelt (jf. fx Galbraith 1995:46 eller Haviland 1996:271f.).

4.5.3 RAs deiktiske centrum

I dette sidste afsnit vil jeg kort diskutere deiksis-begrebet generelt, herunder specifikt hvordan det deiktiske centrum for RA kan beskrives. Jeg vil skelne mellem følgende lag i definitionen af deiksis og i analysen af deiktiske udtryk: en deiktisk kerneinstruks og en specifik instruks i det enkelte deiktiske udtryk om hvordan virkeligheden skal opfattes eller (re)konstrueres.

Den deiktiske kerneinstruks kan beskrives som den basale indeksikalske funktion som defineret hos Peirce: Ifølge Peirce er indeksikalske udtryk, herunder deiktiske, hele tiden at sørge for at sprogets symbolske tegn eller repræsentationer af verden sættes i forbindelse med virkeligheden af sprogbrugerne: ”Peirce considers the problem of indexicality as part of his quest to solve the problem of how verbal language, characterized by diagrammatization, which makes it like algebra, is able to connect up with its referents.” (Ponzio 2006:602). Deiktiske udtryks helt basale betydning kan defineres som det at pege på noget i virkeligheden (jf. lat. *index digitus* ’pegefinger’), eller som en instruks om at finde det deiktiske centrum og tilhørende referenter i den kontekst man befinder sig i, hvad enten der er tale om en fælles konkret ytringskontekst eller en transponeret narrativ kontekst. Bühler taler om et signal om at søge mod kilden (Bühler 1982[1934]:16). Det er det der kan siges at ske når RA bruges deiktisk, dvs. når udgangspunktet for den implikationelle path event frame er Taler.

Den specifikke deiktiske instruks kan beskrives som den sproglige kodning der er karakteristisk for det specifikke deiktiske udtryk. Det sproglige deiktiske udtryk må i lighed med alle andre sproglige udtryk også være et tegn med en konventionel symbolsk betydning (jf. ”the sign ”I” cannot represent its object without being associated with the latter ”by a conventional rule,” [..] consequently ”I” is a symbol” og ”Every shifter [..] possesses its own general meaning”, Jakobson 1957:2). De kan ikke være en “tom” indeksikalsk pladsholder som man kan udfylde med hvad som helst (””I” means the addresser (and ”you”, the addressee) of the message to which it belongs”, Jakobson 1957:2). Virkeligheden skriver sig tilsvarende heller ikke “direkte” ind i kommunikationen, den skriver sig ind via en bestemt repræsentation af virkeligheden som er kodet i det enkelte deiktiske tegn (jf. Croft & Cruse 2004:3f., Boye 2006:159-162 og afsnit 1.2). De deiktiske ud-

tryk, herunder RA, rummer bestemte kodede specifikationer og instrukser om hvilken virkelighed der skal findes og konstrueres.

> "In fact there is already an equivocation here between an origo located, as it were, in the "real" world, and an origo understood as a constructed schematic (necessarily partial) *representation* of the world. Interlocutors speak and gesticulate in a physical environment, but their signs refer in a universe populated by conceptual entities." (Haviland 1996:279f., Havilands fremhævelse)

> "human interaction transforms merely physical space into MEANINGFUL space" (Enfield 2003:88, Enfields fremhævelse)

I resten af dette kapitel vil jeg kort beskrive hvordan det deiktiske centrum ved deiktisk brug af RA mere specifikt kan beskrives, dvs. konceptualiseres.

Denne afhandling handler om rumlig orientering, og jeg vil derfor nu koncentrere mig om den deiktisk-rumlige instruks 'her' (forstået som et svar på 'hvor?', jf. afsnit 1.3), og hvilken repræsentation af dette 'her' der kodes ved deiktisk brug af RA. Jeg vil skelne mellem en generel og en specifik kodning af dette 'her'. Med den generelle menes en deiktisk-rumlig instruks som er fælles for alle deiktisk-rumlige udtryk, og med den specifikke menes de specifikke instrukser eller betydninger som er kodet i de sprogspecifikke rumligt-deiktiske udtryk (fx demonstrativer (jf. fx Enfield 2003) eller adverbier (fx *her(-)/der(-)* eller RA)).

I sin klassiske fremstilling af deiksis arbejder Bühler med en opdeling af deiksis i et generelt og mere specifikke niveauer, som er parallel til den jeg følger her. Det første niveau er det fælles deiktisk-indeksikalske niveau, det velkendte 'her, nu og jeg'.

> "Two perpendicular strokes on the page can serve as a coordinate system for us with O as the origo, the point of origin for the coordinates:

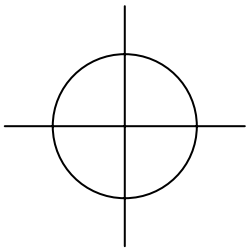

> I maintain that three deictic words must be put at the place of O, if this scheme is to represent the deictic field of human language, namely the deictic words *here, now*, and *I*." (Bühler 1982[1934]:13).

Men lidt senere i teksten underinddeles dette 'her, nu og jeg' ("the so-called 'pure deictic terms'", Green 2006:415) med udgangspunkt i den konkrete (af)kodningssituation i en ytringskontekst.

> "For a sensitive signal receiver, there is nothing more natural than to turn towards the sound source. In the case of verbal exchange signs, this is the speaker and is located at the speaker. Both 'here' and 'I' require this reaction, or at least come close to it. To this extent their function as deictic words is the same. But, then, the intention (or interest) which they stipulate is partitioned, in the first case focusing upon the position and situation in the environment of the speaker, and in the second case, upon the speaker himself with a physiognomic or pathognomic eye." (Bühler 1982[1934]:16f.)

Der udskilles altså et rumligt 'her': Modtager anspores til at fokusere på Talers position og situation i rummet, dvs. svare på spørgsmålet 'hvor er Taler?'. Man kan altså sige at den generelle deiktisk-rumlige instruks ("the direction of the addressee's attention to some feature of the spatio-temporal physical context", Levinson 2004:102) implicerer at sprogbrugerne etablerer en rumlig referenceramme i form af et tredimensionelt rum ("volume of space", jf. Talmy 2000.I:180f.) og heri lokaliserer et objekt (Taler), det deiktiske forankringspunkt.

Det deiktiske rum kan beskrives som en slags matrix og punktet som et Origo der er "unmarked" (Levinson 1983:64). Det rumlige 'her' er imidlertid ikke nødvendigvis bundet til det konkrete 'her, nu og jeg' i ytringssituationen, men kan fx være både generaliseret og transponeret (jf. afsnit 5.2). Bühlers model kan ses som en slags deiktisk grundstruktur eller grundinstruks der fordrer at man lokaliserer og skaber et specifikt forankringspunkt i et specifikt deiktisk rum. Det deiktiske Origo er "minimally a set of coordinates including speech participants, more globally a centered and detailed "point of view."" (Haviland 1996:279).

I det øjeblik et RA bruges subjektiviseret og deiktisk, kan man sige at den basale deiktiske instruks gør sig gældende – det signaleres at der er et deiktisk centrum som Modtager må forsøge at lokalisere ud fra den sproglige og situationelle kontekst. De enkelte deiktiske udtryk er imidlertid specifikke, dvs. koder specifikke oplysninger om hvordan rummet skal organiseres, og hvordan den rumlige lokalisering skal konceptualiseres. Det deiktiske rum ved brug af et RA kan siges at være struktureret på en ganske bestemt måde i form af en bestemt repræsentation.

> "Radiating from a deictic origo is a structured "space" within whose surround deictics "point". In the locational case this radiating space is literally three-dimensional space, or a schematic view of it. […] the first element of potential variation and difference (between situations, languages, cultures, or what-have-you) exposed by transposition is the very nature of a structured space. Around what is it centered (what is its origo)? How much (how wide an area? What

> "objects"? how structured a perspective?) does it encompass?" (Haviland 1996:280, mine fremhævelser)

Disse oplysninger eller kodninger kan siges at ligge dels på det kernesemantiske niveau (*languages*, fx at Origo ved RA indgår som del af kodningen af en relation mellem Figur og Grund), dels på det kontekstuelle niveau (*situations, cultures*, fx at (af)kodningen af det deiktiske centrum for et RA sker i relation til den situationelle ytringskontekst – fx afhænger valget og brugen af RA af om det der skal lokaliseres i forhold til Talers Origo, befinder sig inden for Talers og Modtagers pege- og synsvidde, jf. afsnit 5.2.1). Den sidste dimension – skabelsen af en betydning i samspillet med Modtager i ytringssituationen i dennes både kognitive og sociale dimension – er det som er i fokus hos fx Enfield 2003 og Hanks 1990, men blev allerede bemærket af Bühler (jf. fx Bühler 1990[1934]:98f.). Denne sidste – kontekstuelle – dimension vil for RAs vedkommende blive undersøgt i detaljer i det følgende kapitel om variation i den deiktiske brug af RA (Kapitel 5). Den første dimension består af de kernesemantiske rammer som er beskrevet i detaljer i de foregående afsnit i dette kapitel 4, og som jeg kort skal opsummere i det følgende.

Tilstedeværelsen af et specifikt deiktisk udtryk kan siges at indebære to ting: at der 1) forudsættes noget specifikt om ytringskonteksten ("appropriateness-to-context-of-occurrence"), og at der 2) skabes noget specifikt om ytringskonteksten ("effectiveness-in-context-of-occurrence") (Silverstein 1992:36, in: Haviland 1996:280). Det der forudsættes om det deiktiske centrum i RAs tilfælde, vil være at der er tale om et udgangspunkt (eller mål) i en path event frame. Denne frame ligger som vist som en implikationel ramme for alle brug af RA, dvs. at det overordnede deiktiske rum er nærmere afgrænset til dette specifikke konceptuelle rum og til placeringen af en Figur i forhold til en Grund under inddragelse af en Talerposition der ofte fungerer som et sekundært referencepunkt (jf. afsnit 4.5.1). Denne grundlæggende ramme følger med som forudsætning i alle tilfælde af deiktisk brug af RA, også når det deiktiske centrum transponeres.

Lad mig for at gøre det klart hvad der menes, nævne en tilsvarende deiktisk kodning fra et helt andet sprog, nemlig sproget belhare i det østlige Nepal (Bickel 1997). Den sproglige kodning af rumlig orientering baserer sig her på følgende overordnede struktur eller matrix.

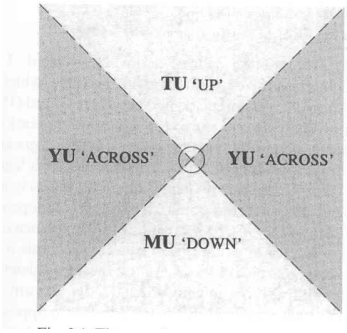

Figur 28: Den basale rumlige matrix eller referenceramme i belhare (Bickel 1997:50).

Denne matrix går igen i forskellige typer af rumlig orientering, forskellige typer af ”mapping”, alle sprogligt kodede. Det gælder fx en type mapping hvor den pågældende matrix anvendes deiktisk, dvs. er relateret til Talers synsvinkel (eller er transponeret til 2. eller 3. person), såkaldt ”person-morphic mapping” (Bickel 1997:58-60).

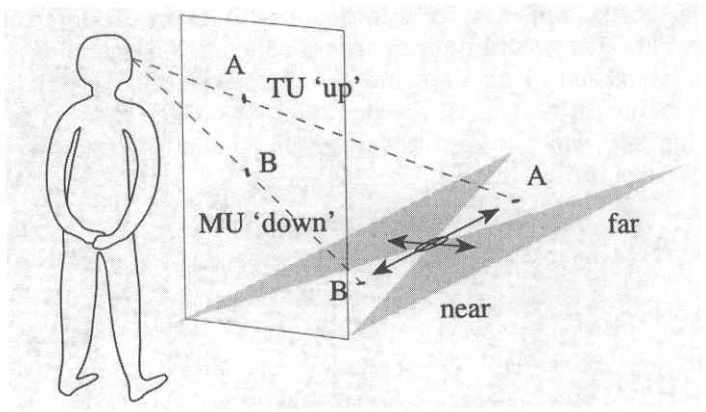

Figur 29: Den basale rumlige matrix eller referenceramme i belhare anvendt ved såkaldt person-morphic mapping (Bickel 1997:58).

Ligesom den basale rumlige matrix i belhare er konstant som en ramme, også ved deiktisk brug, er den basale matrix for RA – en path event frame i en Motion event – også konstant og præsupponeret ved den deiktiske brug af RA.

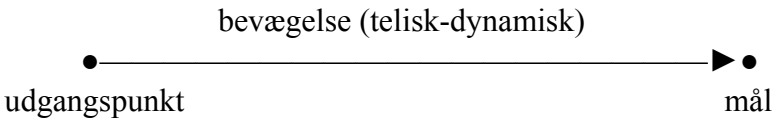

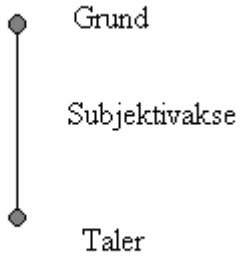

Figur 30: Den basale path event frame, generel og Taler-forankret.

At et deiktisk udtryk (fx RA) ikke kun udstikker nogle bestemte rammer for det deiktiske rum i form af bestemte forudsatte implikationer (fx en path event frame), men også kan siges aktivt at være med til at skabe en bestemt kontekst vil som sagt fremgå af det følgende kapitel 5. I de tilfælde hvor RA bruges med modsætningen 'hjem', dvs. ikke kun i en almen CENTRUM- (og NÆR-) betydning, men specifikt i betydningen 'personligt hjemsted, bopæl eller udgangspunkt', danner de basis for at sprogbrugerne kan skabe og konventionalisere bestemte deiktiske cirkler der afspejler bestemte grader af 'hjem', fra det individuelle over det lokale til det overlokale (jf. videre afsnit 5.1).

5 INDBYRDES VARIATION MELLEM RETNINGSADVERBIERNE

Nede ved havnen ligger paa en høj Bakke en temmelig stor Landsby, som man kalder "Bjærget". Men saa højt føler Roskilde sig hævet over sine Omgivelser, at man overalt i Byen siger: Ned på Bjærget.

Gustav Wied
Knagsted (1902)

Jeg har i det foregående kapitel 4 vist at RA har et deiktisk potentiale. De forudsætter en path event frame, og udgangspunktet (eller målet) for den målrettede bevægelse i denne frame kan ved RA skifte fra Figur til Taler. Dermed trækkes Taler onstage, og der indkodes et implikationelt deiktisk centrum (et 'hjem'). Taler bliver et sekundært referencepunkt i lokaliseringen af Figuren i forhold til Grunden. Og RA koder en relation mellem Taler og Grund, dvs. at Grunden ligger i en bestemt retning i forhold til Taler.

Det som skal undersøges i det følgende kapitel, er variationen i brugen af RA i disse deiktiske anvendelser. Den deiktiske anvendelse af RA er uhyre almindelig i dansk, især hvor der er tale om 'hjem' (eller 'tilbage') som modsætning, og hvor referencerammen er koncentrisk. Den deiktiske anvendelse er ligeledes karakteristisk ved brug af RA i konstruktioner med modalverber (fx *skulle/ville/.. ud/.. + PP / og/at + VB*), i hensigtskonstruktioner (fx *tage ud/.. og/at +VB*) eller i bevægelseskonstruktioner uden (tydeligt) Manner-element (fx med verbet *bo*). Kommunikativt er der typisk tale om udtryk for hvor noget eller især nogen befinder sig eller bevæger sig hen i rum eller landskab. Grunden vil ofte være en lokalitet, en person eller en institution.

(196) hh: *hvorhenne er det, I spiller kort*

H1: *hver især, ved hver især, rundt, der går så cirka en måned, eller fire uger, så er vi rundt ved de her fire, og vi skal ned til H4 og spille kort i aften, der skal du ned i morgen, skal du ikke* (Helnæs, H1[214, 215])

(197) H2: *og så fiskede vi herude i Lillebælt jo og, det var sådan en, en mindre båd jo, og så lidt op i, i Kattegat oppe ved Gilleleje efter hummer og så fik vi en større båd og så fiskede vi mere efter hummer óg* (Helnæs, H2[27, 28, 29])

Følgende RA bruges på denne deiktiske måde, dvs. med et 'hjem'/'tilbage' som modsætning: *op/oppe, ned/nede, ud/ude, ind/inde, hen/henne, over/ovre, om/omme*. Dertil kommer naturligvis *hjem/hjemme* og *tilbage* hvis målet (eller udgangspunktet) for bevægelsen er konceptualiseret som et centralt deiktisk udgangspunkt.

(198) hh: *men I havde så to dage deroppe* [dvs. i Oslo, på en tur med Oslo-båden fra København]

H3A: *ja, vi*

H3B: *nej vi havde kun en dag, vi sejlede to nætter*

H3A: *ja vi kom derop søndag, og så kom vi hjem tirsdag* (Helnæs, H3A[266])

(199) H3A: *nej jeg tager gerne med rutebilen fem minutter i ni, og, så kommer jeg tilbage igen, klokken ti så er jeg herhjemme når klokken er kvarter tyve minutter over ti* (Helnæs, H3A[271, 264])

Gruppen kombineres frit med *her(-)/der(-)* (*tilbage* dog kun yderst sjældent). Til gengæld falder *frem/fremme, væk* og *bort/borte* (samt *af/afe*) som nævnt (jf. afsnit 2.1.3) uden for gruppen og bruges ikke på den nævnte måde i dansk.

Danske sprogbrugere kan altså lidt populært sagt vælge at markere retningen til et mål (en Grund) på syv forskellige måder (i princippet ni når man medregner *hjem* og *tilbage*, men jeg vil i det følgende koncentrere mig om de syv der nævnes i det følgende). Skal man til lægen, kan man fx sige:

(200) *jeg tager ud/ind/op/ned/hen/over/om til lægen om lidt*

Og skal man forklare hvor lægen har sin konsultation, kan man fx sige:

(201) *det er ude/inde/oppe/nede/henne/ovre/omme ved kirken*

Man kan i en række tilfælde også helt udelade et RA, men denne variationsmulighed vil jeg først kigge nærmere på i det følgende kapitel 6.

Hvordan træffer sprogbrugerne nu dette valg? Eller mere specifikt: Under hvilke betingelser træffes valget? Man kan sige at de syv RA danner et rum af muligheder. Hvordan ser dette mulighedsrum ud? Hvilke restriktioner gør sig gældende i det? I dette kapitel vil jeg forsøge at indkredse de muligheder og restriktioner der gør sig gældende for sprogbrugerne i bestemte kontekster. Som nævnt i problemformuleringen vil jeg arbejde ud fra en hypotese om at tre væsentlige faktorer spiller ind: 1) konceptualiseringen af de konkrete rumlige forhold, 2) de generelle billedskemaer i RA (jf. afsnit 4.3) og 3) specifikke konventionaliseringer af bestemte relationer mellem prototypiske Grunde og RA, og at det er et samspil mellem disse faktorer der er bestemmende for sprogbrugernes valg af RA. Jeg vil undersøge disse faktorers mulige indflydelse nærmere, først og fremmest med udgangspunkt i mit materiale fra Helnæs.

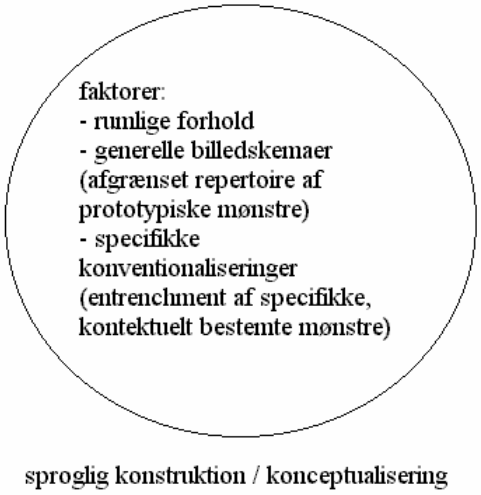

Figur 31: Mulige faktorer og restriktioner ved valg af RA.

Jeg vil tage udgangspunkt i en detaljeret beskrivelse af det deiktiske centrum som konceptualiseres ved brug af RA. Her vil jeg især kortlægge de forskellige deiktiske centre der dannes ved brugen af RA i mine data fra Helnæs, eller i variationen i brugen af RA i disse data. Et deiktisk centrum kan være bundet til den konkrete (fysiske) ytringssituation, men det kan også være generaliseret, dvs. være baseret på en konstruktion af det deiktiske centrum som et sted hvor man har mere fast eller længerevarende ophold: i snæver forstand et hjem eller en bopæl (hus, egn, land) ('hjem'), i lidt bredere forstand et tilholdssted eller et udgangspunkt for handling (arbejdsplads, skole) ('tilbage') (jf. afsnit 4.4). Den generaliserede brug er hyppig ved brugen af RA i dansk. Som det vil fremgå i det følgende, er transponering af det deiktiske centrum også almindelig ved RA. Især vil jeg interessere mig for en brug af RA der afslører tilstedeværelsen af et generaliseret lokalt deiktisk centrum. Hvis man undersøger hvordan RA konventionaliseres i sproget, kan man se at det deiktiske centrum der impliceres, også kan være forankret lokalt. Denne type deiktisk centrum kan ses i materialet fra Helnæs, men typen er generelt velkendt fra dialektsamlingerne. Belæggene herfra vidner desuden om at der ofte er tale om en stærkt konventionaliseret brug af RA og andre udtryk for rumlig orientering i det lokale sprogsamfund som kan bruges til at markere lokalt tilhørsforhold og fælles identitet.

(202) *Jamen vi kan med det samme høre når itte der er nogen der er stedkendt, når de der tilfældige fiskere der kommer oppe fra landet, de siger vesterude – det er over vester og sydvestude og over på dybet og oppe ved Rattet og nede i bugten – sådan er det. Og de der betegnelser dem kender de fremmede itte* (Langeland, 1157, 1925, 1997)

Ud fra disse empirisk baserede analyser af det deiktiske centrum ved brug af RA (5.1 og 5.2), vil jeg diskutere de faktorer som gør sig gældende for valget af RA i deiktisk anvendelse (5.3).

Analysen af RAs kernesemantik har indtil nu bestået af en kortlægning af de instruktionelle semantiske elementer og restriktioner der gør sig gældende i de tre typer af RA og i samspillet imellem dem. Der har med andre ord været fokus på det sproglige udtryk som produkt og på de træk af systemisk art man kan formode gør sig gældende på instrukssemantisk niveau, og som man må antage ligger som en ramme omkring både Afsender og Modtager når de kommunikerer og handler i en specifik situation og kontekst. Der har dog også været fokus på det processuelle i den forstand at der hele tiden er blevet taget højde for hvordan det aktualiserede ytringsniveau med dets kommunikative krav kunne påvirke valget og brugen og dermed også betydningen af RA. I den resterende del af afhandlingen vil der i endnu højere grad blive sat fokus på processen. Som nævnt vil erkendelsesinteressen nu blive skubbet en anelse "bagud", til vejen frem mod valget af ét RA frem for et andet, eller af RA frem for intet RA. Det der vil være i centrum her, er altså hvilke faktorer der påvirker sprogbrugerne til at vælge det ene eller det andet, dvs. input til og processen frem mod produktet: den aktualiserede ytring. Heri indgår de systemisk-instruktionelle træk som netop er beskrevet i kapitel 4, naturligvis som en af faktorerne.

5.1 Forankring af det deiktiske centrum: individuelt, lokalt og overlokalt

Danske sprogbrugere markerer en bestemt opfattelse af relationen til et sted ved brug af RA.[25] Er der tale om lokaliteter man jævnligt forholder sig til (hvor man kender nogen, har ærinde osv.), vil brugen af et bestemt RA blive fast, og den enkelte sprogbruger vil kunne tegne et (eller flere) diagrammer som det følgende.

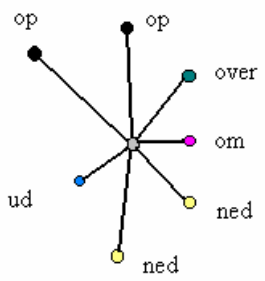

Figur 32: Brug af bestemte RA ved bestemte lokaliteter set ud fra et givet deiktisk centrum.

[25] Jeg vil i det følgende bruge glosen *relationere* som en mere teknisk term om det 'at (vælge at) bruge et bestemt RA ved en bestemt Grund (typisk person, lokalitet, institution e.l.)'.

I Ømålsordbogens samlinger har vi fx følgende belæg fra Væggerløse på Sydfalster hvor en meddeler fortæller om hvilke RA der bruges til at markere relationen til bestemte lokaliteter i det nære lokalmiljø.

(203) *Min svigersøn, sjællænder, har tit undret sig over at vi siger nede på Nordfalster, det er mod nord og det er opad, siger han. […] For at tage det gamle Væggerløse Sogn sagde vi ovre på Hasselø, oppe i Væggerløse, […] ovre på Bøtø, oppe i Højet, nede i Marrebæk, oppe i Radbjerg […] ovre i Idestrup, ude i Fiskebæk, ude i Nykøbing* (Sydfalster, 833, 1898, 1979)

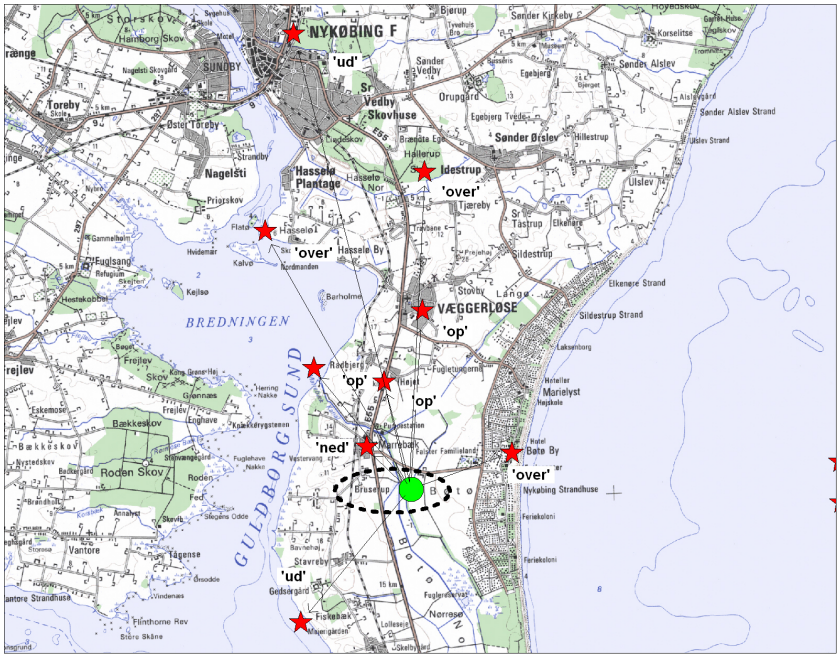

Figur 33: Relationsmarkering med RA ved bestemte lokaliteter set fra Bruserup på Sydfalster som deiktisk centrum.

Men da de enkelte sprogbrugere selvfølgelig ikke er alene i denne verden, men indgår i forskellige sproglige, kommunikative og socio-kulturelle fællesskaber, vil etableringen af en bestemt relation til et sted i form af valget af et bestemt RA i en række tilfælde ikke kun være den enkeltes værk eller anliggende, men vil afspejle en gruppes konventionalisering af den pågældende relation. Det deiktiske centrum kan være individuelt, dvs. rodfæstet i det enkelte individs opfattelse af verden, og det kan være overlokalt, dvs. basere sig på fælles opfattelser i et større, typisk nationalt sprogsamfund. Men det kan også være lokalt, dvs. være opstået i, opretholdt af og muligvis ligefrem normeret af større eller mindre lokale gruppers sproglige praksis (jf. afsnit 5.1.4). Det er det som det danske dialektmateriale giver talrige eksempler på, herunder det materiale jeg selv har indsamlet på Helnæs.

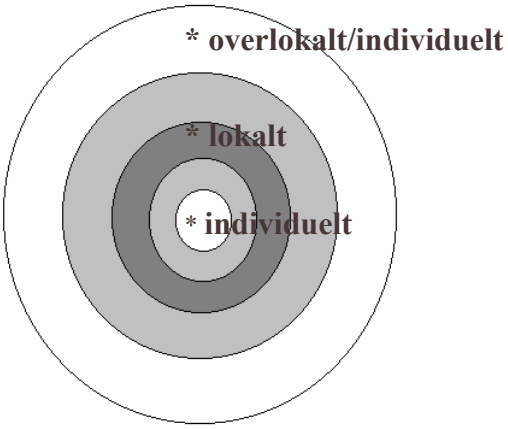

Figur 34: Typer af forankring af deiktiske centre ved brug af RA.

Når informanterne på Helnæs relationerede sig til skolen på øen ved brug af RA, gjorde de det på hver deres måde (’ned’/’op’/(’hen’)). Dette kunne kaldes et individuelt niveau, betinget af den enkelte beboers bopæl på øen. Og når de relationerede sig til et fjerntliggende sted som fx Polen, brugte de alle ’ned’, i lighed med danskere i almindelighed. Dette kunne kaldes et overlokalt niveau. Herimellem kom der forskellige lokale niveauer til syne. Nogle lokaliteter i det nærmeste lokalmiljø hørte som nævnt hjemme på det individuelt relaterede niveau (fx skolen). Andre nære lokaliteter blev imidlertid omtalt på samme måde af alle informanterne på Helnæs. Det gælder fx møllen (’op’), sportspladsen (’over’) og fyret (’ud’). Her var der altså sket en fælles lokal konventionalisering. Valget af det enkelte RA er ikke specielt påfaldende – motivationen skal ofte findes i prototypiske konventionaliseringer af rumlige formationer (møllen ligger højt, og fyret ligger på øens yderspids). Det interessante er i denne sammenhæng at valget viste sig at være lokalt forankret, ikke individuelt.

Yderligere lokale niveauer kan føjes til. Der var således enighed om hvordan man med RA skulle konceptualisere relationen til en række lokaliteter på det nærmeste fastland på Fyn, typisk steder hvor man jævnligt havde ærinde eller kendte nogen. Det gælder fx et større område kaldet Landet, som indbefatter indkøbsbyen Ebberup og en række landsbyer som fx Saltofte og Ungersbjerg. Her sagde informanterne *op/oppe*. Med hensyn til Hårby, en by på størrelse med Ebberup, var der derimod en udbredt enighed om at det hedder *hen/henne*. At der her er tale om lokale konventionaliseringer på Helnæs, ses af en optegnelse i Ømålsordbogens samlinger netop fra Ungersbjerg hvor informanten fortæller at man her siger *over/ovre* ved Hårby og *hen/henne* ved Ebberup.

(204) *ude i Assens, Odense*
nede i Fåborg, Svendborg

ovre i Hårby (”ved Jørgen Appelgren”, tilføjes det)
henne i Ebberup (ved svigersønnen) (Vestfyn, 1011, -, 2003)

Jeg vil i det følgende gennemgå de forskellige deiktiske centre som kan rekonstrueres ud fra sprogbrugernes brug af RA i det indsamlede materiale fra Helnæs og nøjere specificere hvilke sproglige fællesskaber der afspejles (afsnit 5.1.1-3). Derefter vil jeg diskutere elementerne i og betingelserne for de lokale konventionaliseringer (afsnit 5.1.4).

Afsnittet vil næsten udelukkende basere sig på en detaljeret analyse af mit materiale fra Helnæs, og jeg vil derfor starte med at bringe et kort over øen med markering af de tre informant-lokaliteter, i det følgende benævnt H1, H3 og H4 (jf. kapitel 3). Jf. også kort 1 og 2 i afhandlingens appendiks.

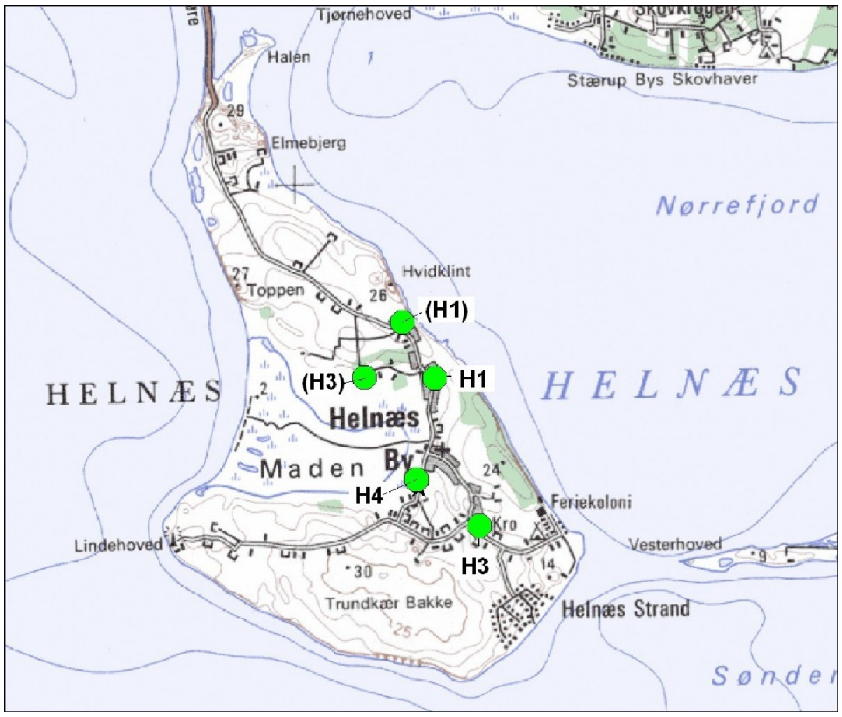

Figur 35: Informant-lokaliteter på Helnæs; stiplet cirkel angiver tidligere bopæl.

Jeg erindrer om at H2, der ganske vist er født på Helnæs, men som i mange år har boet umiddelbart nord for Helnæs på det fynske fastland (i Brydegård/Brunshuse) og har sejlet en del som fisker, er udeladt i den følgende del hvor der er fokus på skabelsen af deiktiske centre i forhold til Helnæs som bofast sted. Ligeledes minder jeg om at H3 og H4 er ægtepar (dvs. H3A+B og H4A+B), og at H3B er flyttet til egnen fra Lolland som 18-årig. De øvrige er født på Helnæs og har boet der hele deres liv.

5.1.1 Individuelt deiktisk centrum

I centrum af Helnæs og Helnæs by, på Stævnevej 1, lå indtil for to år siden en dagligvarebutik – i de fleste år en brugs, i de sidste få år en købmand. Relationen til brugsen markeres af H1 med 'ned'.

(205) *ja, men det var jo, vi skulle jo helst ikke af med penge for varerne jo, vi skulle jo ikke betale andet end en gang hvert halve år nede i brugsen jo, sådan var det jo* (Helnæs, H1[36]; jf. H1[32, 37, 38, 40, 132, 136] *nede*, [35, 39, 133] *dernede*, [X179] 'ned')[26]

Af H3 markeres relationen imidlertid med 'om'.

(206) *vi kan vel sætte os selv i stedet, hvis at vi kører forbi sådan en, forretning hvor de kan måske få lidt flere end som heromme i brugsen for det, han skulle jo holde priserne for, det, han kunne ikke, han kunne ikke få, han skulle tage, et vist kvantum, og der var mange gange han ikke fik det solgt, så blev der for stort svind* (Helnæs, H3B[87]; jf. H3B[71] *derom*, [X145, X217, X218] 'om', [X219] ('om'))

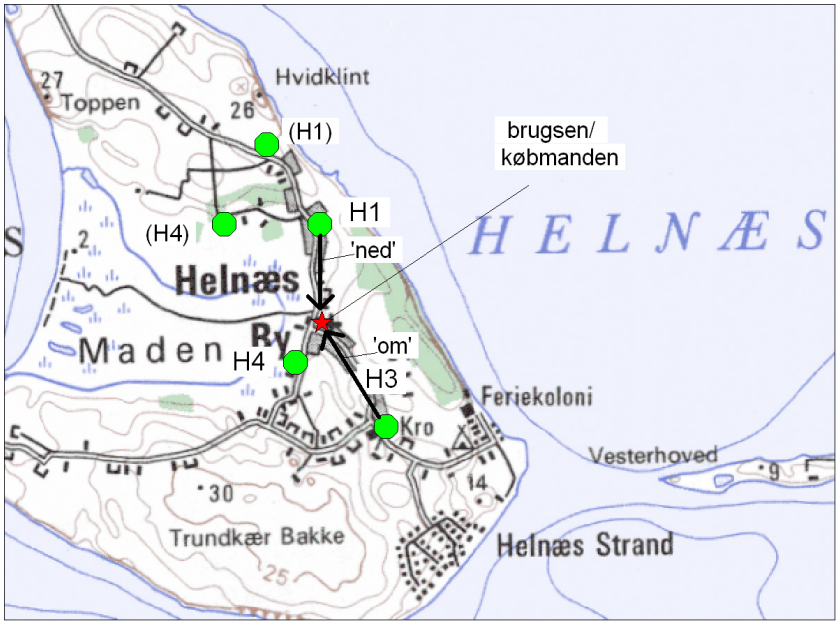

Figur 36: Individuel, bopælsbaseret relationering til købmanden/brugsen (H1 og H3).

Der er tale om det samme sted, men relationen til stedet er konventionaliseret på to forskellige måder (som det fremgår, er brugen konsekvent, både i sproglig praksis og på bevidst niveau). Det deiktiske centrum der er tale om, er altså de pågældendes bopæl eller rettere: det 'hjem' som er blevet beskrevet ovenfor i ka-

[26] Jeg minder om at notationen ved referencen til belæg fra materialet fra Helnæs er beskrevet i afsnit 0.3.3.

pitel 4 (fx afsnit 4.5.3). En række lokaliteter på øen Helnæs opfører sig på denne måde, dvs. konceptualiseres med den enkeltes bopæl som synspunkt og deiktisk Origo. Det gælder foruden brugsen fx (høj)skolen og Maden.

(høj)skolen

- H1: 'ned' (jf. H1[13] *derned*)
- H3 og H4: 'op' (jf. H3A[46] *heroppe*, [50] *oppe*; H3B[47, 48, 51, 64] *deroppe*, [59] *op*, [63] *oppe*; H4A[148, 156, 210] *oppe*, [149, 151, 155, 157] *deroppe*; H4B[150, 154] *deroppe*)

Maden

- H1: 'ud' (jf. H1[65] *ude*, [K148, K149, 165] *herude*)
- H3: 'over' (jf. H3A[107, X150] *ovre*; H3B[104] *ovre*, [X151, X216] 'ovre') (vedrørende H4 og Maden, jf. nedenfor i dette afsnit)

Skolen ligger centralt på øen, lidt nord for brugsen; da kommuneskolen blev nedlagt, blev der oprettet højskole i bygningerne samt indrettet forsamlingslokaler og idrætsfaciliteter for øens beboere i den gamle gymnastiksal og i skolekøkkenet (Borgerhuset). Maden er et stort inddæmmet engareal, tidligere afvandet og udnyttet som landbrugsjord, nu opkøbt af staten og udlagt til naturgenopretning – et projekt som alle informanterne var arge modstandere af.

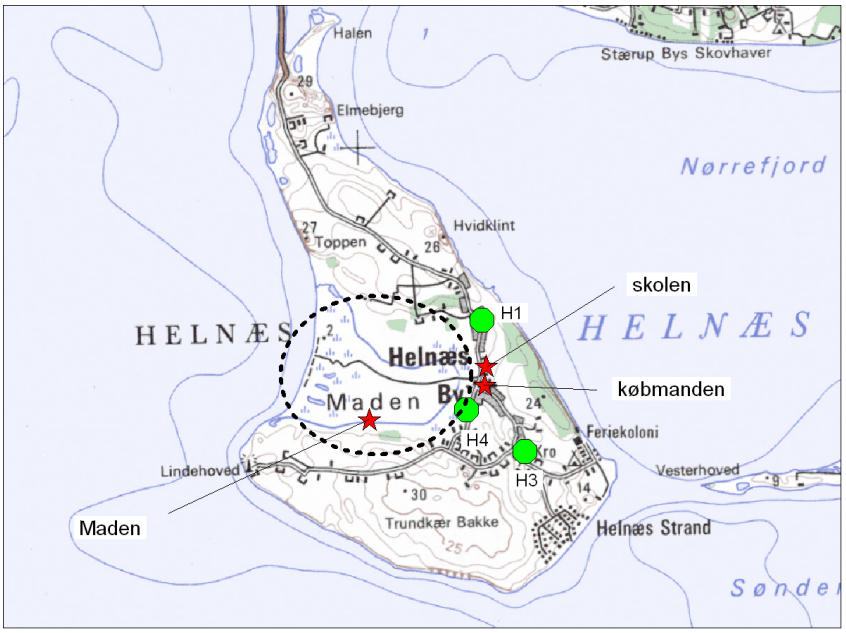

Figur 37: Lokaliteter set ud fra individuelt bopælsbaseret deiktisk centrum ('hjem').

Et tilsvarende, men lidt mere kompliceret mønster ses i relationeringen til Helnæs by. Selvom den bymæssige bebyggelse ikke er videre "byagtig" og bygrænsen

udflydende (der er tale om en vejby omkring tre veje der danner en trekant midt på øen, med kerne omkring kirken og det såkaldte Stævne i den nordlige ende), benyttes 'ind' undertiden til markering af byen som et samlet centrum på øen, ikke overraskende fx af H4 hvis tidligere bolig jo lå på kanten af Maden (jf. figur 35 eller kort 2 (appendiks)).

(207) H4A: *og pigen hun stod også og stod og så på det* [dvs. at to F-16-jagere styrtede ned]*, oppe i værelset, et af de vinduer den vej ud der, da så hun den der eksploderede, og så sagde hun der er to der er røget ud med, med faldskærm, der var kun en, der røg ud lige før sportspladsen altså når du kommer <u>inde fra byen af</u>* (Helnæs, H4A[292], jf. H4A[2] *herinde*; H4B[271] *inde*, [277] *derinde*)

Men samtidig er den bymæssige bebyggelse så løs i strukturen at de enkelte dele også kan skilles ud konceptuelt med et særligt, karakteristisk træk. Det gælder således mejeriet (jf. figur 38). I det følgende eksempel konceptualiseres mejeriet som del af byzonen (*ind til mejeriet*), men det er netop som følge af at det sættes som parallelt eksempel til *ind til brugsen*, dvs. som lokalitet placeret inden for den centrale bygrænse (set fra H4s tidligere bopæl ved skoven, på kanten af Maden).

(208) H4A: *de* [dvs. H3] *sagde om i brugsen, jamen det er fordi hun kører, vi andre vi sagde, <u>ind i brugsen</u>, og så kan du lige køre <u>ind på mejeriet</u>, ja, der kunne vi jo så også, handle derovre jo,* […] *men det er ligesom hvor vi bor på, på Helnæs altså, at vi siger det* (Helnæs, H4A[332, 333])

I alle øvrige forekomster konceptualiseres mejeriet som sit eget specifikke sted der markeres med 'ned' (jf. *mejeriet* H1[137] *ned*; H3A[X146] 'ned'; H4A[162] *hernede*, [254] *nede*; H4B[163] *hernede*). Og mejeriet ligger faktisk lavt og i en lidt fjernere sydlig ende inden for den bymæssige bebyggelse (ligesom kroen der ligger i bebyggelsens østlige udkant, næsten ved siden af H3s bopæl).

For både H1 og H3 er byen først og fremmest en lille kerne centreret omkring de kendte lokaliteter brugsen, kirken og det gamle bystævne. H1 siger konsekvent *ned/nede*.

(209) hh: *men hvad skal man sige, Helnæs består af en, sådan, stor by i midten, eller er det, sådan fordelt ud over hele øen, det man sådan*

H1: *åh, det meste det er jo, det ved jeg ikke, åh, der er jo lidt til, der er jo by rundt [?] jo, den går jo rundt <u>dernede</u> sådan der jo* (Helnæs, H1[44]; jf. H1[138]; jf. *stævnen* H1[42, 134] *nede*, [43, 135] *dernede*; jf. *kirken* H1[4] *nede*, [X211] 'ned')

Og H3A+B er lige så konsekvente i markeringen af dette kerneområde og lokaliteter i det med 'om'.

(210) H3B: *men øh, der skal vi køre ud <u>heromme</u> ved, når vi lige kommer rundt om svinget <u>hvor brugsen har ligget</u>, så står der eh, en vej derudad* (dvs. ud på Maden) (Helnæs, H3B[245])

(211) H3A: *der, ja der er, brandkæret deromme* (Helnæs, H3A[248]; jf. *kirken* H3A[X143, X231] 'om'; H3B[X144, X230] 'om')

Konventionaliseringen af disse relationer er bundet til praksis. Det er fordi de pågældende sprogbrugere tager turen til købmand, skole osv. jævnligt, ad samme vej, at der etableres en bestemt måde at relationere sig til stedet på. På denne måde generaliseres relationen, og der skabes et deiktisk centrum der er af en anden type end det centrum der er bundet til den konkrete ytringssituation. På den anden side er der ingen tvivl om at relationeringen i forhold til den konkrete ytringssituation til hver en tid kan slå igennem og foranledige at valget af RA tager hensyn til de rumlige forhold på ytringsstedet (det "primære" deiktiske centrum, jf. "the central place is the speaker's location at utterance time", Levinson 1983:64; jeg vil vende tilbage til det "primære" og andre deiktiske centre i afsnit 5.2). Dette er informanterne selv bevidste om.

(212) hh: *men tror I det er sådan noget man siger overalt på Helnæs ø, altså at man altid siger om til købmanden, har I en fornemmelse af det*

H3B: *jeg ved ikke om de siger det alle sammen, det kommer vel noget an på hvor de bor* [dvs. fast bopæl som deiktisk centrum ('hjem')] (Helnæs, H3B[X218])

H3A: *ja, og hvor de kommer fra* [dvs. her og nu-ytringssituation som deiktisk centrum ('tilbage')] (Helnæs, H3A[X219])

H3B: *jo men ah, ligesådan hvor de bor på øen*

H3A: *ja det er rigtig nok*

H3 nævner at hvis man befinder sig på eller kommer fra Helnæs' nordlige spids, vil det aktuelle ytrings- og synspunkt sætte sig igennem og udløse et andet RA end det som H3 normalt bruger.

(213) H3B: *jaja, dem der bor derude* [dvs. på Helnæs nordlige spids, kaldet Langøre eller Bobakkerne], *jamen, der skal vi ind til, den tid brugsen var der, der skal vi ind til brugsen eller, med, eller bageren [?], der siger de ind til* (Helnæs, H3B[X228, X229])

Informanternes bopæl, deres 'hjem', både i generel betydning ('fast bopæl') og som den rumligt afgrænsede lokalitet som valget af RA sker på basis af, udgør altså det deiktiske centrum. Men det er ikke ensbetydende med at der nødvendigvis er sket en konventionalisering af ét og kun ét RA i forbindelse med en lokalitet. Der kan udmærket være variation, dvs. en slags intraindividuel variation (jf. eksempel (214)).

Flere faktorer spiller tilsyneladende ind med hensyn til om der altid benyttes et og samme RA, eller om der veksles. For det første spiller det som netop nævnt en

rolle om lokaliteten er etableret som en fast størrelse, altså om det er et sted man jævnligt relationerer sig til. Hvis det ikke er tilfældet, kan der være tvivl om hvilket RA man skal bruge undervejs i kommunikationen. Hvis man i Danmark skal relationere sig til Seoul i Sydkorea, kan der fx være tvivl om hvorvidt denne lokalitet ligger 'ude', 'ovre' eller måske 'nede'. Det kan fx være grunden til variationen hos H4 i forbindelse med omtale af to F-16-fly der styrtede ned på Helnæs i 1984 i umiddelbar nærhed af H4s gård. Her er der en del variation, ikke kun med hensyn til hvilke RA der anvendes, men også med hensyn til om det er et generaliseret deiktisk centrum der bedst kan bruges til at forklare hvor flyene styrtede ned, eller om det er det aktuelle her og nu-deiktiske centrum i ytringssituationen (et af nedstyrtningsstederne er inden for synsvidde i det fjerne set fra dér hvor vi sidder i stuen mens samtalen foregår). Sagen kompliceres naturligvis også af at der var to fly der styrtede ned, ganske vist tæt på hinanden, men dog to forskellige steder.

(214) H4B: *ja det var ovre ved os, det var lige derude, vi kan se der, altså, lidt længere til venstre* (Helnæs, H4B[211, 212]) ['ovre' bruges generelt af H4 om den tidligere bopæl, gården, der ligger på den anden side af Maden set fra den nuværende bopæl, og der refereres her samlet til begge flys nedstyrtningssteder; 'ude' er med den aktuelle ytringssituation som deiktisk Origo, jf. appel til syn og brug af 'venstre', og der er nu tale om det fly der styrtede ned på Maden (det andet styrtede ned i skoven, Hegnedskov, på den anden side af gården, jf. kort 2)]

hh: *de blev skudt ned eller*

H4B: *nej de fløj sammen lige herude, lige her omkring ved, lige, lige hernede, der fløj de sammen, så røg den ene, den røg ned ovre ved eh, to tre hundrede to hundrede meter fra selve gården der, og den anden den røg to eh, to tre, to hundrede meter, på den anden side af gården, sådan var det* (Helnæs, H4B[213, 214, 215]) ['ude' [213] som ovenfor; 'nede' [214] er en variant i forhold til 'ude' og er brugt af H4A i anden sammenhæng om den del af den lavereliggende made der er synlig fra stuen (H4A[48, 49] *dernede*); 'ovre' [215] gælder nu specifikt det fly der faldt ned i skoven, uden for synsvidde]

hh: *og så sprang de ud med faldskærm eller*

H4B: *ja den, den her sprang ud med faldskærm, de andre gik ned og, og, blev ødelagt, den er, dernede til venstre her* (Helnæs, H4B[216]; som [214], inden for synsvidde og med den aktuelle ytringssituation som deiktisk centrum)

I den pågældende kommunikation griber informanten til flere forskellige RA og variationen beror delvis på et skift mellem 1) den aktuelle ytringssituation som deiktisk centrum og 2) hjemmet som deiktisk centrum. Men variationen kan også opstå hvis det deiktiske centrum transponeres. Det er fx tilfældet ved H4s relationering til købmanden/brugsen. Set fra den nuværende bopæl bruges faktisk 'om' (som H3; jf. Helnæs, H4A[131]) eller 'over' (jf. det følgende eksempel (215)). Men som det også fremgår af eksempel (215), sagde H4 'ind' da de boede på går-

den der ligger lidt for sig selv uden for byen, i et mindre skovområde på den nordlige kant af Maden (jf. figur 35 eller kort 2). Fra denne position blev købmanden/brugsen, og andre lokaliteter, fx mejeriet, konceptualiseret som del af et samlet, centralt byområde. H4A skifter perspektiv fra før ('ind') til nu ('over') nærmest midt i sætningen.

(215) *de* [dvs. H3] *sagde om i brugsen, jamen det er fordi hun kører, vi andre vi sagde, ind i brugsen, og så kan du lige køre ind på mejeriet, ja, der kunne vi jo så også, handle derovre jo,* […] *men det er ligesom hvor vi bor på, på Helnæs altså, at vi siger det* (Helnæs, H4A[332, 334])

Jeg skal give flere eksempler på transponeret deiktisk centrum ved RA nedenfor (afsnit 5.2.3).

Endelig spiller det også en rolle hvordan en lokalitet er konceptualiseret, og hvordan sprogbrugerens praktiske erfaring og omgang med lokaliteten er. Det fremgår af den måde informanterne forholder sig til Maden på (jf. kort 2). Her har jeg allerede nævnt at H1 og H3 har lagt sig fast på hver deres RA. Men for H4 forholder det sig anderledes. For H1 og H3 er Maden ét stort samlet område hvor de ikke har haft dagligt, personligt ærinde. H4 derimod boede – og bor stadig – på kanten af Maden, dyrkede jord på området og har haft mange oplevelser dér (dyreliv før og efter naturgenopretningen, det nedstyrtede F-16-fly, en falsk landingsbane og udstationerede tyske soldater under 2. verdenskrig). For dem er Maden ikke ét samlet område, men et stort område det har været og er relevant og muligt at underinddele og relationere sig til med forskellige RA. I det følgende vil jeg gengive de forskellige måder H4 relationerer sig til (dele af) Maden på.

Som netop nævnt anvendes 'ud' om Maden generelt, opfattet som yderområde i forhold til fastland eller det "egentlige" Helnæs.

(216) H4A: *det der der er lige over for højskolen, det vand der står ude på Maden der, det kan du nok se når du kommer udenfor her, ved du hvad, det bliver aldrig pumpet ud* (Helnæs, H4A[43]; jf. H4A[30] *derude*, [247, 271] *ude*, [249] *derud*; H4B[224, 245, 246, 251] *ude*)

Men umiddelbart efter, i samme ytring, siges pludselig *ovre*.

(217) H4A: *det blev pumpet ud om foråret når det begynder at blæse og sådan noget ikke også, der var jo en skøjtebane jo, ovre på Maden der* (Helnæs, H4A[47]; jf. H4A[244] *ovre*, [272] *over*, [273] *derovre*; H4B[225] *derovre*)

'over' bruges af konsekvent af H4 når de skal relationere sig til deres tidligere bopæl og hele det omkringliggende område (skoven (Hegningen/Hegnedskov), sportspladsen)

skoven (Hegningen/Hegnedskov)

- H4A[16, 262] *ovre*, [266] *herovre*, [267] *over*, [282] *derovre*

gården
- H4A[4, 5, 8] *ovre*, [113, 121, 122] *derovre*, [248] *over*; H4B[10, 169, 211, 215] *ovre*, [227] *over*

sportspladsen
- H4A[15] *derovre*; H4B[152, 153] *ovre*

Dette område ligger på den anden side af made-området set fra den nuværende bopæl, med et gammelt dybt sø-område af Maden imellem (Åledybet). Området med skøjtebanen hører ind under dette område.

Ved andre afgrænsede dele af Maden bruges imidlertid andre RA. Ved Åledybet bruges 'op', og ved det lave område ud for den nuværende bolig bruges som allerede vist 'ned', jf. det følgende eksempel.

(218) H4A: *men, I kan godt se, når alle fuglene og står der vand dernede nu når det har regnet så, det var sidste år, jeg talte til 100, ænder der var dernede, de gik lige [?], og gik op i Åledybet, det kaldte de det, ud for der, ved I hvad, så sviner de og skider deroppe, hvordan tror I det kommer til at lugte til sidst, det bliver da forurenet* (Helnæs, H4A[48, 49, 50, 51])

Og ved omtale af en pumpe der står eller stod på den nordligste yderste del af Maden og regulerer vandstanden i den, og ved det yderste område af Maden, ud til stranden og havet, bruges også 'op'.

(219) H4B: *ja det er Maden, det er det vi kalder Maden, det er det der går helt op til stranden* (Helnæs, H4B[32])

(220) H4A: *ja, ja du kan jo se den der vindmølle der helt oppe ved, ja* (Helnæs, H4A[38]; jf. H4A[35, 37] *deroppe*; H4B[36] *deroppe*)

Det prototypiske eller "basale" deiktiske centrum siges at være det deiktiske centrum der er umiddelbart knyttet til ytringssituationen (dette skal jeg vende tilbage til i afsnit 5.2.1). I dette afsnit er det fremgået at det deiktiske centrum også kan være en fast bopæl (et 'hjem' eller et andet opholdssted af længerevarende eller blivende karakter). De faktorer der gør sig gældende ved valget af RA er en blanding af fællesdanske konventionaliseringer af de basale billedskemaer ('ud' om det yderligt beliggende (Maden), 'ind' om det centrale (Helnæs by set fra H4s tidligere bopæl), 'ned' om det lavereliggende (det centrale Helnæs set fra den højereliggende mølle hos H1), og mere individuelle og undertiden ikke helt gennemskuelige konventionaliseringer ('om' til brugsen hos H3 – kan være motiveret af vejens krumning). Forholdet mellem de forskellige faktorer vil blive diskuteret yderligere nedenfor i afsnit 5.3.

5.1.2 Lokale deiktiske centre

Det er fremgået at den enkelte bopæl kan konstrueres som det deiktiske centrum, og at de enkelte lokaliteter anskues forskelligt afhængigt af den synsvinkel der anlægges fra denne bopæl. Dette er informanterne selv bevidste om (H4 om H3):

(221) *de* [dvs. H3] *sagde om i brugsen, jamen det er fordi hun kører -, vi andre vi sagde, ind i brugsen, og så kan du lige køre ind på mejeriet, ja, der kunne vi jo så også, handle derovre jo,* […] *men det er ligesom hvor vi bor på, på Helnæs altså, at vi siger det* (Helnæs, H4A[331, 332])

Men det kan også komme til en større overenskomst, dvs. hvor der konstrueres et deiktisk centrum som omfatter en større gruppe af personer, et større 'hjem', og der kan dannes en fast praksis for hvordan et sådant større socialt fællesskab relationerer sig (ved RA) til bestemte lokaliteter. Det er det der skal gives eksempler på i de følgende afsnit.

5.1.2.1 Lokalt deiktisk centrum 1: Helnæs lokalsamfund

Nogle lokaliteter på Helnæs relationerer informanterne sig forskelligt til, men der er lige så mange de relationerer sig til på samme måde, og hvor der med andre ord konstrueres et deiktisk centrum bestående af lokalsamfundet på øen. Dette lokale deiktiske centrum kommer til syne dels i relationeringen til lokaliteter på Helnæs, dels i relationeringen til lokaliteter uden for Helnæs (først og fremmest i det sydvestfynske lokalområde). Det deiktiske centrum er i begge tilfælde stort set det samme, men jeg har delt eksempelmaterialet op i det følgende. I dette afsnit vil jeg give eksempler på brug af RA ved lokaliteter på selve Helnæs (jf. figur 38).

Bestemte dele af øen konstrueres som steder med ét udpræget træk som alle informanter er enige om. Der er tale om prototypiske træk, fælles for dansk generelt. Det gælder fx området omkring Fyret (Lindehoved), der ligger så langt ude man kan komme på øen og i øvrigt er et forblæst hjørne. Her bruges 'ud' (tilsvarende med øens nordlige spids (Langøre og Bobakkerne) der også er et forholdsvis ubeboet og råt område).

(222) H4A: *nå ja, men jeg, jeg er født ud efter fyret til, der havde min far vognmandsforretning* (Helnæs, H4A[1]; jf. H4A[20, 21, 170, 172] *ude*; jf. H4B[11] *derude*, [14] *ude*, [K221] *herude*)

(223) H3A: *ja, og så har jeg, og så, tjent ude på, ude på Lindehoved, det er den første gård på, venstre hånd, ud efter fyret* (Helnæs, H3A[27, 28]; jf. *fyret* H3B[X149] 'ud'; jf. *Lindehoved* H3A[K114] *udad*, [X148] 'ud'; H4A[171] *ude*, [K206] *ude*; H4B[17] *ude*)

(224) hh: *men det kan jo også godt være det er et farligt sted, jeg ved ikke hvordan, om der er mange skibe der er strandet her i tidens løb*

H1: *åh, det ved jeg ikke rigtigt, der er vel en men det har nu ikke været ude ved fyret, det har været hernedead, nej det mener jeg ikke, der er nogen der er strandet derude* (Helnæs, H1[144, 146]; jf. H1[X182] 'ud')

Et andet sted er møllen der ligger højt. Her bruges 'op' (jf. H1[1]; H4A[K194]). En tredje lokalitet med et salient træk er området omkring stranden der omfatter en række underlokaliteter: campingpladsen, sommerhusområdet, de gamle fiskepladser og en tidligere feriekoloni. Her benytter informanterne 'ned'.

(225) hh: [..] *du er født her på Helnæs*

H3A: *ja, det er jeg*

hh: *det er så vidt jeg husker her i nærheden*

H3A: *ja det var nede på Helnæshus*

hh: *og det ligger*

H3A: *nede ved stranden*

H3B: *ja, der har før været feriekoloni* (Helnæs, H3A[13, 14]; jf. H3A[K115] *hernede*, [X147, X157] 'ned'; H3B[16, 83] *dernede*, [237] *hernede*; H1[9, 122, 124] *nede*, [28] *hernedefra*, [123] *hernede*, [145] *hernedead*, [X180, X212] 'ned'; H4B[219, 220] *hernede*, [K232, K233, K234, K236] *hernede*, [K235] *nede*)

(226) H1: *i gamle dage da, da sejlede de jo, da hentede de jo både mursten og alt muligt, nogen fiskere, eller det var jo ikke fiskere, sådan nogen både der, der var, ham nede ved campingpladsen han havde jo en båd, de sejlede til Sønderjylland efter alt muligt jo* (Helnæs, H1[130]; jf. H1[52] *nede*, [53] *hernede*; H3A[X155] 'ned'; H3B[X156] 'ned'; H4A[24, 25] *nede*; H4B[27] *dernede*)

(227) H4A: [..] *klokken syv skulle jeg være nede på -, der var børnekoloni nede på -, eh, hernede, altså sådan en feriekoloni* (Helnæs, H4A[91, 92, 93])

Relationen til stranden er i forvejen konventionaliseret i dansk med 'ned' (den anden mulighed er 'ud', jf. Korpus 2000), men konventionaliseringen er i dette tilfælde yderst velmotiveret, for har man været på Helnæs, vil man vide at landskabet skråner markant nedad på dette sted. Tilsvarende forhold gælder for kroen. Kroen på Helnæs ligger lavt, nærmest nede i et hul i udkanten af Helnæs by, lige inden vejen går lidt opad igen inden man kommer til den stejle skrænt ned mod stranden.

(228) hh: *altså det, det er sådan en god gammel kro hvor man kan*

H1: *det er det ja, og det er nogen i familien der ejer den også, det var min mors søster der havde den engang, og så, døde hun og så -, så kom min mors bror*

derned (Helnæs, H1[141]; jf. H1[33, 41] *nede*; H3B[33] *nede*, [34] *dernede*; H4A[25, 102, 114] *nede*, [110] *dernede*; H4B[99, 100] *hernede*)

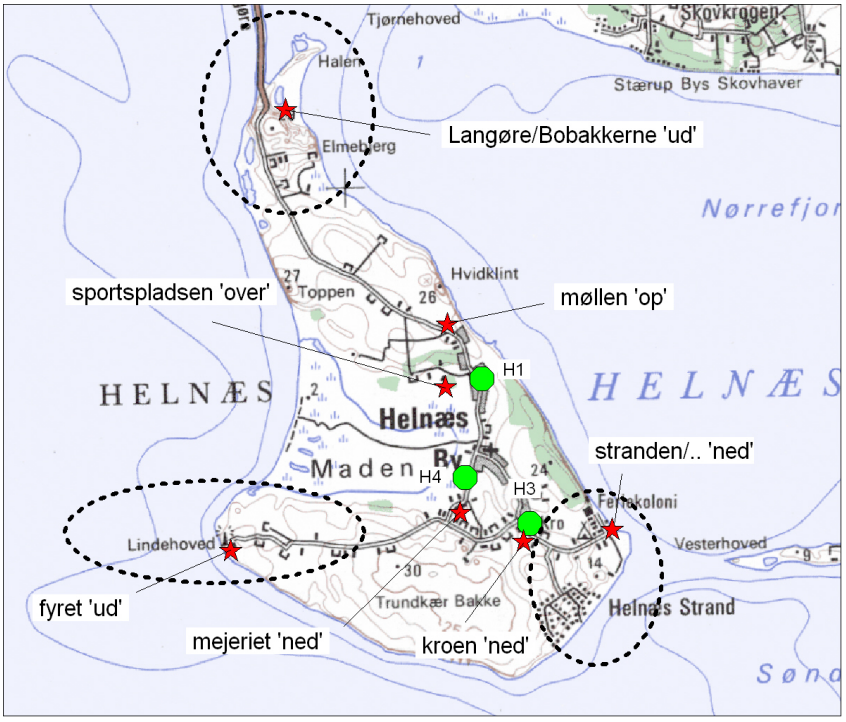

Figur 38: Lokalt deiktisk centrum 1: fælles relationeringer med RA til lokaliteter på Helnæs.

Men en markant placering er ikke den eneste faktor, for Maden udgør overordnet set også et yderområde i forhold til Helnæs (by og landskab). Alle har haft ærinde i brugsen, og her er relationeringen individuel. Men alle har også haft ærinde på sportspladsen hvor informanterne fx spiller petanque i sommerhalvåret. Dette sted konceptualiseres af alle som et 'over'-sted – sammen med den tilgrænsende skov (Hegningen eller Hegnedskov).

(229) hh: *er der også sådan noget, sportsfaciliteter*

H3B: *ja, der er en sportsplads ovre, og der vi jo sådan set inden for beboerforeningen fået lavet sådan en, eh*

H3A: *petanque*

H3B: *klub*

hh: *nåh ja*

H3A: *så vi spiller petanque om sommeren*

hh: *nå, det gør I også*

H3A: *jaja*

hh: *og hvor er det henne*

H3A: *det er <u>ovre på fodboldbanen</u>* (Helnæs, H3B[56], H3A[57]; jf. H3B[61] *ud*; H1[P18, 163] *herovre*, [164, 166, 167, 217, 218, 219] *derovre*, [220] *derover*; H4A[15] *derovre*; H4B[152, 153] *ovre*)

Strandområdet og Lindehoved med fyret er eksempler på at sprogbrugerne har en tendens til at rationalisere deres brug af RA, forstået på den måde at man relationerer sig til et større område med det samme RA, og at enkeltlokaliteter inden for området puttes ind under den overordnede kategorisering. Det er med andre ord ikke nødvendigvis den enkelte lokalitet (den enkelte Grund) og dennes eventuelle semantiske eller specifikke karakteristika som man relationerer sig til. Man relationerer sig ikke til sommerhusområdet på basis af en vurdering af dette område specifikt, men som del af det større område det indgår i eller gøres til del af (strandområdet). Dette vil gå igen i flere af de følgende eksempler. Men som netop vist er reglen ikke uden undtagelser – mejeriet og kroen har deres eget RA, og brugsen relationerer informanterne sig til individuelt.

En række af de nævnte lokaliteter ligger på et sted som har et salient rumligt træk og helt oplagt kan kobles med et basalt billedskema der oven i købet ofte er konventionaliseret (*ned til stranden, ud til fyret, op til møllen*). Informanterne har ingen særlig anledning til eller brug for at konceptualisere en særlig relation med RA ved disse lokaliteter. Lidt anderledes forholder det sig med sportspladsen og med de mere komplicerede forhold ved lokaliteter inden for bygrænsen (brugsen, mejeriet).

5.1.2.2 Lokalt deiktisk centrum 2: Helnæs ø

Lokalsamfundet på Helnæs konstrueres som sagt også i relationeringen til lokaliteter uden for Helnæs (først og fremmest i det sydvestfynske lokalområde). Det gælder fx den by hvor mange daglige indkøb foregår, nemlig Ebberup (hos Sparkøbmanden).

(230) hh: *men hvad så med indkøb og*

H3A: *jamen der*

H3B: *der, der har, der har vi jo ikke noget købmand herude mere, den blev jo lukket sidste år, og, men der har vi jo så, hende, Spar-, <u>oppe i Ebberup</u>*

H3A: *ja, Malene*

H3B: *Malene og så gør det jo ikke så stort, når vi kan køre med rutebilen, vi har rutebilforbindelse så* (Helnæs, H3B[88]; jf. H3B[31, 91] *oppe*, [88]

deroppe; H3A[89] *derop*, [K110] *heroppe*, [X135] 'op'; H1[50, 51] *derop*, [168, 169] *deroppe*, [X176] 'op'; H4A[97] *derop*; H4B[68] *op*)

Som nævnt i indledningen til dette afsnit (5.1), er Ebberup del af et større område (Landet) der omfatter fx landsbyerne Saltofte og Ungersbjerg samt herregården Hagenskov. Ved alle disse lokaliteter bruges 'op'.

(231) H1: [..] *kronprinsen, Frederik den syvende, han boede jo oppe på Frederiksgave der, Hagenskov, der hvor Britta Schall-Holberg hun er nu, jeg var jo lige i kirke i går, da var hun i kirke her nede*

hh: *nå, er det så tæt på, hvor hun bor*

H1: *ja, det var, der var jo kronprinsen deroppe dengang jo, sammen med hende grevinde Danner, der var jo et hus ved siden af hvor hun boede i jo, det var den anden kone, det var jo sådan en reserve* (Helnæs, H1[3, 5]; jf. *Landet* H3A[18] *oppe*; H3B[18b] *oppe*; jf. *Snave* H3B[19] *oppe*; jf. *Ungersbjerg* H3A[20] *oppe*; jf. *Saltofte* H3A[36] *oppe*)

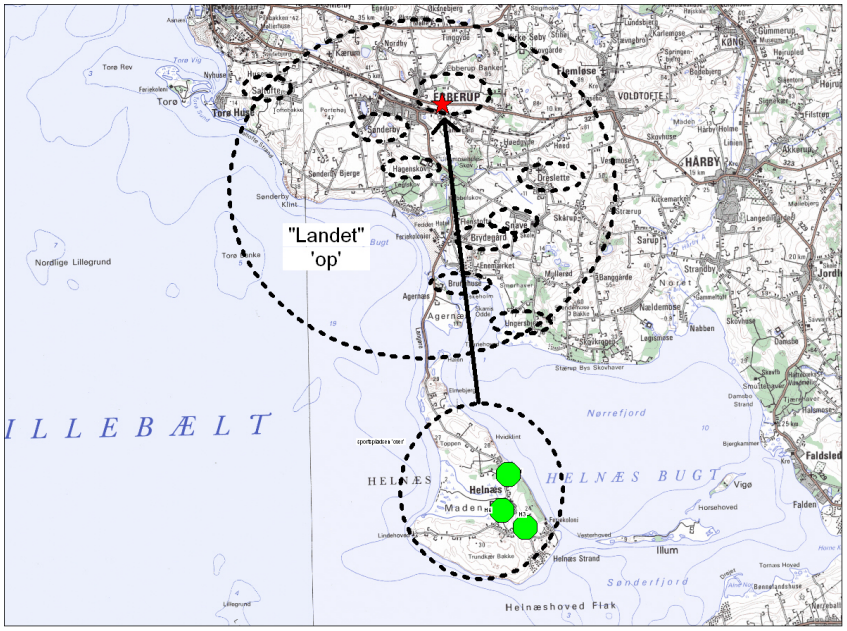

Figur 39: Lokalt deiktisk centrum 2: fælles relationering med RA til lokalområdet Landet på det sydvestfynske fastland.

Noget tyder også på at der ligger en fast relationering til et område omkring den lidt større by Hårby – med *hen/henne*.

(232) H4A: *hun er, er damefrisør henne i Hårby* (Helnæs, H4A[62])

Denne relation er dog enten ikke så dybt indlejret, eller også er man ikke helt bevidst om den. I hvert fald mener H1 og H3A på bevidst niveau at det hedder

'over' ved *Hårby* (Helnæs, H1[X177] og H3A[X136]). På den anden side bruger H1 spontant *henne* om Hårby.

(233) H1: *Alfred Jensen han havde, det var ham der havde rutebilen, han havde et par sønner, de var temmelig gode, det er da den bette ham der har fjerrenseriet henne i Hårby* (Helnæs, H1[31])

Og H3B bruger *henne* om landsbyen Flemløse der ligger ved siden af Hårby.

(234) H3B: [..] *vi har vores, pengeinstitut henne i Flemløse jo* (Helnæs, H3B[79]; jf. H3B[80] *derhenne*)

I begge tilfælde er sprogbrugen påfaldende i forhold til rigsmål i og med at 'hen' spontant bruges ved relationering til et sted på den anden side af et stræde. Denne brug af 'hen' er som allerede nævnt ikke ualmindelig i dialekterne (jf. afsnit 4.3) og altså karakteristisk for lokal sprogbrug.

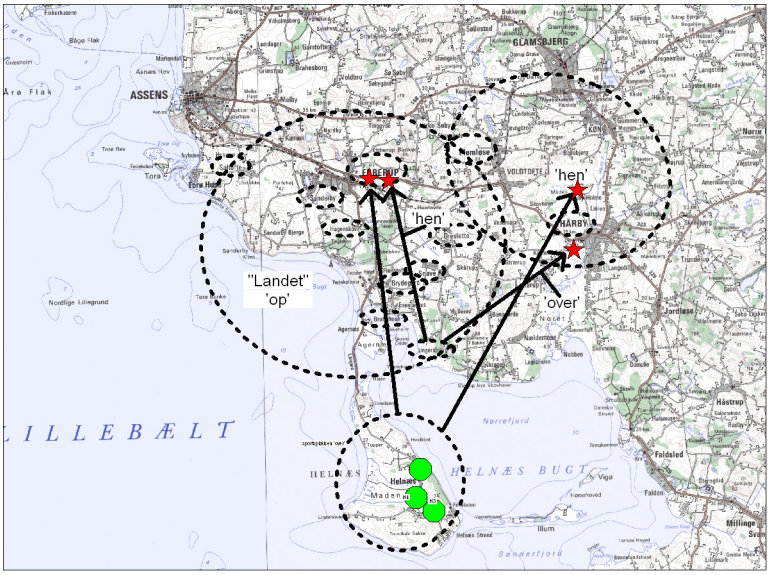

Figur 40: Lokalt deiktisk centrum 2: fælles relationering med RA set fra Helnæs til lokalområderne Ebberup og Hårby – sammenlignet med relationering til samme lokaliteter set fra Ungersbjerg.

Som nævnt i indledningen kommer Helnæs som deiktisk centrum her til udtryk i at relationeringen til de samme steder sker på en anden måde set fra landsbyen Ungersbjerg (Ebberup *henne*, Hårby *ovre*; jf. 5.1).

Også en lokalitet som København viste sig interessant nok at være etableret med en fast relation til lokalsamfundet Helnæs som deiktisk centrum (med 'ind'). Jeg skal vende tilbage til dette eksempel nedenfor (afsnit 5.3.3.1).

5.1.2.3 Lokalt deiktisk centrum 3: Helnæs som del af (sydvest)fynsk lokalområde
Et større lokalt deiktisk centrum kommer til syne i relationeringen til det større lokalcentrum, købstaden Assens – og til den fynske hovedstad Odense. I begge tilfælde bruges 'ud'.

(235) H4B: *jamen jeg siger, det er, ude i Jysk Sengetøjslager, ude i Assens* (Helnæs, H4B[137]; jf. H1[X175]; H3A[37] *ude*, [X134] 'ud'; H4A[70] *derude*, [90, 118, 128] *ude*)

(236) hh: *I er ikke så tit i Odense måske*

H3B: *nej det*

H3A: *der kommer vi ikke ud* (Helnæs, H3A[93], jf. H3A[X133] 'ud'; H1[75] *ude*, [X174] 'ud'; H3B[97] *derude*, [99] *ud*; H4A[139, 140, 146, 147] *ude*)

Set fra Ungersbjerg hedder det som nævnt også 'ud' (jf. ovenfor afsnit 5.1).

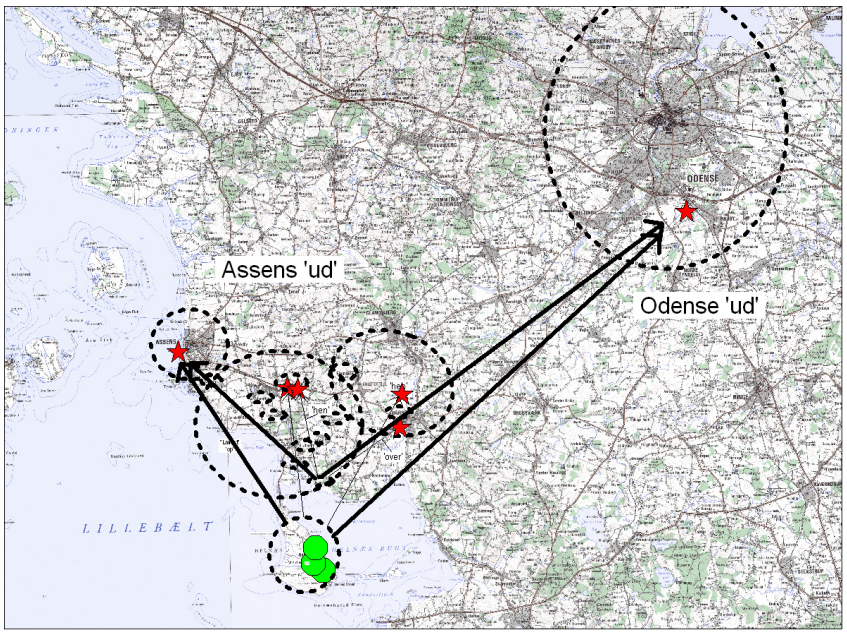

Figur 41: Lokalt deiktisk centrum 3: fælles relationering med RA på (Sydvest)Fyn til de større købstæder Assens og Odense.

Der tegner sig altså et sydvestfynsk deiktisk centrum, men hvis man kigger nærmere efter i Ømålsordbogens arkiver, fremgår det at der måske nærmere er tale om en brug af 'ud' der er fælles for dialektalt dansk: Markeringen af et større bysamfund som en periferi i forhold til Talers lokale deiktiske centrum. Brugen er muligvis mere almindelig på Fyn (hvilket kan være grunden til at den stadig findes i levende brug i fynsk regionalsprog), men den er også optegnet i de øvrige

ømålsområder og er næppe specielt fynsk. Den har nærmere rod i dialektal sprogbrug generelt.

Fra Fyn findes talrige belæg, fx:

(237) *jeg blev overflyttet og kom ud til Odense* (Vestfyn, 947, 1903, 1976)
(238) *og - og så kørte jeg med ud til Svendborg* (Tåsinge, 1045, 1885, 1972)
(239) *der må jo have været nogen bedre priser for dem ude i Bogense* (Vestfyn, 964, 1919, 1994)
(240) *jamen det var jo ude i Svendborg, Svendborg by* (Sydfyn, 1032, -, 1982)
(241) *ud til Kerteminde* (Østfyn, 911, 1922, 2003)
(242) *ude i Fåborg* (Østfyn, 1067, 1917, -)

Men der findes som sagt også belæg fra de øvrige ømålsområder i Ømålsordbogens seddelsamling.

(243) *ud til Frederikssund* (Nordsjælland, 33, -, -)
(244) *dér havde vi noget familie ude* [dvs. i Holbæk] (Nordvestsjælland, 271, -, 1992)
(245) *der var et år der var udstilling der ude* [dvs. i Vordingborg, set fra Mern] (Sydsjælland, 611, 1889, 1978)
(246) *ude i Nykøbing* (Falster, 833, 1898, 1979)
(247) *ude i Nakskov* (Lolland, 724, -, 1977)
(248) *han bor ude Marstal* (Ærø, 1163, 1915, 1986; jf. Bévort 1990)

Det er vigtigt at huske på at når man overhovedet har etableret en fast markering af disse lokaliteter, så er det udtryk for at man faktisk kommer der og har en tilbagevendende forbindelse med dem. De indgår på linje med skolen, fyret, Ebberup osv. i gruppen af lokaliteter der er indlejret som 'kendte, 'relevante' og 'saliente' i de pågældende sprogbrugeres konceptuelle beredskab (hvilket igen står i forhold til deres socio-kulturelle praksis). Det interessante er hvilken status de har, dvs. hvorfor store købstæder kan markeres som 'periferi' ('ud')?

For en nutidig sprogbruger forekommer det mærkeligt at en større lokalitet ikke ses som mere central end en mindre – det hedder *ind til byen* og *ind til centrum*. Informanterne på Helnæs kan jo også finde på at markere deres egen byzone – eller i hvert fald deres eget ø-centrum – med 'ind' (jf. afsnit 5.1.1). Og i en beskrivelse af den voldsomme trafik i centrum af Odense bruger H4A også *inde*.

(249) H4A: [..] *nej jeg er ikke så vild med at køre inde i Odense for jeg er sgu så bange for de cyklister, for de kører bare* (Helnæs, H4A[71]; jf. H4A[74] *derinde*)

Men i et lidt ældre bonde- eller fiskersamfund, præget af en bofast livsform tæt knyttet til både erhverv og sociale netværk, var store byer ikke steder man frekventerede ofte, det tilhørte i allerhøjeste grad fremmedsfæren. At det konceptualiseres som sådan med RA er derfor ikke så underligt.

Konceptualiseringen afspejler hvordan en rumlig matrix i et basalt billedskema (CENTRUM-PERIFERI) kobles til en lokalitet på basis af dels rumlige karakteristika,

dels socio-kulturel praksis. Jeg skal diskutere disse relationer yderligere nedenfor (afsnit 5.3). Man kan så overveje hvorfor typen har overlevet og er levende den dag i dag på Fyn? Er det et spørgsmål om at udtrykket med tiden er blevet tømt for sin motivationelle betydning (’periferi’), og at ’ud’ bruges så at sige automatisk ved ’stor by’? Eller er det udtryk for at mange fynboere (og andre danskere der lever i tilsvarende sociale miljøer) i virkeligheden ikke er så mobile og eklektiske i deres livsform, men stadig lever et mere bofast liv uden for det urbane, senmoderne miljø end vi er vant til at tro?

Det deiktiske centrum kan altså være et større (sydvest)fynsk lokalområde. Dermed udvides området, og der er ikke langt til en brug af RA hvor hele Danmark konstrueres som deiktisk centrum. Typemæssigt har det (sydvest)fynske deiktiske centrum dog stadig rod i talesproget, hvorimod det følgende fællesdanske i langt højere grad afspejler skriftsproget, herunder ikke mindst skolens indflydelse.

5.1.3 Overlokalt deiktisk centrum

H4 var i 1991 på en bustur til Poznan i Polen, bl.a. for at besøge en polsk kvinde der havde været på ophold hos H4As forældre i tre måneder i 1947. Her bruger H4B ’ned’.

(250) H4A: *nej, vi har været i Polen, det var vi i 91*
[..]
H4A: *så var vi nede og besøge* [..] (Helnæs, H4A[59])

Og da H3A fyldte 70, fik H3 foræret en rejse med Oslo-båden. Her bruges ’op’.

(251) H3A: *og vi havde 24 graders varme deroppe, så vi havde fået for meget tøj på da, og så var der jo, øh, øh, vi var ude at køre en, tretimers tur, det var også med, i gaven, foruden, hvad der var af lommepenge, også, at jeg fik, vi var jo oppe ved, helt oppe ved Holmenkollen, hvor de glider på ski* (Helnæs, H3A[185]; jf. H3A[188] *derop*)

Denne brug forekommer helt almindelig og ”naturlig” – og netop derfor er der så meget desto større grund til at specificere hvad den baserer sig på. Ved geografiske lokaliteter som kan relateres til et kort, bruger danske sprogbrugere normalt ’op’ ved ’nord’ og ’ned’ ved ’syd’ (jf. DDO, *op*, 3 og DDO, *ned*, 3; jf. også Harder et al. 1996:164). Motivationen er knyttet til organiseringen af et landkort eller en globus hvor nord er øverst eller længst væk, og syd omvendt er nederst eller tættest på, altså en koordinatinddeling baseret på en slags kompasrose med absolutte fikspunkter som matrix. Der er meget der tyder på at denne konventionalisering er et produkt af skolens indlæring og -lejring – i ældre dialektalt sprog kunne ’op’ fx bruges ved relationering til Tyskland og ’ned’ ved relationering til Nordjylland (jf. Pedersen 2001b). Samtidig er konventionaliseringen selvfølgelig koblet til bestemte kulturelle konventionaliseringer der indlæres gennem den al-

lertidligste sprogindlæring (som fx at *op* på den nordlige halvkugle er *til kulden* og *ned* er *til sydens sol*).

Der er med andre ord tale om en fællesdansk norm, dvs. at det deiktiske centrum er det fælles danske sprogsamfund eller Danmark som geografisk og kulturel lokalitet. Koblingen mellem 'op'/'ned' og 'nord'/'syd' er stærk og ligger som en fast del af det sprogligt-konceptuelle beredskab. Informanterne på Helnæs bruger fx også koblingen ved steder i Danmark som ligger uden for de sfærer man har primær eller daglig kontakt til, fx Hjørring eller Vrå i Vendsyssel.

(252) hh: *du har ikke været soldat*

H1: *jo*

hh: *jo, øh, og hvor var det henne*

H1: *jah det var ude ved Odense, ah vi var oppe i Hjørring også, oppe i noget der hedder Skibbylejren, der var vel to måneder vi skulle holde vagt deroppe, det var noget tyskerne de havde lavet under krigen jo* (Helnæs, H1[76, 77, 78]; jf. *Hjørring* H4A[143, 144] *oppe*)

(253) H3A: *nej, vi har nogen venner, oppe i Vrå* (Helnæs, H3A[116], jf. H3A[120, 214] *oppe*, [K117] *heroppe*, [215] *deroppe*; H3B[118] *oppe*, [K124] *heroppe*, [K125] *herop*)

Nord og syd har altså hver sit RA i dansk – men det har øst og vest ikke. Rent praktisk har sprogbrugerne derfor en tendens til at brede sig ud over de tilmålte 25 + 25 % som ligger i kernesemantikken. Hvis man skal lokalisere noget til siderne og *højre/venstre* ikke er en mulighed, dvs. i øst eller vest, skal man vælge et andet RA, men hvilket? *over, ud, ind, hen*? Så længe man kan klemme noget ind i 'op'/'ned'-aksen, er det langt det nemmeste (jf. "perceptual cues for the vertical may not always coincide, but they overwhelmingly converge, giving us a good universal solution to one axis. But the two horizontal coordinates are up for grabs: there simply is no corresponding force like gravity on the horizontal.", Levinson 2003:35). Det ses også i materialet fra Helnæs hvor 'ned' fx bruges om fjernere lokaliteter der bestemt ikke ligger i nogen udpræget sydgående vertikal retning. Det gælder fx Lolland (H3B).

(254) H3B: *jeg er født på Lolland, nede omkring ved Nysted ad, noget der hedder Vantore Strandhuse* (Helnæs, H3B[2])

Usikkerheden ved den type lokaliteter ses hos H1. H1 har spillet meget fodbold og omtalte bl.a. en vigtig oprykningskamp på Ærø. Her bruges først et halvt *op-*, derefter *nede*, og senere igen *-over*.

(255) H1: *og vi har spillet oprykningskamp eller noget helt op- helt nede på Ærø, og vi spillede helt oppe ved Kerteminde også, eller hvad hedder det der, ja, der har vi også været*

hh: *så det gik godt indimellem*

H1: *der var engang da sejlede vi til Ærø, hernedefra, ved stranden, fiskerne de skulle sejle os derover* (Helnæs, H1[25, 29])

Kortets indflydelse kom undertiden helt konkret til udtryk i den del af interviewene hvor jeg lagde et kort frem for informanterne og bad dem om at udpege nogle af de lokaliteter vi havde snakket om. Her betød kortets tilstedeværelse i nogle tilfælde at informanterne fraveg en lokal konventionalisering og i stedet "adlød" kortets logik eller form. I det følgende bruger H4B fx pludselig 'op' ved skoven og deres egen tidligere gård med henvisning til kortet – et område som H4 ellers yderst konsekvent markerer med 'over' (jf. 5.1.2.1).

(256) H4B: *nej der var en seks syv stykker sommetider jo* [udstationerede tyske soldater under 2. verdenskrig], *for de eh, for de kom nemlig over til os og hentede vand, der var ikke noget vand derovre, så gik de igennem skoven derovre og så kom de over til os og hentede vand*

hh: *ja, nå ligger der en skov her*

H4B: *ja, det, det, nej den skal da ligge heroppe ved, her, det ligger her* (Helnæs, H4B[K230]; jf. H4A[K207])

I andre tilfælde betyder kortets tilstedeværelse ikke nogen ændret praksis. Ved lokaliteterne omkring stranden holder H4B fast i 'ned' selvom denne lokalitet faktisk ligger til højre på et kort og mod øst på Helnæs og i forhold til H4.

(257) hh: *fordi der ligger da noget fiskeplads*

H4B: *ja ja det er da hele vejen rundt, det er da hernede, hernede også, eh, der har jo været, hvad hedder det, mange fiskere hernede der har levet af det jo ikke også, ah, nede ved stranden her, det var nærmest hernede det var* (Helnæs, H4B[K232, K233, K234, K235, K236])

I den lokal-dialektale sprogbrug kobles 'op'/'ned' derimod ikke automatisk med 'nord'/'syd'. Man skal bare være opmærksom på at relationeringen til lokaliteter i lokalsamfundet i det mundtlige dialektale sprogsamfund ikke sker ud fra et kort, et fugleperspektiv ovenfra, men derimod på basis af bevægelser rundt i landskabet eller farvandet (jf. Pedersen 2001b:12f.). Faktisk er der netop talrige eksempler på at 'op' i dialekterne kombineres med 'syd', og 'ned' med 'nord' (jf. Pedersen 2001b).

(258) *han boede nede i Svendborg* [set fra Drejø, dvs. i nordøstlig retning] (Drejø, 1047, 1887, 1972)
(259) *ned til Odden* [dvs. Sjællands Odde, set fra Sejerø] (Nordvestsjælland, 321, 1851, -; Thorsen 1894:15, note 1)

(260) *vinden kommer nede nordfra* [..] *her på pladsen så siger vi nede nordefter og oppe sønderefter og vesterover og nede øster* (Langeland (Bagenkop), 1157, 1925, 1993)
(261) *og så var der alle grundene nordned, der var Hesten og Hatten* [dvs. nordpå, i Roskilde Fjord] (Nordsjælland, 74, 1920, 2002)
(262) *han kommer helt oppe fra det tyske* (Vestfyn, 948, 1858, -)
(263) *I Tikøb sogn siges: op til København* [dvs. mod syd], *ned til Hellebæk* [dvs. mod nord]. *I det hele op om sydlige (syd-, vest- og øst-) retning og ned om nordlige* (Nordsjælland, 11, -, -)
(264) *i Strøby hedder det "op" til Store-Heddinge* [dvs. mod sydøst] (Østsjælland, 525, 1885, -)

Denne tilsyneladende omvending af 'op'/'ned' og 'nord'/'syd' er der ikke eksempler på i materialet fra Helnæs. Til gengæld er der heller ikke entydige eksempler på 'op' = 'nord' og 'ned' = 'syd' hvor der er tale om et af de lokale deiktiske centre. Tværtimod er brugen af 'nord' i det følgende eksempel et supplement til den konventionaliserede lokalisering ved hjælp af RA ('ud' om Bobakkerne).

(265) H3B: *nu sådan noget som ude, på, nordenden af Helnæs, derude ved, Bobakkerne som vi siger* (Helnæs, H3B[220, 221])

Jeg har anført eksempler på konsekvent brug af 'ned', fx ved strandområdet, ved mejeriet og for H1 ved hjertet af Helnæs by. I alle tre tilfælde er motivationen formodentlig en niveauforskel. Men niveauforskel er heller ikke altid entydigt motivationen. Fx er motivationen temmelig uklar ved brug af 'op' om området omkring Ebberup (Landet). At der skulle være tale om et højere niveau er ikke umiddelbart indlysende ved Ebberup. At der skulle være tale om 'op' = 'nord', kunne i dette tilfælde måske være en mulighed. I forbindelse med fiskersprog er strømforhold blevet foreslået som en tredje mulig motivation for omvendingen af 'op'/'ned' og 'nord'/'syd' (jf. Pedersen 2001b).

Det overlokale deiktiske centrum har mange træk til fælles med det individuelle niveau. I og for sig er det den enkelte sprogbruger der er deiktisk centrum – bl.a. fordi der er tale om lokaliteter som kun den enkelte har fået et særligt forhold til i kraft af rejser, ferie, højskoleophold o.l. (det er kun H4 der har været i Polen, og H3 der har været i Oslo). Men det deiktiske centrum er ikke bopælen som fysisk sted, og valget af RA beror ikke på konceptualiseringen af meget specifikke rumlige karakteristika i bopælens omgivelser. Det deiktiske centrum er nærmere den enkelte sprogbruger som en slags repræsentativ Taler i et større dansk sprogsamfund. Ved relationering til lokaliteter uden for den lokale, personlige og rumlige sfære, trækkes først og fremmest på repertoiret af fællesdanske konventionaliseringer, og dermed bliver den enkelte sprogbrugers "instantiering" af et RA også repræsentativ for den fællesdanske orienteringstype ved RA eller af et deiktisk centrum der repræsenterer det fællesdanske sprogsamfund. Man trækker fx på konventionaliseringen af 'op'/'ned' = 'nord'/'syd', ligesom man trækker på 'over' ved lokalisering af noget på den anden side af bælter og farvande.

(266) H4A: *nej det vidste de ikke, og ved i hvad, dengang de kørte ovre fra Skrydstrup* [om militæret, da de to F-16-fly var styrtet ned] (Helnæs, H4A[265], jf. H4A[260, 264, 294] *ovre*, [288] *over*, [289] *derovre*, [290] *derovrefra*)

Det sprog som sprogbrugeren trækker på, og det synspunkt som der konstrueres og relationeres ud fra, er rigsdansk og Danmark (”idealized prescriptive norm”, jf. Berthele 2002:46).

5.1.4 Etablering af lokalt deiktisk centrum

Den lokale deiktiske brug af RA er med til at konstruere en bestemt gruppe af sprogbrugere som et lokalt sprogsamfund.

(267) *Jamen vi kan med det samme høre når itte der er nogen der er stedkendt, når de der tilfældige fiskere der kommer oppe fra landet, de siger vesterude – det er over vester og sydvestude og over på dybet og oppe ved Rattet og nede i bugten – sådan er det. Og de der betegnelser dem kender de fremmede itte* (Langeland (Bagenkop), 1157, 1925, 1997)

Fra Helnæs har man også eksempler på at man er bevidst om at en bestemt brug af RA er særegen for det lokalsamfund man tilhører, nemlig i forbindelse med område-det umiddelbart nord for øen på det sydvestlige Fyn, kaldet Landet (jf. figur 39).

(268) H3A: *jaja, altså jeg har været ude at tjene*

H3B: *oppe på Landet*

H3A: *ude, oppe på Landet*

H3B: *som vi siger, oppe i Snave og deroppe ad*

hh: *øh, hvor er det henne*

H3A: *oppe i Ungersbjerg* (Helnæs, H3B[18])

Lokalsamfundet, og bevidstheden om det, træder også frem når informanterne taler om Helnæs som lokalitet og markerer øen som et ’ud’-område (jf. afsnit 4.5.2).

(269) H1: *Maden det er eng jo ikke, jamen det er det også, der er helt, det er et stort område, det var det at, staten det købte det jo, det meste jo for nogen år tilbage*

hh: *nåh fordi det skulle*

H1: *Svend Auken han var da herude*

hh: *aha, nå sådan noget genopretning, sådan noget naturhalløjsa*

H1: *ja sådan noget naturgenopretning, det er da lige hen i vejret, det er da lige hen i vejret det der* (Helnæs, H1[150]; jf. H1[45] *herud*, [54, 85] *herude*, [62, 71] *ude*)

(270) H3B: [..] *men ellers er, må vi jo da ikke sige andet end vi, vi kører jo gratis med rutebilen når vi, vi er pensionister, og den går syv gange herudefra, hver dag, så, vi kan da ikke sige andet end vi har, det værste det er*

H3A: *i weekenderne*

H3B: *i weekenderne, der går der ikke jo*

H3A: *nej* (Helnæs, H3B[66]; jf. H3A[23, 55] *herude*, [44, 45, 52, 250] *herud*; H3B[49, 53, 67, 69, 81, 84, 86, 92, 131] *herude*, [68] *ud*, [82, 251] *herud*)

(271) H4A: *hvis jeg ikke fik en, så var det, så var der mange gange at jeg ikke havde eh, selen på, men jeg ved at hvis jeg bliver taget, og og de er der nemlig, de er lige bag et hjørne, heromkring, vi kan ikke køre herude nu og så regne med der kommer ikke nogen, eller politiet er her ikke, de kan godt køre en omgang herude om aftenen* (Helnæs, H4A[129, 130]; H3A[13, 124] *herude*, [257] *herudefra*; H4B[22] *herud*, [23, 29, 111, 160] *herude*, [28] *ud*)

Der kan altså opstå ikke blot en lokal konventionalisering af brugen af RA, men også en stærk bevidsthed om en fast sprogbrug. Den fælles overenskomst kan bruges til at markere sig udadtil i forhold til andre lokale eller overlokale sproggrupper og til løbende at opretholde sproggruppen indadtil (undertiden gennem generationer).

(272) *det var noget de gamle har indført* [brugen af 'ned'/'op' ved 'nord'/'syd'], *og hvornår det er indført, det kan vi i hvert fald itte svare på. Men sådan har det heddet alle dage mens vi kan huske, og de andre óg, for sådan sagde far det og sådan sagde bedstefar det* (Langeland, 1157, 1925, 1997)

Men hvordan kommer den interne overenskomst om en særlig lokal konventionalisering i stand? Hvem bestemmer at nu hedder det altså *op til Ebberup* og ikke fx *over til Ebberup*? Det er der selvfølgelig ikke nogen der decideret gør på noget banalt, bevidst plan. Overenskomsten må komme i stand på et førbevidst plan, i den sproglige praksis. Hvordan dette i øvrigt foregår, er det umuligt at sige noget om i denne sammenhæng. Men jeg vil gerne pege på et par faktorer der specifikt har at gøre med RAs semantik og brug, og som kan påvirke dannelsen af en gruppemæssig overenskomst i enten positiv eller negativ retning.

En grundlæggende faktor er at lokaliteten på det konceptuelle plan overhovedet er tilstrækkelig afgrænset og afgrænset på samme detailniveau (altså om det er tilstrækkeligt "bounded" som konceptuel enhed, jf. Talmy 2000.I:50-55, eller beskrives med den samme grad af "granularity", Talmy 2000.II:456, samt om det fremstår som en samlet prototypisk enhed, jf. Croft & Cruse 2004:77ff.). Det er fyret og møllen, men det er Maden fx ikke – dels er området stort, dels kan det

underinddeles i mindre dele med forskellige rumlige og funktionelle særtræk. Helnæs by konceptualiseres heller ikke rigtig som en samlet enhed – her er bebyggelsen måske for ukarakteristisk spredt, og man forholder sig hellere til de enkelte lokaliteter enkeltvis (brugsen, mejeriet, jf. afsnit 5.1.2.1).

En interessant faktor er at alle skal have et forhold til lokaliteten eller mere specifikt: have jævnligt ærinde der. Det er ikke entydigt tilfældet for Maden, i hvert fald har alle ikke samme type ærinde der og ikke i samme omfang: H3 kommer der sjældent, og H1 kommer først og fremmest på området ved sportspladsen på kanten af Maden, hvorimod H4 igennem hele livet har haft direkte udsigt til og arbejdsmæssigt ærinde på Maden. Alle har til gengæld ærinde på området omkring sportspladsen, og her indtræffer en fælles overenskomst. Det er veldefineret og afgrænset hvilket ærinde der er tale om, og alle informanterne kommer der i større eller mindre grad (eller taler om eller hører tale om nogen der gør det eller har gjort det). Det er dog ikke sådan at denne faktor alene eller automatisk udløser en fælles overenskomst. Alle har også veldefineret og afgrænset ærinde i brugsen – men alligevel relationerer man sig som vist forskelligt til stedet. Dette har muligvis noget at gøre med en tredje faktor, nemlig de rumlige karakteristika.

En tredje faktor kan således være et konceptuelt-rumligt træk som er meget fremtrædende, fx fyrets yderlige eller møllens høje placering. I de tilfælde er der næsten ikke noget man behøver blive enige om, for valget ligger lige for – et træk ved lokaliteten falder sammen med en prototypisk grundbetydning som ligger indlejret i det konceptuelle sproglige beredskab. Dette skal ikke forstås sådan at det er den ydre fysiske virkelighed der deterministisk dikterer en bestemt fælles sprogbrug – den fælles overenskomst må være resultatet af en udtalt overensstemmelse mellem en prototypisk konceptualisering af et rumligt træk (’yderlig spids på en ø’, ’højtliggende høj bygning’) og den prototypiske kernesemantiske betydning i et sprogligt element (’ud’, ’ned’). Det samme kan siges at være tilfældet hvis en lokalitet i forvejen er konventionaliseret på en bestemt måde, fx stranden med ’ned’. Her er sprogbrugerne også på forhånd disponeret for at blive enige om ét og samme RA. Men de rumlige forhold kan også trække i den anden retning, nemlig at man bliver nødt til at holde fast i en individuel brug der måske afviger fra flertallets som følge af at der gør sig en meget fremtrædende rumlighed gældende mellem den enkelte sprogbrugers bopæl og lokaliteten. Relationen mellem H1s tidligere bolig (møllen) og det centrale Helnæs er præget af niveauforskellen i nedadgående retning, og H1s brug af ’ned’ er meget konsekvent, selv fra den nuværende bopæl hvor niveauforskellen ikke længere er så udtalt. Ligeledes må H3s brug af ’om’ være tilsvarende motiveret af et konceptuelt-rumligt træk der opfattes som meget salient. Jeg skal komme mere ind på de rumlige forholds betydning nedenfor (afsnit 5.3.3.2).

Jeg skal komme nærmere ind på de forskellige kontekstuelle faktorer der påvirker valget af RA i deiktisk brug i afsnit 5.3. Men først skal jeg forholdsvis kort afgrænse tre typer deiktiske centre som allerede er blevet berørt i det foregående, og hvoraf især den generaliserede er af interesse for denne afhandling.

5.2 Deiktisk centrum ved RA: her og nu-specifikt, generaliseret og transponeret

Når man taler om et deiktisk centrum, mener man prototypisk den konkrete talesituation, det jeg i det følgende vil kalde et her og nu-specifikt deiktisk centrum. Men netop brugen af RA viser at et deiktisk centrum kan være andet end det. Dels kan det deiktiske centrum transponeres (jf. Levinson 1983:64). Dels kan det deiktiske centrum være generaliseret (jf. Levinson 1983:84). Det sidste er langt det hyppigste ved brugen af RA i mit materiale fra Helnæs. Jeg vil i det følgende kort beskrive hvordan de tre typer af deiktisk centrum manifesterer sig ved brugen af RA ud fra mine data fra Helnæs. Jeg vil anskue de tre typer som tre måder at etablere et deiktisk forankringspunkt (og et tilhørende deiktisk rum) på – et forankringspunkt der etableres situationelt på foranledning af den basale indeksikalske instruks i det deiktiske udtryk, og som altså ikke nødvendigvis behøver være Talers her og nu.

5.2.1 Her og nu-specifikt deiktisk centrum ved RA

Med et her og nu-specifikt deiktisk centrum menes det deiktiske centrum som aktualiserer den specifikke ytringssituation. Med hensyn til den rumlige dimension af deiksis, vil der være tale om det konkrete sted hvor kommunikationen foregår og Taler befinder sig (”the central place is the speaker’s location at utterance time or CT”, jf. Levinson 1983:64). Med det deiktiske centrum menes ikke kun Taler isoleret, men det samlede kommunikative fællesskab i den specifikke situation. ”The indexical origo of deictic reference is bound up crucially in the interaction between participants” (Hanks 1992:68). Enfield viser i sin artikel at ytringsrummet ikke kun er et fysisk rum, men en situation, et interaktionelt rum: ”People physically orient themselves in space to create interactional closure [..] and, thus, effective boundaries to communication. These spatial closures emerge from, and are defined by, joint communicative activity and are in the minds and manners of people rather than in the physical setting itself.” (Enfield 2003:89; jf. også begrebet ”frames” hos Hanks 1990:78f.)).

Om det deiktiske centrum er her og nu-specifikt eller generaliseret er ikke noget der kan ses umiddelbart i den enkelte forekomst af et RA, men er noget der konstrueres af Afsender i valget af det enkelte RA i ytringssituationen og tilsvarende må afkodes af Modtager ud fra en viden om denne ytringssituation. H1 fortæller på et tidspunkt om at han kørte på isbåd i de strenge vintre i 1940’erne. Han afslutter den lille fortælling med at sige hvor den gamle isbåd nu befinder sig.

(273) H1: [..] *men det var koldt men det, jeg tror min gamle isbåd ligger <u>deroppe</u> endnu* (Helnæs, H1[161])

Ud fra den isolerede forekomst kunne isbåden fx befinde sig på H1s tidligere bopæl, nemlig møllen, der som bekendt befinder sig i ’op’-retning på Helnæs. Den efterfølgende sætning afslører imidlertid at der i stedet er tale om loftet oven over os i stuen i den nuværende bolig.

(274) H1: [..] *den hænger <u>oppe på en bjælke</u>* (Helnæs, H1[162])

Ret beset er RA temmelig uegnede til at angive meget specifikke oplysninger om nogets eller nogens bevægelse eller placering i det umiddelbart omgivende rum. Her er såkaldte præsentative deiktiske redskaber langt mere effektive (gestik i kombination med de "rene" deiktiske adverbier *her* og *der*).

> "let us first distinguisch two kinds of deictic usage, namely **gestural usage** and **symbolic usage**. Terms used in a gestural deictic way can only be interpreted with reference to an audio-visual-tactile, and in general a physical, monitoring of the speech event. As a rough-and-ready guide, one can think of these gestural usages as requiring at least a video-tape of the speech event if the proper interpretation is to be available from a recording." (Levinson 1983:65, Levinsons fremhævelser; jf. Bühlers skelnen mellem "*demonstratio ad oculos*" og "deixis at phantasma", jf. Bühler 1982[1934]:20ff.)

> "A central locus for the act of pointing is a situation that contains at least two participants, one of whom is attempting to establish a particular space as a shared focus for the organization of cognition and action" (Goodwin 2003:219)

Når RA optræder i en her og nu-specifik situation, er det netop ofte i kombination med præsentativer (i mangel af video-optagelser må jeg her bygge på mine notater i forbindelse med interviewene). Når jeg i første omgang misforstod H1s bemærkning om isbådens placering, kunne det måske faktisk være fordi danske sprogbrugere forventer eller er vant til at der også bruges præsentativ kommunikation hvis der er tale om brug af RA i en her og nu-specifik situation med en Grund inden for pege- eller synsvidde. I det følgende eksempel blev der således peget samtidig med ytringen af RA-forbindelsen.

(275) hh: *nå, jeg tænkte på, du kunne lige vise mig på et kort hvor det egentlig er henne ad, alle de her, hvis du kan, skal du have nogen briller eller*

H1: *ja men jeg har nogen <u>derovre</u>* [H1 peger over mod en kommode der står lidt til højre bag ved mig, dvs. bordet og jeg er imellem H1 og kommoden] (Helnæs, H1[147]; jf. H1[114])

I det følgende eksempel udelades et muligt RA helt, eller rettere: I situationen kunne et RA også have suppleret den i øvrigt tilstrækkelige kommunikative sproglige kodning.

(276) hh: [..] *men der er, der er også en kirke her, er der ikke*

H1: *jo, den er bygget i seksten hundrede noget tror jeg, det står at læse i den bog <u>der</u>* [H1 peger på bogen på bordet foran os] (Helnæs, H1[61])

I det følgende eksempel er det omtalte netop inden for syns- eller pegevidde.

(277) hh: *jamen så har du også gået i skole her*

H1: *ja det har jeg da*

hh: *der var skole på Helnæs*

H1: *ja, der var skole herhenne hvor der er højskole nu*

hh: *aha*

H1: *ja, du kan kigge herhen, der* [H1 peger bagud over skulderen, gennem vinduet, hvorfra man kan ane (høj)skolen] (Helnæs, H1[11, P12]; jf. H1[47, 48] *derhenne*)

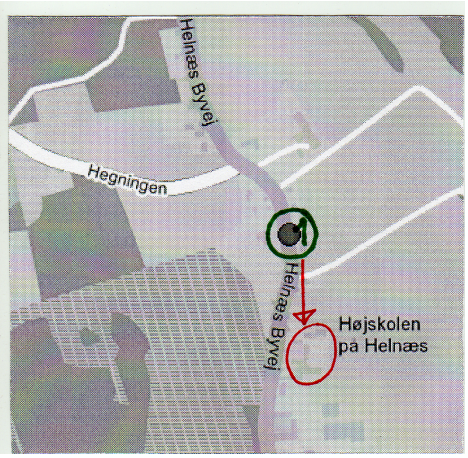

Figur 42: Højskolen på Helnæs set fra H1s nuværende bopæl.

Det at bruge præsentative deiktiske udtryk og det at det deiktiske centrum er her og nu-specifikt, er to forskellige ting, men de følges ofte ad, i hvert fald i RAs tilfælde. Hvad angår RA, kan et her og nu-specifikt deiktisk centrum dog også komme til syne hvis der pludselig bruges et andet RA end det forventede. I det netop anførte eksempel anvender H1 fx ikke kun gestik, men også 'hen' om (høj)skolen. Dette afviger fra H1s sædvanlige, ellers meget gennemførte sprogbrug hvor 'ned' bruges om alle lokaliteter i og i retning af byen.

En tilbundsgående undersøgelse af her og nu-specifik deiktisk sprogbrug og RAs rolle i den sammenhæng vil i særlig grad kræve et datamateriale som også registrerer gestik og talerpositioner (jf. fx Özyürek 2000 el. Goodwin 2003). Beskrivelsen af gestik som kommunikativt redskab og forholdet til verbalt sprog er også et omfattende forskningsfelt i sig selv, og jeg skal ikke komme nærmere ind på hvordan gestik spiller sammen med RAs semantik og brug, blot pege på at der

er en klar sammenhæng (af litteratur om emnet kan fx nævnes Emmorey & Reilly 1995, McNeill 2000, Kita 2003, Kendon 2004 og McNeill 2005).

5.2.2 Generaliseret deiktisk centrum ved RA

Jeg har nu beskrevet hvordan den konkrete her og nu-situation og de rumligt-konceptuelle træk der knytter sig hertil, kan foranledige en anden brug af RA eller brug af et andet RA (end det sædvanlige). H3 er bevidst om at hvis man befinder sig på Helnæs' nordlige spids, vil det hedde *ind til brugsen* og ikke *om til brugsen* som H3 selv siger (jf. afsnit 5.1.1). Det man hermed siger er at "sædvanlighed" spiller en rolle for den deiktiske brug, og at et deiktisk centrum kan generaliseres og dermed rykke et skridt væk fra den helt konkrete, aktuelle her og nu-situation. Levinson hentyder til et sådant generaliseret deiktisk centrum i forbindelse med brugen af verbet *come*: "our analysis is still incomplete, however, as there is a deictic usage of *come* that is based not on participants' actual location, but on their normative location or **home-base**." (Levinson 1983:84, Levinsons fremhævelse; jf. Fillmore 1997[1971]). Og videre: "A number of Amerindian languages encode reference to home-base in a more systematic way.", Levinson 1983:84). Det er netop denne type deiktisk centrum, dvs. hvor det deiktiske centrum der konstrueres er en bopæl eller en anden form for længerevarende, regelmæssigt eller blivende opholdssted, som er helt central for brugen af RA – i hvert fald i denne afhandling.

I det øjeblik et deiktisk centrum bliver konceptualiseret som generelt, fx som en (hjemme)base, er man ikke længere bundet til det enkeltstående i den specifikke her og nu-situation. Man kan tale om gentagne eller almene lokaliseringer (jf. fx *da, når, bo* og iterativ præsens i de følgende eksempler).

(278) H3B: *men øh, der skal vi køre ud heromme ved, når vi lige kommer rundt om svinget hvor brugsen har ligget, så står der eh, en vej derudad* (Helnæs, H3B[245, 247])

(279) H3B: *i Ebberup, og da boede jeg oppe i Ebberup der, da jeg var holdt op med at tjene bønder, så boede jeg ved min søster, hun boede der i Ebberup og så, traf vi jo så hinanden nede på kroen når vi var dernede til gymnastik eller hvad vi nu, spillede kort* (Helnæs, H3B[31, 33, 34])

(280) H4B: *jamen jeg siger, det er, ude i Jysk Sengetøjslager, ude i Assens, eller jeg tager til Odense ikke også, og jeg betaler varerne med en check så siger jeg til dem, helt i orden hvis jeg betaler med en check her, og hvis I er i tvivl så må I tage telefonen* (Helnæs, H4B[136, 137])

(281) H1: *ja, men det var jo, vi skulle jo helst ikke af med penge for varerne jo, vi skulle jo ikke betale andet end en gang hvert halve år nede i brugsen jo, sådan var det jo* (Helnæs, H1[36])

Den generaliserede brug er dog ikke afgrænset til denne brug i generelle fremstillinger – brugen i en specifik narrativ (om fortid, nutid eller fremtid) er også almindelig.

(282) H1: *ovre i Nellemose, at far havde en kusine derovre* [generel], *lige pludselig en dag de gamle og Poul de skulle en tur derover jo* [specifik] (Helnæs, H1[157, 158])

(283) H4A: *ja, men eh, men det er taget, vi var blevet inviteret alle sammen over på, eh Skrydstrup, og vi fik, noget at spise derovre* [efter F-16-flyenes nedstyrtning på Helnæs i 1984] (Helnæs, H4A[288, 289])

(284) H4A: *jeg kan huske vi var på Bågø at spille håndbold, Bågø det ved du godt, det ligger ud for Assens jo ikke også, og da var vi, og det var, vi tog af sted om middagen og så, var der flere, der var mange med med musik og det hele det var med færgen over og så, så, så hentede de os med traktoren nede ved færgen, men da vi skulle hjem så skulle vi gå, nej der var ingen der kørte os derned, vi gik hjem, vi havde danset derovre på Bågø om natten og havde spillet håndbold hele, og så, da klokken var tyve minutter i fem da holdt Hel- Helnæsrutebilen ude i Assens, og hentede os, og klokken syv skulle jeg være nede på, der var børnekoloni nede på, eh, hernede, altså sådan en feriekoloni* (Helnæs, H4A[87, 88, 89, 90, 91, 92, 93])

Overordnet set giver det generaliserede deiktiske centrum større fleksibilitet i narrativ sammenhæng da man ikke nødvendigvis behøver befinde sig på hjemmebasen for at udtrykke en bestemt relation til en lokalitet.

Beskrivelsen af forskellige typer af deiktiske centre i materialet fra Helnæs kan sammenlignes med Einar Haugens undersøgelse af rumlig orientering i islandsk (Haugen 1969[1957]). I sin analyse afdækker Haugen to typer brug af verdenshjørner der svarer til : 1) en brug der er koblet til lokalisering af noget eller nogen inden for synsvidde, og hvor den sproglige kodning afspejler en faktisk jævnføring med placeringen i forhold til verdenshjørnerne; og 2) en brug der er knyttet til lokalisering af noget eller nogen uden for synsvidde, og hvor lokaliseringen ganske vist gør brug af verdenshjørnerne, men hvor den sproglige kodning ikke er bundet til den specifikke vinkel. Verdenshjørnerne er så at sige blevet flyttet til et mentalt kort over Island hvor øen er blevet opdelt i fire felter der fungerer som konceptuelt mål. Alle sproglige kodninger af bevægelser i retning af dette felt sker ved hjælp af det relevante verdenshjørne, og kodningen er altså blevet løsrevet fra de konkrete restriktioner i den her og nu-specifikke ytringssituation. Gælder bevægelsen et sted i det østlige felt, hedder det således 'mod øst', også selvom den specifikke bevægelse undervejs til målet måtte være mod syd, nord eller begge dele. Haugen kalder de to typer for "proximate" og "ultimate": "Proximate orientation is based on celestial observations; but ultimate orientation is based on social practices developed in land travel in Iceland." (Haugen 1969[1957]:334).

Hanks gør opmærksom på en karakteristisk forskel mellem et her og nu-specifikt og et generaliseret deiktisk centrum.

> ”the more information participants already share in the indexical origo, the more precisely they can individuate referents. When they are face to face, engaged, mutually oriented, and share detailed background knowledge of referents, they can mobilize potentially any shifter in the language. [..] The less they share, on the other hand, the leaner the indexical origo and the fewer the referential oppositions available to individuate objects.” (Hanks 1992:69)

Som vist i afsnit 5.2.1 udnytter sprogbrugerne netop andre indeksikalske virkemidler end RA i en her og nu-specifik situation.[27]

Det som Hanks hermed siger, er at lokalisering og individuering er vanskeligere hvis det deiktiske centrum der konstrueres er generaliseret og ikke her og nu-specifikt. Man kunne ligefrem påstå at RA er ”dårlige” deiktiske redskaber – det deiktiske element ved RA opstår oven i købet kun implikationelt, og brugen er præget af ellipse, dvs. at den deiktiske dimension på både det kernesemantiske niveau og ytringsniveauet er i baggrunden. Ikke desto mindre er brugen af RA både frekvent og systematisk, og RA kan som vist uden problemer indgå i konstruktionen af adskillige deiktiske centre hos en og samme informant.

Men hvad er da forklaringen bag RAs “succes” i dansk?! Hanks giver selv indirekte en god forklaring.

> ”Whether or not interactants share background knowledge of a referent is largely irrelevant to the usage of presentatives, which require immediate sensory access [..]. On the other hand, reference to a place empirically remote requires proportionately more background knowledge [..]. Given a sufficiently rich common knowledge of a place, even reference to it from a great distance can be accomplished with normally punctate, proximal forms [..]”;
> ”Participants can be separated spatially and perceptually, but share highly determinate knowledge of the referent based on experience prior to the speech event.” (Hanks 1992:68, mine fremhævelser)

Nøglen må ligge i en stor fælles forhåndsviden eller forhåndsoverenskomst om hvordan forskellige steder typisk skal opfattes, og hvordan man typisk kan

[27] At gestik ikke er så umiddelbart indlysende et kommunikativt redskab ved et generaliseret deiktisk centrum eller hvor en Grund er uden for synsvidde, er ikke ensbetydende med at gestik ikke (kan) bruges. Gestik kan i en sådan situation faktisk bruges både specifikt og generaliseret. Man kan godt pege i retning af det sted hvor man mener en Grund rent faktisk er placeret selvom Grunden er uden for synsvidde. Og man kan også bruge generaliseret gestik, dvs. at Taler fx kan bruge en generaliseret bevægelse med hånden væk fra kroppen som udtryk for det generelle skema ’hjem/tilbage-ud’ uanset hvor Grunden rent fysisk befinder sig i forhold til Taler. Taler kan i princippet bruge en sådan bevægelse med hånden frem for sig samtidig med ytringen af lokaliseringen *ovre i Århus* i en situation hvor Århus rent fysisk ligger i en retning bag Taler. Gestik og pegning er med andre ord ikke defineret ved at skulle bruges om det synlige – det som skal være synligt eller inden for pegevidde, er noget som meningsfuldt kan etableres eller konceptualiseres som noget der kan udpeges ved en form for gestik i den pågældende kommunikation, dvs. at det rum der peges i, også kan være symbolsk eller generaliseret.

relationere sig til dem med et RA. Verden er så at sige i meget høj grad ordnet på forhånd for de danske sprogbrugere i kraft af de mange konventionaliseringer og overenskomster der gør sig gældende på både individuelt, lokalt og overlokalt niveau. På den måde kompenseres der for den kraftige underspecificering og ellipse i både kernesemantik og ytringssammenhæng (jf. afsnit 4.5.2). Konventionaliseringen af 'op'/'ned' = 'nord'/'syd' ved geografiske lokaliteter er typeeksemplet på en utrolig effektiv konventionalisering og konstruktion af et fællesdansk deiktisk centrum i den enkelte sprogbruger ('Danmark'). Man kan sige det på den måde at brugerne uden tvivl har stor glæde af de mange konventionaliseringer med RA så de har en chance for at løse det såkaldte "recurrent coordination problem" – dvs. "the need for interlocutors – who lack direct access to each other's minds – to reliably converge on mutual understandings of each other's intentions and interpretations in talk" (Enfield 2003:84, med henvisning til Clark 1996 m.fl.).

Dette betyder omvendt også at forudsætningen for at man kan bruge RA ubesværet, er at man kender koden på rygmarven, både for hvornår man typisk bruger hvilke RA, og hvornår man typisk indføjer eller udelader et RA.

> "The origo consists of the social relation between participants, and symmetry is a way of describing the degree to which their respective orientations overlap. The greater the mutuality, reciprocity and commonality between participants, the more symmetric the origo. The more symmetric the origo, the greater the range of paradigmatic selections available to a speaker for the purpose of reference." (Hanks 1992:70f., min fremhævelse)

Dette er der jo ikke noget usædvanligt i, men er en generel forudsætning for beherskelsen af et sprog eller en sprogvariant. Det interessante ved RA består i at indkredse hvilke regler der specifikt gælder for RA, og under hvilke betingelser de dannes, bruges og opretholdes, dvs. i relation til hvilke rumlige forhold og sociale fællesskaber? Brugere af RA skal ikke kun vælge den "rigtige", dvs. konventionaliserede form i et givet sprogligt fællesskab (*ud til fyret* (på Helnæs og formodentlig i Danmark generelt); *op til Ebberup* (på Helnæs)). De skal også kunne variere "korrekt" eller "acceptabelt" inden for bestemte situationelle rammer (fx om det man skal lokalisere, befinder sig i samme lokale, i lokalet ved siden af eller uden for huset; eller fx inden for eller uden for pege- og synsvidde) – rammer der er konceptualiserede og skematiske, og resultatet af gentagne koblinger mellem bestemte sproglige tegn og bestemte praksisser ("communicative practices, as they unfold in frameworks, tend to produce schematic frames, because of the regularities of linguistic categories and the resources they provide for metalinguistic regimentation", Hanks 1990:192). Det er dette samspil mellem variation og restriktioner jeg vil beskrive nærmere i det afsluttende afsnit i dette kapitel (afsnit 5.3).

5.2.3 Transponeret deiktisk centrum ved RA

Som jeg allerede har nævnt (jf. afsnit 4.5.3) kan det deiktiske Origo ved RA transponeres. Fænomenet er velkendt i litteraturen om deiksis, hvor det også går under betegnelser som fx ”deictic projection”, ”shifts in points of view” eller ”decentered frames”.

> “There are also various derivative usages, in which deictic expressions are used in ways that shift this deictic centre to other participants, or indeed to protagonists in narratives – Lyons (1977a:579) calls this **deictic projection**, Fillmore (1975) shifts in **points of view**.” (Levinson 1983:64)

> ”The origo can be where the speaker is. It can also be transposed to any explicitly indicated, narratively established, or situationally inferred point. This is a common, if not defining, feature of deictic fields” (Bickel 1997:51)

Hanks taler om ”displacement or alteration of the indexical ground of utterances” og om ”’decentered’ frames” (Hanks 1990:197; jf. også Haviland 1996:272, Langacker 1991a:266f. samt Galbraith 1995 om transponering i narrativer). Jeg vil ikke gå ind i en detaljeret diskussion af transponeret deiktisk centrum som sådan, men vil nøjes med at give nogle konkrete eksempler på transponering i tid og rum af det deiktiske centrum ved RA, hentet fra materialet fra Helnæs.

Interviewene fra Helnæs er i lighed med andre dialektologiske interview præget af narrativer, ofte om begivenheder i fortiden (jf. Pedersen & Nyberg 1984). Det er derfor ikke svært at finde eksempler på hvordan det deiktiske centrum ved RA kan transponeres i tid og rum. Lad mig i det følgende eksempel vise hvordan der kan skiftes deiktisk centrum ved RA. Især er det interessant at se hvordan en transponering i både narrativ tid og rum bevirker et skift i valget af RA.

(285) hh: *jamen så har du også gået i skole her*

H1: *ja det har jeg da*

hh: *der var skole på Helnæs*

H1: *ja, der var skole herhenne hvor der er højskole nu* [Grunden er skolen og det deiktiske centrum er det sted vi sidder og foretager interviewet, dvs. et her og nu-specifikt deiktisk centrum (jf. afsnit 5.2.1, eksempel (277))] (Helnæs, H1[11])

hh: *aha*

H1: *ja, du kan kigge herhen, dér* (Helnæs, H1[12])

hh: *altså der hvor der er højskole nu*

H1: *ja*

hh: *okay, så det var den almindelige, altså kommuneskole*

H1: *det var det ja*

hh: *det var til syvende klasse eller hvordan, hvor langt var det op i tid*

H1: *ja, det var det*

hh: *og du boede på møllen*

H1: *det gjorde jeg ja, vi cyklede derned jo* [lokaliteten er stadig skolen, men det deiktiske centrum er nu skiftet til den tidligere bopæl, møllen; der relationeres ikke længere med 'hen', men med 'ned', i overensstemmelse med informantens sproglige praksis i øvrigt ved lokaliteter i (retning mod) bykernen og dens centrale lokaliteter (brugsen, kirken); skiftet hænger sammen med mit spørgsmål om møllen] (Helnæs, H1[13])

hh: *ja, nå, det gjorde I*

H1: *ja*

hh: *det er, der er ikke så langt er der, man kunne vel også gå eller hvad*

H1: *det var jo gerne ovre ved Poul, han boede lige ved siden af jo, så var vi jo gerne ovre, så fulgtes vi jo gerne ad dengang jo, sådan var det jo* [lokaliteten er barndomsvennen Pouls bopæl, og det deiktiske centrum er H1s tidligere bopæl på møllen, altså en fortidig kontekst; der relationeres med 'over'] (Helnæs, H1[14, 15])

hh: *ja*

H1: *Poul, det var jo min nabo deroppe* [lokaliteten er stadig Poul, men det deiktiske centrum er nu skiftet til den nuværende bopæl, og i overensstemmelse hermed relationeres der nu med 'op'] (Helnæs, H1[16])

hh: *ham du snakkede om nu her*

H1: *ja*

Lokaliseringen af og relationeringen til en og samme lokalitet eller Grund kan altså ske med udgangspunkt i forskellige deiktiske centre. Der skiftes i eksemplet både i tid og rum, dels mellem et her og nu-specifikt deiktisk centrum og et generaliseret deiktisk centrum i en fortidig kontekst, dels mellem et generaliseret deiktisk centrum i henholdsvis nutidig og fortidig kontekst. Det sidste fremgår af følgende illustration.

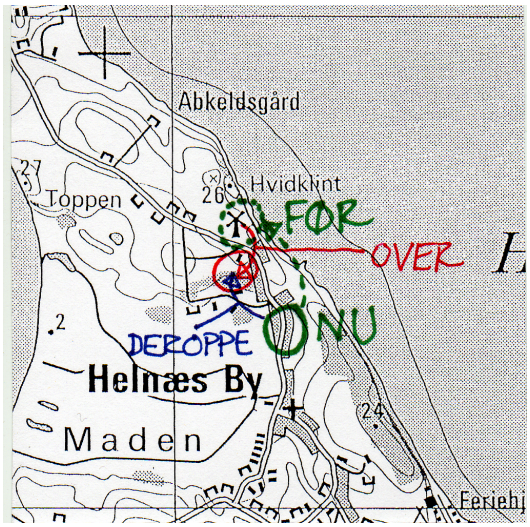

Figur 43: H1s relationering til samme lokalitet fra fortidig og nutidig synsvinkel med henholdsvis 'over' og 'op'.

Transponering består altså i skift i synsvinkel. Informanten foretager uden besvær en relationering til det samme sted ud fra forskellige implicitte synsvinkler. Valget af RA følger den relationering og synsvinkel der impliceres i det specifikke handlingsforløb, og en transponering eller et skift til en fortidig narrativ kontekst som i det følgende eksempel er typisk. Jeg'et bliver her til en protagonist ("as Bühler noted, many deictic expressions can be transposed or relativized to some other origo, most often the person of the protagonist at the relevant time and place in a narrative.", Levinson 2004:111).

(286) H3B: *det var ligesom her i foråret, vi var, ja, der var vi på Helgoland*

H3A: *på Helgoland*

H3B: *nå ja, jeg, jeg havde jo sagt til konen, du kan jo godt regne med at det kan blive en barsk tur*

H3A: *ud på Nordsøen* [det deiktiske centrum her er nærmest generelt, om bevægelse fra fastland mod et sted på vandet] (Helnæs, H3A[191])

H3B: *ud på Nordsøen der* (Helnæs, H3A[192])

hh: *men det gik også*

H3A: *det var næsten havblik*

H3B: *det var [?] stille, vi kunne ikke mærke den sejlede*

H3A: *nej, og så blev vi jo så lasset over i, i små både, ind til Helgoland, de vil jo ikke have færgerne derind jo* [her skiftes til et specifikt begivenhedsforløb i

> fortiden, og relationeringen med RA følger protagonistens bevægelse og synsvinkel – først fra færgen til båden (’over’), dernæst i sejlads i de små både fra færgen til havnen på Helgoland (’ind’)] (Helnæs, H3A[193, 194, 195])
>
> hh: *nå*
>
> H3A: *det var jo ligesom sådan en gang flygtninge, i de her, både, at vi blev, sat ned i, og så sejlet ind til, til havn-, eller ind til, havnen* [samme begivenhedsforløb, blot konceptualiseres bevægelsen fra færge til båd nu med fokus på den nedadgående retning (’ned’)] (Helnæs, H3A[196, 197, 198])

De anførte eksempler fra mit materiale fra Helnæs bekræfter hvor hurtigt og subtilt sprogbrugere er i stand til at skifte synsvinkel i løbet af kommunikationen: ”a sudden change in the indexical ground can result from relatively creative acts of reference and not only from wholesale displacements of the ground, such as quotation.” (Hanks 1990:198). Der er tale om et overordentlig interessant kommunikativt fænomen der kan siges at komme til udtryk på forskellige måder, fx i ”explicit quotation (direct discourse), indirect report, ’transposition’ of deictic categories [..], certain kinds of highly creative reference, and the subtle shifts in perspective that can be seen to underlie much of deictic reference in connected discourse” (Hanks 1990:197). Fænomenet kommer altså også til udtryk i brugen af RA.

5.3 Valg mellem forskellige RA: Faktorer og restriktioner

I kapitel 4 beskrev jeg centrale fælles træk ved danske RAs kernesemantik, herunder samspillet mellem de enkelte formers betydning på instruksniveau og ytringsniveau. Jeg udskilte samtidig en gruppe af RA med deiktisk potentiale og har i de foregående afsnit i dette kapitel beskrevet hvordan denne gruppe RA kan bruges til at skabe forskellige (typer) deiktiske centre på ytringsniveau. Jeg vil nu samle op på spørgsmålet om variation. Hvad kan det undersøgte materiale, især materialet fra Helnæs, sige om hvilke faktorer eller restriktioner der gør sig gældende ved valget af og mellem RA?

Udgangspunktet er altså at danske sprogbrugere normalt har syv (ni) RA til rådighed ved deiktisk brug af RA: ’op’/’ned’/’ud’/’ind’/’hen’/’over’/’om’ (/’hjem’/’tilbage’). Det kunne beskrives som det rum af muligheder der er til rådighed når der i sprogbrugen skal etableres en relation mellem en Taler og en Grund med et RA (dvs. ved at etablere en path event frame). Umiddelbart kunne man altså sige at en sprogbruger i en specifik situation hver gang jævnfører 1) konceptualiseringen af specifikke rumlige træk i relationen til en Grund med 2) de basale billedskemaer som er til rådighed i de syv RA, og vælger det skema og det RA man synes bedst kan karakterisere relationen (path) mellem Taler og Grund. Jeg vil i det følgende gerne argumentere for at denne fremstilling bør nuanceres. For det første kan rummet af muligheder være begrænset: I nogle tilfælde kan sprogbrugerne normalt ikke vælge frit mellem alle syv (ni) RA (fx er det blevet nævnt at man ved bevægelse mellem rum i en bygning oftest er bundet til

'ud'/'ind', dvs. CONTAINER-billedskemaet). Dette kunne forklares med at brugen og valget af RA sker i relation til en bestemt situationstype, og at der er indbygget forskellige *logisk-konceptuelle restriktioner* i de forskellige situationstyper der får indflydelse på valget af RA. For det andet har jeg allerede givet eksempler på de mange *konventionaliseringer* der karakteriserer brugen af RA, dvs. at foregående sprogbrugere har etableret mere eller mindre faste overenskomster om hvilke konceptualiseringer af typiske rumlige formationer der passende kan eller bør kombineres med hvilke billedskemaer og RA.

I dette afsluttende afsnit af kapitel 5 vil jeg først give flere eksempler på det sidste punkt, nemlig konventionaliseringer i forbindelse med RA, og diskutere deres rolle (jf. afsnit 5.2.2 om generaliseret deiktisk centrum). Derefter vil jeg skitsere forskellige situationstyper og tilhørende mulighedsrum for brugen af RA. Endelig vil jeg beskrive det man kunne kalde det fulde deiktiske mulighedsrum ved brug af RA og fremdrage eksempler på hvordan brugen og valget af RA kan siges at stå i forhold til eller være betinget af dels sociokulturel praksis, dels konkrete rumlige forhold.

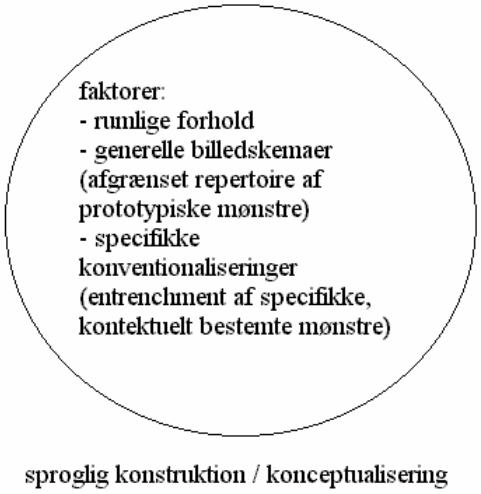

Figur 44: Mulige faktorer og restriktioner ved valg af RA.

5.3.1 Konventionaliserede konceptualiseringer

Ovenfor er der allerede givet eksempler på at sprogbrugerne ved valg af et RA må tage højde for den specifikke rumlige situationstype og ytringskontekst (jf. afsnit 5.1.1), fx i form af det ytrings- og synspunkt der forudsættes i brugen af RA. Normalt, dvs. set fra deres eget hjem, siger H3 *om til brugsen*, men hvis synspunktet skifter, fx til Helnæs' nordlige spids, vil det typisk også udløse et andet RA.

(287) H3B: *jaja, dem der bor derude* [dvs. på Helnæs nordlige spids, kaldet Langøre eller Bobakkerne], *jamen, der skal vi ind til, den tid brugsen var der, der skal vi ind til brugsen eller, med, eller bageren [?], der siger de ind til* (Helnæs, H3B[X228, X229])

Brugen af RA er altså dynamisk og bundet til den specifikke situationstype og ytringskontekst (jf. følgende afsnit 5.3.2). Det hedder ikke altid *ned til stranden*, uanset sammenhæng og kontekst. Sprogbrugeren skal rent faktisk finde et RA og et billedskema som passende kan parres med et eller andet træk i de rumlige omgivelser. Materialet fra Helnæs viser at de enkelte RA ikke bruges i flæng, men meningsfyldt og konsekvent (hvilket ikke udelukker forskellige typer af variation). Det er blot så heldigt og tidsbesparende for sprogbrugerne at der allerede ligger en række "passende" parringer parat, i form af konventionaliserede relationer mellem de prototypiske billedskemaer i RA og konceptualiseringer af bestemte rumlige formationer eller entiteter (Grunde). Rummet er i høj grad allerede ordnet. Eller rettere: Sprogbrugerne er på forhånd sporet ind på bestemte måder at ordne og kategorisere rummet på og den måde man kan relationere sig til forskellige entiteter (ting, personer, lokaliteter) i det på.

Tilstedeværelsen af fællesdanske konventionaliseringer er massiv i materialet fra Helnæs, også på de lokale niveauer. Man siger *ned til stranden* og *ud til fyret*. Alle bruger 'op' om den højtliggende mølle, og H1, der igennem det meste af sit liv har boet på møllen, bruger 'ned' om byen og institutionerne i byen (skolen, kirken m.fl.). H3 bruger 'op' om det nordligt liggende *Vrå*, og H1 og H4 tilsvarende 'op' om det ligeledes nordligt liggende *Hjørring*. H4A siger *ude i bryggerset* (Helnæs, H4A[268]) og *ude i gården* [dvs. gårdspladsen] (Helnæs, H4A[296]). Alle bruger 'ud' ved hav og farvand set fra land.

(288) *derude* [dvs. på isen] (Helnæs, H1[160]; jf. H1[120, 128, 129] *ud*, [121] *derude*)
(289) *ud på Nordsøen* (Helnæs, H3A[191]; jf. H3B[192], [238] *ude*)
(290) *og der har de pumpet vandet ud* [dvs. i havet] *i hele området her fra Helnæs* (Helnæs, H4B[39]; jf. H4A[42, 45, 46, 52]).

Materialet fra Helnæs og det righoldige materiale i dialektsamlingerne ved Ømålsordbogen og Jysk Ordbog viser imidlertid også at grundstrukturerne, dvs. koblingen mellem billedskemaer og rumlige formationer, kan aktualiseres og konventionaliseres på forskellig måde afhængigt af det specifikke sprogsamfund. Det tydeligste eksempel i materialet fra Helnæs er formentlig *ud til Assens* og *ud til Odense* hvor entiteten 'større by' ikke konceptualiseres som og kombineres med CENTRUM, men med PERIFERI. Den specifikke kobling mellem billedskema og rumlig entitet sker i det specifikke sprogsamfund og med stadigt udgangspunkt i sprogbrugernes praksis, og her gør det dialektale materiale netop opmærksom på at der kan udvikles en betydelig variation. Afhandlingen har ikke kun givet eksempler på den inter- og intraindividuelle variation, men også på de variationer der kommer til udtryk i de lokale deiktiske centre. De gruppebaserede konventionaliseringer og variationen i forhold til andre gruppers eller individers sproglige

praksis eller valg (fx mit eget), kommer direkte til udtryk i de tilfælde hvor informanterne i samtalen med mig holder fast i deres egen konventionalisering, dels spontant, dels i forbindelse med et eksplicit spørgsmål fra min side om hvad deres praksis er.

(291) hh: [..] *du er født her på Helnæs*

H3A: *ja, det er jeg*

hh: *det er så vidt jeg husker her i nærheden*

H3A: *ja det var nede på Helnæshus*

hh: *og det ligger*

H3A: *nede ved stranden*

H3B: *ja, der har før været feriekoloni*

hh: *det havde jeg glemt, fordi jeg kan, som jeg huskede det var du født, heroppe* [jeg refererer her til nabohuset som jeg forbinder med et sted der ligger højere end dér hvor vi sidder, og som jeg derfor relationerer mig til med 'op' (H3s gård ligger på en lille bakke i forhold til vejen hvor min bil holder parkeret)]

H3B: *ah altså, hendes hjem har jo ligget herinde, sådan set, men hun er jo født dernede inden at hendes mor kom ind som husbetyrerinde herinde ved, istedet for* [H3B lader sig ikke lokke af mit "forslag" om 'op' – for H3 ligger dette nabohus derimod 'inde'] (Helnæs, H3B[15, 17])

(292) hh: [..] *og hvad med Brydegård og Brunshuse og dernedead* ['ned' brugt spontant af mig om sted ved vandet; jf. kort 1]

H3A: *ja det er også op* (Helnæs, H3A[X137])

H3B: *ja, der siger vi også op, at vi skal op til Bru- Brydegård og Brunshuse, der er vi jo sommetider oppe og købe fisk om vinteren, oppe ved havnen deroppe* [H3 markerer at det hedder 'op' – og lader sig slet ikke mærke med mit 'ned'] (Helnæs, H3B[X138, 139, 140, 141])

I dag studser mange danskere over at fynboere har sagt og stadig kan finde på at sige *ud til Assens* osv., men denne type variation kan sagtens have været mere udtalt, især i lidt ældre tid med flere bofaste lokalsamfund. Det righoldige materiale i dialektsamlingerne ved Ømålsordbogen og Jysk Ordbog rummer mange eksempler på alternative konventionaliseringer af basale billedskemaer, eller på konventionaliseringer som har større eller andre anvendelsesområder end i rigsmål. Jeg har allerede nævnt koblingen mellem 'op'/'ned' og 'nord'/'syd' (jf. afsnit 5.1.3). Lad mig nævne yderligere et par eksempler.

frem

- Ligesom 'tilbage' kan konceptualisere den bageste del af noget (fx *gå tilbage i bussen*, jf. 4.4.2), bruges 'frem' i dialekterne i mange forbindelser til at konceptualisere den forreste del af noget: *fremben* betyder 'forben', *fremknæ* 'knæ på forben' og *fremtand* 'fortand'. Denne brug af 'frem' ses også i hierarkiseringen af rum i et hus: *fremmers* (el. *fremgulv, fremmersgulv*) er det forrestliggende rum i den personlige beboelse, dvs. det som i vore dage kaldes entreen (jf. *forstue*). Andre interessante dannelser er *frembi* der er synonym med *forbi*, og *fremlæns* der er synonym med *forlæns* (alle ØMO; jf. også JyO, fx *frem-, frembov, fremdør, fremende, fremhjul* m.fl.). I jysk har man forbindelsen *gå frem* i betydningen 'gå ud i køkken, bryggers el. stald; gå udenfor (ad bagdøren)', dvs. at 'frem' her er blevet et egentligt alternativ til 'ud' ved bevægelse væk fra det centrale i et hus (jf. JyO, *frem*, 2).

oven-/neden-

- En lidt tilsvarende særudvikling ses ved 'over' og 'ned' eller rettere: ved de adjektiviske afledninger *oven-* (af præp. *over*) og *neden-*, der bruges hyppigere end i rigsmål om den øverste eller nederste del af noget (jf. fx ØMO, *oven-/neden-dyne, -dør, -kop, -skæg* m.fl.). En særlig brug ses hvor en lokalitet underinddeles i en øvre og nedre del (motiveret i niveau eller i enkelte tilfælde muligvis hierarki): *oven-/neden-by/-bys, -herreds, -sogn/-sogns* m.fl. (også i former som *øvre-/ne(d)re-*)).

op

- En særlig brug af 'op' ses i Ømålsordbogens samlinger i forbindelser som *op i landet, oppe i byen, op til [+LOKALITET]*, dvs. i udtryk for bevægelse fra et kystområde og ind i fastlandet. Det basale niveau-skema bruges altså her som alternativ til det billedskema der normalt bruges, nemlig CENTRUM (*ind(e) i landet*).

ind

- I rigsmål kan man uden problemer anvende CONTAINER-skemaet ved lande (fx *rejse ind i Danmark*); denne brug af 'ind' og CONTAINER er mere udbredt i dialekterne og ses også ved mindre lokale landområder eller landsdele (fx *ind i Fyn, ind i Ods Herred*, jf. ØMO, *ind*, 1.1).

hen

- Jeg har også allerede nævnt at 'hen' fx kan bruges ved fjernereliggende lokaliteter – dette eksempel er dog ikke det bedste i denne sammenhæng da det er uklart hvad det basale billedskema egentlig er ved 'hen' (jf. afsnit 4.3). Det kan dog nævnes at 'hen' generelt har både flere betydninger og større anvendelsesområde i dialekterne. Fra JyO kan fx nævnes betydningen 'væk' (fx *min karl er rendt hen* (dvs. 'rendt væk'),

> JyO, *hen*, 3.1) og absolut brug af 'hen' i udtryk for målrettet handling uden for de vante omgivelser e.l. (fx ***skulle de hen, skulle de endda spørge om de måtte gå*** (dvs. 'skulle tjenestefolkene ud på en fridag, fx på besøg, skulle de spørge husbonden om de måtte'), JyO, *hen*, 2).

Man kan altså beskrive det på den måde at sprogbrugerne må have et beredskab parat, et repertoire af konventionaliseringer (som kan være etableret og rodfæstet individuelt, lokalt eller overlokalt). I de praktiske ytringssituationer trækker sprogbrugeren på dette beredskab når der konceptualiseres, og har ofte mulighed for hurtigt at finde et RA der har et rumligt billedskema der passer overens med konceptualiseringen af et rumligt forhold. Et træk ved lokaliteten ('yderlig spids på en ø', 'højtliggende høj bygning') falder sammen med en prototypisk grundbetydning (PERIFERI, 'OP'-NIVEAU) som ligger indlejret eller kodet i det sproglige beredskab (*ud(e), op(pe)*). Dette forhold kan forklare hvorfor sprogbrugerens valg af RA i en lang række tilfælde forekommer at være så nemt og ligetil, både for Taler og Modtager ("når opfattelsen er konstrueret ud fra de strukturer der strukturerer det der opfattes, er alt indlysende, alt går af sig selv", Bourdieu 1997[1994]:157; jf. Rubba 1996:240). En implicit pointe i en sådan beskrivelse er at den relativt store overensstemmelse mellem konceptuelt grundskema, sprogligt tegn og rumlig formation er (blevet) institueret, inkorporeret eller *entrenched* inden for rammerne af en specifik kulturel praksis.

> "the everyday artifacts used in the experiments are not "culturally neutral", not just in the sense that they may be more or less familiar to individuals from different cultures, but also because they *embody* different conceptualizations or cultural schemas (in this case, of spatial relations). This "extended embodiment" does not exist in a vacuum: it is not, as it were, a property of the objects "in themselves". Rather, it is constituted and exemplified by the participation of the objects in an entire matrix of cultural practices, some of which are linguistic (or discursive) practices, and some of which are nonlinguistic." (Sinha & Jensen de López 2000:36, min fremhævelse)

Det vil omvendt sige at når scenen eller beskrivelsessituationen er relativt uvant, eller når der ikke umiddelbart er et salient rumligt træk, vil valget af RA ikke længere være helt så "indlysende". I de tilfælde hvor man ikke på forhånd har et forhold til det sted man skal relationere sig til eller lokalisere, og man ikke kan trække på en tydelig forhåndskategorisering af rummet, vil sprogbrugeren ud fra en sådan forklaringsmodel komme på en større prøve i valget af RA. Materialet fra Helnæs tyder på at danske sprogbrugere i den slags tilfælde typisk vil trække på de helt generelle fællesdanske konventionaliseringer af koblinger mellem billedskemaer i RA og rumlige formationer og situationer, sådan som det fx kommer til udtryk i informanternes relationeringer til fjernere lokaliteter på det overlokale deiktiske niveau (jf. afsnit 5.1.3). En anden mulighed er at sprogbrugerne helt undlader at bruge et RA (jf. kapitel 6) eller benytter et RA med stor

neutral betydning, altså en default-brug i mangel af kendskab til et salient rumligt træk, typisk *hen*.

(293) *de kunne tage til Fyn eller hvor søren det var de kom hen* (Sydvestsjælland, 422, 1904, 1986)

Men materialet fra Helnæs giver også eksempler på hvordan sprogbrugerne i den slags situationer fx kan forsøge sig med flere forskellige RA (eller andre udtryk for rumlig orientering, fx *højre/venstre*), og forskellige synsvinkler (jf. fx H4s lokalisering af F-16-flyets nedstyrtningssted på Maden, afsnit 5.1.1). I det følgende eksempel skal H4B relationere sig til en lokalitet der ganske vist er nærliggende, men hvor H4B ikke har og aldrig har haft regelmæssigt ærinde (H4B bemærker selv at det ligger uden for "Helnæs' område"). H4B afsøger derfor forskellige muligheder.

(294) hh: *fordi der ligger da noget fiskeplads*

H4B: *ja ja det er da hele vejen rundt, det er da hernede, hernede også, eh, der har jo været, hvad hedder det, mange fiskere hernede der har levet af det jo ikke også, ah, nede ved stranden her, det var nærmest hernede det var* [her relationeres der til strandområdet på Helnæs som er kraftigt konventionaliseret med 'ned' på Helnæs og generelt i dansk; her er der ingen tvivl hos H4B, heller ikke selvom der kigges på et kort og området ikke ligger i udpræget 'ned'-retning på kortet] (Helnæs, H4B[K232, K233, K234, K235, K236])

hh: *og der er da også noget her, øh* [jeg peger på den lokalitet på kortet der hedder Brunshuse umiddelbart nord for Helnæs, lige når man kommer over på det fynske fastland; her ligger der en lille havn der stadig i meget begrænset omfang bliver brugt til fritidsfiskeri, bl.a. af H2 der bor i Brydegård ved siden af Brunshuse, jf. kort 1]

H4B: *ja men det kommer jo sådan set ikke, det eh, det er oppe, det er over for, ude på den anden side af Helnæs jo, det er ikke noget der kommer os ved jo* [Brunshuse/Brydegård er ikke konventionaliseret hos H4B, og H4B forsøger derfor først med 'op' ud fra kortet, dernæst forsøges stedet relationeret til et deiktisk centrum, først med 'over' hvor det er uklart hvad det deiktiske centrum er, dernæst med 'ud' hvor Helnæs er det deiktiske centrum] (Helnæs, H4B[K237, K238])

Noget lignende ses i det følgende eksempel hvor H3B veksler mellem forskellige RA i omtalen af en avlsgård der ligger på den fjerneste del af den lille smalle ø Illum øst for Helnæs (jf. kort 1).

(295) H3B: *nogen der bor derovre mere, men der har jo været, der har jo været en avlsgård derovre jo, øh, som der har været forpagtet ud men*

H3A: *ja det er den her røde*

> H3B: *nej, nej den røde det er slottet, avlsgården den ligger helt ude i den anden ende, helt ovre, ind til Faldsled der* [med 'ud' og 'over' prøver H3B på to forskellige måder at markere avlsgårdens fjerne, yderlige placering på Illum set fra Helnæs eller med udgangspunkt i øen selv, men tilføjer så endnu en lokaliseringsoplysning, denne gang med udgangspunkt i avlsgårdens placering i forhold til, dvs. 'ind' mod, Faldsled der ligger på den anden side af bugten, på Fyns sydvestkyst] (Helnæs, H3B[162, 163, 164])

Et tredje eksempel kan nævnes. I starten af interviewet spørger jeg H2 om hans fødested (en ejendom på den nordlige del af Helnæs – H2 bor nu lige nord for Helnæs, i fiskerlejet Brunshuse/Brydegård). Det udløser en ganske detaljeret beskrivelse hvori der indgår en række forskellige RA.

(296) H2: *ja, jeg er født på Helnæs ja, ude i den ende her, i en ejendom der lå, langt over, bagved, ud til stranden ud til, til, fjorden* (Helnæs, H2[5, 6, 7, 8])

Det er karakteristisk at der i H2s beskrivelser ikke bruges absolutte angivelser i form af specifikke afstands- eller vinkelangivelser. I princippet ville disse informationstyper være mere objektivt præcise, men i kommunikativ sammenhæng er det ikke nødvendigvis tilfældet. En eksperimentel psykolingvistisk undersøgelse viser faktisk at når sprogbrugere skal lokalisere noget, så foretrækker de – alt andet lige – et karakteristisk pejlemærke (landmark) og en Path frem for specifik vinkel eller afstand ("people are especially adept at recognizing and remembering landmarks and paths [..] directions and distances are approximate, and wherever possible, delineated by landmarks and paths rather than quantitative units", Tversky 2003:143). Det er netop den strategi H2 kan siges at følge i det sidstnævnte eksempel, men opgaven bliver alligevel vanskelig. H2 er klar over at jeg ikke har samme erfaringsgrundlag og forhåndsviden om området og dets karakteristika som han selv har eller en anden lokalkendt ville have – H2 kan med andre ord ikke regne med at jeg er bekendt med eventuelle pejlemærker som kunne bruges til en lokalisering. I sit forsøg på en præcis lokalisering kommer H2, i lighed med informanterne i de foregående eksempler, derfor til at bruge flere forskellige RA – og implicitte synsvinkler: Det første pejlemærke defineres som 'den ende af Helnæs der ligger tættest på hvor vi sidder ('her')' og lokaliseres som 'ude' (det er dog ikke entydigt om der med denne Path menes 'Helnæs' yderdel' eller 'Helnæs som ydre i forhold til Brydegård/Brunshuse på fastlandet'). Med *over* og *ud* skiftes til et nyt pejlemærke, en ny Grund, nemlig stranden, der lokaliseres med to forskellige Paths fra et udgangspunkt der er et 'indre sted på Helnæs' (muligvis hovedvejen på Helnæs). H2 tilføjer umiddelbart derefter et nyt pejlemærke, fjorden, for at præcisere til hvilken side af øen ejendommen lå (østlig eller vestlig). Man kan sige at H2 i sin strategi zoomer ind på lokaliteten konceptuelt, dvs. øger graden af granularitet i konceptualiseringen i den afgrænsede ramme (jf. Talmy 2000.II:456), og forsøger at etablere et antal mere præcise lokaliseringspunkter. Resultatet bliver en beskrivelse som på sin vis er ret præcis – men som faktisk ikke er kommunikativt særlig vellykket alligevel, bl.a. fordi der benyttes forskel-

lige synsvinkler der ikke ekspliciteres, og fordi der ikke er tilstrækkeligt med fælles forudforståelse eller forhåndsviden (”(communal) Common ground”, jf. Clark 1996) mellem de to samtalepartnere.

Fælles forudforståelse og forhåndsviden spiller i det hele taget en stor rolle ved brug af RA (jf. afsnit 5.2.2). Konventionaliseringer kobler bestemte RA med bestemte PP – og ekspliciterer dermed bestemte relationer mellem typiske billedskemaer og bestemte rumlige entiteter. Som vist ekspliciteres dermed også typisk målet – men udgangspunktet forbliver til gengæld ofte implicit og konventionaliseres langt sjældnere, og undertiden udelades målet også. Herved kan kommunikationen blive uklar, og der kan opstå alvorlige koordinationsproblemer sprogbrugerne imellem. Det følgende eksempel er hentet fra det virkelige liv i Danmark anno 2006. A og B bor i en lejlighed på 1. sal i en etageejendom på Frederiksberg. A er formand for den stedlige ejerforening. A sidder i køkkenet en lørdag formiddag og kigger på et opslag til beboerne som hun har skrevet dagen før. Hun er parat til at gå ned og hænge det op på opslagstavlen i stueetagen. Men i det samme gør B sig klar til at gå på indkøb, og A spørger om B ikke kan *tage opslaget ned* når han går. Det implicitte udgangspunkt for *ned* er altså det kommunikative her og nu, mens målet er opslagstavlen i stueetagen. Hertil spørger B imidlertid om hvad han skal gøre med opslaget når han har *taget det ned* (fx *smide det ud?*). B tolker med andre ord *tage ned* som fast kollokation i betydningen ’fjerne’, dvs. at udgangspunktet for *ned* ville være opslagstavlen og målet et ikke nærmere defineret sted som han derfor beder A om at eksplicitere. Man kan sige til Bs forsvar at hvis A havde sagt *tage opslaget med ned*, ville det næppe være blevet misforstået, og at misforståelsen dermed heller ikke alene beror på den manglende eksplicitering af udgangspunkt og mål for RA. Men selvom eksemplet ikke er 100 % entydigt, peger det alligevel på en indbygget kommunikativ ”svaghed” ved RA som også er blevet nævnt i forbindelse med det deiktiske centrum, nemlig underspecificeringen, især af udgangspunktet (jf. afsnit 5.2.2). Situationer som den netop nævnte opstår af og til i kommunikationen med RA på ytringsniveau (jf. eksemplet ovenfor med isbådens placering, afsnit 5.2.1).

En entydig kommunikation med RA er afhængig af at der sker en koordinering sprogbrugerne imellem omkring hvad der er udgangspunkt og mål. Disse ligger som vist kun implicit i RAs semantik og må derfor enten ekspliciteres eller infereres. Men selvom det måske sker, så afhænger den vellykkede kommunikation som allerede antydet af endnu en faktor, nemlig af at hele situationen faktisk er bekendt. Forståelsen af ytringen kan i større eller mindre grad forudsætte en større viden om hele det praksis-felt som den specifikke handlingsbeskrivelse tilhører, dvs. en større socio-kulturelt relateret konceptuel referenceramme (frame) (jf. Charles Fillmores ”frame semantics” og Herbert C. Clarks ”communal common ground”, jf. Croft & Cruse 2004:8, 17ff. og 102f. med henvisninger).

> ”being ”oriented within a museum” simply cannot be a phenomenon of perception per se, since one needs to know what a museum is. [..] What is required is that the perceptual “order” of the partners be structured by their

> "business" in the museum so that they see not a whirl of coloured flashes but galleries, exhibition halls, and exhibits to be visited, entrances and exits to be used, etc." (Jones 1995:41)

En analyse af RAs betydning og brug i forbindelse med rumlig orientering viser imidlertid at der også kan indkredses nogle mere afgrænsede frames, nogle på forhånd indlejrede, prototypiske konceptualiseringer af situationstyper eller rum (fx '(i/set fra) et rum/en bygning', '(set fra) en bopæl/et fast opholdssted', 'inden for pege- eller synsvidde'). Jeg vil i det følgende prøve at vise hvordan brugen og valget af RA kan beskrives mere præcist hvis man forudsætter en bestemt rumlig situationstype med bestemte konceptuelle (variations)muligheder og restriktioner.

5.3.2 Forskellige situationstyper, mulighedsrum og restriktioner

I sin artikel om demonstrativerne i lao, viser Enfield at betydningen og brugen af disse deiktiske udtryk står i forhold til hvilket såkaldt "here-space" der er tale om i ytringssituationen. Det enkelte her og nu-rum kan fx omfatte 1) Afsender og Modtager, men ikke Referenten, 2) Afsender alene eller 3) Afsender og Referenten, men ikke Modtager (jf. Enfield 2003:92ff.). Sprogbrugerne arbejder altså med forskellige konceptualiseringer af det deiktiske rum, og brugen af demonstrativerne sker på basis af sprogbrugerens førbevidste vurdering af hvilket her og nu-rum, eller hvilken her og nu-situationstype, den specifikke ytringssituation tilhører eller ligner.

Noget tilsvarende kan siges at gælde for brugen af RA. I afhandlingen er der blevet afgrænset et rum af muligheder ved deiktisk brug af RA, bestående af 'op'/'ned'/'ud'/'ind'/'hen'/'over'/'om' (samt 'hjem'/'tilbage'). Danske sprogbrugere udnytter imidlertid ikke altid alle syv valgmuligheder, og det kunne afhænge af hvilken specifik rumlig situationstype der er tale om. Jeg vil i det følgende som nævnt argumentere for at sprogbrugerne arbejder med forskellige forhåndsdefinerede specifikke konceptualiseringer af et 'deiktisk RA-rum'. Disse indebærer bestemte konceptuelle restriktioner som gør at det "fulde" deiktiske rum af muligheder indsnævres på forskellig vis. Jeg vil gerne argumentere for at brugen af RA sker på basis af en kognitiv vurdering af hvilken situationstype den specifikke ytringssituation tilhører eller ligner. Undersøgelsen af RA tyder på at bestemte situationstyper og/eller konceptualiseringen af dem lægger forskellige restriktioner ind for hvilke RA der kan vælges, og hvordan de kan bruges.

Specifikke restriktioner knyttet til to situationstyper kan tjene som illustration. En situationstype kan være brug af RA inden for ét enkelt rum eller lokale. Konceptualiseringen af et lokale som en BEHOLDER gør fx at brugen af 'ud'/'ind' kan give problemer. I sin basale billedskema-betydning koder dette modsætningspar overskridelse af en grænse, og hvis man siger *sæt kanden ud på hylden*, vil den konceptuelle restriktion i situationstypen gøre sig gældende, og man vil forstå det sådan at kanden skal ud på en hylde *i et andet lokale*, dvs. at det er rummets grænser der skal overskrides ('på et sted uden for rummet'). Den anden mulighed er at

kanden befinder sig i en beholder inde i lokalet og skal flyttes fra denne beholder og ud på en hylde inde i lokalet. En anden restriktion ved et rum som situationstype er i øvrigt at 'hjem' ikke kan bruges.

I overensstemmelse hermed har jeg allerede nævnt (jf. afsnit 1.1.1.3) at man ved en situationstype der konceptualiserer bevægelse mellem rum (eller placering i et andet rum), dvs. mellem BEHOLDERE, først og fremmest bruger 'ud'/'ind' (undtagen ved niveauforskel hvor 'op'/'ned' må bruges). Her overskrides der pr. definition altid en grænse.

(297) *de var næsten altid ude i køkkenet at spise pigerne* [dvs. tjenestepigerne] *de kom ikke ind andet - men satte maden ind - de var ikke med at spise inde i stuen - det var de altså ikke - det er rigtigt* (Nordvestsjælland, 266, 1890, 1973)

Rummet kan også være et helt hus, dvs. at man kan bevæge sig *ud i stalden/i gården/på vejen* – og *ind igen*. Eller *ind i huset* eller et af dets rum (*ind i køkkenet/kontoret/..*) udefra.

(298) *men derimod vagabonder der var da mange af dem - og der var da nogen der - når de kom forbi vores så kom de ind og fik lov at ligge om natten ude i laden i noget halm men de måtte tømme lommerne inde i stuen inden de gik* (Lolland, 792, 1902, 1989)

(299) *så blev det [dvs. halmknipper] sat i sådan en stak ude i gården - og der stod det så indtil vi havde fået tærsket så meget så vi kunne få halm ind* (Lolland, 771, 1896, 1972)

I disse eksempler er brugen af RA stadig bundet til BEHOLDER-billedskemaet og overskridelsen af en grænse. Men som vist kan 'ud'/'ind' også kode CENTRUM-PERIFERI. Det åbner op for at man ved denne situationstype får større variationsmuligheder, principielt bliver det fx muligt at sige *om/hen/over i marken* og *ind igen*. Det er imidlertid min hypotese at sprogbrugerne først og fremmest holder sig til 'ud'/'ind' hvis situationen typemæssigt opfattes som en BEHOLDER med overskridelse af en grænse. Man vil næppe sige: *jeg går om i brugsen om lidt – ?okay, hvornår kommer du ind igen?* Det fulde rum af muligheder ved deiktisk brug af RA, dvs. hvor der er variation mellem 'op'/'ned'/'ud'/'ind'/'hen'/'over'/'om', er knyttet til den rumlige situationstype hvor der konceptualiseres et punktuelt CENTRUM ('hjem'/'tilbage'), ikke et CENTRUM konceptualiseret som en BEHOLDER (jf. det følgende afsnit 5.3.3).

Ud fra denne argumentation beror brugen af RA altså ikke kun på hvilken synsvinkel der er etableret, men også på hvordan den *situation* eller det *rum* man befinder sig i, er konceptualiseret. Måden en situation er konceptualiseret på, vil lægge en række restriktioner ind for hvilke RA man kan bruge og hvordan. Eller sagt på en anden måde: Konceptualiseringen af situationen må spille sammen med nogle restriktioner som ligger i de enkelte prototypiske billedskemaer i RA. Når sprogbrugerne bruger RA i en ytringssituation, kobler de altså ikke kun et billedskema med en konceptualisering af en rumlig formation (og den tilhørende kultu-

relle praksis – et *stræde* som noget man 'passerer i et fartøj', et *hav* som noget der 'indebærer et midlertidigt og mere usikkert ophold i forhold til opholdet på landjorden'). De koordinerer også løbende sprogbrugen med en førbevidst, perceptuelt baseret vurdering af hvilken rumlig situationstype der er tale om, og hvilke logisk-konceptuelle restriktioner der gør sig gældende.

Situationstype og rum skal forstås som en slags konceptuel, ikke-profileret referenceramme – som specifikke konceptuelle RA-rum der hver på deres måde sætter grænser for brugen af RA. Man kan sige at referencerammen danner en specifik statisk rumlig matrix hvori den dynamiske relation mellem Figur og Grund indplaceres (jf. Talmy 2000.I:180f. og afsnit 1.3). De enkelte situationstyper vil være prototypiske og resultatet af en "construal operation". Der kan derfor også være grænsetilfælde. Fx er hus og rum i et hus prototypiske konceptualiseringer af BEHOLDER-billedskemaet. De er som rumlige formationer karakteriseret ved et klart afgrænsende lukke ('væg', 'mur', 'tag' osv.). Afgrænsningen af andre rumlige formationer kan være mindre klar (fx en mark, en kirkegård, et land(område)). Der er altså ikke noget til hinder for at to sprogbrugere konceptualiserer den samme ytringssituation forskelligt – og dermed vælger to forskellige RA.

Endnu et eksempel kan nævnes. Jeg har vist hvordan brugen af kort i nogle tilfælde ændrede informanternes adfærd – eller i hvert fald gjorde dem tilbøjelige til at bruge andre RA. Det kunne forklares med at 'rumlig orientering på basis af kort og verdenshjørner' er en rumlig situationstype der skaber en bestemt konceptuel baggrundsramme for den sproglige kodning af rumlig orientering. Til denne situationstype hører en grundmatrix der hvad brugen af RA angår, reelt set ikke rummer meget andet end følgende instruks: ''op' = 'nord' (= 'fjernest fra kroppen når man står med et normalt-orienteret kort') og 'ned' = 'syd' (= 'tættest på kroppen når man står med et normalt-orienteret kort') – indplacér så meget som muligt ud fra denne inddeling' (hvilket som vist giver sprogbrugerne et hul ved brug af RA ved en lokalitet der har en utvetydig eller udtalt placering til siden, dvs. i retning øst eller vest). Og kulturelt er denne situationstype ikke kun knyttet til lokalisering på et kort (naturligvis), men også til lokalisering af geografiske lokaliteter på et overlokalt niveau (fx *Polen, Oslo, Hjørring*, jf. afsnit 5.1.3). I det øjeblik informanterne blev præsenteret for et kort, opstod der en mulig konflikt mellem to situationstyper: 1) kort-situationstypen og 2) den deiktiske situationstype med enten et generaliseret deiktisk centrum (individuelt eller lokalt) eller et her og nu-specifikt deiktisk centrum.

Undersøgelsen af brugen af RA understreger at sprogbrugernes valg af RA sker systematisk og struktureret. Man kunne beskrive det på den måde at sprogbrugerne har et slags sprogligt RA-beredskab parat, som både består af en række forhåndskategoriserede situationstyper og en række koblinger mellem basale billedskemaer og rumlige formationer, og at deres sproglige praktiske sans i ytringssituationen trækker på de strukturer og instrukser der ligger i dette beredskab, og som disponerer dem for at kategorisere og konceptualisere den rumlige virkelighed på en bestemt måde. Undersøgelsen har også vist at forskellige situationstyper i den specifikke ytringssituation kan supplere hinanden – eller kan komme i konflikt.

Endelig har eksemplerne vist at de konceptuelle strukturer og instrukser er kulturelt betingede og knytter sig til forskellige kulturelle praksisser og specifikke sproggruppers sproglige praksis og overenskomst. Jeg vil nu afslutte med at beskrive det mulighedsrum som gør sig gældende for den brug af RA som har været central for afhandlingen (herunder for indsamlingen af data), nemlig den såkaldt deiktiske brug.

5.3.3 Det deiktiske mulighedsrum ved RA

CENTRUM kan konceptualiseres både som en BEHOLDER (modsætning: 'ind') og som et punkt (modsætning: 'hjem' (eller 'tilbage') (jf. afsnit 4.4.2). I det første tilfælde indebærer denne konceptualisering en begrænsning i valget af RA – normalt bruges kun 'ud'. I det øjeblik CENTRUM ikke konceptualiseres som en BEHOLDER, men som et absolut punkt (ofte semantisk mere specifikt som et 'hjem'), er mulighederne imidlertid straks større. Sprogbrugerne kan da som udgangspunkt, dvs. inden eventuelle yderligere restriktioner i form af konventionaliseringer, vælge frit mellem de nævnte syv RA:

(300) *jeg tager ud/ind/op/ned/hen/over/om til lægen om lidt*
(301) *det er ude/inde/oppe/nede/henne/ovre/omme ved kirken*

Dermed bliver der åbnet op for de mange variationsmuligheder som er blevet beskrevet hidtil i kapitel 5.

Med konceptualiseringen af CENTRUM som et punkt, kan det deiktiske centrum sættes i relation til langt flere størrelser end når situationstypen er bundet til konceptualiseringen af et rum og overskridelsen af dets grænser. Eneste forudsætning er at punktet kan opfattes som en samlet enhed. Denne konceptuelle matrix er uhyre rummelig og kan fx appliceres på eller forbindes med en person, en familie, en bopæl, en arbejdsplads, et land osv. (dvs. forskellige repræsentationer af forskellige kategorier). Punktet er altså ikke bundet til en bestemt fysisk lokalitet eller formation, men kan generaliseres – punktet kan så at sige anbringes i en hvilken som helst rumlig formation. Derudover kan det som vist forbindes med et socialt sprogligt fællesskab (jf. beskrivelsen af de forskellige lokale deiktiske centre hos informanterne på Helnæs). Konceptualiseringen af CENTRUM som et punkt er uhyre fleksibel og giver store muligheder i deiktisk brug, hvor det deiktiske Origo i en sådan situationstype kan konstrueres på mange forskellige måder.

5.3.3.1 De deiktiske centre som udtryk for social praksis

Med konceptualiseringen af CENTRUM som et (deiktisk udgangs)punkt, får Taler syv billedskemaer til rådighed. Valget af RA kommer til at bero på Talers førbevidste klassificering af en given relation til en Grund, og hvad Taler opfatter som salient i relationen.

I en række af de konventionaliseringer som jeg har kigget på i materialet fra Helnæs, er valget af RA knyttet til et konventionelt semantisk indhold der er kodet

eksplicit i Grunden (P). Ved ordet *strand* er der fx tilknyttet en forestilling om 'niveau' eller 'yderlighed' som gør valget af 'ned' (eller 'ud') indlysende, og dette konceptuelle træk er konstant ved alle brug af ordet *strand* i dansk. Men sådan forholder det sig langt fra altid. Ved fx *fyret* og *møllen* er der også tilknyttet bestemte forestillinger, men de er i langt højere grad kulturelt og situationelt betingede. Informanternes valg af RA ved disse lokaliteter kan sættes i relation til de pågældendes specifikke erfaringer med *fyrtårne* og *møller* som bygninger der ligger henholdsvis 'yderligt' og 'højt'. Derudover er trækket ikke konstant på samme måde som det er tilfældet for stranden, for et specifikt fyr kan i princippet godt ligge et sted som ikke er 'yderligt' (det skal nærmere være 'synligt') og en specifik mølle kan også ligge på et sted der ikke er 'højt'. Den specifikke placering får altså betydning. Ved personnavne, topografiske navne (fx *Langøre, Ebberup, Odense*) eller institutioner o.l. (fx *brugsen, mejeriet* osv.) ligger der til gengæld ikke indbygget et bestemt, mere eller mindre konstant konventionaliseret semantisk træk eller konceptualisering. Man kan altså forudsætte at relationeringen med et RA vil ske på basis af sprogbrugernes specifikke, "subjektive" vurdering eller klassificering.

Som vist sker dette valg ikke kun i relation til (en konceptualisering af) et givet træk i de rumlige forhold som forekommer en eller flere sprogbrugere salient (sprogbrugerne er ikke nødvendigvis enige, men kan give udtryk for individuelle, subjektive opfattelser). Materialet fra Helnæs giver eksempler på at valget i allerhøjeste grad også kan bero på social praksis og overenskomst – relationeringen til en person eller et bestemt sted vil ofte være forbundet med de erfaringer eller oplevelser man selv eller tidligere sprogbrugere har eller har haft med den Path som skal tilbagelægges derhen (fx 'langt væk' ('ud'), 'på den anden side' ('over', 'om'), 'overskridelse af grænse' ('over', 'ud', 'ind') eller 'niveauforskydning' ('op', 'ned')). De større byer *Assens* og *Odense* konceptualiseres som perifere, "fremmede" lokaliteter med 'ud', i overensstemmelse med en ældre traditionel, socio-kulturelt betinget konceptualiseringsmodel i dialektale lokalområder. *Maden* konceptualiseres forskelligt af informanterne afhængigt både af hvor de bor i forhold til dette område, og hvilket ærinde de har der. Konceptualiseringen af *Ebberup* og det omgivende sydvestfynske område (*Landet*) som et 'op'-område beror på en fælles social overenskomst i det lokale sprogsamfund hvis præcise motivation oven i købet er historisk og fortaber sig i fortiden.

Materialet fra Helnæs giver altså eksempler på at den specifikke, perceptuelt baserede konceptualisering med RA knytter sig til social praksis og erfaring, som det fx også beskrives af Bickel om såkaldt "geomorphic mapping" i sproget belhare (jf. afsnit 4.5.3).

> "The cognitive matrices underlying **geomorphic** mapping are not informed primarily by perceptional input but rather by the experience and practical knowledge of geography and society. Both culturally fixed beliefs and situation-specific computations enter into these matrices." (Bickel 1997:68)

Sammenhængen mellem konceptualisering og social praksis i sproglig kodning af rumlig orientering blev bemærket allerede i Haugens klassiske beskrivelse af det rumlige orienteringssystem i islandsk, især ved den målorienterede lokalisering uden for synsvidde (”ultimate orientation”) som er begrundet i transport- og rejseforhold.

> ”Proximate orientation involves the immediate judgment of the eye. But ultimate orientation requires a different process. In the days when these usages were established, most travel in Iceland was on horseback over trails that crossed the valleys. [..] Before reaching his goal, the traveller might have to proceed in all four directions of the compass as he turned and twisted to take advantage of gullies, plains, fords, slopes, and river courses [..] But since Icelandic settlement consists of a thin line of localities around an uninhabitable central mass, the course taken by the traveller followed in general a line parallel to the coast. This line led all around the island into each of the four quarters, and anyone travelling along the line could say he was going in the direction of the next quarter until he actually arrived in that quarter.” (Haugen 1969[1957]:334)

Mine data fra Helnæs bekræfter også en anden observation hos Haugen der fremgår af citatet – nemlig at det ved brug af RA er konceptualiseringen af Grunden (oftest målet, sjældnere udgangspunktet) og en bestemt opfattelse af relationen hertil, der er afgørende for valget af RA (i det islandske system er (kerne)feltet bestemmende for bevægelse og lokalisering uden for synsvidde mellem og inden for de fire regioner).

Brugen af RA, fx på Helnæs, giver altså mulighed for at tegne en række deiktiske cirkler. Det er vigtigt at se at disse cirkler ikke angiver afstand selvom det umiddelbart kunne se sådan ud – den enkelte cirkel er ikke bestemt af afstanden til de lokaliteter som man relationerer sig til. Der er derimod tale om konceptuelle cirkler eller konstruktioner (jf. Enfield 2003:88). Det der konstrueres eller skabes, må beskrives som en række deiktiske sfærer eller referencecentre, der hver især kan siges at afspejle en sproglig brugergruppe, fra det enkelte individ til hele det danske sprogsamfund. De lokaliteter (Grunde) der knyttes sammen og forankres i det samme deiktiske centrum-niveau (den samme deiktiske cirkel), behøver ikke nødvendigvis ligge i samme fysiske afstand til centrum. Når Grundene rent faktisk ofte danner en cirkel med samme afstand til centrum, så er det udtryk for at gruppen i sin socio-kulturelle praksis af gode grunde forholder sig samlet eller på samme måde til de lokale lokaliteter i daglig praksis (indkøb, skole, fritidsaktiviteter osv.).

København er netop et eksempel på at det er den fælles erfaring eller berøring med en lokalitet der må være central. Alle informanter relationerer sig til hovedstaden med ’ind’ (dvs. at København konceptualiseres som central i forhold til Helnæs). Men de kunne også have brugt ’over’, i og med at København ligger på

den anden side af Storebælt – brugen af 'over' er almindelig ved bevægelse og lokalisering på tværs af sunde og bælter i Danmark, bl.a. Storebælt). Og de kunne have brugt 'ud' sådan som de er enige om at gøre ved de store købstæder på Fyn (*ud til Odense, ud til Assens*). Endelig kunne de hver især have relationeret sig til hovedstaden på forskellig måde. Men København fremstår hos informanterne som et sted man har et fælles forhold til på Helnæs, som sædet for centraladministration, nationale institutioner m.m. – og dermed kommer lokaliteten København faktisk i skuffe med fx Hårby og Ebberup som et sted der danner udgangspunkt for en løbende konstruktion af Helnæs som et lokalt deiktisk centrum.

(302) H4B: *ja, men det er jo ærgerligt at udviklingen går sådan, men det kan jo ikke hjælpe noget at vi sætter os hen og siger det er forkert, det havde da været mere rigtigt at det andet havde kørt, og der er da nogen inde i regeringen der har sovet for det var bedre at de havde hjulpet til at holde alt det der i live, vi har hverken brugs eller smed eller bager eller noget som helst, vi havde det hele* (Helnæs, H4B[63]; jf. H4B[34] *inde*)

(303) hh: *men har du været i København*

H1: *ja, det har jeg også, det har jeg også, ikke så mange gange*

hh: *med det der fodboldhold måske*

H1: *hva*

hh: *med det der fodboldhold*

H1: *jah, nej, ja, der var engang jeg var stor knægt, da skulle vi ind og se fodbold jo*

hh: *mmhh*

H1: *da skulle vi ind og se [?], det var en menighedsrådsudflugt, det er da nok et par år siden vi var derinde, vi var inde og se Christiansborg* (Helnæs, H1[55, 56, 57, 58])

(304) hh: *hvor står den så henne nu* [der refereres til en berømt runesten som blev fundet på Helnæs i 1860, besigtiget af Frederik d. 7. og bragt til København]

H1: *inde på Nationalmuseet, jeg har lige snakket med Bodil deroppe, hun sagde hun havde lige været inde og set den* (Helnæs, H1[68, 70]; jf. H1[55, 56] *ind*, [57, 59, 60] *derinde*, [58, 142, 202] *inde*, [X183] 'ind'])

(305) H3A: *ja, da måtte vi jo stræbe og hyre en taxa, da vi kom derind* [dvs. Hovedbanegården i København]*, for at komme ned til båden* [dvs. Oslo-båden] (Helnæs, H3A[181])

Cirklerne kan på denne måde siges at afspejle, skabe og være med til at opretholde grupper af sprogbrugere eller sprogsamfund – og bestemte tilknyttede

sproglige og socio-kulturelle praksisser. De deiktiske cirkler kan hver på deres måde siges at afspejle forestillinger af og om verden. *Det individuelle deiktiske centrum* er knyttet til de praksisser der tager udgangspunkt i hjemmet og bopælen og dennes umiddelbare fysiske omgivelser. *De lokale deiktiske centre* er knyttet til handlinger og meningsudvekslinger i de lokale praktiske fællesskaber: fælles aktiviteter (sportspladsen), fælles gøremål og ærinder (indkøbssteder, møllen), fælles lokale pejlemærker med bestemte funktioner (fyret, strandområdet). Og *det overlokale deiktiske centrum* afspejler de fællesdanske forestillinger som dominerer skolen, skriften og rigsmålet. I takt med at brugen af et bestemt RA ved relationen til et bestemt sted bliver mere og mere fast (dvs. "psychologically entrenched and conventional within a speech community", Langacker 2005:138), kan den oprindelige specifikke motivation fortabe sig i det fjerne og helt forsvinde ud af bevidstheden.

(306) *sådan har det heddet alle dage mens vi kan huske, og de andre óg, for sådan sagde far det og sådan sagde bedstefar det* (Langeland, 1157, 1921, 1997)

Fælles for de deiktiske cirkler er at de udtrykker grader af NÆR-hed (eller bekendthed), eller omvendt: af FJERN-hed (eller fremmedhed). En sådan kategorisering af verden kan også afspejles i andre udtryk for rumlig orientering og er beskrevet i andre undersøgelser af dialektalt sprog (fx Berthele 2002). I vendsysselsk har man fx dokumenteret en sådan graduering i brugen af retningsbetegnelser med verdenshjørner (Espegaard 1958:93-98). Ved umiddelbar nærhed af en gård bruges rækken: *østen ud/til, sønden ud/til, vesten ud/til, norden ud/til*. Ved et sted lidt længere væk, men inden for synsvidde bruges rækken: *øster (-efter/-på), sønder (-efter/-på), vester (-efter/-på), nord (-efter/-på)*. Ved et sted længere borte, uden for synsvidde, ofte om noget langt borte, i det ukendte eller fremmede bruges rækken: *østerned(e), sønderud(e), vesterop(pe), nordhen(ne)*.

5.3.3.2 De rumlige forhold – perception og konceptualisering

Variationen i brugen af RA synes altså at stå i forhold til et antal konceptuelle situationstyper som hver især indebærer nogle brugsrestriktioner. Det forudsætter at sprogbrugerne er nødt til at forholde sig til den fysisk-rumlige kontekst – de må kategorisere den rumlige situation, fx som en BEHOLDER, på basis af en perceptuel scanning. De må med andre ord tage højde for en helt basal instruks om at forholde sig til og foretage en konceptualisering af det fysiske rum – betragtet som en slags ikke-profileret referenceramme. Den sproglige beskrivelse af de rumlige forhold er stadig en repræsentation, en "construal", som skal give mening i en verbal kommunikation mellem en Afsender og en Modtager i en socio-kulturelt indlejret situation (jf. fx Haviland 1996:279f., Langacker 2002:1). Men repræsentationen kan ikke foretages fuldstændig uafhængigt af den helt basale instruks i RA, nemlig at valget skal ske ud fra en kategorisering af rummet og en efterfølgende jævnføring med de specifikke rumlige instrukser i de enkelte RA. Man kunne kalde dette den instruktionelle rumlige fordring i RA og andre sproglige

elementer der koder rumlig orientering. Jeg vil i det følgende forsøge at vise at denne instruks udgør en basal restriktion i forbindelse med valget af RA.

I forbindelse med RA kommer instruksen fx til udtryk i brugen af 'op'/'ned'. Alle RA er neutrale med hensyn til niveau eller koder horisontalitet som en slags default – med undtagelse af 'op'/'ned' der koder en vertikal akse (den vertikale akse kan i sig selv beskrives som en særskilt rumlig situationstype). Denne basale rumlige instruks kan komme i konflikt med og tilsidesætte en restriktion i en given situationstype. Hvis situationstypen er lokalisering af noget eller nogen uden for et rum, er det altdominerende RA som nævnt 'ud'. Men hvis aksen er vertikal, vil denne restriktion alt andet lige have større vægt. Det betyder at H1 i den situation hvor isbåden skal lokaliseres, må sige *oppe* og ikke *ude*, som ville betyde 'på et eller andet sted uden for huset, på horisontalt plan'.

(307) H1: [..] *men det var koldt men det, jeg tror min gamle isbåd ligger deroppe endnu* (Helnæs, H1[161])

Denne restriktion er også velkendt ved lokalisering og bevægelse mellem etager i en bygning (jf. afsnit 4.4.3).

(308) *jeg går ned på Sekretariatet på 2. sal efter papir*

Hvorvidt den vertikale restriktion slår igennem, er dog et spørgsmål om saliens i den konkrete situation. Hvis man befinder sig på 1. sal i en villa, kan man uden problemer sige både *ned i haven* og *ud i haven*. Men jo højere oppe udgangspunktet befinder sig, eller rettere: jo mere stejl den vertikale vinkel bliver, jo sværere bliver det at bruge 'ud'. Kan man stå på 4. sal i en etageejendom og sige: ??*jeg går ud i gården*?

Den rumlige restriktion kan også slå igennem ved konventionaliserede forbindelser. I materialet fra Helnæs er møllens placering konventionaliseret som 'op' – hvilket er helt igennem forventeligt og almindeligt. Men der er ikke noget principielt til hinder for at en specifik mølle kan befinde sig 'ned' (fx en mølle ved et vandløb i en lavtliggende eng), og i den situation vil den rumlige fordring slå igennem. Heraf fremgår det i øvrigt også at de rumlige konventionaliseringer netop er konventionaliseringer – og ikke idiomer. Brugen af RA står i disse forbindelser (fx *ned til stranden*) i en stadig dynamisk relation til ytringssituationen og er udtryk for et motiveret valg. De skal til enhver tid "godkendes" af sprogbrugerens perceptuelle og konceptuelle beredskab i forhold til en konceptualisering af de specifikke rumlige forhold.

Det rumlige kan også trænge sig på ved generaliseret brug. Hvis et rumligt træk i den her og nu-specifikke ytringssituation er meget salient, kan det på tilsvarende måde komme i konflikt med en konventionaliseret, generaliseret brug. Man kan fx tænke sig en Taler der bor lidt uden for Århus og normalt siger *ind til Århus* hvor vedkommende arbejder. Hvis denne Taler nu befinder sig i Kalundborg til et møde og fortæller om en kollega som bor i Århus centrum, kan Taler blive foranlediget af sin position i den her og nu-specifikke ytringssituation til at sige *ovre i*

Århus i stedet for *inde i Århus*. Tilsvarende sad jeg en dag og spiste frokost i kantinen og blev spurgt om hvor jeg spillede squash. Jeg svarede at det var *ovre på SAS-hotellet* og kombinerede med en generaliseret deiktisk bevægelse med hænderne væk fra kroppen (’ud’) der ikke gik i retning af SAS-hotellet. En bekendt ved frokostbordet studsede over min bevægelse og spurgte om jeg ikke mente *dérovre*, samtidig med at han pegede i den faktiske retning.

Valget af RA skal altså ske ud fra en kategorisering af rummet og en efterfølgende jævnføring med de specifikke rumlige instrukser i de enkelte RA. Hertil hører også det simple forhold at Taler hele tiden må overholde en basal instruks om at tage udgangspunkt i den til enhver tid gældende synsvinkel eller position i en her og nu-specifik situation. Valget af RA er således ikke subjektivt i den forstand at det er ’beroende udelukkende på Talers opfattelse eller ”forgodtbefindende”’, men nærmere subjektivt i betydningen ’forankret til Talerens eller protagonistens til enhver tid gældende rumlige position i forhold til Grunden’. Hvis en person sidder på 1. sal og telefonen ringer, så vil personen spontant sige *jeg går ned og tager telefonen*, dvs. indkalkulere sin rumlige position i forbindelse med valget af RA. Indkalkuleringen må være førbevidst og del af et praktisk beredskab der foretager en både perceptuelt og konceptuelt baseret vurdering af den rumlige situation.

Taler hænger på sit valg af RA på den måde at hvis synsvinklen eller positionen skifter, er Taler så at sige forpligtet til at justere sit valg af RA derefter. Man kan forestille sig at Taler står på den ene side af en gade og derfor vælger at sige *over til bageren* eftersom bageren ligger på den anden side af gaden. Hvis Taler næste gang har skiftet position og måske står på samme side som bageren, fx i sit hus tre gader væk fra bageren e.l., kan Taler ikke længere sige *over*, men må fx i stedet sige *ind til bageren, ned til bageren* eller *op til bageren*. Eller måske står Taler blot længere oppe eller nede ad gaden, men så langt væk at billedskemaet i *over* bliver svær at opretholde. Taler kan stadig have et valg mellem flere RA ved den nye position, men Taler må tage højde for den nye position og foretage en perceptuelt baseret konceptualisering af det forudsatte rumlige udgangspunkt, dvs. synspunkt på Grunden (*bageren*). Man kan også forklare det fra Modtagers synspunkt. Hvis Modtager kommer ud for at Taler skifter RA i omtalen af samme Grund (fx *bageren*), så kan Modtager regne med at Taler har været forpligtet af et skift i synsvinkel og position.[28] I sidste instans er det der kodes ved brug af et RA, en specifik konceptualisering af en rumligt defineret og forankret synsvinkel eller position, dvs. kort sagt: et synspunkt. Det vil samtidig sige at sprogbrugeren både inddrager restriktionerne i de basale billedskemaer og i den overordnede path event frame med det implicitte udgangspunkt og mål.

Selve processeringen af information i diskursen og intersubjektive forhold kan også have indflydelse på valget af RA. Dette er kun blevet berørt ganske lidt (fx i eksemplet med H2 der formede sin lokalisering af Grunden under hensyntagen til at jeg som Modtager besad en relativ lav grad af bekendthed med det område som

[28] Tak til Elisabeth Engberg-Pedersen for oprindelig at have gjort mig opmærksom på dette forhold (ved et foredrag i ProGram-kredsen 24. maj 2006).

han ønskede at lokalisere for mig (jf. eksempel (296), afsnit 5.3.1). Jeg vil afslutningsvis give et andet eksempel som viser hvordan valget af et RA måske kunne være udløst af den umiddelbart foregående narrative kontekst.

I omtalen af turen til Helgoland fortæller H3 om det bemærkelsesværdige at der ikke findes en færgehavn på øen, men at man skal sejle det sidste stykke i små både. Den første gang dette omtales, sker relationeringen til Helgoland med 'ind'. Perspektivpunktet er sejladsen i den lille båd ude fra færgen og 'ind' til land (Helgoland).

(309) H3: *nej, og så blev vi jo så lasset over i, i små både, ind til Helgoland, de vil jo ikke have færgerne derind jo*

hh: *nå*

H3: *det var jo ligesom sådan en gang flygtninge, i de her, både, at vi blev, sat ned i, og så sejlet ind til, til havn-, eller ind til, havnen* (Helnæs, H3A[194, 195, 197, 198])

Et par replikker senere skiftes der imidlertid til 'over' ved lokalisering af forskellige ting på Helgoland, dvs. øen ses nu enten fra færgen eller fra Danmark.

(310) H3A: *det var også alletiders tur*

hh: *ja, og så med, med en stor færge først og så*

H3A: *ja, og så blev vi sat over i de her, flygtningebåde hehe, nå ja, men det var da spændende, og vi blev kørt rundt ovre på, på Helgoland, i elbiler*

hh: *aha*

H3A: *de har kun elbiler*

hh: *aha, det er for at spare på energien eller hvad*

H3A: *ja, det ved jeg ikke, de vil ikke have al den benzinos derovre, men der var forretninger, masser* (Helnæs, H3A[206, 207, 208])

Pointen er at dette skift muligvis kunne være motiveret og fremmet af at der umiddelbart inden i den samme ytring er blevet brugt 'over' (i beskrivelsen af bevægelsen fra færgen til de små både).

"Deixis introduces subjective, attentional, intentional and, of course, context-dependent properties into natural languages." (Levinson 2004:97). Det er RA i deres deiktiske brug et eksempel på. Materialet fra Helnæs viser at sprogbrugerne i deres valg af RA er forpligtet til at lade virkeligheden (hvilket i dette tilfælde vil sige den rumlige virkelighed) komme til orde – det er det som ligger i den basale deiktiske instruks (jf. afsnit 4.5.3), og som må forudsætte en løbende bagvedlig-

gende, perceptuelt baseret konceptualisering af rummet. Men de kan på den anden side ikke lade virkeligheden komme til orde "umiddelbart" – de er nødt til at tage hensyn til de restriktioner som ligger indbygget i RA, dels i form af de basale, kernesemantiske instrukser, dels i form af de socio-kulturelt betingede konventionaliseringer af relationer mellem billedskemaer og rumlige formationer. De rumlige forhold eller virkeligheden dikterer ikke valget af et bestemt rumligt udtryk – det er nærmere sproget der igennem sine basale konceptualiseringer og konventionaliseringer lader rummet og de rumlige forhold kategorisere og organisere. Sproget sikrer genkendelighed og struktur, og giver rummet og de rumlige formationer form og betydning. I hvor høj grad sproget også giver mulighed for nuancering af eller variation i den rumlige beskrivelse, er helt og holdent et spørgsmål om hvordan det enkelte sprogs muligheder ser ud, og hvilke specifikke behov der gør sig gældende i den specifikke ytringssituation.

6 VARIATION MELLEM BRUG/IKKE-BRUG AF RETNINGSADVERBIERNE

Brugen af RA er ikke obligatorisk. I en lang række tilfælde vælger sprogbrugerne at udelade et muligt RA i en Motion event. I den følgende sætning udelader H3B et RA ved *Lolland*, men tilføjer til gengæld et *nede* ved det efterfølgende *Nysted*.

(311) H3B: *jeg er født på Lolland, nede omkring ved Nysted ad, noget der hedder Vantore Strandhuse* (Helnæs, H3B[2])

Hvorfor veksler H3B her? Er til-/fravalg af RA i en Motion event betydningsadskillende? Og i givet fald hvordan og på hvilket niveau? Betyder den følgende sætning hvor *nede* er flyttet, det samme som den oprindelige sætning?

(311')*jeg er født nede på Lolland, omkring ved Nysted ad, noget der hedder Vantore Strandhuse*

Er der tale om en ren stilistisk eller ligefrem tilfældig variation? Eller er variationen systematisk og knyttet til forskellig betydning på kernesemantisk niveau eller på ytringsniveau? Det er det jeg vil prøve at svare på i dette sidste analysekapitel i afhandlingen ud fra mit arbejde med forekomsterne i materialet fra Helnæs, og de mønstre jeg har kunnet iagttage her. Som nævnt vil jeg gerne understrege at der ikke vil være tale om et færdigt svar. Svaret ligger i høj grad i informationsstrukturelle forhold, og det er mit materiale alt for spinkelt til at kunne sige noget generelt om. Men jeg vil pege på nogle interessante træk i mit materiale og bygge videre på nogle af beskrivelserne i Kapitel 4 og 5.

Jeg vil i det følgende først forsøge at indkredse en basal betydningsforskel på brug/ikke-brug af RA med udgangspunkt i den kernesemantiske instruks som er blevet beskrevet i kapitel 4. Derefter vil jeg gennemgå forskellige, afgrænsede konstruktioner med og uden RA og se nærmere på hvilke betydningsforskelle der måske kan indkredses i de forskellige tilfælde. Endelig vil jeg kort pege på andre eksterne faktorer som kan have indflydelse på brug/ikke-brug af RA, fx individuel vane hos den enkelte sprogbruger.

6.1 Brug af RA: forankring, fremhævelse og forgrund

Lad mig holde fast i H3Bs beskrivelse af sit fødested og forsøge at formulere hvad det er der udgør forskellen i det følgende modsætningspar.

(312) *jeg er født på Lolland*
(313) *jeg er født nede på Lolland*

Jeg vil tage udgangspunkt i begrebet "attention" – eller "salience" der af Talmy defineres som følger: "the degree to which a component of meaning, due to its type of linguistic representation, emerges into the foreground of attention or, on the contrary, forms part of the semantic background" (Talmy 2000.II.128, jf. også fx Croft & Cruse 2004:46ff.). Jeg vil altså se på hvilken grad af saliens RA bidrager med på basis af sin kernesemantik, dels internt i et samlet udtryk for rumlig oritentering, dels i en vurdering af hvilken saliens den samlede rumlige information i en ytring har i forhold til andre informationstyper (fx 'aktivitet' eller 'tid'). Helt konkret vil jeg argumentere for at brug af RA (vs. ikke-brug) er koblet til fremhævelse af den rumlige information, dvs. at denne information trækkes frem i forgrunden i kommunikationen i ytringssituationen.[29]

Begge de nævnte sætninger rummer information om lokalisering (RA/P). En første konstatering er at *nede på* rummer mere rumlig information end *på*. Alt andet lige har den rumlige information større vægt eller prominens i ytringen når der tilføjes et RA; den rumlige information får større styrke ("strength of attention", jf. Talmy 2000.II:76). Jeg vil imidlertid gerne argumentere for at denne rent kvantitative effekt har sekundær betydning sammenlignet med den specifikke rumlige information som RA bidrager med – jeg vil gerne argumentere for at netop RA som rumligt informationselement spiller en afgørende rolle for om den rumlige information som helhed får en plads i forgrunden af ytringens informationsstruktur eller ej. For det første er RA mere informationstung end P, fx har et RA jo både en grammatisk og en leksikalsk del (jf. kapitel 4). For det andet har RA som bekendt tryk i frasen og bliver herigennem fremhævet (jf. litteraturen om komplekse prædikater, først og fremmest Harder et al. 1996). Og for det tredje er det vigtigt – ikke mindst i denne afhandling – at fremhæve at forekomsten af et RA indkoder et implikationelt udgangspunkt og mål, og i deiktisk brug oven i købet en Taler-synsvinkel. Når der tilvælges et RA i deiktisk brug, sker der også en relationering til en Taler eller protagonist. Den rumlige information forankres til Talers synspunkt og handling – og jeg vil altså argumentere for at den rumlige information dermed også får større prominens og trækkes frem i forgrunden. Hvor sætningen *jeg er født på Lolland* kan siges at være en objektiv beskrivelse der registrerer et fødested, sætter sætningen *jeg er født nede på Lolland* fokus på den rumlige information ved at fremhæve at fødestedet befinder sig et bestemt sted i forhold til Taler og det deiktiske centrum der konceptualiseres i ytringssituationen. Den rumlige information bliver med et RA forankret til et bestemt synspunkt (Taler eller protagonist), og knyttet til en konkret og specifik ytringssituation.

[29] Jeg vil i det følgende fortrinsvis bruge ordet forgrund (henholdsvis baggrund) som overordnet betegnelse for det der i øvrigt betegnes som Saliens, Prominens eller i mere snæver forstand: Focus (vs. Topic). Boye & Harder 2007 taler om "primary" og "secondary" "discourse centrality": "The terms primary and secondary are meant to evoke the familiar discourse dimension of foregrounding as opposed to backgrounding.", Boye & Harder 2007:584.

På denne baggrund kan man sige at tilvalget af et RA hænger sammen med at den rumlige information trækkes frem i forgrunden i ytringens informationsstruktur – eller i hvert fald giver den en betydeligt mere prominent plads. Jeg vil i det følgende kigge nærmere på om RAs indkodning af en 'forankring til et specifikt udgangs- eller synspunkt' i den enkelte ytring kan være med til at markere grader eller typer af forgrund (henholdsvis baggrund) på ytringsniveau. Jeg vil starte med at kigge på to konstruktioner hvor RA meget sjældent udelades og undersøge om tilstedeværelsen at et RA i disse konstruktioner kan forbindes med en specifik semantik eller konceptualisering (afsnit 6.2). Herefter vil jeg se på den frie variation mellem brug/ikke-brug af RA og se på hvor fri den egentlig er, eller om den også kunne være bundet til bestemte konstruktioner og kommunikative formler (afsnit 6.3).

6.2 Brug af RA i bestemte konstruktioner

6.2.1 Anaforisk reference med her(-)/der(-)

Ved anaforisk reference, dvs. hvor RA kobles med et *her(-)* eller *der(-)*), tilføjes normalt et RA. Det har noget at gøre med at Grunden skal kunne identificeres entydigt af Modtager: "The ellipsis of the prepositional phrase [..] generally requires that its nominal be either a deictic or an anaphoric pronoun (i.e., that the Ground object be uniquely identifiable by the hearer)" (Talmy 2000.II:103f.).

(314) *men der var sådan nogen få stykker, nogen der sejlede til Bornholm, og, og fangede torsk dernede om foråret* (Helnæs, H2[34, 35])

(315) H4A: [..] *hun* [dvs. datteren] *har lært meget på Helnæs kro* [..] *ja der har hun været nede, indtil hun var atten år* (Helnæs, H4A[100, 101])

(316) H3A: [..] *hun stod inde på banegården og ventede på os, for, vi skulle jo have været derinde klokken halv fire, men vi kom jo ikke derind før, halv fem* (Helnæs, H3A[173, 174, 175])

Materialet fra Helnæs bekræfter at RA i anaforisk reference både er almindelig og ofte også nødvendig, men der er også eksempler på at reference kan ske med *her/der* alene, dvs. uden et RA.

(317) H4A: *ja øh, vi øh, vi kom til, først til Husum, og så var vi jo så rundt, og kigge der, og øh, så skulle vi så til Heide, og ligge på Hotel Berlin, og så øh, vi, næste dag da skulle vi jo så, med, til Büsum, der hvor vi skulle sejle fra, til Helgoland* (Helnæs, H4A[199, 200])

I det nævnte eksempel er der flere mulige grunde til at Taler udelader et RA. For det første er der ikke brugt RA ved Grunden (*til Husum*); for det andet er Grunden ikke et kendt sted for H4A (jf. afsnit 5.1.2.3); og for det tredje er der tale om en

lokal bevægelse på stedet og uden et egentligt mål (*så var vi jo så rundt og kigge*). I den forstand bekræfter eksemplet det overordnede træk ved deiktisk brug af RA, nemlig at der normalt skal være tale om et sted som Taler har et forhold til.

Brug af anaforisk reference kan altså ikke beskrives som en fuldstændig automatisk brug, dvs. en brug uden nogen form for semantisk eller kommunikativ motivation (faktisk kunne RA udelades i både eksempel (314) og (315)), selvom den i praksis forekommer at være en refleks. Det blev i kapitel 5 fastslået at 'kendthed' er en central forudsætning for at sprogbrugerne relationerer sig til et sted med RA, og at der kan etableres en konventionaliseret brug. Dette træk – 'kendthed' – går netop igen ved anaforisk reference. Man kan ikke foretage en anaforisk reference hvis der ikke er etableret en specifik, kendt størrelse som der kan refereres til, enten i den foregående sproglige diskurs eller i den større fælles referenceramme. Følgende rækkefølge kan formentlig godt findes i autentisk tale, men den vil ikke være pragmatisk vellykket – medmindre lokaliteten allerede er blevet etableret tidligere i kommunikationssituationen.

(317')?*men der var sådan nogen få stykker, nogen der sejlede derned, og, og fangede torsk nede ved Bornholm om foråret*

6.2.2 Konstruktioner med person- og stednavne

Der gælder det interessante forhold at RA er så godt som obligatorisk når Grunden er en person.

(318) H3A: *jaja, det er da, når du kører om, øh, når du nu skal om til H4B og H4A i morgen, så er det den første gård på venstre hånd* [jf. **når du nu skal til H4B og H4A i morgen*] (Helnæs, H3A[25])

Denne restriktion kunne hænge sammen med det forhold at et personnavn netop refererer til noget unikt og specifikt. Det er så at sige altid etableret som en bestemt og kendt størrelse (jf. det samme forholds betydning for om en forekomst af et RA kan opfattes som subjektiviseret eller ej, jf. *de står alle sammen oppe ved en lift/liften*, afsnit 4.5.2). Ved stednavne er RA imidlertid ikke obligatorisk.

(319) H3B: *ja men det har vi også talt om at vi skal til Bornholm engang, for der er så mange der siger hvorfor vi ikke tager til udlandet, så siger jeg hvad fanden skal vi der efter* (Helnæs, H3B[210])

(320) H3A: *øh, da jeg, sidste år, da jeg var 70, da fik vi, foræret, en rejse, til Oslo, med de her oslobåde, tre dage, det var alletiders tur* (Helnæs, H3A[168])

For at give en forklaring på hvorfor RA godt kan undværes ved stednavne, men dårligt ved personnavne, kan man inddrage endnu et træk, nemlig et semantisk fokus på henholdsvis '(generel eller konventionel social) aktivitet (på et eller andet sted)' eller '(specifik, Taler-forankret, tid og sted-bunden) lokalisering'. Trækket er tidligere blevet beskrevet i forskellen mellem udtryk som fx *være i*

marken og *være ude i marken*, og den sociale aktivitetsbetydning vil være knyttet til en underforstået agent af en bestemt type (når man *går til lægen*, gør man det som 'patient', når man *går til bords*, gør man det som 'deltager i et måltid', osv.) (Pedersen, K.M. 1997; jf. også Harder et al. 1996:171: "In a subjectively oriented context, spatial meaning goes with an obligatory dynamic adverb, and the absence of such an adverb indicates the choice of non-spatial, institutional meaning"). Hvis der ikke er brugt et RA, vil aktiviteten typisk være i forgrunden ('det at tage et eller andet sted hen engang i fremtiden' eller 'en rejse'). Hvis der tilføjes et RA, vil den specifikke (Taler-forankrede) lokalisering i tid og sted af en konkret aktivitet være i forgrunden, som det fx er tilfældet i det følgende eksempel (jf. også forskellen mellem *gå i kirke* og *gå ind i kirken* eller *gå til læge(n)* og *gå op/.. til lægen*, jf. Pedersen, K.M. 1997 eller Harder et al. 1996:170).

(321) H4B: *ja de boede jo så i, de byggede en b- en barak heromkring ved, altså her ude på Maden, og der boede de, øh hvad hedder det og så, gik de så ned og handlede hernede* (Helnæs, H4B[251, 252, 253])

Trækket giver i øvrigt også en ekstra forklaring på hvorfor det er så svært at undvære et RA ved personer. Hvis aktiviteten er i forgrunden, er der tale om en stedbunden aktivitet, og stedet udtrykkes i PP/Grunden (som skematiseret konstruktion: 'foretage en aktivitet + STED', fx *være på mosen, rejse til Oslo, køre i marken, køre i brugsen*; jf. fx Langacker 2005:145f.).

(322) H4A: *ja, men altså, det var ikke noget vi gik op i, altså, kørte H4B i marken så var jeg, kørte jeg i brugsen, så var der da heller ikke låst nogen steder, det kan vi ikke, det kan vi ikke, vi tør ikke i dag* (Helnæs, H4A[116, 117]

En person eller et personnavn kan ikke være 'et sted' og kan ikke optræde i skabelonen, medmindre det på en eller anden måde kan opfattes eller bliver markeret som 'et sted for en aktivitet' (eller 'en person i hans faglige egenskab', jf. Pedersen, K.M. 1997:228).

Er det lokaliseringen der er i forgrunden, kan der til gengæld udbygges med en række specificerende rumlige udtryk. Konstruktionsmæssigt vil der ikke være tale om 'foretage en aktivitet + STED', men om 'lokalisering' (af eller i en (Motion) event). Forskellen mellem de to informationstyper – 'aktivitet' og 'lokalisering' – ses i det eksempel som indledte dette kapitel.

(323) H3B: *jeg er født på Lolland, nede omkring ved Nysted ad, noget der hedder Vantore Strandhuse* (Helnæs, H3B[2])

H3B svarer her på 'hvor'-spørgsmålet på to måder. Dels 1) i form af en generel oplysning der ikke er knyttet til et specifikt udgangs- eller synspunkt i tid eller sted, og som følger aktivitetsskabelonen 'foretage en aktivitet + STED'. Dels 2) i form af en specifik lokalisering der bliver forankret til Taler og nuanceret af en række forskellige rumlige udtryk. Ser man på netop denne sætning, dvs. på den

samlede kommunikative ytring, er der ingen tvivl om at lokaliseringen er i forgrunden.

Forskellen mellem 'lokalisering' og 'aktivitet' kommer muligvis også til udtryk i det følgende eksempel hvor RA er udeladt.

(324) H4A: *sommerfugle, chokolade, jamen det er ham der laver dem der har gården nu, han bor <u>der</u>* [dvs. på H4s tidligere bopæl] (Helnæs, H4A[53])

Ved alle øvrige omtaler af den tidligere bopæl bruger H4A RA (ni spontane forekomster, heraf tre sammensætninger (*derovre*); H4B omtaler lokaliteten i alt femten gange, alle gange med brug af RA. Når H4A i netop det her tilfælde udelader RA, kan forklaringen være at det kommunikative fokus i den specifikke ytring er på *bor*, dvs. at H4A ønsker at kommunikere at den nuværende ejer ikke alene *ejer* gården, men også *bor* der. Dermed vil ikke-valget af RA i ytringen også være koblet til informationsstrukturelle forhold, nemlig en fremhævelse af *bor* i et kontrastfokus til *har*, mens RA ('hvor') er i baggrunden. Hvis der havde været tilføjet et RA, og der desuden havde været emfatisk tryk på adverbialet (*han bor dérovre*), ville den rumlige information have været i forgrunden. Brug af RA kunne altså være koblet til kommunikativt fokus på 'specifik lokalisering' – mens ikke-brug kunne være koblet til kommunikativt fokus på VBs semantik (en 'stedbunden (gentagen) aktivitet' i bred forstand, fx 'bo + STED'). En sådan beskrivelse falder i tråd med Pedersen, B.S. 1997 der foreslår at brug/ikke-brug af RA kan hænge sammen med fokus eller ej på VBs Manner-element, jf. forskellen på *han gik 'hen til stationen* (fokus på målet) og *han 'gik til stationen* (fokus på bevægelsens Manner) (Pedersen, B.S. 1997:91).

6.3 Forgrund og baggrund ved deiktisk brug af RA

Det man samlet kan sige er at RA i sin kernesemantik bidrager med en forankring af en handling og en lokalisering til et udgangspunkt. I subjektiviseret deiktisk brug er dette udgangspunkt Taler (eller en protagonist). Jeg vil argumentere for at denne forankring trækker lokaliseringen i forgrunden. Ud over selve forankringen peger brugen af RA i de netop nævnte konstruktioner på at valget af et RA, og dermed variationen mellem brug/ikke-brug, er knyttet til 'specifik lokalisering'. Jeg vil i dette sidste afsnit kigge på nogle flere eksempler fra materialet fra Helnæs og forsøge at belyse den formulerede hypotese yderligere, nemlig at valg af et RA kan bruges til at trække en lokalisering frem i forgrunden i en ytring, og tilsvarende at fravalg af et RA kan være en måde at skubbe en specifik lokalisering i baggrunden i den samlede organisering af informationen.

Jeg vil tage udgangspunkt i den ovennævnte skelnen mellem 'aktivitet' og 'lokalisering'. I en specifik ytring står de to informationstyper ikke nødvendigvis i skarp kontrast til hinanden, men blander sig med andre informationstyper og trænger sig på i varierende grad. De følgende eksempler peger på at der er tale om et konceptuelt fokus på lokalisering der kan trækkes ind eller udelades i en ytring

afhængigt af kommunikationens behov. Man kunne fx formulere det på følgende måde.

- hvis '(generel eller konventionel social) aktivitet (på et eller andet sted)' er i forgrunden, kan RA (sagtens/passende) udelades
- hvis '(specifik, Taler-forankret, tid og sted-bunden) lokalisering' er i forgrunden, kan RA (sagtens/passende) medtages

Den større eller mindre vægtning af lokalisering – og RA – kan fx ses i følgende lille beretning om udstationerede tyske soldater på Helnæs under 2. verdenskrig.

(325) H4B: *ja de boede jo så i, de byggede en b- en barak heromkring ved, altså her ude på Maden, og der boede de, øh hvad hedder det og så, gik de så ned og handlede hernede* (Helnæs, H4B[251, 253])

H4A: *ja nede i mejeriet og i brugsen og, og så kom de over til H4Bs far og mor og ville købe æg, ja dem solgte de altså til dem, ellers så måtte vi måske ikke, det ved jeg ikke // men altså // der var en, en der sad og fortalte om, ja det må hun have alligevel have kunnet forklare dem, have vist dem billeder, han skulle til fronten, når han skulle herudefra og så, det var jo ikke alle tyskere der var med på den dengang, de blev jo bare tvunget til det, og han havde vist din mor øh øh, billeder af både konen og børnene og så græd han, det syntes hun alligevel det var synd for ham, altså, selvom at, de havde, de havde ikke generet os på Helnæs, altså vi var ikke bange for dem, hvad enten vi cyklede i skole eller hvad vi, nej de har aldrig gjort, os noget, de skulle bare være her, men de måtte selv have* (Helnæs, H4A[254, 255, 256, 257, 258])

I den første del af fortællingen er brugen af RA massiv ([254, 255, 256]), og det kunne hænge sammen med at lokaliseringen af forskellige begivenheder og steder er i forgrunden. Midtvejs i H4As beretning (markeret med //) kommer fortællingen til at handle om en oplevelse med en bestemt soldat og dennes følelser i forbindelse med at være udstationeret langt væk fra familien og skulle sendes til fronten. Spørgsmålet om lokalisering kan her siges at glide i baggrunden. I denne del af beretningen sker der en lokalisering til Helnæs to gange. Første gang bruges RA (*herudefra* [257]) – der er tale om en markering af at soldaten skal væk fra sit opholdssted på Helnæs, og brugen af RA er velmotiveret, men uden at lokalisering som sådan trækkes frem i forgrunden i den samlede kommunikative kontekst. Men anden gang [258] udelades et RA, og det kan have at gøre med at lokaliseringen her decideret er i baggrunden. Faktisk kunne lokaliseringen helt udelades, for at der er tale om Helnæs, er implicit, kendt information der i forvejen kodes i det umiddelbart foregående *os*.

Ligesom brug af RA er knyttet til en specifik lokalisering, er ikke-brug af RA i materialet fra Helnæs omvendt ofte knyttet til generel baggrundsinformation, og hermed menes forhold eller omstændigheder som gør sig gældende generelt, dvs.

uafhængigt af den konkrete talesituation eller narrative kontekst. Det kan fx være oplysninger om bopæl.

(326) H3A: *ja, ja pigen, hun bor i Nordborg, hun er, hun blev jo udlært som bager, sidste år, hun bliver jo 22 nu her, til december, og knægten, han bliver, 25, nu her, den attende, november* (Helnæs, H3A[39])

I det følgende lokaliseres Hjørring først specifikt med RA i forhold til den konkrete narrativ, men inde i narrativen lokaliseres en persons bopæl til samme sted – uden brug af RA.

(327) H4A: [..] *jeg har da handlet oppe i Hjørring* [..] *og der købte jeg en lang kjole oppe og den var da dyr, men min svigerinde var med, altså, hun bor i Hjørring, og og så sagde hun, jamen det var altså fordi jeg var med, de kendte mig jo, de kendte hende* (Helnæs, H4A[143, 144, 145])

Baggrundsinformation kan også være gentagne handlinger. I det følgende lokaliseres der to gange, først i baggrunden til et sted uden RA (*Vrå*), derefter i forgrunden med RA til de personer der bor på stedet, og som H3 har et forhold til (*vennerne*).

(328) H3A: *ja, når vi er i Vrå så har vi gerne en, fem dage, oppe ved, vennerne deroppe* (Helnæs, H3A[213, 214, 215])

I det næste eksempel svarer H4A med brug af RA på mit direkte 'hvor'-spørgsmål om hvor mejeriet ligger på Helnæs, hvorimod de øvrige lokaliseringer til mejeriet er iterative, koblet til en aktivitet i forbindelse med mejeriet og uden brug af RA.

(329) hh: *ja, hvad med mejeriet, hvor er det det ligger henne*

H4A: *det ligger lige hernede*

H4B: *det ligger også lige hernede ved siden af*

H4A: *når du kommer, hvis du fortsætter*

H4B: *det er også lukket for mange år siden jo, det var [?] i halvfjerdserne det lukkede*

H4A: *men, vi har ikke leveret mælk til Helnæs Mejeri, det gjorde vi til Sønderbys* (Helnæs, H4A[162, 163, 164, 165])

(330) H4A: *ja ost det købte vi altid på mejeriet og smør købte vi på mejeriet*

H4B: *ja det havde de med tilbage*

H4A: *ja det havde de med, vi bestilte det bare til det med den ene dag og så eh, næste gang de kom så havde de det med* (Helnæs, H4A[176, 177])

Selvom der er tale om generelle forhold når det beskrives hvor nogen er født eller bor, og det derfor kan antages at forekomsterne ofte vil være uden RA, er det ikke ensbetydende at der ikke kan forekomme et RA i disse forbindelser. I det følgende eksempel kunne det måske have noget at gøre med at der er tale om et afgrænset, specifikt tidsrum i fortiden.

(331) hh: *men du har boet hele dit liv, på, Helnæs ikke*

H2: *nej*

hh: *bortset fra nu, eller*

H2: *nej der var nogen år hvor jeg boede nede på Falster* (Helnæs, H2[3])

Hvis en lokalisering gælder et generelt eller iterativt forhold, kan det befinde sig på baggrundsplanet i informationsstrukturen, og i de tilfælde udelades ofte et RA. Men en sådan lokalisering kan godt trækkes frem i forgrunden ved brug af RA, fx ved afgrænset tidsrum. Omvendt kan en lokalisering der egentlig befinder sig i forgrunden, også skubbes i baggrunden af et andet informationsstrukturelt hensyn. Det er det som måske kan siges at være tilfældet ved opremsning. Der er flere eksempler på at RA udelades ved opremsning i materialet fra Helnæs. I det følgende svarer H1 på to 'hvor'-spørgsmål. Ved det første bruges RA. Ved det andet svares der med en opremsning, og her bruges der kun RA i to tilfælde, netop ved to lokaliteter der skiller sig ud ved at ligge langt væk.

(332) hh: *jamen hvor spillede man så fodbold*

H1: *herovre på banen, herovre, herovre*

hh: *der trænede I, jamen så må I jo også have spillet kamp mod*

H1: *det gjorde vi da*

hh: *forskellige hold, altså, hvor langt væk, tog I*

H1: *ja, langt væk, somme tider*

hh: *altså, på*

H1: *det var langt væk*

hh: *mod hold fra Assens*

H1: *ok ja, meget længere væk jo, Nørre Åby, det er, mange flere, Jordløse og Årby og mange steder og Glamsbjerg og [?] og Vanløse, og Nordfyn der har vi da også været, og vi har spillet oprykningskamp eller noget helt op- helt nede*

> *på Ærø, og vi spillede helt oppe ved Kerteminde også, eller hvad hedder det der, ja, der har vi også været* (Helnæs, H1[18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26])

I det følgende nævnes Nørre Åby igen, men nu er der tale om en enkelt specifik hændelse, og her bruges der RA.

(333) hh: *nå så det gik godt det der fodbold*

> H1: *ja det gjorde det da, så spillede jeg old boys i mange år jo*
>
> hh: *ja ja, det er klart*
>
> H1: *da spillede vi da mod nogle gode spillere engang nede fra Nørre Åby der havde spillet i fynsserien vel* (Helnæs, H1[30])

Det er ytringssituationen som i sidste instans er bestemmende for brug/ikke-brug af RA, og her er der mange faktorer som kan gøre deres indflydelse gældende, herunder faktorer som er knyttet til selve processeringen af informationen og de semantiske instrukser i ytringssituationen, herunder eventuelle særtræk hos den specifikke Taler. Måske kan individuel vane spille en rolle? Det at brugen af RA i en række tilfælde er obligatorisk, kan måske vænne nogle sprogbrugere til også at bruge dem i situationer hvor brugen er fakultativ? Materialet fra Helnæs er desværre for spinkelt til at kunne sige noget kvalificeret om det spørgsmål. Hertil kommer hvad man kunne kalde den kollektive vane – eller konventionalisering. Det er netop det som blev påvist i kapitel 5 – at brugen af de enkelte RA hænger snævert sammen med en konventionalisering af bestemte relationer. Brugen af et RA ved bestemte kendte eller prototypiske lokaliteter kan være så indarbejdet at sprogbrugeren kan have en tendens til at bruge et RA ved disse lokaliteter, også i tilfælde hvor sproglige eller informationsstrukturelle forhold i ytringssituationen trækker i retning af ikke at bruge et RA. Der er fx 31 spontane lokaliseringer til Maden, og heraf udelades RA kun i ét tilfælde, og tilsvarende gælder for skolen (0 ud af 24 forekomster) og fyret/Lindehoved (0 ud af 21 forekomster).

Men på den anden side er der også en række kendte lokaliteter hvor der i visse kontekster ikke bruges RA af forskellige af de årsager som er blevet indkredset i det foregående (fx Ebberup: ikke-brug i 8 ud af 22 forekomster, bl.a. i opremsning og i forbindelse med *bo*). Og ligeledes er der næsten ikke nogen obligatorisk forekomst som ikke kan blive tilsidesat eller ændret i ytringssituationen. Det gælder fx følgende kombination med *bo* – dels er der tale om anaforisk reference, dels har H4 en konsekvent brug af 'over' ved deres tidligere bopæl og hele det omkringliggende område, dels er der ikke tale om en generel baggrundsbeskrivelse af en nuværende bopæl, men af en tidligere bopæl, dvs. om en afgrænset størrelse.

(334) H4A: *men men men, det er da det samme, vi har da aldrig da vi boede derovre, da havde vi da, vi låste da aldrig, børnene de var jo så ude om aftenen, dengang de blev konfirmeret eller da de blev ældre* (Helnæs, H4A[113]; jf. H4A[121])

Jeg kan i denne afhandling ikke give et fuldstændigt svar på hvilke præcise betingelser der gør sig gældende når sprogbrugerne varierer mellem brug og ikke-brug af RA. Der vil altid være en større eller mindre grad af uforudsigelighed eller margin af "tilfældighed" involveret i en processering i en ytringssituation, men materialet peger også på en række restriktioner der sætter rammer og begrænsninger for variationen. Dette afsnit har været begrænset til et forsøg på at bygge videre på nogle iagttagelser som allerede er blevet gjort, på basis af de øvrige analyser af RA i kapitel 4 og 5. Hypotesen er at skiftet mellem brug/ikke-brug af RA hænger sammen med et informationsstrukturelt fokus på henholdsvis forgrund/baggrund. Men hypotesen må udbygges og afprøves med et mere velegnet materiale.

7 OPSAMLING OG DISKUSSION

Jeg har i denne afhandling forsøgt at påvise specifikke sammenhænge mellem sprog, kultur og kognition. Jeg har taget udgangspunkt i variationen i deiktisk brug af RA ved lokalisering af nogen eller noget i landskab, terræn, bygning o.l. og undersøgt forskellige mulige rammer og restriktioner der måtte gøre sig gældende i forbindelse med denne variation. Jeg har især fokuseret på at beskrive eventuelle sammenhænge mellem sproglig konceptualisering og kulturel kontekst, og jeg har ud fra forskellige specifikke brug af RA argumenteret for at konceptualisering i disse tilfælde ikke kan beskrives som et snævert kognitiv-psykologisk fænomen, men må forstås i forhold til elementer og mønstre i den socio-kulturelle kontekst. Fokus har ligget på at beskrive hvordan et sprogligt udtryk bliver til som resultatet af en sprogbrugers specifikke udnyttelse af bestemte muligheder i en bestemt situationel eller kulturel kontekst – og forsøgt at beskrive hvordan disse muligheder specifikt ser ud ved deiktisk brug af RA.

Jeg har i denne afhandling også givet en forholdsvis detaljeret beskrivelse af nogle specifikke kernesemantiske træk som var nødvendige at præcisere for at kunne lave en stringent analyse af den valgte brug af RA i et konkret empirisk materiale. Denne beskrivelse har ikke været det primære formål med afhandlingen, men har alligevel givet nogle konkrete nye resultater. Jeg vil i det følgende først give en opsamling på beskrivelsen af RAs kernesemantik (Kapitel 4), og derefter diskutere og perspektivere beskrivelserne af RAs variation (Kapitel 5 og 6) i relation til det overordnede spørgsmål om forholdet mellem sprog, kultur og kognition.

7.1 Kernesemantik

Jeg har allerede argumenteret udførligt for de fordele som anvendelsen af Talmys (og Langackers) begreber og typologi giver i forhold til den specifikke beskrivelse af RA (jf. afsnit 1.1 og 1.3). Beskrivelsen kan blive både metodisk og teoretisk mere præcis. Og det bliver også muligt at give en detaljeret beskrivelse af det "subjektive" element i bestemte brug af RA (jf. afsnit 4.5). En sidegevinst er at beskrivelsen også bliver mere direkte sammenlignelig med en lang række andre undersøgelser af sproglig kodning af rumlig orientering i kraft af at Talmys og Langackers begreber er blevet så udbredte (jf. fx Strömqvist & Verhoeven 2003), ikke blot inden for den kognitive lingvistik, men også inden for tilgrænsende discipliner, fx psykolingvistik.

Den del af beskrivelsen af RAs kernesemantik som rummer mest nyt, er formodentlig beskrivelsen af RAs bøjningsformer som tre forskellige profileringer af en path event frame (jf. afsnit 4.2). Med udgangspunkt i Talmys begreber (jf. afsnit 4.1) sættes RAs semantik ikke kun i relation til en Motion event på den måde at

de beskrives som en del af Path (hvilket er velbeskrevet, jf. fx Talmy 2000.II:103ff.). I afhandlingens beskrivelse konceptualiserer RA i kraft af sine bøjningsformer også i sig selv en forudsat path event frame, dvs. profilerer en sådan path event frame på tre forskellige måder. Som det er fremgået af Kapitel 4, giver denne analyse mulighed for at beskrive de forskellige forekomster af RA inden for samme overordnede ramme.

Med beskrivelsen defineres altså en samlet paradigmatisk grundbetydning for RAs tre former, nemlig en telisk bevægelse i en path event frame (jf. afsnit 4.2). Den dynamiske type beskrives som en type der profilerer hele den teliske bevægelse, den statiske type som en type der profilerer det statiske slut- eller målpunkt for en forudgående fiktiv bevægelse – og den processuelle type som en type der profilerer bevægelsen i sin uafsluttede proces, dvs. bevægelsens måde, retning e.l. Der argumenteres for at en række restriktioner i brugen af de tre typer af RA er kompatible med den foreslåede analyse af de tre typer som tre forskellige måder at profilere en path event frame på, dvs. som tre typer af konceptualiseringer (”construal operations”). RAs samspil med især gradsmodificerende adverbialer bekræfter også på forskellig måde den foreslåede beskrivelse.

De anvendte korpusdata bekræfter generelt den foreslåede analyse. En række modeksempler diskuteres imidlertid også, og her argumenteres der for at den beskrevne kernesemantik kan forstås som en instruks, og at modeksemplerne kan forklares som eksempler på at den specifikke instruks i det enkelte sproglige tegn (i dette tilfælde altså RA) kan gøre sig gældende med større eller mindre styrke i ytringssituationen, hvilket ikke blot afføder enkelte, mere eller mindre atypiske modeksempler, men også kan forklare mere systematiske eksempler på ”default” eller ”overruling” (jf. afsnit 4.2.5). Der argumenteres altså på den ene side for at den kernesemantiske beskrivelse indfanger systemiske, konceptuelt baserede træk i RAs paradigme, og at disse træk udgør en stærk restringerende faktor for sprogbrugerne i brugen af RA. Men der argumenteres samtidig for at disse træk med fordel kan beskrives som instruktionelle i karakter og derfor under visse omstændigheder kan blive tilsidesat eller skubbet i baggrunden af andre kommunikative eller informationsstrukturelle hensyn i ytringssituationen af den enkelte sprogbruger. Paradigmebegrebet modificeres med andre ord i retning af en dynamisk model der ikke ser et paradigme som en ahistorisk, statisk mekanisme, men som en dynamisk størrelse hvor paradigmatiske, synkrone effekter spiller sammen med diakront betingede forskelle og kontekstuelle faktorer (jf. Croft & Cruse 2004:101-104).

Afhandlingen forsøger på denne måde at nuancere analysen af RAs kernesemantik og koble den til et dynamisk, såkaldt ”usage-based” sprogsyn, hvor der lægges vægt på at sproglige udtryk er forankret i en kontekst, både en kognitiv og en kulturel. Det instrukssemantiske aspekt undersøges dog ikke i detaljer i afhandlingen. Spørgmålet om kontekstens rolle for RAs betydning og brug, dvs. forholdet mellem sprog, kultur og kognition, undersøges først og fremmest i beskrivelserne og analyserne af variationen i brugen af RA i det empiriske materiale fra Helnæs (Kapitel 5 og 6).

I afhandlingens beskrivelse af RAs kernesemantik fokuseres der på de elementer som er vigtige for undersøgelsen af variationen mellem RA i deiktisk brug. Det betyder fx at beskrivelsen af den processuelle type ikke er udtømmende (jf. afsnit 4.2). I den foreliggende afhandling analyseres den processuelle type som en type der bruges til at udtrykke betydningsdomænet måde eller Manner, og analysen lægger derfor på længere sigt op til en større samlet undersøgelse af hvordan dette betydningsdomæne udtrykkes i dansk. Analysen af RA som et sprogligt tegn der konceptualiserer en path event frame i en Motion event kan beskrives som en analytisk ramme der i kraft af sin generalitet og stringente terminologi giver mange muligheder for flere analyser af forskellige forekomster af RA. Lad mig give et enkelt eksempel til videre overvejelse.

At et mål ikke er ekspliciteret i en specifik ytring eller konstruktionstype, betyder i den foreslåede analyse ikke at det ikke er forudsat implikationelt i den konceptuelle baggrund. Ved imperativisk brug af RA (fx *ud!*, jf. Harder et al. 1996:188), kan der fx undertiden også godt udtrykkes et udgangspunkt (fx *ud herfra!*), men normalt ikke et mål. Det kan inden for den foreslåede analytiske ramme fx forklares med at det ikke er bevægelsens resultat eller mål der er i forgrunden, men derimod selve iværksættelsen af bevægelsen (væk fra et sted, dvs. et udgangspunkt) (jf. at RA i imperativisk brug har emfatisk tryk, mens et eventuelt PP får reduceret sit tryk). Der vil imidlertid stadig være tale om en telisk bevægelse, altså en dynamisk Motion event, og bevægelsen må nødvendigvis også ende et bestemt sted. Inden for denne Motion event er der imidlertid ikke fokus på målet, men på et 'ønske om snarlig ikke-tilstedeværelse på et sted' (jf. Harder et al. 1996:190).

Beskrivelsen af RAs leksikalske elementer udnytter velkendte begreber i den kognitive lingvistik, først og fremmest de basale billedskemaer OP-NED, BEHOLDER, CENTRUM-PERIFERI og NÆR-FJERN. Beskrivelsen knyttes dog specifikt til terminologien og begreberne hos Talmy – og dermed til analysen af RA som del af Path i en Motion event. På denne måde kan det leksikalske element 'hjem' fx beskrives som konceptualiseringen af et specifikt punkt i en path event frame – hvilket dels kan forklare nogle restriktionelle særtræk i brugen af 'hjem' i de undersøgte data, dels kan være med til at underbygge argumentationen for tilstedeværelsen af en forudsat koncentrisk referenceramme ved deiktisk brug af RA. En tilsvarende tilgang, dvs. hvor det leksikalske element analyseres i relation til en overordnet, forudsat konceptualisering af en path event frame, udnyttes ved modsætningsanalyserne af fx 'tilbage', 'op'-'ned' samt ikke mindst det konceptuelt komplekse 'ud'-'ind' (jf. afsnit 4.4).

Ved at beskrive RAs leksikalske del som konceptualiseringer af forskellige, præcist afgrænsede billedskemaer (især de basale) defineres en konstant i de enkelte RA. Det kan herefter undersøges hvordan denne kognitive konstant måtte stå i forhold til kontekstuelle og socio-kulturelle betingelser (jf. Sinha & Jensen de López 2000). Det kan undersøges hvilke specifikke rumlige entiteter det enkelte billedskema kobles til i specifikke kontekster, og dermed kan det også undersøges om koblingerne er mere eller mindre typiske, ligesom det kan undersøges på hvil-

ken måde og i hvilken grad konteksten (den diskursive og/eller socio-kulturelle) kan siges at præge valget af RA, dvs. det specifikke valg mellem forskellige konceptualiseringer (et af undersøgelsens resultater er fx at bestemte konventionaliseringer kan sættes i relation til lokale sprogsamfund og lokale praksisser). Jeg vil vende tilbage til denne del af afhandlingens beskæftigelse med relationen mellem sprog, kultur og kognition i det følgende afsnit (7.2).

Endelig har undersøgelsen af både RAs kernesemantik og variation peget på at beskrivelsen af RAs betydning og brug må inddrage forskellige konceptuelle rammer der kan siges at fungere som basale baggrundsstrukturer eller forhåndskonceptualiseringer der er restringerende for brugen af de enkelte RA i den specifikke ytring i en situationel kontekst. Det gælder den overordnede path event frame, men det gælder også den koncentriske referenceramme ved deiktisk brug af RA (jf. afsnit 4.4.1) og de forskellige rumlige situationstyper (jf. afsnit 5.3.2). Konceptuelle rammer af denne type giver mulighed for at beskrive den specifikke semantik i RA mere præcist (path event frame), men det giver også mulighed for at forklare træk ved variationen i brugen af RA, fx forskellen mellem forskellige strategier i en forklaring af hvor noget befinder sig (jf. afsnit 5.3.1). Det sidste er eksempler på at den snævre semantiske analyse kobles til kontekstuelle forhold, dels den specifikke ytringssituation, dels større socio-kulturelle rammer. Det vil jeg også komme nærmere ind på i det afsluttende afsnit (7.2).

7.2 RA, kultur og kognition

I indledningen til afhandlingen opstillede jeg følgende arbejdsmodel for hvilke faktorer der kunne tænkes at påvirke sprogbrugerne når de vælger et RA (eller undlader at bruge et RA) (jf. afsnit 1.1.1).

1) konceptualiseringen af de konkrete rumlige forhold i ytringsituationen
2) de basale konceptualiseringer i RAs kernesemantik (billedskemaer, fx CENTRUM-PERIFERI)
3) specifikke, kulturelt betingede konventionaliseringer af bestemte relationer mellem bestemte RA og bestemte (prototypiske) lokaliteter (fx *ud på havet, ind til byen*)

Jeg formulerede samtidig tre specifikke områder hvor brugen af RA giver mulighed for at undersøge forholdet mellem sprog, kultur og kognition nærmere.

1) brugen af RA og deres basale semantiske kerne (rumlige billedskemaer) er dynamisk, men samtidig stærkt konventionaliseret, dvs. knyttet til socio-kulturelt betingede konceptualiseringer og praksisser
2) brugen af RA kan være deiktisk, dvs. indkode et deiktisk udgangspunkt eller centrum i ytringen; de deiktiske centre der etableres igennem konventionaliserede forbindelser med RA, er ikke kun knyttet til den enkelte sprogbruger, men afslører også gruppebaserede deiktiske centre, herunder i

dialektmaterialet ikke mindst lokale deiktiske centre der står i forhold til lokale gruppebaserede socio-kulturelle praksisser
3) brugen af RA viser at sprogbrugerne i den sproglige kodning af rumlig orientering ikke kun opererer med meget abstrakte billedskemaer, men også tager højde for forskellige forhåndskategoriseringer og -konceptualiseringer af typiske rumlige situationstyper og referencerammer

Jeg vil her til slut samle op på afhandlingens undersøgelse af disse punkter og diskutere resultaterne. Hvilke specifikke sammenhænge mellem sprog, kultur og kognition er det lykkedes at påvise? Resultaterne kan inddeles i to hovedgrupper:

1) resultater i analysen af brugen af RA der dokumenterer forholdsvis generelle træk i forholdet mellem sprog, kultur og kognition
2) specifikke resultater i analysen af brugen af RA der kan siges at bidrage til større indsigt i og perspektiv på forholdet mellem sprog, kultur og kognition

7.2.1 Generelle resultater

1) resultater i analysen af brugen af RA der dokumenterer forholdsvis generelle træk i forholdet mellem sprog, kultur og kognition

Jeg har i kapitel 5 beskrevet hvordan brugen af RA indebærer konstruktionen af forskellige deiktiske centre (knyttet til bestemte socio-kulturelle praksisser og "construal"-positioner: individuelle, lokale og overlokale). Dette er et eksempel på det som selve den deiktiske instruks indebærer, nemlig at der inden for de rammer som udstikkes af det specifikke sproglige tegn (jf. Jakobson 1957) aktivt skabes en specifik, socialt og situationelt indlejret ytringskontekst (jf. fx Hanks 1990, Haviland 1996). Brugen af RA kan siges at bidrage til sprogbrugernes etablering og opretholdelse af forskellige sociale fællesskaber. I de tilfælde hvor RA bruges med modsætningen 'hjem', dvs. ikke kun i en almen CENTRUM- (og NÆR-) betydning, men specifikt i betydningen 'personligt hjemsted, bopæl eller udgangspunkt', danner de basis for at sprogbrugerne kan skabe og konventionalisere bestemte deiktiske cirkler der afspejler bestemte grader af 'hjem', fra det individuelle over det lokale til det overlokale (jf. afsnit 4.5.3).

Eksemplerne fra dialekterne og materialet fra Helnæs viser at den sprogsfære der fastlægges og opretholdes på rigsmålsniveau, ikke er det eneste relevante sprogsamfund at operere med. Men som fænomen kan disse eksempler på lokalt forankrede deiktisk centre ikke siges at adskille sig fra fx individuelt eller overlokalt forankrede deiktiske centre. De fremhæver blot nogle generelle forhold som kan siges at gøre sig gældende for deiktiske udtryk generelt, nemlig at skabelsen af det deiktiske centrum dels er betinget af en kernesemantisk instruks i det deiktiske udtryk, dels er noget der skabes i en kontekst i og med at den deiktiske in-

struks fordrer at sprogbrugeren knytter en forbindelse til en kontekstuel størrelse (eller en størrelse der er konceptualiseret som 'kontekstuel') (jf. fx Silverstein 1992 og afsnit 4.5.3). De deiktiske centre der kommer til syne i materialet fra Helnæs, skabes og opretholdes som resultat og del af bestemte sprogbrugeres fælles sproglige og socio-kulturelt indlejrede praksis (jf. fx Enfield 2003:114). Og dannelsen af forskellige konceptuelle centre er knyttet til bestemte socio-kulturelle betingelser, dvs. til bestemte sprog- eller kommunikationssfærer (individuelle, lokale, overlokale).

Analyserne i afhandlingens kapitel 5 har også vist at RA i deiktisk brug kan anvendes til etablering af både et her og nu-specifikt, et generaliseret og et transponeret deiktisk centrum (jf. afsnit 5.2). Disse typer er velkendte fra litteraturen om deiksis (jf. fx Levinson 1983). Det mest bemærkelsesværdige ved den deiktiske brug af RA er formodentlig at RA så ofte bruges til at konstruere et generaliseret deiktisk centrum (jf. afsnit 5.2.2).

Afhandlingens kortlægning af forskellige deiktiske centre ved brug af RA, ikke mindst det generaliserede og transponerede deiktiske centrum, giver helt overordnet eksempler på sprogets kapacitet til at udnytte abstrakte lagrede strukturer i forskellige "construal operations". Men beskrivelserne giver også eksempler på at vellykket sproglig kommunikation i høj grad forudsætter fælles forhåndsviden, ikke kun om den snævert sproglige kodning og dens instrukser, men i lige så høj grad om konventionaliseringer (jf. Hanks 1992 og jf. afsnit 5.2.2). Selvom brugen af RA er præget af underspecificering og ellipse, anvender danske sprogbrugere ofte disse ord. Det kan forklares med at brugen af RA er stærkt konventionaliseret, dvs. at der i udstrakt grad og på forhånd er etableret en konventionel relation mellem på den ene side de enkelte RA og de tilhørende billedskemaer og på den anden side bestemte rumlige formationer (sprogbrugerne ved på forhånd hvilke RA fx en *strand* forbindes med, jf. afsnit 5.1.2.1). Undersøgelsen viser endvidere at denne konventionalisering i høj grad er resultatet af en løbende overenskomst mellem specifikke grupper af sprogbrugere (informanterne på Helnæs har fx konventionaliseret relationen til *Ebberup* som 'op', jf. afsnit 5.1.2.2 og 5.1.4). De indlejrede konventionaliseringer kan samtidig beskrives som del af et lokaliseringsberedskab der kan være en hjælp for sprogbrugeren ved lokalisering af en entitet hvor der ikke på forhånd findes en etableret konventionalisering (jf. afsnit 5.3.1). Jeg argumenterer i afhandlingen for at sprogbrugerne ved brug af RA i en sådan opgave også må arbejde med forskellige forhåndskonceptualiserede situationstyper (jf. det følgende afsnit 7.2.2).

7.2.2 Specifikke resultater

2) specifikke resultater i analysen af brugen af RA der kan siges at bidrage til større indsigt i og perspektiv på forholdet mellem sprog, kultur og kognition

Afhandlingen har for det første påvist en specifik sammenhæng mellem sprog, kultur og kognition i form af beskrivelsen af sammenhængen mellem bestemte konceptualiseringer i en række konventionaliserede forbindelser med RA og bestemte kulturelle sfærer eller praksisser.

Materialet fra Helnæs viser fx en sammenhæng mellem konstruktionen af bestemte typer af deiktiske centre (knyttet til bestemte socio-kulturelle praksisser og "construal"-positioner: individuelle, lokale og overlokale) – og bestemte konceptualiseringer af de basale billedskemaer. Det gælder fx 'op'-'ned'. Disse RA bruges i dansk til at konceptualisere to ting: 'vertikalitet' og 'nord-syd'. Afhandlingen kan påvise en sammenhæng mellem de to konceptualiseringer og sociokulturel praksis.

'op'-'ned' i betydningen 'vertikalitet' er i de konventionaliserede forbindelser med RA i materialet fra Helnæs koblet til lokale niveauer (jf. afsnit 5.1.2) og 'op'-'ned' i betydningen 'nord-syd' til det overlokale niveau (jf. afsnit 5.1.3). De lokale niveauer kan kobles til en bofast, lokal livsform hvor lokalisering ikke foregår på basis af et fugleperspektiv, men på basis af sprogbrugernes konkrete erfaringer med bevægelse og ophold i landskabet som et tredimensionelt rum (jf. afsnit 5.1.4 og jf. Pedersen 2001b). Det overlokale niveau er til gengæld knyttet til en fællesdansk organisering af lokaliteter i et landskab baseret på et fugleperspektiv. Denne sidste strategi er ikke på samme måde knyttet til personlige erfaringer som niveau-strategien, men kan i højere grad karakteriseres som en abstrakt matrix for lokalisering (med verdenshjørnerne som "field-based, encompassive Secondary reference object", jf. Talmy 2000.I:213), inkorporeret både gennem sproglig praksis (*op til det kolde nord, ned til sydens sol*) og gennem skolebaseret indlæring af et korts logik.

De to typer konceptualiseringer og lokaliseringsstrategier kommer på en interessant måde til udtryk i nogle eksempler i materialet fra Helnæs hvor et kort introduceres for informanterne. I disse situationer kan både den lokale og den overlokale brug af 'op'-'ned' gøre sig gældende. Den lokale konventionalisering kan vise sig stærkest, dvs. at der ses bort fra kortets 'nord'-'syd'-logik. Men kortets logik kan også pludselig slå igennem (jf. afsnit 5.1.3). Spillet mellem kortlogik og tredimensionel logik er noget som det kunne være interessant at undersøge nærmere, fx ved hjælp af psykolingvistiske eksperimenter, ikke mindst i betragtning af at eksemplerne med kort er ret få i materialet fra Helnæs.

Det skal bemærkes at sproglig kodning af rumlig orientering ved brug af verdenshjørner ikke nødvendigvis er knyttet til en sådan abstrakt brug af kort, men i allerhøjeste grad kan være erfaringsrelateret og netop karakteristisk for lokalsamfund der lever tæt på naturen. Som nævnt i indledningen (afsnit 1.3) er det netop en sådan brug af verdenshjørnerne der optager Levinson og andre (jf. Levinson 2003), og brugen ses også i dialektmaterialet, især det ældre (jf. Hovmark 2005). Hverken H1, H3A, H3B, H4A eller H4B bruger udtryk med verdenshjørner ved lokalisering, men det gør H2 faktisk i udstrakt grad. H2 er fisker, og H2s brug er både erfaringsbaseret og lokal.

Afhandlingens undersøgelse giver et andet, umiddelbart iøjnefaldende eksempel på forbindelsen mellem konceptualisering og socio-kulturel praksis. Der er i afhandlingen beskrevet en forbindelse mellem et specifikt billedskema (PERIFERI) og en bestemt entitet (’større by’). Koblingen mellem disse to størrelser kan i det undersøgte materiale ikke forklares alene som en kobling mellem en rumlig formation og en perceptuelt baseret konceptualisering af denne formation. En forklaring kan derimod med fordel inddrage et socio-kulturelt aspekt. Koblingen må være knyttet til en socio-kulturel praksis. I materialet fra Helnæs er det muligt at knytte denne praksis til en konkret gruppe af sprogbrugere der kan karakteriseres nærmere med hensyn til livsform. Konceptualiseringen af en større by som PERIFERI kan påvises at være koblet til en social praksis og til erfaringer med entiteten ’større by’. Koblingen er velkendt i dialektologisk sammenhæng og bekræftes af talrige belæg i Ømålsordbogens samlinger fra andre lignende lokale dialektsamfund.

Påvisningen af den specifikke kobling mellem PERIFERI, ’større by’ og social praksis er vigtig fordi der hermed vises en konkret sammenhæng mellem konceptualisering og socio-kulturel praksis, dvs. mellem sprog, kultur og kognition. Det betyder fx at den sociale praksis kan antages at spille en tilsvarende rolle ved den modsatte kobling mellem CENTRUM og ’større by’ (*ind til Assens, ind til Odense*), dvs. at denne kobling også må være knyttet til en bestemt social praksis. Koblingen mellem ’større by’ og PERIFERI virker måske ”påfaldende” eller ”afvigende”, men det må forklares med at forbindelsen ikke er konventionaliseret i moderne fællesdansk sprogbrug. Undersøgelsen minder med andre ord også om at sprogforskere må være opmærksomme på de konventionaliseringer der præger deres egen sprogbrug og de deraf følgende indlejrede opfattelser af hvad der er ”normalt”. Det dialektale materiale kan på denne måde være frugtbart at arbejde med, fordi det med sine ”afvigende” eksempler kan sætte spørgsmålstegn ved det ”indlysende” og give anledning til at (gen)overveje generelle principper eller sammenhænge.

Informanternes brug af RA i materialet fra Helnæs er både dynamisk og ganske tæt knyttet til specifikke socio-kulturelle praksisser og situationer. Undersøgelsen og materialet kan dermed siges at bekræfte beskrivelsen af konceptualisering som socio-kulturelt betinget eller indlejret. Undersøgelsen påviser koblingen mellem specifikke konceptualiseringer og specifikke grupperinger af sprogbrugere og deres praksisser. Undersøgelsen giver dog ikke mulighed for at beskrive denne kobling i detaljer, men bekræfter overordnet set den opfattelse at der ikke er et deterministisk forhold mellem socio-kulturelle forhold og konceptualisering, men at sprogbrugere vil være tilbøjelige til at tilegne sig de konceptualiseringer som i forvejen er kodet i det specifikke sprog, og som er koblet til specifikke socio-kulturelle praksisser hvor sproget bruges og tilegnes (jf. Bowerman & Choi 2001 eller fx Slobins ”thinking for speaking”-hypotese, jf. fx Slobin 1996). Som et specifikt eksempel kan nævnes Sinha & Jensen de López 2000 der peger på at konceptualiseringen af billedskemaet CONTAINER i henholdsvis dansk og zapotec er knyttet til kanoniske konventionelle funktioner, dvs. socio-kulturelle praksisser.

Det som børn lærer eller tilegner sig, oven i købet på et meget tidligt tidspunkt (allerede fra 9-månedersalderen), er ifølge Sinha & Jensen de López ikke kun en kobling mellem prototypiske rumlige formationer og en konventionaliseret sproglig konceptualisering af et billedskema – de tilegner sig også socio-kulturelt indlejrede funktioner som typisk er knyttet til det pågældende billedskema.

> ”it is plausible to conclude that the children’s responses were dominated by the socially standard, or canonical, function of the cup as a container, and that their understanding of this property overrode in many contexts both linguistic knowledge, and the physical spatial relations made possible, or afforded by, the immediate perceptual array. [..] young children, we propose, are integrating (sometimes inappropriately!) socially normative knowledge of the canonical use of artifacts with their (biologically based) capacity for schematizing spatial relations” (Sinha & Jensen de López 2000:31)

Man kan sige at sproget på forhånd har indlejret eller indkodet forskellige kulturelt betingede konceptualiseringer, og at sprogets forhåndsstruktureringer dermed i den selv samme kultur vil forstærke den måde at konceptualisere og forholde sig til verden på, som formes under sprogindlæringen

> ”Our suggestion, then, is that a *nonlinguistic* sociocultural difference regarding canonical artifact use, ***embodied*** in the material cultures and ***exemplified*** in nonlinguistic cultural practices, gives rise to slightly but significantly different conceptualizations of ”containment” in the different cultures. This difference is (perhaps motivatedly) reproduced or paralleled in the spatial semantics of the Danish and Zapotec languages. Language-acquiring children are ”predisposed”, through their experiences of interaction with the material world as *this is culturally presented, and through the mediation of cultural practices*, to employ comprehension strategies that are consistent with the specific semantics of the language they are acquiring. Acquisition of, and experience of using, language subsequently ***entrenches*** this socioculturally based cognitive difference (rather than, as in the conventional reading of the Whorfian hypothesis, causing or determining it).” (Sinha & Jensen de López 2000:36, Sinha & Jensen de López’ fremhævelser)

Afhandlingen giver som nævnt ikke eksempler på en sådan snæver sammenhæng mellem konceptualisering og socio-kulturel praksis, men giver eksempler på den generelle kobling mellem kognition og kultur og på hvordan konkrete billedskemaer aktualiseres i en specifik socio-kulturel sammenhæng – samt opretholdes i deres typicitet gennem den stadige brug i en socio-kulturel praksis.

Afhandlingen har for det andet påvist en specifik sammenhæng mellem sprog, kultur og kognition i form af beskrivelsen af bestemte konceptuelle reference-

rammer i brugen af RA der i større eller mindre grad kan afspejle en socio-kulturel kontekst.

Afhandlingen baserer sig på den kognitive lingvistik, og som en følge heraf inddrager analysen løbende forskellige abstrakte kognitive strukturer som et redskab til at beskrive og forklare mønstre i de sproglige udtryk. I psykolingvistisk forstand vil der være tale om generaliseringer over forskellige erfaringer som er blevet lagret i kodet og struktureret form i langtidshukommelsen. I den kognitive lingvistisk taler man normalt om entrenchment der defineres som følger af Langacker.

> ”The occurrence of psychological events leaves some kind of trace that facilitates their reoccurrence. Through repetition, even a highly complex event can coalesce into a well-rehearsed routine that is easily elicited and reliably executed. When a complex structure comes to be manipulable as a ”pre-packaged” assembly, no longer requiring conscious attention to its parts or their arrangement, I say that it has the status **unit**.” (Langacker 2000:3f., Langackers fremhævelse)

Der kan fx være tale om den overordnede path event frame (jf. afsnit 1.3 og 4.2.2). Talmy beskriver flere steder denne type strukturer, fx i det følgende citat om referencerammer (jf. afsnit 4.4.1). Citatet er interessant i denne afhandling fordi Talmy nævner at sådanne referencerammer kan give udtryk for socio-kulturel bias.

> ”Perhaps related to the sensing of object/array structure is the **sensing of a reference frame** [Talmys fremhævelse] as present amidst an array of objects. For example, in seeing the scenery about oneself at the concrete level of palpability, one can sense at grid of compass directions amidst this scenery. Such compass directions are not concretely seen, but solely sensed at the semiabstract level of palpability.
>
> One may even have a choice of alternative reference frames to sense as present [..]. For example, consider a person who is looking at a church facing eastward toward the right with a bicycle at its rear. That person can sense within this manifest scene an earth-based frame, in which the bike is *west* of the church. Or she can sense the presence of an object-based frame, in which the bike is *behind* the church. Or she can sense the presence of a viewer-based frame radiating out from herself, in which the bike is to the *left* of the church. Levinson (1996b) and Pederson (1993) have performed experiments on exactly this issue, with findings of strong linguistic-cultural biasing for the particular type of reference frame that is sensed as present [min fremhævelse].
>
> One may also sense the presence of one or another alternative reference frame for the case of a moving object executing a path. Thus, on viewing a boat leaving an island and sailing an increasing distance from it, one can sense its path as a radius extending out from the island as center within the concentric

> circles of a radial reference frame. Alternatively, one can sense the island as the origin point of a rectilinear reference frame and the boat's path as an abscissal line moving away from an ordinate." (Talmy 2000.I:149f)

Afhandlingen undersøger kun et enkelt sprog og kan derfor ikke sige noget om en eventuel kulturel bias i brugen af de forskellige referencerammer. Til gengæld har undersøgelsen påvist en sammenhæng mellem bestemte brug af RA og forskellige rumlige situationstyper. Disse situationstyper kan på den ene side beskrives som konceptuelle og abstrakte, men kan samtidig sættes i forbindelse med bestemte, typiske socio-kulturelle situationer. Man kan beskrive det på den måde at forskellige rumlige "events" eller "complex situations" (jf. Langacker-citatet ovenfor) bliver entrenched som forskellige former for rumlige situationstyper, og at disse situationstyper både er indlejringer af socio-kulturelle situationer og aktualiseres i socio-kulturelle situationer.

> "The schema that is activated in a given situation is a major determinant of a person's expectations, inferences, and actions in that situation [..]. Such schemas exist at many levels" (Friedman & Schustack 2003:238)

> "In human perception, automatic categorization of very complex scenes often occurs even when the simple characteristics of the stimulus are too brief or too weak to reach our conscious awareness." (Friedman & Schustack 2003:239)

De typiske socio-kulturelle rum der aktualiserer de rumlige situationstyper, kan siges at komme til udtryk i de konventionaliserede forbindelser (også kaldet typiske samforekomster, jf. afhandlingens tillæg, afsnit T1 og T2). Den rumlige situationstype der skematiserer 'bevægelse mellem rum' (jf. afsnit 5.3.2), kunne fx siges at komme til udtryk i konventionaliserede forbindelser med Grunde der udtrykker typiske rum (fx *ud af stuen, ud i køkkenet, ud i gården*, dvs. på konceptuelt plan 'BEHOLDER', 'LUKKET'-'ÅBEN' og på socio-kulturelt plan 'bolig', 'opholdssted', 'plads', 'indhegning'). Og den rumlige situationstype der skematiserer 'deiktisk bevægelse mod et mål', kunne fx siges at komme til udtryk i konventionaliserede forbindelser med Grunde der udtrykker typiske mål (fx *ud til Odense, hen til moster Oda, ned til købmanden*, dvs. på konceptuelt plan 'CENTRUM'-'PERIFERI' og på socio-kulturelt plan 'by', 'person', 'institution', 'fremmed/fjernt/midlertidigt opholdssted').

Der vil i givet fald være tale om at den kontekst eller konceptuelle ramme som valget af et specifikt tegn i den sproglige kodning foregår inden for og justerer ind efter, i RAs tilfælde kan beskrives mere specifikt som typer af ikke-profilerede referencerammer, dvs. prototypiske konceptualiseringer af rumlige ytringssituationer (jf. afsnit 5.3.1). Afhandlingens undersøgelse af en sådan kontekstafhængig variation i brugen af RA kan måske bidrage til at kvalificere beskrivelsen af den ramme som en kontekstorienteret, usage-based sprogbeskrivelse fokuserer på.

På den ene side kan indkredsningen af fx rumlige situationstyper være et eksempel på at den socio-kulturelle kontekst eller semantiske ramme kan defineres mere specifikt som konceptuelle skematiseringer af mere afgrænsede former for menneskelig praksis. Påvisningen af mere specifikke baggrundskonceptualiseringer giver mulighed for at give en mere specifik og kontekstrelateret beskrivelse af variationen i brugen af RA. Som nævnt i indledningen (jf. afsnit 1.2.2) er definitionen af konteksten ofte meget bred. Afhandlingens beskrivelse af forskellige konceptuelle baggrundsrammer, herunder ikke mindst de rumlige, kunne tyde på at den socio-kulturelle baggrund i hvert fald i RAs tilfælde kan beskrives mere specifikt i form af afgrænsede situationstyper. Undersøgelsen peger på at de enkelte RA ikke har et ubegrænset brugspotentiale, men at brugspotentialet står i forhold til hvilken situationstype der er tale om, og hvordan den er konceptualiseret (jf. afsnit 5.3.2).

På den anden side kan en beskrivelse af fx rumlige situationstyper i forbindelse med brugen af RA måske også være med til at gøre anvendelsen af meget abstrakte konceptuelle skematiseringer og psykolingvistiske begreber mere situationsspecifik og tættere forbundet med specifikke ytringskontekster. Mange kognitiv-lingvistiske undersøgelser får skyld for at glemme konteksten, både den biologisk-økologiske og den socio-kulturelle (det gælder fx Lakoffs berømte analyse af eng. *over*, jf. Lakoff 1987). Jeg har allerede nævnt Sinha & Jensen de López' påvisning af at anvendelsen af en konceptuel grundkategori som fx CONTAINER ikke kun er kognitivt baseret, men også socio-kulturelt baseret (jf. Sinha & Jensen de López 2000). Tilsvarende har afhandlingen givet eksempler på at valget og brugen af RA ikke kan beskrives fyldestgørende som en snæver aktualisering af en kognitiv grundstruktur (en path event frame). For at beskrive og forklare variationen i brugen af RA har det været relevant at inddrage både perceptuelle faktorer (jf. fx afsnit 5.3.1 og 5.3.3.2) og socio-kulturelle faktorer (jf. fx afsnit 5.1.4, 5.3.1 og 5.3.3.1). Brugen af RA afspejler en sprogligt kodet ordning af verden som både står i forhold til perception og kognition – og til livsform og overtagne konventionaliseringer.

Det er forholdsvis sjældent at kognitivt lingvistiske undersøgelser forsøger at koble de lingvistisk baserede analyser til kognitive neuro-psykologiske undersøgelser. Det gælder også denne afhandling (jf. kapitel 1), men det er samtidig min opfattelse af kognitivt lingvistiske analyser på længere sigt bør kunne have gavn af at inddrage undersøgelser og indsigter fra den kognitive psykologi. Jeg har i afhandlingen fx argumenteret for at sprogbrugerne må være "forpligtet" af det jeg har kaldt en rumlig fordring eller basal deiktisk instruks, dvs. en perceptuelt, sansemotorisk baseret registrering af ens egen kropslige placering i det her og nu-specifikke rum (dvs. ytringssituationen) (jf. afsnit 5.3.3.2). En sådan løbende kognitiv registrering og processering bekræftes faktisk af psykolingvistiske og kognitiv-psykologiske undersøgelser. Processen kan lokaliseres primært til hippocampus og parahippocampus (jf. Guariglia & Pizzamiglio 2006), men involverer også andre dele af hjernen (jf. Panagiotaki & Berthoz 2006).

Indsigter fra kognitiv psykologi vil kunne give en mere præcis brug af de abstrakte begreber som løbende inddrages i den kognitive lingvistisk (som fx begrebet referenceramme, men det er fx også uklart hvad der egentlig menes med et begreb som "pre-meanings" hos Croft & Cruse 2004:103f.). Det er ikke ensbetydende med at sprogbeskrivelsen behøver at blive reduceret til beskrivelsen af neurale kognitive processer – den kognitiv-psykologiske beskrivelse af fx rumlig orientering baserer sig trods alt på samspillet mellem sensomotoriske input i en given kontekst og kognitiv processering og kodning. Men det er klart at de socio- eller bio-kulturelle aspekter af dette input i praksis ofte være underbelyst i den slags undersøgelser (jf. Vecchi & Bottini 2006), og at en kontekstuelt orienteret kognitiv lingvistisk må være bevidst om både den biologiske og økologiske kontekst og den socio-kulturelle kontekst (jf. fx Sinha 2005 og 2006, Enfield & Levinson 2006). En psykolingvistisk vinkel på afhandlingens undersøgelse af brugen af RA kunne fx arbejde med hvordan koblingen mellem en visuo-spatial registrering af en rumlig formation ('yderspids') og en akustisk baseret sproglig kodning ('ud') i korttidshukommelsen står i dynamisk forhold til abstrakte erfarings- og handlingsbaserede betydningsdannelser (('bevægelse mod') 'storm', 'kulde', 'hav/land', 'endestation', 'Fyret' osv.) i langtidshukommelsen (semantisk og procedural hukommelse).

Afhandlingens undersøgelse af forholdet mellem sprog, kultur og kognition har været begrænset til en analyse af brugen af et specifikt sprogligt tegn (RA) i en specifik betydning (deiktisk brug ved lokalisering) i et afgrænset empirisk materiale. Undersøgelsen har forsøgt at indkredse nogle af de betingelser (kognitive og/eller socio-kulturelle) som variationen i brugen af RA foregår under, og den har fokuseret på at give eksempler på hvordan den sproglige konceptualisering og organisering af verden er knyttet til de løbende praktiske situationer som sprogbrugerne optræder i (jf. "the 'primary cognitive domain' (Langacker 1987) in the matrices underlying the mapping of environmental space is informed by perceptional or image-schematic experiences.", Bickel 1997:67f.). Variationen i brugen af RA kan beskrives som en dynamisk kognitiv aktivitet der på samme tid er biologisk baseret, perceptuelt betinget og socio-kulturelt præget.

Afhandlingens undersøgelser kan i et meget bredt perspektiv siges at støtte den opfattelse at konceptualisering ikke kun konstruerer eller skaber verden. Verden er på forhånd struktureret på en bestemt måde i sprogets strukturer og i den sociale praksis man fødes ind i og bliver præget af, og kombinationen af sprog og social praksis vil dermed også være strukturerende for konceptualisering og betydningsdannelse, dvs. være med til at spore sprogbrugerens erfaring og konceptualisering i en bestemt retning. Sproget må forudsætte en struktureret kognitiv akkumulering af praksis, der opretholder muligheden for stabil kommunikation, hvorved de strukturelle træk i den sproglige konceptualisering opretholdes. I den sproglige og/eller kognitive kodning med RA gives den perceptuelt og erfaringsrelaterede konceptualisering et specifikt udtryk, et *navn*, og mønsterdannelser i denne kobling mellem bestemte billedskemaer og typiske erfarings- og praksisrelaterede

situationer afspejles i de konventionaliserede forbindelser med RA. Afhandlingen peger også på at sprogbrugerne ved brug af RA ikke kun forholder sig til verden ved at bruge meget abstrakte billedskemaer, men at typiske situationer også kan være forhåndskonceptualiseret.

Den konkrete deiktiske brug af RA i konkrete ytringsituationer kan altså siges at afspejle eller tegne bestemte mønstre af virkeligheden, som giver udtryk for en bestemt måde at organisere, dvs. konstruere og konceptualisere verden på, og som samtidig giver udtryk for de socio-kulturelle betingelser og rammer omkring konceptualiseringen, i og med at mønstrene ikke kun er individuelle, men netop er betinget af og forankret i bestemte sproggruppers praksis og bestemte sociale betingelser for bestemte sproglige praksisser.

TILLÆG

KONVENTIONALISEREDE FORBINDELSER MED RA – LEKSIKOGRAFISK REPRÆSENTATION OG FUNKTION

Danske retningsadverbier (RA) (*op/ned/ud/ind/hen/over/om/hjem/tilbage/..*) kan i lighed med præpositioner betegnes som meget kontekstafhængige ord. Deres præcise betydning opstår i høj grad i et samspil med andre ord eller leksikalske enheder. RA indgår fx i skabelonen VB + RA + PP (fx *hun løb over til bageren* eller *kufferten stod nede på gulvet*). Afhandlingen har således givet eksempler på at RAs semantik er knyttet til bestemte typer af VB: Fx kan modalverber ikke kombineres med statiske RA (fx *jeg skal op til Island* vs. **jeg skal oppe til Island*). Til gengæld kan den statiske type, i modsætning til den dynamiske og den processuelle type, forekomme som frit lokativ i sætninger hvor prædikatet både angiver en overgang (fx *hun gik ind i butikken henne i Nørregade*), en tilstand (fx *hun stod ude i haven*) og en aktivitet (fx *hun løb rundt ude i haven*) (jf. afsnit 4.2.3.2).

RA indgår altså på den ene side i en række semantiske og syntaktiske forbindelser med VB og PP som kan beskrives nøjere. På den anden side er der ikke tale om egentlige faste forbindelser (selvom disse også forekommer i rigt mål). Hvordan kan eller skal RA i den slags forekomster nu behandles leksikografisk? Ordbøger, i hvert fald i deres klassiske papirudgave, arbejder normalt kun med to indgange: 1) lemma (i de allerfleste tilfælde et enkelt ord) og 2) sublemma (fast, ofte idiomatiseret forbindelse). De omtalte forbindelser falder ofte et sted midtimellem. Hvornår skal de pågældende forbindelser – eller mønstre – oprettes som sublemma? I hvor høj grad er man nødt til at beskrive betydningerne under alle relevante elementer (fx *komme ud til NGN/NGT* under både VB *komme*, RA *ud* og P *til*)? I hvor høj grad og hvordan kan/skal der henvises mellem artikler (betydninger eller sublemmaer) i disse tilfælde (jf. Viehweger 1989:890)?

Jeg vil i det følgende afsnit kigge nærmere på den leksikografiske repræsentation af konventionaliserede forbindelser som *ud til fyret* eller *ned til stranden*. En konventionaliseret forbindelse vil være en kombination som ikke kun er frekvent, men også typisk, dvs. etableret som genkendelig og mundret. I mere tekniske termer kan man sige at den skal være "indlejret" (*entrenched*), og at både type- og token-frekvens spiller en rolle (jf. Croft & Cruse 2004:309). Konventionaliserede forbindelser som fx *ud til fyret* eller *ned til stranden* er i kapitel 5 blevet analyseret som repræsentative for en bestemt konceptualisering af forholdet mellem rumlige formationer og basale billedskemaer. Derudover er det blevet vist at de forskellige brug af RA er knyttet til bestemte situationstyper, dvs. til bestemte typer konceptualiseringer af rumlige ytringssituationer.

Jeg vil i dette tillæg til afhandlingen prøve at se på de konventionaliserede forbindelser med RA i leksikografien, ikke kun som et problem, men også som en resurse: Hvad kan den slags forbindelser bruges til? Konventionaliserede forbindelser forekommer ofte i form af typiske eksempler i ordbøger, dvs. som en hjælp til brugeren. Men også i det redaktionelle arbejde kan disse forbindelser måske være nyttige fordi de peger på centrale semantiske felter i et ords betydninger. Moderne leksikografi udnytter i stadigt stigende grad store tekstkorpora i det redaktionelle arbejde, og statistiske værktøjer der tager højde for både type- og token-frekvens, giver netop mulighed for at finde konventionaliserede forbindelser der kan udnyttes på forskellige måder (jf. fx Stubbs 1996, Gries & Stefanowitsch 2004), ikke kun til at finde de mest typiske eksempler på et ords brug, men også til semantisk og leksikografisk strukturering af et ords betydninger.

Jeg vil tage udgangspunkt i eksempler hentet primært fra Ømålsordbogen (ØMO) og Den Danske Ordbog (DDO), dvs. store beskrivende videnskabelige ordbøger. Jeg vil begrænse mig til repræsentationen af RA i konkret rumlig betydning (jf. kapitel 2). Jeg vil altså ikke komme ind på den leksikografiske behandling af relationen mellem konkret rumlig betydning og de forskellige overførte betydninger. Jeg vil til gengæld særligt interessere mig for hvordan en leksikografisk repræsentation kan tydeliggøre den sammenhæng mellem kernesemantik og ytringssituation som netop kommer til udtryk i de konventionaliserede forbindelser med RA (jf. 5.3).

T1 Repræsentation af konventionaliserede forbindelser med RA

Viehweger nævner at ensproglige ordbøger traditionelt har underbelyst de semantiske relationer mellem leksikalske enheder som ikke kan siges at være faste forbindelser (og derfor oprettet som sublemma) – eller har behandlet dem usystematisk:

> ”Angaben zum Kombinierkarheit von Wortschatzelementen sind demgegenüber unterrepräsentiert und beschränken sich in der Mehrzahl der Fälle auf die Aufzählung mehr oder minder aussagekräftiger Beispiele oder Beispielgruppen bzw. authentischer Belege; durch sie sollen charakteristische Verwendungsweisen des jeweiligen Wortschatzelements deutlich gemacht werden.” (Viehweger 1989:889)

Det er det der fx kan ses i artiklen *ud* fra en af de nyeste udgaver af Nudansk Ordbog (2001). Her følges en definition af syv mere eller mindre typiske brugseksempler. Den meget generelle definition svarer nogenlunde til den basale billedskemabetydning jeg selv har defineret (først og fremmest billedskemaet CONTAINER (BEHOLDER), dvs. konceptualiseringen af et inklusivt lukke og et omgivende større område – samt tilstedeværelsen og overskridelsen af en grænse mellem det mindre lukkede og det større åbne, jf. afsnit 4.3 og 4.4.3).

(335) **ud** [..] **1.** i retning fra det indre af noget mod noget mere åbent el. noget udenfor [..]
□ *gå ud af stuen • gå ud ad døren • gå ud i køkkenet • vinduerne vender ud mod gaden • grenene strittede ud fra træets stamme • han hænger ud over gelænderet • han så ud over byen*
[..] (Nudansk Ordbog (2001), *ud*)

Som vist er det muligt at beskrive en kernesemantisk billedskemabetydning i de enkelte RA. Denne kernebetydning er koblet til det enkelte RAs rod, dvs. til det enkelte ord, og ud fra den betragtning er der ikke noget "forkert" i at nøjes med en leksikografisk repræsentation der består i en kernesemantisk definition og tilhørende eksempelmateriale under en eller anden form der illustrerer den kernesemantiske betydnings brugspotentiale. Hvor omfattende en ordbogsartikel skal være, er naturligvis også et spørgsmål om både tid, plads og brugergruppe, og det er klart at DDO, ØMO og ODS som videnskabeligt beskrivende ordbøger generelt giver semantisk og grammatisk komplekse ord som fx RA en langt mere udførlig behandling end Nudansk Ordbog. Spørgsmålet er imidlertid om disse oplysninger kunne gives på en mere struktureret og oplysende måde end det er tilfældet i Nudansk Ordbog?

I leksikografisk sammenhæng kan man prøve at udskille det typiske og konventionaliserede på forskellig måde. Jeg vil i det følgende se på praksis i dels DDO, dels ØMO.

T2 DDO: konventionaliserede forbindelser som særskilt oplysningstype

Under artiklen *ud* i DDO ses følgende betydningsbeskrivelse.

(336) **ud** [..]
1 bort fra et nuværende el. hidtidigt opholdssted og hen til en position udenfor; bort fra det indre el. midten af noget · især om bevægelse bort fra et hus el. et rum; [..] □ *~ af rummet, ~ på gaden, ~ af stuen, ~ af huset* □ *"Nej, Bjarne, du kan ikke gå ud i det vejr!" "Sneen fyger, og man kan ikke se en hånd for sig!"*
[..] (DDO, *ud*)

Som det fremgår, udskilles konventionaliserede forbindelser i DDO som en særskilt oplysningstype fra citater. Ved den pågældende betydning er anført fire typiske samforekomster (*~ af rummet* osv.). Disse konventionaliserede forbindelser er fundet på basis af statistisk søgning i det korpus der ligger til grund for udarbejdelsen af ordbogen og indplaceret under de relevante betydninger. Citaterne i ordbogen er derimod valgt af redaktøren – og her kan mange forskellige hensyn spille ind (jf. Lorentzen 2001). Den ovennævnte betydningsbeskrivelse er imidlertid særlig interessant fordi en del af beskrivelsen består i en angivelse af den typiske brugssituation ved den pågældende betydning. Det som beskrives er faktisk den rumlige situationstype som er skitseret i afsnit 5.3.2 (*især om bevægelse bort fra et hus el. et rum*). Angivelsen af en bestemt ytringskontekst der er karakteristisk for brugen af et ord i en bestemt betydning, og som afspejles i de typiske samfo-

rekomster, kan komme til udtryk på forskellige måder og være mere eller mindre ekspliciteret i DDO. En af underbetydningerne til den nævnte betydning 1 af *ud* i DDO lyder fx sådan her.

(337) **ud** [..]
1 [..]
• hen til et fremmed el. nyt tilholdssted, ofte for en længere periode; **JF** væk □ *drage ~, rejse ~, ~ i verden* □ *Nordboerne opholdt sig ikke kun ved deres gårde i de varme fjordområder, de sejlede også ud på opdagelse og fangst* (DDO, *ud*)

I underbetydningerne i DDO rykker angivelsen af ytringskontekst ofte op i selve betydningsdefinitionen hvor den kan være integreret i selve definitionen eller markeret med et *fx, især, som regel* e.l. Det kan være særlig relevant netop ved kontekstafhængige ord som RA hvis betydning hele tiden hænger snævert sammen med semantikken i det VB og PP de forudsætter og normalt er omgivet af. Det fremgår i eksemplet netop af de tre typiske samforekomster, hvoraf to er med VB og en med PP (*drage ~, rejse ~, ~ i verden*). På den måde fungerer den særskilte angivelse af typiske samforekomster som en vigtig eksplicitering af hvordan en brug af opslagsordet er bundet til en bestemt ytringskontekst og til bestemte sproglige udtryk i form af konventionaliserede forbindelser.

Konventionaliserede forbindelser må medtages og angives på basis af en vurdering af deres typicitet ved det enkelte ord eller den enkelte betydning. Det betyder at en meget prægnant samforekomst kan optræde enslydende ved flere forskellige opslagsord. Et klassisk eksempel må være *røde roser*. Associeringerne af den røde farve med roser og roser med den røde farve er begge stærkt konventionaliserede, og forbindelsen optræder da også under både *rød* og *rose* i DDO. Til gengæld giver det ikke mening at samle forbindelsen ét sted. Typiske samforekomster er netop ikke faste forbindelser (med eventuel idiomatisk eller overført betydning), men må anføres begge steder hvis kombinationen er typisk ved begge opslagsord.

Selvom den syntaktiske konstruktion ved RA i alle tilfælde er den samme, nemlig VB + RA + PP, kan det være forskelligt hvilke oplysninger om konventionaliseringer og typiske ytringssituationer der er medtaget under henholdsvis VB og RA. Ved VB *drage* genfinder man fx den typiske samforekomst *drage ud i verden* (jf. eksempel (337)).

(338) **drage**[2] vb.
[..]
2 rejse et sted hen; begive sig et sted hen · ofte længere væk el. for længere tid; **JF** tage; [NGN drager +RETNING, NGN drager af_sted/bort/videre/..,*hjælpevb.:* være] □ *~ udenlands/sydpå, ~ på turné, ~ ud i verden, ~ fra sted til sted, ~ i krig* □ *Til august drager vi alle fire til Bangkok. Vi bliver der et år* [..] (DDO, *drage* II)

Betydningsbeskrivelsen er den samme som før, denne gang dog med særskilt markering af ytringskonteksten (*ofte længere væk el. for længere tid*). Men man finder også andre typiske samforekomster eftersom opslagsordet nu er et andet.

Forbindelsen mellem *drage* og *ud* er ikke en leksikaliseret fast forbindelse, men en typisk samforekomst som er relateret til en bestemt ytringskontekst (’rejse til et sted, langt væk og/eller i længere tid’). Ved *drage* gives derudover en konstruktionsoplysning – i modsætning til *ud* er den syntaktiske skabelon (VB + RA + PP) her antydet (*NGN drager +RETNING*).

Som det fremgår af eksemplet, tager DDO på flere forskellige måder højde for og inddrager den bagvedliggende skabelon VB + RA + PP, både i betydningsdefinitioner, valensbeskrivelser og typiske samforekomster. Det fremgår måske endnu mere tydeligt hvis man tager en forbindelse hvor der ikke er fundet typiske samforekomster i korpus. Det er fx tilfældet ved forbindelsen *NGT flyder ud over NGT* – her dukker skabelonen VB + RA + PP op på forskellig måde, helt eller delvis.

(339) **flyde** hovedbetydning:
1. brede sig og glide forholdsvis langsomt hen over et område
[NGT flyder + ADVL]

flyde sublemma:
flyde ud

ud sublemma:
ud over

Noget af forbindelsen *NGT flyder ud over NGT* (VB + RA + PP) bliver beskrevet som særskilte sublemmaer, noget som del af hovedbetydningen under *flyde*.

1) *flyde ud* er udskilt, dog formodentlig ikke kun fordi der er tale om en særlig brug af hovedbetydningen (uden PP), men måske mere for kunne gøre opmærksom på dannelsen *udflydende* der er med som opslagsord i DDO, og for at kunne angive en overført betydning (*flyde ud (i ét/hinanden)* ’gå i ét; ikke længere kunne adskilles af ens sanser; blive uskarp at se på’).
2) *ud over* er udskilt som en særlig karakteristisk forbindelse, uden tvivl fordi forbindelsen forekommer i flere funktioner og betydninger – og fordi forbindelsen også findes sammenskrevet (*udover*, medtaget som opslagsord i DDO). Foruden den rumlige betydning (’hen over en overflade, et areal e.l.’; ’hen over en forhindring, kant el. grænse (og ned)’), findes betydninger som ’som noget ekstra el. yderligere i forhold til noget allerede eksisterende el. forekommende’ (fx *ud over mælk købte jeg brød, pålæg, kødvarer, lys og servietter*) og ’bortset fra’ (fx *Det [: at blive kendt] har ikke forandret noget for mig ud over, at det er blevet nemmere at hæve i banken uden at vise ID-kort*). Det interessante i denne sammenhæng er betydningsdefinitionerne under de rumlige betydninger. De medtager nemlig det følgende led i Path-skabelonen, nemlig PP (henholdsvis ’en overflade, et areal e.l.’ og ’en forhindring, kant el. grænse’). I en meget streng definition af betydningsdefinitioner som værende ideelt set udskiftelige (jf. Svensén 1987:111 og 121 eller Bergenholtz et al. 1997:92), burde disse elementer

ikke være med. På den anden side er de en næsten nødvendig hjælp til brugeren, som ville være på næsten bar bund med hensyn til at forstå og skelne mellem de to betydninger hvis kun den udskiftelige del var anført (’hen over’ vs. ’hen over (og ned)’).

3) Det samme er tilfældet under verbets betydningsdefinition hvor både RA og PP medtages (’brede sig og glide forholdsvis langsomt hen over et område’). Hertil kommer valensmønstret ([NGT flyder + ADVL]), der også viser skabelonen VB + RA + PP, de to sidste dele dog kun indirekte, som del af overkategorien ADVL.

Samlet kan man sige at konventionaliserede forbindelser i form af typiske samforekomster faktisk fremhæves i DDO, og at der i hvert fald indirekte knyttes en forbindelse mellem angivelsen af ytringssituation i betydningsdefinitionen og de typiske samforekomster der rent faktisk koder den ytringsrelaterede betydning sprogligt på ytringsniveau. Men man må samtidig sige at markeringen er temmelig diskret. Man kunne nemt have markeret oplysningstypen med et TYPISK e.l. Mere interessant er det om det ville være muligt at markere angivelsen af ytringskontekst eller situationstype mere eksplicit i betydningsdefinitionen? En mulighed var at begrænse sig til én markør (fx *især*) og konsekvent anbringe oplysningstypen efter den lille sorte prik.

Det er klart at markeringen af ytringskontekster også kan ske på andre måder. I Brugervejledningen til DDO (I:13-52) findes bl.a. en oversigt over forskellige ”brugsbestemmelser” (I:27-29 og 32-35). Disse omfatter kodificeringer af fx stilleje (fx *spøgende, forskønnende, ironisk*) og teksttype (fx *især i sportsjournalistik, især i juridiske tekster*). En anden oplysningstype er særlig interessant, nemlig ”kommunikationssituation” (I:34) der fx omfatter markeringerne *bruges ofte som skældsord* og *især i tiltale*. I eksemplet er der imidlertid anført en noget længere beskrivelse.

(340) **levvel** sb. itk.
[..]
afskedshilsen hvor man ønsker det bedste for en person idet man siger ordene: *lev vel (ofte i forb. med at nogle skilles for en længere periode el. for altid)* **JF** farvel (DDO.I:34)

Denne særlige oplysningstype er blevet udnyttet meget lidt i DDO, bl.a. fordi oplysningstypen retter sig mere snævert mod angivelse af en bestemt diskursiv samtalesituation. Men det er alligevel tankevækkende at DDO i øvrigt er spækket med oplysninger om ytringssituationer i bredere forstand. De står bare oftest i tilknytning til selve betydningsdefinitionen. Det er fx tilfældet ved underbetydningen af *ud*.

(341) **ud** [..]
1 [..]
• hen til et fremmed el. nyt tilholdssted, ofte for en længere periode; **JF** væk □ *drage ~, rejse ~, ~ i verden* □ *Nordboerne opholdt sig ikke kun ved deres gårde i de varme fjordområder, de sejlede også ud på opdagelse og fangst* (DDO, *ud*)

Man kan vel godt tillade sig at sige at både *ud* i den pågældende betydning og *levvel* tilhører samme semantiske felt og ytringssituation. En person der *drager ud i verden* kan ytre et *levvel* ind afrejsen. Man kan hævde at DDO er uafklaret i sin praksis med hensyn til hvordan en eventuel markering af ytringskontekst skal tage sig ud, og hvor den skal stå, men eksemplet viser også at det kan være vanskeligt præcist at indkredse og definere en specifik ytringssituation.

T3 ØMO: konventionaliserede forbindelser som del af definitionen

Konventionaliserede forbindelser kan fremhæves i ØMO på flere forskellige måder. Jeg skal i det følgende skitsere en typisk praksis ved dels kombinationer af RA + PP, dels VB + RA. Især den sidste model er af interesse i forhold til eksemplerne fra DDO.

ØMO baserer sig primært på en seddelsamling (udskrevne båndoptagelser inddrages dog i det omfang det er muligt, jf. Gudiksen & Hovmark, i trykken). En korpusbaseret statistisk fremhævelse af typiske samforekomster er derfor ikke mulig. ØMO er snarere tilbøjelig til at fokusere på en semantisk afgrænsning af det typiske ved en betydning eller underbetydning. I lighed med eksemplet *ud* fra DDO, angives der ganske ofte typer af konceptualiseringer og ytringssituationer, fx i artiklen *ind*.

(342) **ind** adv [..]
–1.1) i forb i n d e i n g t (i et rum, en bygning, en bebyggelse, en beplantning, et landskab, et farvand mm; mht i en "beholder" jf bet 3) Ø(alm): *ellers så havde vi dem* (duerne) *inde i loen* svS(SlagLd), *gården lå inde i byen og al jorden den lå ude omkring* nS(Karl) (ØMO, *ind*)

Til gengæld vil typiske samforekomster normalt ikke være fremhævet, men "kun" forekomme i de autentiske citater (fx *inde i loen* og *inde i byen*). Men som i DDOs tilfælde kan citater være udvalgt af mange grunde, og der er derfor ikke nogen sikkerhed for at typiske samforekomster systematisk fremhæves i ØMO på samme måde som i DDO. Man skal i den forbindelse også være opmærksom på at fastere konventionaliserede forbindelser (kollokationer) i ØMO heller ikke nødvendigvis er fremhævet som selvstændigt opslag (dvs. anført spatieret og indledt med *i forb*, som fx *i forb h i s t o g h e r* under opslagsordet *hist*). Det kommer helt an på frekvens og på redaktørens vurdering af om det ud fra materialet er muligt at sige noget sikkert om samforekomstens status (hos den enkelte meddeler og i den enkelte dialekt). Citaterne i ØMO kan altså godt rumme både typiske samforekomster og kollokationer.

Typiske samforekomster kan imidlertid godt være fremhævet i ØMO. Det ses fx i artiklen *historie*.

(343) **historie** [..]
–1) fortælling om en virkelig ell opdigtet begivenhed; ofte i forb f o r t æ l l e e n h i s t o r i e (ell h i s t o r i e r) [..]
–2) forløb, begivenhed, affære (især om ubehageligt ell besværligt forløb), ofte i forb som e n d y r, v æ r r e, k e d e l i g h i s t o r i e [..]
–3) om virksomhed, foretagende, bedrift, arbejde olgn, især i forb e n s t o r (s t ø r r e) h i s t o r i e [..] (ØMO, *historie*)

Som det fremgår, har man i ØMO mulighed for at anføre de sproglige udtryk – de konventionaliserede forbindelser i form af typiske samforekomster og/eller eventuelle kollokationer – som en del af betydningsdefinitionen, og der er derfor en mere direkte sammenhæng mellem konventionaliseringer og betydningsbeskrivelse i den leksikografiske repræsentation. Modellen er i virkeligheden udviklet for at kunne gengive valensoplysninger (i lighed med DDO), og ses derfor nok oftere ved forbindelser med VB, men som det fremgår, kan der også indsættes typiske samforekomster eller kollokationer på denne plads i artikelstrukturen. Jeg vil i det følgende se på nogle eksempler med RA. Man skal i det følgende være opmærksom på at *forb* i ØMO bruges om alle frasemer, både konventionaliserede forbindelser, kollokationer og idiomer.

(344) **hen** adv [..] **–3.3)** hvor målet anses for irrelevant; især i udtryk for at skille sig af med ngt, lægge ngt til side (til opbevaring)
‖ i forb som f o r p a g t e, f æ s t e, g i v e, l o v e (n g t, é n, s i g) h e n dvs ud af ens besiddelse ell rådighed [..]
‖ i forb som g e m m e, h æ n g e, l æ g g e, s æ t t e n g t h e n dvs til side, af vejen [..]
‖ i forb som k o g e, s a l t e, s t e g e n g t h e n koge, salte, stege ngt (så det kan holde sig) og gemme det hen (til opbevaring) [..]
‖ jf u de resp vb. (ØMO, *hen*)

I det anførte eksempel indledes der med en overordnet betydningsdefinition som både rummer kernesemantiske træk (*skille sig af med, lægge til side*) og ytringsrelaterede træk (*til opbevaring*). Ligesom i DDO er der ikke tale om en streng udskiftelig definition, snarere om en form for parafrase der ekspliciterer en praksis som er forbundet med den pågældende betydning og brug af *hen*. Betydningsdefinitionen inddrager med andre ord semantikken i alle elementerne i skabelonen VB + RA + PP (hvoraf det sidste element, PP, netop ikke ekspliciteres i de pågældende betydninger). Efter definitionen følger de forbindelser, dvs. de sproglige kontekster, hvor den overordnede betydning kommer til udtryk. De fordeler sig i tre klumper der fremstår som tre mere specifikke anvendelsesområder hvortil der knytter sig et mindre antal konventionaliserede forbindelser. Disse forbindelser er netop anført som en del af selve underopslaget der på den måde kommer til at

fremtræde som en slags "klynge-sublemma" med samme betydning og fælles, lignende ytringssituation (fx *ud af ens besiddelse ell rådighed*).

Som nævnt er ØMOs behandling af forskellige typer samforekomster undertiden vaklende, og nogle af de anførte forbindelser under *hen* 3.3 må nok betegnes som kollokationer snarere end typiske samforekomster (fx *koge/salte/stege NGT hen*). Jeg vil i det følgende imidlertid ikke gå nærmere ind i denne problematik, men i stedet se på ØMOs praksis med at anbringe konventionaliserede forbindelser direkte i betydningsdefintionen som en måde at knytte en forbindelse mellem kernesemantik og ytringskontekst i den leksikografiske repræsentation.

Normalt beskrives de nævnte forbindelser under både VB og RA i ØMO. Som eksempel kan nævnes den første underbetydning under *hen* 3.3. Denne betydning er fremhævet på tilsvarende måde under de nævnte VB, dvs. *forpagte, fæste* og *give* (ØMO er endnu ikke nået til *love*). Her bruges opslagstypen til at anføre valensoplysninger (*ngt/én/sig*) og til at angive den leksikalske variation på RAs plads (*bort/hen/ud/væk*).

(345) **forpagte** v [..] i forb som f o r p a g t e n g t b o r t, h e n, u d leje ngt bort, hen, ud (til ngn) (ØMO, *forpagte*)
(346) **fæste** v [..] **–2.1)** [..] i forb som f æ s t e é n (ell s i g) b o r t, v æ k, h e n få én i tjeneste, tage tjeneste hos fremmede (ØMO, *fæste*)
(347) **give** v [..] **–2)** overdrage, tildele, forære [..]
‖ i forb g i v e n g t b o r t, h e n, v æ k (ØMO, *give*)

Der sker altså i høj grad en dobbeltbehandling af en række temmelig enslydende og stabile sproglige forbindelser. Kunne de i virkeligheden behandles samlet ét sted, med henvisning fra andre relevante steder? En sådan model følges faktisk undertiden i ØMO, fx under en anden underbetydning til *hen* 3.

(348) **hen** adv [..] **–3.2)** hvor man vægrer sig ved at nævne målet ‖ i forb b æ r e, f o r s y n e, f ø l g e, k o s t e (é n) h e n (til graven) Ø(vist alm, jf u *bære* 11.4, *forsyne* 6, *følge* 1.5, *koste*): *jeg var med til at bære ham hen* Lgl(Tul), *vi skal lige have vor mor forsynet hen først* Fa(NVed) [..] (ØMO, *hen*)

(349) **følge** III v
–1) bevæge sig i samme retning som ell sammen med (en anden ell andre)
–1.5) i spec anv: være ledsager ved barnedåb, kirkegang, bryllup, begravelse [..] ‖ ledsage en afdøds kiste til graven og overvære begravelsen [..]; i forb f ø l g e l i g [..]; i forb f ø l g e h e n [..]; i forb f ø l g e t i l j o r d e; [..]; i forb f ø l g e t i l j o r d e n [..]; i forb f ø l g e t i l g r a v e [..]; i forb f ø l g e t i l g r a v e n [..] (ØMO, *følge* III)

En henvisningsløsning er imidlertid ikke altid den bedste. Der er ganske enkelt for store og mange variationsmuligheder. Det kan være meget svært at finde ét enkelt sprogligt udtryk der kan siges at være den faste kerne. I forbindelserne med *hen* er der også variation på RA-pladsen (*hen, bort, væk, ud*, jf. eksempel (345)-(347)) – og semantisk kan RA-pladsen også erstattes af andre adverbialer, fx *af vejen, til side, afvæk*. Samtidig er der behov for at kunne gengive netop de semantiske træk

og konventionaliserede variationsmuligheder der knytter sig til det specifikke opslagsord, i dette tilfælde fx brugen af *følge* ved flere forskellige slags kirkelige ceremonier (ikke kun begravelse) og variationen i de konventionaliserede forbindelser med *følge* i den pågældende betydning (*følge lig, følge hen, følgen til jorde* osv.) (jf. samme forhold mellem *drage* og *ud* i DDO).

Henvisninger er dog ikke ualmindelige og ses også ved typiske samforekomster. Det kan ske i form af en generel henvisning (i det følgende eksempel til de nævnte VB i de forskellige betydninger).

(350) **hen** adv [..] **–3.3)** hvor målet anses for irrelevant; især i udtryk for at skille sig af med ngt, lægge ngt til side (til opbevaring)
‖ i forb som f o r p a g t e, f æ s t e, g i v e, l o v e (n g t, é n, s i g) h e n dvs ud af ens besiddelse ell rådighed [..]
‖ i forb som g e m m e, h æ n g e, l æ g g e, s æ t t e n g t h e n dvs til side, af vejen [..]
‖ i forb som k o g e, s a l t e, s t e g e n g t h e n koge, salte, stege ngt (så det kan holde sig) og gemme det hen (til opbevaring) [..]
‖ jf u de resp vb. (ØMO, *hen*)

Eller det kan ske i form af en mere direkte henvisning.

(351) **ind** adv [..] **–2.1)** i udtryk for bevægelse udefra til et sted indenfor i en bygning, et rum i en bygning ell lign [..]
i forb b i n d e (II.3.4), l e d e, l u k k e, s l å, t a g e k ø e r n e (k r e a t u r e t olgn) i n d (for natten ell for vinteren) se u de resp vb og jf *indbinding, indstalde* (1), *indvintre*; [..]
i forb k ø r e (k o r n, h ø olgn) i n d se u *køre*;
i forb f l y t t e, f ø r e, t a g e →h æ s (I.1) ell →s t a k i n d [..] (ØMO, *ind*)

Det er klart at jo mere fast en konventionaliseret forbindelse er, jo lettere og mere oplagt er det at vælge en ren henvisningsløsning. Men man skal samtidig være opmærksom på et særligt hensyn som ØMO er nødt til at tage. ØMO beskriver en lang række dialekter og er forpligtet til at angive udbredelsen af de ord og betydninger der medtages i ordbogen. Fx har forbindelses-klyngen *binde, lede, lukke, slå, tage køerne (kreaturet) ind* i eksempel (351) ovenfor forskellig udbredelse, og derfor er det under alle omstændigheder nødvendigt at lave en leksikografisk løsning hvor de enkelte forbindelser udbredelse kan angives (dvs. under de respektive verber). Uanset om en redaktør måtte foretrække en dobbeltbeskrivelse uden henvisning eller en gennemført henvisningsløsning, vil hensynet til udbredelsesangivelsen kunne spille ind og indebære at en henvisning under alle omstændigheder er nødvendig.

Dobbeltbeskrivelser af konventionaliserede forbindelser er ikke nødvendigvis af det onde. En vigtig funktion i en almensproglig videnskabelig beskrivende ordbog er at vise det enkelte ords semantiske kombinationsmuligheder og tilknytningen til forskellige ytringskontekster. Især den sidste funktion er måske værd at hæfte sig ved, ikke mindst hvis man har et funktionalistisk sprogsyn, for så er

koblingen mellem 1) kernesemantiske betydninger og betydningsdefinitioner og 2) kommunikationssammenhænge og ytringssituationer vigtig. Alle underbetydningerne under betydning 3 af *hen* knytter fx en forbindelse mellem 1) en særlig kernesemantisk betydning og brug af *hen* hvor målet er i baggrunden konceptuelt og ofte ikke ekspliciteres (undertiden af pragmatiske grunde, jf. *vægrer sig ved at nævne ell finder det irrelevant at nævne*), og 2) forskellige klynger af konventionaliserede forbindelser, dvs. sproglige udtryk.

(352) **hen** adv [..] **–3)** uden ang af mål; i tilfælde hvor målet fremgår af kontekst ell situation, ell hvor man vægrer sig ved at nævne det ell finder det irrelevant at nævne, ell hvor målet ikke er kendt ell ikke er nærværende for tanken (ØMO, *hen*)

Det eventuelle konstante element i de anførte eksempler på brug af *hen* ligger i denne meget generelle betydning som er parallel med fx *bort, væk* og *ud*, og som består i et konceptuelt fokus på at noget eller nogen ikke (længere) er (aktivt) til stede, men (nu) befinder sig et andet sted. Denne konceptualisering knytter sig til forskellige ytringskontekster med dertil hørende konventionaliserede forbindelser.

Man har med ØMOs model mulighed for at knytte en mere direkte forbindelse mellem sproglige udtryk og ytringssituationer end DDO. Og angivelser af ytringskontekster, pragmatisk-kommunikative såvel som socio-kulturelle, er ofte udførlige (det sidste hænger sammen med den vægt ordbogen lægger på encyklopædiske oplysninger, jf. Pedersen 1994). Til gengæld er ØMO uprækcis eller uafklaret i sin skelnen mellem og markering af forskellige typer frasemer og i det hele taget i sin markering af forskellige oplysningstyper, og det skyldes bl.a. at ordbogens redaktionsprincipper blev formuleret før redigering i databasebaserede programmer blev almindeligt inden for den praktiske leksikografi – en sådan redigeringspraksis kræver at man foretager en mere stringent definition af bestemte oplysningstyper. Datamaterialets karakter (seddelsamling, excerpering, optegnelse osv., jf. kapitel 3) giver som sagt heller ikke mulighed for at lave statistisk baserede frekvens- og typicitetsundersøgelser.

APPENDIKS

Afhandlingens appendiks rummer følgende:

- en kort beskrivelse af udskriften af interviewene fra Helnæs
- kort over Helnæs i fuld sidestørrelse
- litteraturliste

EMPIRISK UNDERSØGELSE – HELNÆS 2005

Udskrivning
Jeg har selv udskrevet de anvendte interview i foråret 2006. Udskriften er foregået dels i Praat, dels fra minidisk. Udskriften er yderst simpel og har først og fremmest været fokuseret på at skabe en søgbar tekst som kunne annoteres og danne basis for undersøgelser af RA. Det betyder at der ikke er blevet udskrevet i lydskrift, og at jeg fx ikke har markeret prosodiske træk, korte vs. lange pauser o.l. Der er anvendt almindelig retskrivning i udskriften for at muliggøre søgninger, dog er der ikke blevet anvendt store bogstaver eller tegnsætning (store bogstaver ved proprier er dog anvendt i afhandlingens eksempler). De eneste tegn som er blevet anvendt er de følgende:

x er sat ved alle former for pause, også "grammatisk" (jeg har altså hverken sat punktum eller komma, og markeringen bruges ikke til andet end at dele talestrømmen op i bidder). Ved gengivelse af belæg i afhandlingen, er 'x' erstattet af komma.
? er sat hvor jeg ikke har kunnet høre eller forstå et eller flere ord på båndet; sat umiddelbart efter et ord, markerer det tvivl om hvorvidt det pågældende ord er forstået rigtigt; ellers markerer det at et eller flere uforståelige ord ikke er forstået.
- er brugt ved brud i et ord og ved ufuldførte sætninger.
[U] markerer en passage som er udeladt (fordi det ikke rummer noget interessant i forhold til mit projekt).
[] er sat om enhver form for metatekst.

Eksempel:

```
jc: ahh x der kunne jo sommetider være noget jo så x ? de leverede
vel nede i brugsen også jo x sådan var det ? x så kunne vi vel få
det dernede jo x der var sommetider noget mindre? med huset og
sådan så kunne de da x så kunne de jo få det i halvsækfulde? eller
sådan noget eller en sækfuld nede i brugsen jo

jc: ok ja x meget længere væk jo x nørre åby x det er x mange
flere x jordløse og årby og mange steder og glamsbjerg og ? og
vanløse x og nordfyn der har vi da også været x og vi har spillet
oprykningskamp eller noget helt op- helt nede på ærø x og vi
spillede helt oppe ved kerteminde også x eller hvad hedder det der
x ja x der har vi også været
```

Interviewguide

Huskeseddel

1. Indledning

fødested

levesteder

dagligdag (skole, indkøb, arbejde)

arbejde (lokalt, fiskeri, landbrug)

familie og venner (hvor bor de?)

rejser (nær og fjern)

2. Kort

steder man har været?

angiv hvor venner, familie, arbejde, indkøb er

hvor er det lokale?

hvor er det fremmede?

3. Retningsadverbier

fx *ud til Odense*

hvad siger man her?

noget bestemt?

hedder det altid det samme?

ift. steder/stednavne?

ift. kendemærker/bygninger?

ift. personer?

bruger man altid retningsadverbier?

bruger man verdenshjørner?

HH/6.11.2005

KORT OVER HELNÆS

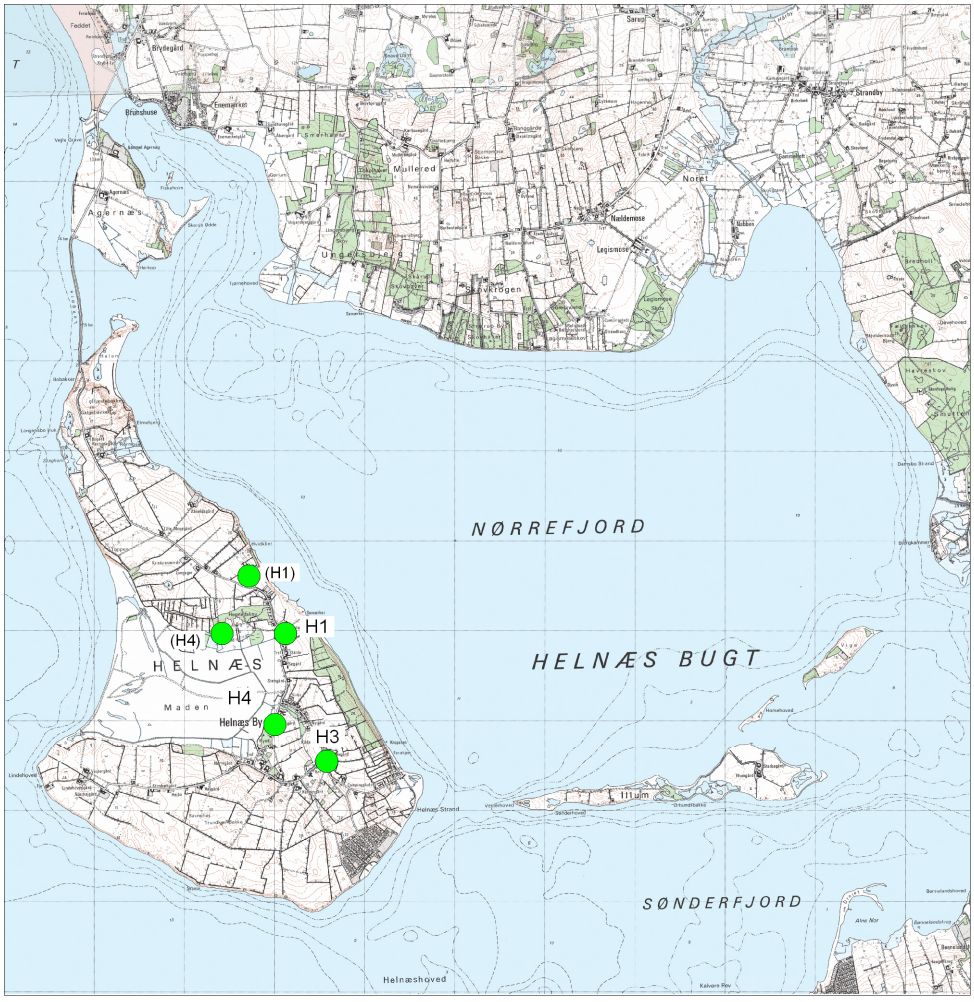

Kort 1: Helnæs med dæmning til Sydvestfyn mod nord. Her ses bl.a. Brunshuse og Brydegård hvor H2 bor. Desuden den lille ø Illum mod øst samt Faldsled og Ungersbjerg på den sydvestfynske kyst.

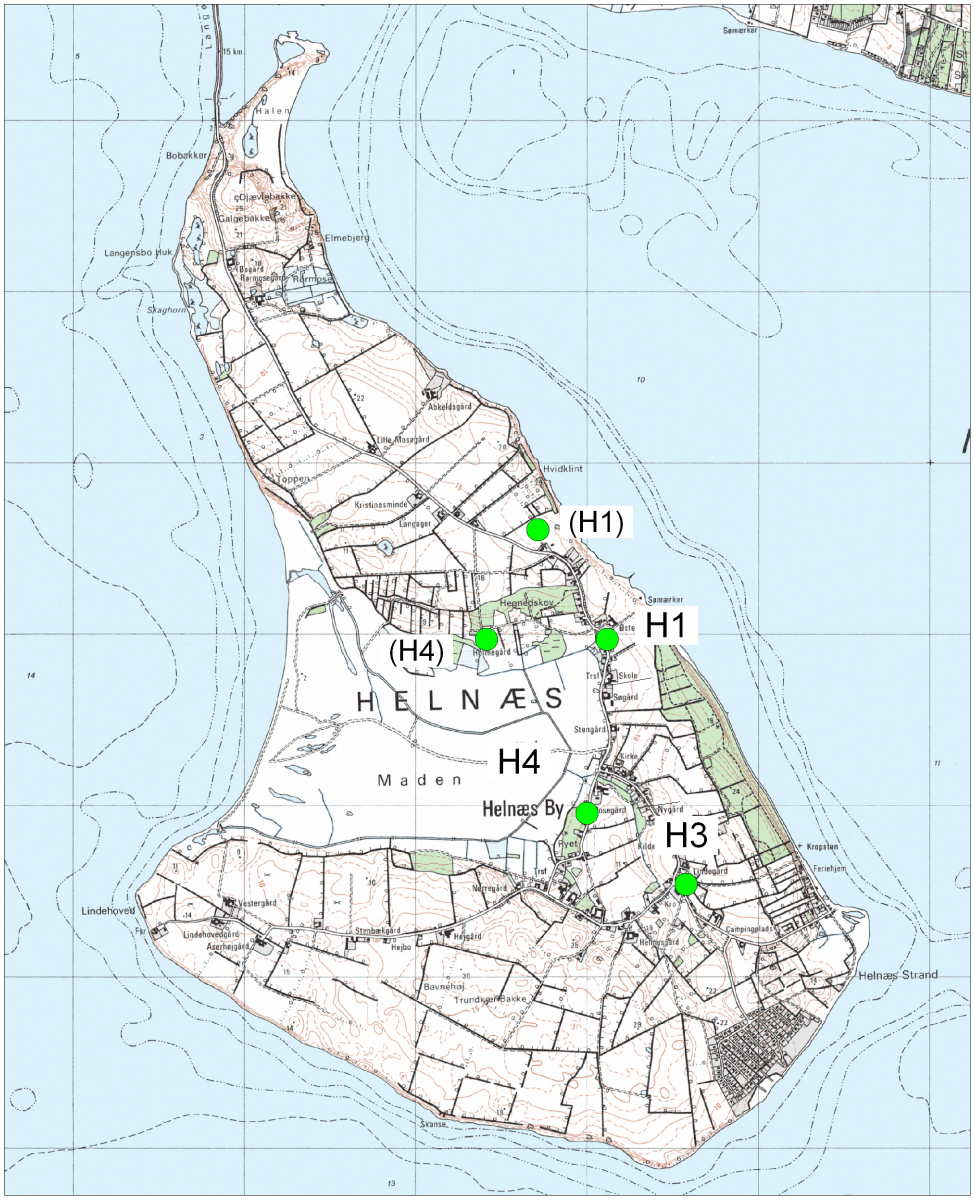

Kort 2: Helnæs med informanternes tidligere og nuværende bopæl.

LITTERATURLISTE

Allwood, Jens 2003: ”Meaning potentials and context: Some consequences for the analysis of variation in meaning”. In: Cuyckens, Hubert et al. (eds.): *Cognitive Approaches to Lexical Semantics* (Cognitive Linguistics Research 23), 29-65. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Andersen, Henning 1989: ”Understanding linguistic innovations”. In: Breivik, Leiv Egil & Jahr, Ernst Håkon (eds.): *Language Change. Contributions to the Study of Its Causes* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 43), 5-27. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Andersen, Poul 1930: ”Optegnelse af Udtryk og Talemaader i Folkemaalene”. In: *Danske Folkemål* 4, 77-87.

Andersen, Poul 1932: ”Beretning om Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1909-1932”. In: *Fortid og Nutid* 9, 161-210.

Andersen, Poul 1939: ”Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1933-38 (med Udkast til en Plan for den kommende ”Ordbog over de danske Ømaal”). In: *Danske Folkemål* 12, 17-64.

Andersen, Poul 1958: *Fonemsystemet i østfynsk*. København: J.H. Schultz Forlag.

Barlow, Michael & Kemmer, Suzanne (eds.) 2000: *Usage-Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.

Bergenholtz, Henning et al. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok* (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 4). Oslo: Universitetsforlaget.

Berthele, Raphael 2002: ”Attitudes and Mental Model of Language. On the Cognitive Foundation of Sociolinguistic Practice”. In: *Målbryting* 6 (2002) (Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg), 25-66.

Bévort, Inger 1965: ”Indsamlingen af materiale til Ømålsordbogen”. In: *Danske Folkemål* 19, 239-250.

Bévort, Inger 1990: ”Præpositionsled uden præposition”. In: *Danske Folkemål* 32, 99-128.

Bickel, Balthasar 1997: ”Spatial operations in deixis, cognition and culture: where to orient oneself in Belhare”. In: Nuyts, Jan & Pederson, Eric (eds.): *Language and conceptualization* (Language, Culture and Cognition 1), 46-73. Cambridge: Cambridge University Press.

Binnick, Robert I. 1991: *Time and the Verb. A Guide to Tense and Aspect*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Bohnemeyer, Jürgen 2003: ”The Unique Vector Constraint: The Impact of Direction Changes on the Linguistic Segmentation of Motion Events”. In: van der Zee, Emile & Slack, Jon (eds.): *Representing Direction in Language and Space*, 86-110. Oxford: Oxford University Press.

Bourdieu, Pierre 1980: *Le sens pratique*. Paris: Les Éditions de Minuit.

Bourdieu, Pierre 1997[1994]: *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.

Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D. 1992: *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Bowerman, Melissa & Choi, Soonja 2001: ”Shaping meanings for language: universal and language-specific in the acquisition of spatial semantic categories”. In: Bowerman, Melissa & Levinson, Stephen C.: *Language acquisition and conceptual development* (Language, Culture and Cognition 3), 475-511. Cambridge: Cambridge University Press.

Boye, Kasper 2001: ”The force-dynamic core meaning of Danish modal verbs”. In: *Acta Linguistica Hafniensia* 33, 19-66.

Boye, Kasper 2006: *Epistemic Meaning: A Cross-Linguistic Study* (Ph.D. dissertation). Copenhagen: Department of English, Germanic, and Romance Studies, University of Copenhagen.

Boye, Kasper 2007: ”Semantic complexity vs. conceptual complexity”. In: *Acta Linguistica Hafniensia* 39, 69-82.

Boye, Kasper & Harder, Peter 2007: ”Complement-taking predicates. Usage and linguistic structure”. In: *Studies in Language* 31(3), 569-606.

Bühler, Karl 1982[1934]: ”The Deictic Field of Language and Deictic Words”. In: Jarvella, Robert J. & Klein, Wolfgang (eds.): *Speech, Place, and Action. Studies in Deixis and Related Topics*, 9-30. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Bühler, Karl 1990[1934]: *Theory of Language. The Representational Function of Language*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Clark, Herbert H. 1996: *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Croft, William & Cruse, D. Alan 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

DDO = *Den Danske Ordbog*.

Den Danske Ordbog (1-6) 2003-2005. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

Diderichsen, Paul 1946: *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.

Dirven, René 2005: ”Major strands in Cognitive Linguistics”. In: Ruiz de Mendoza Ibañez, Francisco J. & Peña Cervel, M. Sandra (eds.): *Cognitive Linguistics. Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction* (Cognitive Linguistics Research 32), 17-68. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Ducrot, Oswald et al. 1980: *Les mots du discours*. Paris: Les Éditions de Minuit.

Durst-Andersen, Per & Herslund, Michael 1996: ”The syntax of Danish verbs. Lexical and syntactic transitivity”. In: Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (eds.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*, 65-102. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Emmorey, Karen & Reilly, Judy S. (eds.) 1995: *Language, gesture, and space*. Hillsdale, New Jersey: Laurence Erlbaum Associates.

Enfield, Nick 2003: ”Demonstratives in space and interaction: data from lao speakers and implications for semantic analysis”. In: *Language* 79(1), 82-117.

Enfield, Nick J. & Levinson, Stephen C. (eds.) 2006: *Roots of Human Sociality. Culture, Cognition and Interaction*. Oxford & New York: Berg Publishers.

Espegaard, Arne 1958: ”Nogle nordjydske retningsbetegnelser, indendørs og udendørs”. In: *Sprog og Kultur* 20, 93-102.

Espegaard, Arne 1972-74: *Vendsysselsk Ordbog* I-IV. Hjørring: Vendsyssel Tidendes Forlag.

Falk, Hjalmar & Torp, Alf 1900: *Dansk-norskens syntax*. Kristiania: Aschehoug.

Fillmore, Charles J. 1997[1971]: *Lectures on Deixis*. Stanford: CSLI Publications.

Finegan, Edward 1995: ”Subjectivity and subjectivisation: an introduction”. In: Stein, Dieter & Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives*, 1-15. Cambridge: Cambridge University Press.

Foley, William A. 1997: *Anthropological Linguistics: An Introduction*. Oxford: Blackwell.

Friedman, Howard S. & Schustack, Miriam W. 2003: *Personality. Classic Theories and Modern Research* (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Galbraith, Mary 1995: ”Deictic Shift Theory and the Poetics of Involvement in Narrative”. In: Duchan, Judith F. et al. (eds.): *Deixis in Narrative. A Cognitive Science Perspective*, 19-59. Hillsdale, New Jersey: Laurence Erlbaum Associates.

Geeraerts, Dirk 2005: ”Lectal variation and empirical data in Cognitive Linguistics”. In: Ruiz de Mendoza, Francisco J. & Peña, M. Sandra (eds.): *Cognitive Linguistics. Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction* (Cognitive Linguistics Research 32), 163-189. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Goodwin, Charles 2003: ”Pointing as Situated Practice”. In: Kita, Sotaro (ed.): *Pointing: Where Language, Culture, and Cognition Meet*, 217-241. Mahwah, New Jersey: Laurence Erlbaum Associates.

Green, Keith 2006: ”Deixis and Anaphora: Pragmatic Approaches”. In: *Encyclopedia of Language & Linguistics* (Second edition, ed. Keith Brown), 3:415-417. Oxford: Elsevier.

Gries, Stefan Th. & Stefanowitsch, Anatol 2004: ”Covarying Collexemes in the *into*-causative”. In: Achard, Michel & Kemmer, Suzanne (eds.): *Language, Culture and Mind*, 225-236. Stanford: CSLI Publications.

Guariglia, Cecilia & Pizzamiglio, Luigi 2006: Spatial navigation: “Cognitive and neuropsychological aspects”. In: Vecchi, Tomaso & Bottini, Gabriella (eds.): *Imagery and Spatial Cognition: Methods, models and cognitive assessment* (Advances in Consciousness Research 66), 283-295. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Gudiksen, Asgerd & Hovmark, Henrik, i trykken: ”Ømålsordbogens brug af båndoptagelser som kilde”. In: *Nordiske studier i leksikografi* 9.

Gumperz, John J. & Levinson, Stephen C. 1996 (eds.): *Rethinking linguistic relativity* (Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 17). Cambridge: Cambridge University Press.

Hampe, Beate (ed.) 2005: *From Perception to Meaning. Image Schemas in Cognitive Linguistics* (Cognitive Linguistics Research 29). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Hanks, William F. 1990: *Referential Practice. Language and Lived Space among the Maya*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Hanks, William F. 1992: ”The indexical ground of deictic reference”. In: Duranti, Alessandro & Goodwin, Charles (eds.): *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon* (Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 11), 43-76. Cambridge: Cambridge University Press.

Hansen, Erik 2001a[1980]: ”Motorik og lokalbestemmelse ved nogle højfrekvente anbringelsesverber (verba ponendi) på dansk”. In: Hansen, Erik: *Glæden ved grammatik*, 188-198. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Erik 2001b[1990]: ”Essens og accidens i dansk”. In: Hansen, Erik: *Glæden ved grammatik*, 226-235. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Erik 2001c[1974]: ”Stå, sidde, ligge”. In: Hansen, Erik: *Glæden ved grammatik*, 142-150. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Erik 2001d[1966]: ”Prædikativ og adverbial. Et eksperiment i traditionel grammatik”. In: Hansen, Erik: *Glæden ved grammatik*, 23-36. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, Maj-Britt Mosegård 2006: ”What is meaning? A new look at the role of

coding *vs* inference in the architecture of linguistic theory". Handout, Seminar on Meaning, Københavns Universitet, 7. december 2006.

Hansen, Maj-Britt Mosegård, i trykken: *Particles at the semantics/pragmatics interface: synchronic and diachronic issues. A study with special reference to the French phasal adverbs* (Current Research in the Semantics-Pragmatics Interface). Oxford: Elsevier.

Harder, Peter 2007: "Shaping the interactive flow. Language as input, process and product". In: *Acta Linguistica Hafniensia* 37, 7-36.

Harder, Peter & Heltoft, Lars & Nedergaard Thomsen, Ole 1996: "Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host and co-predicates". In: Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (eds.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*, 159-198. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Haugen, Einar 1969[1957]: "The Semantics of Icelandic Orientation". In: Tyler, Stephen A. (ed.): *Cognitive Anthropology*, 330-342. New York: Holt, Rinehart and Wineston.

Haviland, John B. 1996: "Projections, transpositions, and relativity". In: Gumperz, John & Levinson, Stephen C. (eds.): *Rethinking linguistic relativity* (Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 17), 271-323. Cambridge: Cambridge University Press.

Haviland, John B. 2000: "Pointing, gesture spaces, and mental maps". In: McNeill, David (ed.): *Language and gesture* (Language, Culture, and Cognition 2), 13-46. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd 1997: *Cognitive Foundations of Grammar*. New York: Oxford University Press.

Heltoft, Lars 1998: "Det danske morfologiske system". In: *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1996-1997*, 85-99. København: Selskab for Nordisk Filologi.

Hovmark, Henrik 2004: "Jagten på det autentiske citat". In: *Danske Talesprog* 5, 3-21.

Hovmark, Henrik 2005: "Sproglig kodning af rumlig orientering – eksempler på brug af verdenshjørner i danske dialekter". In: Widell, Peter & Kunøe, Mette (eds.): *10. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 209-218. Århus: Aarhus Universitet, Institut for Nordisk Sprog og Litteratur.

Hovmark, Henrik 2006: "Ømålsordbogen mellem synkroni og diakroni". In: *LexicoNordica* 13, 129-145.

Jakobson, Roman 1957: *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University, Department of Slavic Languages and Literatures.

Jensen, Eva Skafte, i trykken: ”Imperativens telicitet”. In: Widell, Peter & Berthelsen, Ulf Dalvad (eds.): *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet, Institut for Nordisk Sprog og Litteratur.

Jones, Peter E. 1995: ”Philosophical and Theoretical Issues in the Study of Deixis: A Critique of the Standard Account”. In: Green, Keith (ed.): *New Essays on Deixis: Discourse, Narrative, Literature*, 27-48. Amsterdam: Rodopi

JyO = *Jysk Ordbog*.

Jysk Ordbog 1990-: www.jyskordbog.dk. Aarhus Universitet: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning.

Kemmer, Suzanne & Barlow, Michael 2000: *Introduction: A Usage-Based Conception of Language*. In: Barlow & Kemmer 2000 (eds.), vii-xxviii.

Kendon, Adam 2004: *Gesture. Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kimmel, Michael 2005: ”Culture regained: Situated and compound image schemas”. In: Hampe, Beate (ed.): *From Perception to Meaning. Image Schemas in Cognitive Linguistics* (Cognitive Linguistics Research 29), 285-312. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Kita, Sotaro (ed.) 2003: *Pointing: Where Language, Culture, and Cognition Meet*. Mahwah, New Jersey: Laurence Erlbaum Associates.

Klinge, Alex 2006: ”The unitary procedural semantics of *the*, *this* and *that*”. In: *Acta Linguistica Hafniensia* 38, 54-77.

Kuno, Susumo 1976: ”Subject, Theme, and the Speaker’s Empathy – A Reexamination of Relativization Phenomena”. In: Li, Charles N. (ed.): *Subject and Topic*, 417-444. New York: Academic Press.

Lakoff, George 1987: *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George & Johnson, Mark 1999: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge*. Chicago: The University of Chicago Press.

Langacker, Ronald W. 1985: ”Observations and Speculations on Subjectivity“. In: John Haiman (ed.): *Iconicity in Syntax* (Typological Studies in Language 6), 109-150. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar* I: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 1991a: *Foundations of Cognitive Grammar* II: *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 1991b: *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar* (Cognitive Linguistics Research 1). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. 1997: ”The contextual basis of cognitive semantics”. In: Nuyts, Jan & Pederson, Eric (eds.): *Language and conceptualization* (Language, Culture and Cognition 1), 229-252. Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, Ronald W. 1998: ”On Subjectification and Grammaticization“. In: Koenig, Jean-Pierre (ed.): *Discourse and Cognition. Bridging the Gap*, 71-89. Stanford: CSLI Publications.

Langacker, Ronald W. 2000: ”A Dynamic Usage-Based Model”. In: Barlow, Michael & Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-Based Models of Language*, 1-63. Stanford: CSLI Publications

Langacker, Ronald W. 2002: ”Deixis and subjectivity”. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference* (Cognitive Linguistics Research 21), 1-28. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. 2005: ”Construction Grammars: cognitive, radical, and less so”. In: Ruiz de Mendoza, Francisco J. & Peña, M. Sandra (eds.): *Cognitive Linguistics. Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction* (Cognitive Linguistics Research 32), 101-159. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. 2006: ”Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes”. In: Athanasiadou, Angeliki et al. (eds.): *Subjectification. Various Paths to Subjectively* (Cognitive Linguistics Research 31), 17-40. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Levinson, Stephen C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, Stephen C. 1997: ”From outer to inner space: Linguistic categories and non-linguistic thinking.” In: Nuyts, Jan & Pederson, Eric (eds.): *Language and conceptualization* (Language, Culture and Cognition 1), 13-45. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, Stephen C. 2003: *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, Stephen C. 2004: ”Deixis”. In: Horn, Laurence R. & Ward, Gregory (eds.): *The Handbook of Pragmatics*, 97-121. Oxford: Blackwell.

Levinson, Stephen C. & Meira, Sérgio & The Language and Cognition Group 2003: ”’Natural concepts’ in the spatial topological domain – adpositional meanings in crosslinguistic perspective: an exercise in semantic typology”. In: *Language* 79(3), 485-516.

Levinson, Stephen C. & Wilkins, David (eds.) 2006. *Grammars of Space. Towards a semantic typology* (Language, Culture, and Cognition 6). Cambridge: Cambridge University Press.

Lorentzen, Henrik 2001: ”Jagten på det gode citat”. In: Gellerstam, Martin et al.

(eds.): *Nordiske studier i lexikografi* 5 (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27), 202-216. Göteborg: Nordiska föreningen för lexikografi & Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning.

Majid, A. & Bowerman, M. & Kita, S. & Haun, D. & Levinson, S. 2004: "Can language restructure cognition? The case for space". In: *Trends in Cognitive Sciences* 8(3), 108-114

McNeill, David (ed.) 2000: *Language and gesture* (Language, Culture, and Cognition 2). Cambridge: Cambridge University Press.

McNeill, David 2005: *Gesture and Thought*. Chicago & London: University of Chicago Press.

Nedergaard Thomsen, Ole 1998: "Retningsadverbialer og komplekse prædikater i dansk". In: *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1996-1997*, 66-84. København: Selskab for Nordisk Filologi.

Nielsen, Bent Jul 1978: "Om stedsadverbium + *fra* i jyske dialekter". In: *Danske Folkemål* 21, 131-138.

Nudansk Ordbog 2001. København: Politikens Forlag.

ODS = *Ordbog over det danske Sprog*.

Oller, D. Kimbrough & Griebel, Ulrike (eds.) 2004: *Evolution of Communicative Systems. A Comparative Approach*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Ordbog over det danske Sprog (1-28) 1919-56. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.

Panagiotaki, Panagiota & Berthoz, Alain 2006: "Neural bases and cognitive mechanisms of Human Spatial Memory". In: Vecchi, Tomaso & Bottini, Gabriella (eds.): *Imagery and Spatial Cognition: Methods, models and cognitive assessment* (Advances in Consciousness Research 66), 85-100. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Pedersen, Bolette Sandford 1997: *Lexical Ambiguity in Machine Translation: Expressing Regularities in the Polysemy of Danish Motion Verbs*. Copenhagen: University of Copenhagen, Center for Language Technology.

Pedersen, Inge Lise 1985: "Dialektudtynding på Fyn. Et forsøg med implikationsanalyse". In: *Danske Folkemål* 27, 83-102.

Pedersen, Karen Margrethe 1994: "Ordbog og encyklopædi". In: *Nordiske studier i leksikografi* 2 (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 2), 248-256. København: Foreningen af Leksikografer i Danmark.

Pedersen, Karen Margrethe 1997: "Verbet *gå* – i forbindelser som *gå i skole, gå til doktor, gå på mosen*". In: Widell, Peter & Kunøe, Mette (eds.): *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 226-236. Århus: Aarhus Universitet, Institut

for Nordisk Sprog og Litteratur

Pedersen, Karen Margrethe 2001a: ”Præpositioner med dynamisk og statisk form”. In: Jarvad, Pia et al. (eds.): *Sproglige åbninger. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001*, 164-171. København: Hans Reitzels Forlag.

Pedersen, Karen Margrethe 2001b: ”Op sønderefter og ned nordpå. Retningsangivelser til søs.” In: *Mål & Mæle* 2001:1, 10-14.

Pedersen, Karen Margrethe & Nyberg, Magda 1984: ”Når bønder fortæller. En frekvensundersøgelse af mænds og kvinders sprogbrug i et interviewmateriale bestående af saglige og anekdotiske beretninger”. In: *Danske Folkemål* 26, 1-246.

Ponzio, Augusto 2006: ”Indexicality: Theory”. In: *Encyclopedia of Language & Linguistics* (Second edition, ed. Brown, Keith), 5:596-603. Oxford: Elsevier.

Rasmussen, Ove 2002: ”Jysk Ordbog – en 70-årig med fremtid i”. In: *Ord & Sag* 22, 4-15.

Robinson, Edward A. 1997: ”The cognitive foundations of pragmatic principles: implications for theories of linguistic and cognitive representation”. In: Nuyts, Jan & Pederson, Eric (eds.): *Language and conceptualization* (Language, Culture and Cognition 1), 46-73. Cambridge: Cambridge University Press.

Rubba, Jo 1996: ”Alternate Grounds in the Interpretation of Deictic Expressions”. In: Fauconnier, Gilles & Sweetser, Eve (eds.): *Spaces, worlds, and grammar*, 227-261. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Saeed, John I. 2003: *Semantics* (2nd ed.). Oxford: Blackwell.

Sandra, Dominiek & Rice, Sally 1995: ”Network analyses of prepositional meaning: Mirroring whose mind – the linguist’s or the language user’s”. In: *Cognitive Linguistics* 6(1), 89-130.

Silverstein, Michael 1992: ”Metapragmatic discourse and metapragmatic function”. In: Jucy, John (ed.): *Reflexive language: reported speech and metapragmatics*, 33-58. Cambridge: Cambridge University Press.

Sinha, Chris 2002: ”The cost of renovating the property: A reply to Marina Rakova”. In: *Cognitive Linguistics* 13(3), 271-276.

Sinha, Chris 2004: ”The Evolution of Language: From Signals to Symbols to System”. In: Oller, D. Kimbrough & Griebel, Ulrike (eds.): *Evolution of Communicative Systems. A Comparative Approach*, 217-236. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Sinha, Chris 2005: ”Biology, culture and the emergence and elaboration of symbolization”. In: Saleemi, Anjum P. et al. (eds.): *In Search of a Language for the Mind-Brain: Can the Multiple Perspectives be Unified?*, 311-335. Århus: Aarhus University Press.

Sinha, Chris 2006: ”Epigenetics, semiotics and the mysteries of the organism”. In:

Biological Theory 1(2), 112-115.

Sinha, Chris & Jensen de López, Kristine 2000: ”Language, culture and the embodiment of spatial cognition”. In: *Cognitive Linguistics* 11(1-2), 17-41.

Sinha, Chris & Kuteva, Tania 1995: ”Distributed Spatial Semantics”. In: *Nordic Journal of Linguistics* 18, 167-199.

Slobin, Dan 1996: ”From ‘thought and language’ to ‘thinking for speaking’”. In: Gumperz, John J. & Levinson, Stephen C. 1996 (eds.): *Rethinking linguistic relativity* (Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 17), 70-96. Cambridge: Cambridge University Press

Slobin, Dan 2003: ”The many ways to search for a frog: Linguistic typology and the expression of motion events”. In: Strömqvist, Sven & Verhoeven, Ludo (eds.): *Relating events in narrative: Typological and contextual perspectives*, 219-257. Mahwah, New Jersey: Laurence Erlbaum Associates.

Stein, Dieter & Wright, Susan (eds.) 1995: *Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strömqvist, Sven & Verhoeven, Ludo (eds.) 2003: *Relating events in narrative: Typological and contextual perspectives*. Mahwah, New Jersey: Laurence Erlbaum Associates.

Stubbs, Michael 1996: *Text and Corpus Analysis. Computer-assisted Studies of Language and Culture* (Language in Society 23). Oxford: Blackwell.

Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principper och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.

Talmy, Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics* I-II. Cambridge, Massachusetts & London: MIT Press.

Talmy, Leonard 2005: ”The fundamental system of spatial schemas in language”. In: Hampe, Beate (ed.): *From Perception to Meaning. Image Schemas in Cognitive Linguistics* (Cognitive Linguistics Research 29), 199-234. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Taylor, John R. 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Thorsen, P.K. 1894: *Sprogarten på Sejerø*. København: Thieles Bogtrykkeri.

Tomasello, Michael 1999: *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Traugott, Elisabeth Closs 1997: ”Subjectification and the development of epistemic meaning: The case of *promise* and *threaten*”. In: Swan, Toril et al. (eds.): *Modality in Germanic Languages. Historical and Comparative Perspectives* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 99), 185-210. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Traugott, Elisabeth Closs 2003: ”From subjectification to intersubjectification”. In: Hickey, Raymond (ed.): *Motives for Language Change*, 124-139. Cambridge: Cambridge University Press.

Tversky, Barbara 2003: ”Places: Points, Planes, Paths, and Portions”. In: van der Zee, Emile & Slack, Jon (eds.): *Representing Direction in Language and Space* (Explorations in Language and Space 1), 132-143. Oxford: Oxford University Press.

van der Zee, Emile & Slack, Jon (eds.) 2003: *Representing Direction in Language and Space* (Explorations in Language and Space 1). Oxford: Oxford University Press

Vecchi, Tomaso & Bottini, Gabriella (eds.) 2006: *Imagery and Spatial Cognition: Methods, models and cognitive assessment* (Advances in Consciousness Research 66). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Verhagen, Arie 1995: ”Subjectification, syntax, and communication”. In: Stein, Dieter & Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectivisation. Linguistic perspectives*, 103-128. Cambridge: Cambridge University Press

Verhagen, Arie 2005: *Constructions of Intersubjectivity. Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford: Oxford University Press.

Viehweger, Dieter 1989: ”Probleme der Beschreibung semantischer Vereinbarkeitsrelationen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch”. In: Hausmann, Franz Josef et al. (eds.): *Wörterbücher. Ein Internationales Handbuch sur Lexicographie* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1), 888-893. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Zlatev, Jordan 2003: ”Polysemy or generality? Mu.”. In: Cuyckens, Hubert et al. (eds.): *Cognitive Approaches to Lexical Semantics* (Cognitive Linguistics Research 23), 447-494. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

ØMO = *Ømålsordbogen*.

Ømålsordbogen, Tillægsbind 1992. København: Institut for Dansk Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer (1-) 1992-. København: Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag.

Özyürek, Asli 2000: ”The influence of addressee location on spatial language and representational gestures of direction”. In: McNeill, David (ed.): *Language and gesture* (Language, culture, and cognition 2), 64-83. Cambridge: Cambridge University Press.